Kežmarok Memorial Book

Toldot Yehude Ḳezmaroḳ ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Gevaryahu-Gottesman, Shemu'el Dov.
TITLE	Toldot Yehude Ḳezmaroḳ veha-sevivah.
IMPRINT	880-03 Yerushalayim : Sh. D. Gevaryahu-Goṭesman, c1992.
DESCRIPT	311 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Slovakia -- Kežmarok -- History.
	Kežmarok (Slovakia) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Slovakia -- Kežmarok.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

תולדות יהודי קזמארוק והסביבה

קהילות הסביבה

אברהמובצה
בזשובצה
גלניצה
גניאזדי
האנושיבצה
הולומניצה
הונצובצה-הונסדורף
הליגובצה

הראבושיצה
ולקה לומניצה
ולקי ליפניק
יאקוביאני
לבוצ׳ה
לוביצה
מאטיאשובצה
מאלי ליפניק

מנהרד
סט. לובובניא
סטראשקי־נהרה
סלובנסקה ווס
סמולניק
ספ. בלה
ספ. וולאכי
ספ. נובה ווס

ספ. סטארא ווס
ספ. פוהרדיה
פלאבניצה
פודילינץ
פופראד ולקה
קרומפאכי
ריכוואלד

מאת

שמואל דב גבריהו-גוטסמן

בהוצאת המחבר:
שמואל דב גבריהו-גוטסמן
רחוב הלל 7 ירושלים 94581 - טלפון 02-234370

תוכן הענינים

חלק שלישי

חלק רביעי

לקראת הספר השני
על תולדות היהודים בשפיסקה - ציפס בסביבות קזמארוק

הקדמה

קהילות הקודש בקזמארוק KEZ'MAROK (בגרמנית קזמארק KESMARK) ובאזור שפיסקה ציפס שבסלובקיה הוחרבו עם קהילות הקודש שבסלובקיה, על ידי המרצחים הגרמנים-נאצים ועוזריהם הסלובקיים במלחמת העולם השניה. בשנים תש״ב-תש״ה 1942-1944 עקרו בזה אחר זה את היהודים מקזמארוק וציפס ומסלובקיה כולה, ריכזו אותם לזמן מה במחנות ריכוז ואחר כך הגלו - הובילו אותם באכזריות אימים בקרונות למחנות ההשמדה שבגיא ההריגה ליהדות פולין ורק שרידים בודדים שרדו ממחנות אימים אלה. מעטים עלה בידם תוך מאבקים נואשים לחלץ את עצמם ואחרים מן עקירתם לפולין ונשארו לחיים לפליטה.

חלק מיהדות סלובקיה, ויהודי קזמארוק והסביבה בכלל, הספיק בעוד מועד לעלות ולהעפיל לארץ ישראל. חלק מהם הספיק להגר לארצות הברית ולאנגליה. אף בתוך סערות המלחמה וסכנותיה היו כששים נפשות מיהודי קזמארוק והסביבה, ובהם ילדים קטנים, מאושרים להצטרף לקבוצת המעפילים באנית ״קונפינו״ שהפליגה מבראטיסלאבה בדצמבר 1939 והגיעה לארץ ישראל בינואר 1940 ולקבוצת המעפילים שהפליגה באניות ״פנצ׳ו״ מבראטיסלאבה במאי 1940 והגיעה לאחר טלטולים רבים ומסוכנים לארץ ישראל רק ביוני 1944. מהם התנדבו לגדודים העברים שאורגנו למלחמה בגרמניה הרצחנית.

בצבא הצ׳כי שהוקם על ידי הממשלה הצ׳כית הגולה בלונדון היו מתנדבים במספרים בולטים מיהודי צ׳כוסלובקיה. ברשימה החלקית הזמנית שהוכנה מטעם שארית קהילת קזמארוק במרס 1948 בחתימת ר׳ מנחם ברנר ז״ל, שמצאתיה ביד ושם בירושלים, רשומים ארבעים ושמונה

חיילים יהודים מקזמארוק והסביבה נקובים בשמותיהם, שלחמו בחיה הגרמנית בחירוף נפש בכל החזיתות. (הרשימה תצורף).

בדין וחשבון למרס 1944 מטעם המחתרת היהודית-ציונית שבסלובקיה, שמצאתיה בארכיון הציוני בירושלים, נמסר על יהודים אמיצים בקזמארוק והסביבה ובמקומות אחרים בסלובקיה שאירגנו - בזמני ההפוגה לגירוש יהודי סלובקיה - דרכי הברחה והצלה של יהודים מפולין להונגריה בדרכי ליפניק הנושובצה קזמארוק או לובוביניה (לובלאו); או בדרכי שפיסקא סטארא ואס (אלטנדורף) קזמארוק או דולני קובין - והכל בסיוע הנועז של שארית הקהילות הללו. האמיצים הללו היו בין מכשירי הקרקע במחתרת למרד בסלובקיה בספטמבר 1944 ולהשתתפות שרידי היהודים בו - ולאסוננו נכשל. (הדין וחשבון יצורף לספר).

כמו-כן נמצא ביד ושם בירושלים מסמך עדות מס׳ 2699-03 של יהודי מופלא ואמיץ בשם אדוארד לאופר ז״ל מן העיר ניטרה שבסלובקיה, שהרג שלא בכוונה בביתו ביום 23,12,1938 גרדיסט-בריון סלובקי כדי להציל את אשתו מידיו. הוא ברח מניטרה והתגורר בסלובקיה בכל שנות השואה כמתחזה לסלובקי נוצרי בשם תאופיל גולה. לאחר גלגולים רבים הגיע במרס 1942 לקזמארוק - בימי האימים של הגלית היהודים הראשונה - כחבר המפלגה הסלובקית האנטישמית הלינקא וכאריזטור של מפעל הגרוטאות של יהודי בשם הולנדר. מאז הוא עשה במסירות נפש להציל יהודים והעסיק כמה יהודים העסקת הצלה במפעלו; הוא הזהיר את יהודי קזמארוק והסביבה להסתתר לפני כל הגליה שעמדה להתרחש. התקין מחבואים לשעת חירום במחסני מפעלו וכן הכין מקומות מסתור בבתי הכפר הנידח זדיאר וסיפק מזון למתחבאים; בשנת 1943 הבריח, בשיתוף פעולה עם שרידי יהודי קזמארוק, יהודים מפולין להונגריה. עמד בקשרים עם רבינו שמחה נתן גרינבורג, זצ״ל הי״ד. סיפק מזון ותרופות לפארטיזנים בסלובקיה. לאחר שחרור קזמארוק בינואר 1945 התנדב לצבא הצ׳כי וסייע להגנה ברכישת נשק. עלה בסוף שנת 1948 והיה תושב נתניה עד לפטירתו ביום 26,12,1978.

הנני מודה מאד להנהלת יד ושם בירושלים שנתנו לי זכות מיוחדת לפרסם את עדותו שערכתיה לפי סדר הזמנים של המאורעות וחלק מדבריו אשלב בתוך הספר.

מכל מקום מכל יהודי קזמארוק והסביבה נשאר רק חלק קטן לפליטה. ואילו רובם נרצחו ומתו מות קדושים.

אנו דור שרידי קהילות הקודש מקזמארוק והסביבה זוכרים בחרדת קודש, בהמון אהבה והמית לב כחוית איש איש את אורחות החיים של אבותינו, אחינו ואחיותנו, כיצד חינכונו אבותינו, מורינו ורבותינו, לתורה וחכמה, לאהבת ישראל וארץ ישראל ולשאיפות נעלות. ברי וברור לנו שכל המיטב שבנו הם הנחילונו נחלת אבות מדורי דורות החיה וקיימת בכל הויתנו. הם ציוונו את החיים והברכה עד עולם.

אנו זכינו למה שהם לא זכו, לראות בנחמת ציון וירושלים לעלות לישראל ולהשתרש בה ולהשתתף בבנין המולדת ובהגנתה. אנו בישראל ואחינו שבתפוצות זכינו להקים משפחות ולגדל בנים ובנות ונכדים לתורה ומדע ודרך ארץ לתפארת ישראל. עם זה חרדים אנו מאד שמא דורותינו אחרינו לא ידעו חלילה כראוי את שרשיהם: מי היו אבות אבותיהם ומשפחותיהם בקהילות הקודש קזמארוק והסביבה, כיצד חיו שם חיים יהודיים והנחילו לנו את נחלת אבות ואת כל המיטב שבהם לדורות; לא ידעו חלילה מה עבר עליהם ועל דור השרידים בשנות השואה האיומות ואת מאבקיהם הנואשים להצלה ופדות!

לפיכך בתור תלמידם הותיק של מורי ורבי שמחה נתן גרינבורג זצ״ל הי״ד ושל בנו הרב מאיר גרינברג שליט״א בישיבת קזמארוק ובתור מי שיהודי קזמארוק הרעיפו עלי המון אהבה, ראיתי חובה קדושה לעצמי לחבר ספר זכרון זה.

אספתי כמיטב יכולתי ידיעות ומסורות מפי שרידינו בישראל ובארצות הברית על תולדות קהילות קזמארוק והסביבה מראשיתן עד אחריתן בשנות השואה ותקומת השרידים. כללתי בספר זכרונותי האישיים. לצערנו נשארו מסמכים מעטים בכתב. בחנתי, עיבדתי וערכתי את החומר והנני מגיש בזה את ספר הזכרון לתולדות קהילותנו.

הנני מקוה שאוכל - בסיוע יוצאי שאר קהילות הקודש - לחבר גם את הפרקים על תולדות היהודים בעיירות ובישובים שבאיזור שפיסקה-ציפס ובכך יתאפשר לי להוציא לאור ספר שני.

אני מודה מקרב לב לחברי וידידי על שמסרו לי בכתב ובעל פה את זכרונותיהם על תולדות הקהילות וייזכרו שמותיהם בספר עצמו.

וביחוד מודה אני לרעיתי חסידה על שטרחה הרבה בהתקנת הספר לדפוס.

חנוכה תשנ"ב - דצמבר 1991.

שמואל דב גבריהו - גוטסמן

חלק ראשון

קהילת קזמארוק (קזמארק)
בשנות המונרכיה האוסטרו-הונגרית

פרק ראשון

קהילת קזמארוק (קזמארק) בשנות המונרכיה אוסטריה-הונגריה בשנים תרך-תרעט 1918 - 1860

א. ראשית ימי הקהילה עד לבחירת רבה הראשון תרך-תרלה 1874 - 1860

בשנות המאה ה-18 ועד לערך שנת 1860 מנעו השלטונות המונרכיים של אוסטריה - הונגריה מן היהודים להתישב בערים המרכזיות המתפתחות של סלובקיה והניחו להם זאת רק בכפרים ובעיירות הקטנות. באין ברירה בנו יהודים את בתיהם בכפרים ובעיירות הקטנות ורק לצרכי פרנסתם שהו ועשו בערים המרכזיות. כך היה אף לגבי העיר קזמארוק, בירת איזור שפיסקה- ציפס שבסלובקיה הקרובה לגבול סלובקיה-פולין, שלא הותר ליהודים להתישב בה ולכן התישבו בכפרים ובעיירות שבסביבתה וייסדו בהם קהילות קודש, אך את עיקר פרנסתם מצאו בעיר זו.

המצבות שבבית העלמין שביישובים הונצובצה-הונסדורף או אונסדורף ובסטארא וס-אלטנדורף הן עדות שהיהודים התישבו בהם במאה ה-17-18 פטר אויבארי מסר בלקסיקון היהודי בהונגרית משנת 1929 מסורת, שבראשית המאה ה-18 ביקשו יהודים להקבר ליד קברי הצדיקים שבאלטנדורף. כך כבר בשלהי המאה ה-16 התישבו יהודים בכפר קטן הונצובצה - הונסדורף הסמוך לקזמארוק והקימו בו קהילה, שהתפתחה ושיגשגה והיתה מפורסמת ברבנים גדולי התורה ובישיבתה הגדולה ונהיתה לאחד ממרכזי התורה החשובים שבאוסטריה-הונגריה ונודעה בעולם היהודי כולו.

בשנת תרך - 1860 לערך בטלה ההגבלה ואט אט היו היהודים מן יישובי הסביבה וממקומות אחרים מתקבצים ומתישבים בקזמארוק ומשתלבים בחיי הכלכלה והתרבות שבעיר. ראשוני הקהילה היו ברובם שומרי תורה ומצוות ובהם תלמידי חכמים דגולים אנשי צורה ובעלי השכלה דוברי גרמנית וגם הונגרית וסלובקית, מקצתם היו חסידים יוצאי פולין דוברי אידיש. כולם יחד עיצבו את פני הקהילה המתהוה תוך שמירה מעולה על מורשת אבות ומזיגה של תורה והשכלה.

הנה כבר בשנת תרלה-1874 הגיע הרב רבי אברהם גרינבורג זצ״ל לכהן כרבה הראשי של הקהילה. כך תוך כחמש עשרה שנה להתישבותם של ראשוני הקהילה בעיר הונחו היסודות לכינון קהילת הקודש קזמארוק, שהיתה לעיר ואם בישראל.

בין פרנסי הקהילה וותיקיה בתקופת כהונתו היו כפי ששמעתי מפי ר׳ משה נויגרשל ואחרים: דן נויגרשל - סוחר עצים וראש הקהל, דב ברל ואחיו אדולף אלטמן, משפחות גרוסברג, גרהרדט, איזידור הרטמן, רודולף הרץ - ראש החברה קדישא, יוסף וינטר, אייזיק מלר, יצחק אלעזר נויגרשל, מרדכי דוד נויגרשל - ראש הקהל בשנות כהונתו האחרונות, ליאופולד ינוביץ, פורשר, משפחות קורנהויזר, רוט, שטיגליץ ועוד אחרים. אקוה שבספר השני אפשר יהיה להשלים את רשימת הותיקים.

ב. קזמארוק ואוכלוסיתה הכללית

קזמארוק על הכפרים הרבים והעיירות הקטנות שבסביבתה שכנה בירכתי ההרים המכונים ״הטאטרים הגבוהים״ מכוסי השלגים שעל גבול סלובקיה - פולין. בסמוך לעיר וסביבה התנשאו הרי יערות מכוסים בעצי יער עבותים. בתחומה של העיר זרמו מימיו של הנהר פופראד. חזותה היפה ונופה של העיר היו מזכירים לרבים את הרי שוייץ ופסגותיהם.

בהרי היערות שעיטרו את העיר שנקראו ״הרי ירושלים״ ובפארק העיר שליד מבצר טקלי העתיק היו תושבי העיר נפגשים ומטיילים בהם ומגלגלים שיחות רעים על הא ועל דא.

תושבי העיר התפלגו מבחינה לאומית בכל השנים פחות או יותר באחוזים בערך כלהלן:

45% גרמנים; 35% סלובקים; 10% הונגרים; היהודים הגיעו בשיא התפתחות הקהילה לכדי 10% מכלל תושבי העיר. הגרמנים היו צאצאי המתישבים שהקיסרית מריה טרזיה הביאה אותם באמצע המאה ה-18 מן השוואבים הגרמניים שבאיזור הנובר בגרמניה והושיבה אותם באיזור ציפס שבסלובקיה, וקזמארוק היתה נקודת התישבותם הגדולה ביותר שבאיזור זה. בסביבת העיר היו כמה ישובים שכמעט כל תושביהם היו גרמנים. איזור ציפס היה איפוא אי של השפה והתרבות הגרמנית שבסלובקיה וכן היהודים שבאיזור היו דוברי גרמנית. בימי צכוסלובקיה היו בעיר כעשרת אלפים תושבים.

ג. האוכלוסיה היהודית, השתלבותה והתפתחותה בקזמארוק

היהודים שהתקבצו בעיר ומצאו בה את פרנסתם, התיישבו במרכזה בתוך האוכלוסיה הכללית ולא נוצר בה גיטו יהודי אלא שהיו בתים וחצרות שגרו בהם משפחות יהודיות בלבד. התקבצותם בעיר זו לא דידלדה בהרבה את האוכלוסיה היהודית שבכפרים ובישובים שבסביבה. יוצאים מן הכלל היהודים שבכפר אונסדורף, שהיתה בה ישיבה גדולה ומפורסמת בעולם היהודי, שפחתו והלכו, ורבים מהם התישבו בקזמארוק. כך משכו אליה זה את זה ואת קרובי המשפחה וכו׳ וכו׳.

המניעים שהביאו את היהודים לקזמארוק היו בעיקר כלכליים תוך שאיפה חזקה להנחיל לילדיהם חינוך יהודי מעולה בתלמוד תורה שבקהילה המתפתחת והשכלה כללית בבתי הספר שבעיר. קזמארוק השתייכה לתחום התרבות הגרמנית שבמונרכיה האוסטרו הונגרית; והיהודים, שרובם ככולם שמרו על אורחות חיים יהודיים, נמשכו מכבר להשכלה הגרמנית ושלחו את בניהם ובנותיהם ללמוד בבתי הספר היסודיים והתיכוניים הגרמניים שבעיר ומיעוטם לבית הספר ההונגרי. בכמה בתים יהודיים היו מצויים מלבד ספרי קודש וכן הביאור לכתבי הקודש מבית מדרשו של משה מנדלסון, אף ספרי יסוד של הספרות הגרמנית הקלאסית. במצבתה של נערה יהודית ראו הוריה לחקוק, שהיתה התלמידה המצויינת ביותר שבעיר.

יהודי קזמארוק והסביבה השתלבו בחברה שבאיזורם כיאות ולא השתמטו מלשרת בצבא האוסטרו-הונגרי במלחמת העולם הראשונה.

מהם היו מתנדבים ששירתו בדרגת קצונה והצטיינו ואף התיצבו לפני הקיסר פרנץ יוסף. כמה משפחות יהודיות נפגעו במלחמה זו בשכול והתאלמנות וכן הורע בה מצבם הכלכלי. עם זה הרי לאחר המלחמה חזרו והתאוששו החיים היהודיים וחזרו למסלולם הרגיל כפי שיתואר בפרק השני.

ד. כלכלת היהודים בקזמארוק

היהודים פתחו חנויות בענפים מגוונים והיו שהרחיבון אחר כך לבתי עסק סיטוניים. פתחו בתי מלאכה לאופנה ולחייטות עילית ולהנעלה והיו בעלי עסקים שייצרו בעצמם חלק מהתוצרת שבעסקיהם.

באיזור שפיסקה ציפס יש יערות בשפע ולכן פיתחו את ענף העץ. המשפחות אנגלהרדט, אלכסנדר, גרוסברג, נויגרשל, רוט הקימו בקרפיפים רחבי ידים מפעלי עץ ובתי נסירה וסיפקו עצים נסורים וקרשים לפי מידות לבנין ולרהיטים ואדנים לפסי הרכבת.

היו ביניהם מנהלי חשבונות, רופאים ועורכי דין, ציירים כמו הצייר המלכותי קאטונה וצייר הקירות פורשר, סבו של המנוח יעקב אוטו פורשר ז״ל שהיה יו״ר של ארגון יוצאי קזמארוק בישראל וכן חקלאים יהודים כמו ר׳ רז׳ו גולדמן ואחרים. סיפר לי ר׳ משה נייגרשל נ״י על ר׳ רז׳ו גולדמן שהיה תלמיד חכם גדול וחקלאי ובעל רפת לפרות חולבות וכולו תורה ועבודה. פעם הזדרז במלאכתו וטען בעצמו על כתפיו שקי תבואה והכניסם במחסנו כדי להספיק ללמוד וללמד תורה ומעד ונפגע בראשו והלך לעולמו. אלמנתו נישאה לר׳ איצי מאיר פריד שעליו עוד יסופר בהמשך הספר.

נוצרו קשרי מסחר ועסקים בין יהודים וסוחרים לא יהודים ובין יהודים לבין עצמם. עסקי קואופורציה לא היו כלל בין היהודים אלא התנהלו כמה שותפויות ובעיקר של בני משפחה אחת. כך למשל ניהלו, כבר לפני מלחמת העולם הראשונה, איזידור הרטמן בשותפות עם בניו בית עסק גדול לבדים ולאופנה מפורסם באיזור כולו, והללו ידעו לדבר עם תיירים מחוץ לארץ בשפתם. היתה כבר ראשית של פיתוח התיירות. כ-80% של העסקים היו בידי היהודים.

יהודי העיר והסביבה נודעו אף בין הגויים ביושרם ובנדיבותם ושילמו תשלומי מסים לשלטונות ומילאו את כל חובותיהם כלפיהם כיאות ולמופת. כשהיו דיונים ביניהם בעניני עסקים לא פנו לערכאות הממשל, אלא התדיינו בפני רבה של קהילת אונסדורף, או בפני תלמיד חכם שבקהילה.

אפשר לסכם שמצבם הכלכלי של היהודים היה טוב ותוך חמש עשרה שנה להתישבותם בעיר היה ביכולתם לבנות בית כנסת הדור ולהקים את מוסדות הקהילה ולהזמין את רבם הראשי, הרב אברהם גרינבורג לכהן פאר בקהילתם.

ה. הרב רבי אברהם גרינבורג זצ״ל - רבה הראשון של קהילת קזמארוק והסביבה בשנים תרלה-תרעט, 1874-1918.

הרב אברהם גרינבורג נולד בשנת תר - 1839. למד תורה בישיבות רבותיו הגאונים רבי אפרים טשאבא ורבי יהודה אסאד בסרדהלי והרב אברהם בנימין סופר בפרשבורג. כבר אז הצטיין כעילוי תלמודי גדול ורבותיו אהבו אותו בלב ונפש. אחר חתונתו עסק מעט במסחר ולא רצה להתפרנס מרבנות ואף אז ברוב זמנו עסק בתורה והרביץ תורה ברבים. לבסוף נעתר לבקשת פרנסי קהילת מישקולץ וכיהן אצלם כדיין ומורה הוראה ומגיד מישרים ונודע כאחד מגדולי התורה בהונגריה.

משהתישבו היהודים והתקבצו בקזמארוק לכדי קהילה ראו פרנסי הקהילה וחבריה, שרובם ככולם היו שומרי תורה ומצוות וביניהם תלמידי חכמים ובעלי השכלה, לבחור להם רב. הם נמנו וגמרו לבקש את הרב אברהם גרינבורג שיבוא לכהן כרבה הראשון של קהילתם המתפתחת. הם שאפו לפתח את קהילתם שתהיה לעיר ואם בישראל לתורה וחכמה כעין קהילת פרשבורג. כאמור חיו יהודים בקזמארוק חיים בחברה פתוחה וחשופים למרחב התרבות הגרמנית שבמונרכיה ורישומה של מציאות זו היה ניכר בבני הקהילה עד שכמה בודדים ביקשו להנהיג ״תיקונים״ בדת ולהתאימה לחברה שבסביבה. לפיכך היה דרוש רב בעל שיעור קומה כמוהו, שידע להעמיק ולהרחיב בחברי הקהילה ובנוער הלומד בבתי ספר תיכוניים את לימוד התורה ולטפח בהם מורשת ישראל תוך הרמוניה של תורה ודרך ארץ ושידע להתמודד עם מבקשי התיקונים ולקרבם ליהדות.

הרב נעתר להם ולאתגר ובשנת תרלה-1874 הגיע הרב לקזמארוק. מאז היה שוקד בכל ארבעים וארבע שנות כהונתו בסיוע פרנסי הקהילה וחבריה על פיתוח הקהילה ומוסדותיה עד שהיתה למופת לקהילות ישראל שבסלובקיה.

בשנות כהונתו שלעת זקנתו סייעו לו בניהול הקהילה בנו הרב שמחה נתן גרינבורג וחתנו הרב ישראל מאיר גליק, שהיה דיין ורב בחברת ש״ס.

רבי אברהם גרינבורג היה נערץ על גדולי הרבנים בסלובקיה ובהונגריה. חבירו הגאון רבי שמואל רונזנברג ראש ישיבת אונסדורף, שלמד יחד עמו תורה בביתו ובישיבתו של רבי אפרים טשאבא, מעיד עליו בפני תלמידיו שאין במחוז כולו גדול בתורה כמוהו. נמסר שכתב ביאורים מעמיקים לסוגיות בתלמוד וחבל שלא יצאו לאור. הוא עמד בחילופי שאלות ותשובות עם גדולי הרבנים שבדורו על נושאים שעמדו על הפרק וכולם התחשבו בדעתו. דבריו מובאים בשאלות ותשובות של רבי משה שיק (אורח חיים סימן רצ) וכן בשאלות ותשובות לבושי מרדכי (אבן העזר סימן א) ובדברי אחרים.

הרב היה איש הלכה ואגדה מובהק מבלי זיקה מיוחדת לרביי החסידות שבדורו אך לא היה ״מתנגד״ ממש. נכדו רבי מאיר גרינבורג שליט״א סיפר לנו אפיזודה אופינית לו:

פעם כשהיה הרב בחדרו כולו שקוע ומעמיק בתורה באו ובישרוהו:

הנה ינוקא! כלומר רבי צעיר נכד לאחד מצדיקי הדור (אייניקל), בא לבקרך. הרב מיהר להקביל את פני הינוקא ונכנס לחדר האורחים ושאל: היכן הינוקא? היכן נכד השעשועים? הרכין עצמו תחת הספה ושאל: אייכה ינוקא? כשהציגו לפניו את הינוקא בדמות אברך בעל קומה הדור נאה הפטיר בחיוך מלבב: וכי אתה זה ינוקא?! הלא ענק שבענקים אתה...!

ו. מוסדות הקהילה

הרב שהיה נודע כגאון תלמודי וצדיק אמת, העריצוהו כל היהודים שבקזמארוק ושבסביבתה והשפיע עליהם בחכמתו ובנועם אישיותו על כל אורחות חייהם. הוא היה דרשן גדול ומפיק מרגליות והראה להם

בדרשותיו את ההדר והמאור שבתורה ומצוותיה וקירב את כולם לתורה ומצוות והאהיב עליהם ועל בני הנוער את לימוד התורה. כמו כן שקד הרב על פיתוח מוסדות הקהילה.

בית הכנסת הגדול

שופץ ושופר עד שקיבל מבפנים ומבחוץ צורה של מלאכת מחשבת ארכיטקטונית כפי שהוא זכור לותיקי הקהילה. צייר ועיטר אותו האמן פורשר סבו של יעקב אוטו פורשר ז״ל. הרב הנהיג בו סדרי תפילה יפים ומושכים כפי מסורת ישראל. הוא עצמו היה בעל תפילה נפלא ולעיתים ריתק את המתפללים בתפילתו הזכה והמרגשת. בבית כנסת זה היה דורש הרב לעתים מזומנות בהלכה ובאגדה ובדברים שעמדו על הפרק בקהילה ובתפוצות ישראל וכבש את הלבבות. כמו רוב רבני סלובקיה דרש את דרשותיו בגרמנית. שפת הדיבור בביתו היתה גרמנית והונגרית.

המקוה

מקות הטהרה שופץ ושוכלל עד שהיה לבית מרחץ נאה לשימוש.

בית תלמוד תורה

בית תלמוד תורה של הקהילה הורחב עד שקלט את כל תינוקות של בית רבן מבני הקהילה. כמו כן נפתחו חדרי לימוד בשביל נערים שהורו בהם מלמדים טובים והכשירום ללמוד אחר כך בישיבה. כמה מחדרי לימוד אלה נפתחו בבתיהם של בעלי בתים על חשבונם בשביל בניהם. יצויין שהילדים והנערים למדו גם בבתי הספר הגרמניים-אוסטריים בעיר.

סעד וחברה קדישא

כל עניני הסעד הורחבו במסגרת החברה קדישא. חברי החברה קדישא טיפלו בעניני גמילות חסדים, ביקור חולים, מתן סעד חומרי וכו׳. לא היה יהודי בקהילה עזוב לנפשו.

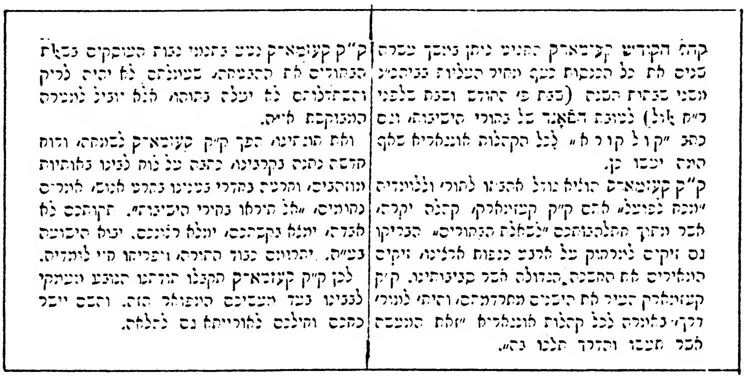
ז. ישיבת הרב אברהם גרינבורג בקזמארוק

הרב אברהם גרינבורג הקים בקהילה ישיבה נודעת לתהילה ולמדו בה תורה מבין בני הקהילה וסביבתה וגם בני קהילות אחרות. תוך שנות כהונתו יצאו מבית מדרש ישיבתו תלמידי חכמים ורבנים מובהקים

לתפארת ישראל. שיטת לימודו היתה עמקנית וחודרת תוך שאיפה לעמוד על אמיתה ועומקה של תורה בלי פלפולים. שיטת לימוד זו נחל ממנו בנו הרב שמחה נתן גרינבורג שכיהן אחריו כרב הקהילה והמשיך לטפח את הישיבה. יהודי הקהילה פירנסו באהבה את בני הישיבה וביחוד את אלו שבאו אליה ממקומות אחרים. הם תמכו ביד נדיבה גם בישיבות שבסלובקיה וביחוד בישיבת חבירו של הרב הוא רבי שמואל רוזנברג זצ״ל בכפר אונסדורף הסמוך וכן תמכו בישיבות שבארץ ישראל.

בשנת תרסז-1907 החליטו ראשי הקהל בקזמארוק להקדיש מידי שנה בשנה את כל ההכנסות מן העליות לתורה בשבת פרשת החודש ובשבת שלפני ראש חודש אלול לקרן הישיבות. הדבר פורסם אז בכתב עת ״נטעי בחורים״ תרסז דף טז.

להלן צילום מכתב העת שבכתב רש״י: - ברשותו האדיבה של דר׳ אברהם פוקס נ״י מתוך ספרו ״ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן״ עמוד 61.

אף בחתונת בתו לא הסיח דעתו מן הישיבה. רבי ישראל בן ר׳ מרדכי דוד נייגרשל ז״ל העמיד לרשותי את הצילום מן ההזמנה לחתונה. שלהלן:

ב"ה בחודש אדר תרע"ה לפ"ק.

פרעסבורג | קעזמארק

קול ששון קול החתן | **למזל טוב** | וקול שמחה וקול כלה

קול קורא בקריאה של חיבה למאהבינו
לבא לקחת חבל בשמחת כלילת בנינו

ה"ה הכ' החתן הרב
מו"ה **אברהם יעקב קאפל** נ"י
דיין ומו"צ דק"ק קעזמארק יע"א

עב"ג הכלה המהוללה הבתולה
מ"ת **מלכה** תחי'

אשר תהי' אי"ה למזל טוב ובשעה מוצלחת
ביום א' דר"ח אייר הבע"ל בק"ק קעזמארק יע"א.

ישראל זינגער
וזוגתו.

אברהם גרינבורג
אב"ד דק"ק קעזמארק והגליל
וזוגתו.

טעלעגראם לא יכין בעינינו ותמורתו נבקש להחזקת בחורים
Grünburg Ábrahám főrabbi Késmark.

Lichtenfeld. Pozsony

ח. סיכום

רבי אברהם גרינבורג זכה - בסיוע כמה מחברי הקהילה הותיקים נאמני התורה והמסורה ובהם למדנים ומשכילים ובסיוע בנו וחתנו - ליצור ולעצב את קהילת קזמארוק על מוסדותיה מן המסד עד הטפחות לתפארת. זכו וראו יהודי קזמארוק והסביבה, רובם שלומי אמוני ישראל

לראות בניהם גדולים לאהבת תורה ומצוות תוך הרמוניה של תורה ודעת. הרב זכה לשיבה טובה. בשנת ארבעים וארבע לכהונתו אמר בקורת רוח "נתתי את מיטבי כמנין "דם" לקהילה". הוא נתבקש לישיבה של מעלה בהיותו בן ע"ט שנה ביום י"ח טבת תרעט (21,12,1918) ומנוחתו כבוד בבית העלמין של הקהילה ליד אשתו הרבנית רבקה ע"ה.

סמוך לאחר פטירתו נבחר בנו הרב שמחה נתן גרינבורג לכהן כרבה של הקהילה. באותה שנה עברה סלובקיה כולה לרבונות צכוסלובקיה והתחילה תקופה חדשה ליהודי צכוסלובקיה ולקהילת קזמארוק והסביבה.

הערה: (א) בנוגע לתאריכים הביוגרפיים הסתמכתי על ספר מליצי אש של הרב אברהם שטרן סימן שצב כרך ג, מפני שהוא קיבל את הפרטים במישרין מבנו הרב שמחה נתן גרינבורג הי"ד.

(ב) ראה ביבליוגרפיה שבסוף הספר.

חלק שני

יהודי קזמארוק והסביבה בשנות שלטון צכוסלובקיה

תרעט - תרצט 1918 - 1938

פרק שני

בשנים הראשונות לצכוסלובקיה

א. ימי חילופי השלטון וגידול האוכלוסין היהודיים באיזור

יהודי קזמארוק וסביבתה סבלו כמו כל התושבים מפגעי שנות המלחמה 1914 - 1918. עם סערות המלחמה גויסו ואף התנדבו יהודי האיזור לצבא האוסטרי-הונגרי ונשלחו לחזיתות וכמה משפחות נפגעו משכול והתאלמנות. הקהילה, שפעולותיה נבלמו עקב המלחמה, התרכזה בצוק עתים אלה במתן סעד חומרי ורוחני למשפחות הזקוקות לכך. כולם ייחלו לקץ המלחמה וההרג בעולם ולשלום. בתום המלחמה בשנת - 1918 עברה סלובקיה, ובכללה איזור ציפס ובירתה בקזמארוק, לשלטונה של צכוסלובקיה ולמזלם של יהודי האיזור עברו עליהם חילופי השלטון בשופי ובשלום. באותו זמן נבחר הרב שמחה נתן גרינבורג פה אחד לרבה של הקהילה. מאז החלה תקופה חדשה בחיי הקהילה, שהתפתחו ושיגשגו בכל עשרים שנות הרפובליקה הצכוסלובקית.

בתום המלחמה ובשנים הראשונות לשלטון צכוסלובקיה היו מגיעות עוד ועוד משפחות יהודיות לאיזור קזמארוק כדי להשתקע בו. מהם הגיעו כפליטי מלחמה מפולין, מהם מרוסיה הקרפטית וכן ממקומות אחרים.

מצבם הכלכלי של רוב יהודי רוסיה הקרפטית היה אז קשה מאד ובחלקם נהיו מחוסרי פרנסה. השלטון האוסטרו-הונגרי לא פיתח את חבל ארץ זה בחלקים שרוב תושביו היו רותינים-סלאביים. פרט לבתי נסירה לעצים ותעשית היין לא הוקמו שם כמעט שום תעשיה ובתי חרושת. יהודי רוסיה הקרפטית, שעסקו במסחר ענף העץ, במלאכה ובמסחר זעיר לא הספיקו בשנים הראשונות לרפובליקה להסתגל לתנאי הכלכלה החדשים לאחר שהקודמים השתבשו. הצכים ביקשו לפתח את האיזור

ולשם כך הטילו מסים כבדים על תושביו, אך לכדי פיתוחו ממש עדיין לא הגיעו. לפיכך נדדו יהודים רבים משם בשביל פרנסתם לאיזורים מפותחים יותר של צכוסלובקיה ומהם הגיעו לאיזור קזמארוק.

ותיקי הקהילה סייעו לחדשים מבחינה כלכלית וחברתית ותוך זמן קצר השתלבו ביניהם ובסביבה ונהיו כמוהם לכל דבר. יהדות קזמארוק וסביבתה נהיתה איפוא מיוחדת ומגוונת מפני שהשתלבו בה יהודים מאורחות חיים שונים תוך השפעת גומלין לחטיבה אחת.

ב. הכלכלה החדשה

יהודי קזמארוק והסביבה - כמו יהודי סלובקיה - התאוששו מפגעי מלחמת העולם הראשונה וכבר בשנים הראשונות לצכוסלובקיה הסתגלו בתושיה רבה לתנאי הכלכלה החדשים, שנוצרו עם הפיתוח המואץ של התעשיה בצכוסלובקיה ובעיקר בבוהמיה ומורביה. הסוחרים היהודים פיתחו והרחיבו את הקומוניקציה והביאו מוצרים וסחורות בכמויות גדולות מבתי החרושת שבמרחבי המדינה, מותאמים לצרכי השוק, ומכרום בזול באיזור קזמארוק, והיו שהתאימו ושיפרו אותם בבתי מלאכה המקומיים או בעסקיהם. כמו כן מצאו אפיקי שיווק למוצרים של המפעלים המקומיים.

ענף העץ

בפרבר העיר לאורך מסילת הברזל הקימו - הרחיבו החברות אלכסנדר, האחים אליעזר ודוד אנגלהרד, גרוסברג,- בתי נסירה וקרפיפי עצים לפי מדות למטרות בנין ולחרושת הרהיטים במדינה וליצוא. המפעלים האלה פירנסו עשרות משפחות יהודיות ולא יהודיות והכניסו סכומים גדולים לאוצר המדינה. בחורף, בעונת השלגים, יכולת לראות שיירות של עגלונים עטופי פרוות כבשים, המסיעים מן היערות קורות עצים כבדים וארוכים על מזחלותיהם אל בתי הנסירה שבקרפיפים אלו. וכיוצא בזה לגבי בתי הנסירה וקרפיפי העצים של משפחות האחים מילר בעיירה פודולינץ.

רהיטים: ר' חיים שינפלד ומאיר רוזנצוויג היה להם בית עסק לרהיטים משובחים ועמדו בהתחרות כנגד מפעלי הרהיטים שבאיזור.

ענף ההלבשה

כבר בשנים הראשונות לרפובליקה פותחה והוקמה בכמה ערי בוהמיה ומורביה תעשית הקונפקציה ההמונית לגברים, נשים וילדים - וזו היתה עשויה לפגוע קשות בבתי המלאכה הקטנים לחייטות היהודית שבמדינה. והנה הסוחרים ובעלי המלאכה בקזמארוק, כברחבי סלובקיה, התאימו עצמם בתושיה למצב החדש בכמה דרכים: הזמינו בגדי קונפקציה בכמויות עצומות תוך דרישה להתאימם מראש לתנאי סביבתם ולטעמיהם של התושבים ומכרום בזול. מלבד זאת פיתחו אף הם קונפקציה עילית משלהם. הם הזמינו מבתי החרושת שבבוהמיה ומורביה כמויות גדולות של בדים ואריגים משובחים ומגוונים בצבעים מרהיבים וייצרו מהם בבתי המלאכה קונפקציה משופרת ומעודנת מזו ההמונית של בוהמיה. לכן העדיפוה קונים רבים והיו מוכנים לשלם בשבילה קצת יותר. עשו בזה גדולות בתי העסק היהודיים הגדולים לבדים ולקונפקציה שבעיר: איזידור הרטמן ובניו; מ׳ פנסטר ובניו; שמעון כהן; האחים רוזנצווייג; איגנץ וינצר; האחים גרוסברג; סלומון פוקס; רייך; יוסף שטרן.

הנה אף החנויות הקטנות להלבשה הסתגלו לתנאים החדשים האמורים. לפעמים התחרו בהצלחה בבתי העסק הגדולים מתוך שהתמחו בסחורות מסוימות: יוחנן יואכים בירנבוים; חיים ליב בירנבוים; יוסף זילברהנדלר; עמנואל כהן; נפתלי נרציזנספלד; פיש גרונד; ציפסר; בנו פולגר; שטיין ואחרים.

תפירה עילית

עם זאת המשיכו בבתי מלאכה יהודיים לתפור חליפות ושמלות לפי מידה ומיטב האופנה:

לגברים: - ר׳ יהודה אידל ברייטקופף ובנו יהושע שתפרו חליפות לגברים והתמחו בתלבושת סולידית של בחורים דתיים. בנו פרץ ברייטקופף ניצל ועלה לישראל וכן פריי ובנו ואדלר.

לגברות: בית האופנה של גזה שטורך; האחיות ביילה אסתר ולאה, בנות ר׳ לייב ליאופולד גולדששטיין; בריינה אשת ר׳ הירש בר פוגלמן שזכתה להנצל עם בתה יהודית ועלו לישראל; דורה בת ר׳ יעקב צייזלר,

מוכר תשמישי קדושה; האחיות הונייא, טאובה ורגינה בנות ר׳ צבי שטורך שניצלו ועלו לישראל.

ענף ההנעלה והעורות

הוקם בבוהמיה קונצרן ענקי ליצור נעליים ״באטיא״ שהיו לו חנויות נעלים בכל רחבי צכוסלובקיה. וראה זה פלא: בעלי בית המלאכה לנעליים צבי הרמן מנדל ובניו הצליחו בתושיה רבה להתחרות בקונצרן ״באטיא״. קונים רבים העדיפו לקנות את נעלי בית מלאכתו שעלו באיכותם וביופי צורתם על נעלי ״באטיא״ אף על פי שהיו קצת יקרים יותר. כיצד? הם קנו עורות מובחרים מבתי החרושת לעורות בעיר ליפטובסקי סבאטי מיקולאש (אף הם בבעלות יהודית) ומכרו את נעלי תוצרתם מן היצרן לצרכן וחסכו בכך את ההוצאה של החזקת סניף ועובדיו ואת דמי המשלוח ולכן היה ביכלתם להתחרות.

היתה בעיר סנדלריה גדולה בבעלותו של וייס, שעבדו בה כמה סנדלרים ושוליות יהודיים. בה הזמינו גברים וגברות ״פני העיר״ נעלים לפי מידה ודגמים אופנתיים מובחרים וכן נעלים אורטופדיות. כל שעות עבודתם לא פסקו פיותיהם מלשיר שירים עממיים יהודים.

היו בעיר גם חנויות לנעלי איכות של ליאופולד ינוביץ ובנו ושל מאיבוים ופריד; וכן שני בתי עסק לסחורות עור ואביזרי סנדלרות של ברנט אלטמן ושל עזריאל גולדמן.

משפחת אדולף אלטמן ובניו זולטן וארטור ריכזו במחסן רחב ידיים את העורות המופשטים ואת הצמר מכל הסביבה וסיפקום לבתי חרושת לבורסקי ולבדי צמר.

ענף חמרי בנין וכלי עבודה

ר׳ אליעזר גרוסמן ובנו שלום אליה וחתנו ר׳ אברהם ברודי הקימו בביתם ובחצר ביתם כל בו גדול לסחורות ברזל, צבעים וכלי עבודה, אינסטלציה, מלט וסיד וכן מפעל גדול לייצור צנורות לביוב. כיוצא בזה היה אף למשפחת שטרן (אטרניט) מחסן לחמרי בנין, וכן היתה למשפחת גליקסמן חנות גדולה לסחורות ברזל.

ארכיטקטים

הארכיטקטים קובץ וליגטי (יתכן סיגטי) תיכננו את בניית בתי הציבור ואת השכונות החדשות המודרניות שבעיר.

הזגג ר׳ משה רימר

לר׳ משה רימר היתה חנות לכלי זכוכית, שנוהלה על ידי בניו ובנותיו ומלבד זאת היה קבלן לזגגות בנין. היה גבאי בבית הכנסת הגדול ושליח ציבור נפלא. שלש בנותיו עם בעליהן עלו לישראל.

סיידים וציירים

אברהם אוסקר פורשר, אדם גבוה ויפה ובעל זקן של אמן היה סייד וצייר קירות כאחד. בעצמי ראיתי כיצד צייר ביד איתנה את תקרת בית המדרש של הישיבה. בנו יעקב אוטו פורשר ז״ל עלה ארצה כמעפיל עם משפחתו והיה יו״ר ארגון יוצאי קזמארוק והסביבה.

צין ובנו - היו סיידים וגם ציירי שלטים.

פרידמן ובנו - היו ציירי שלטים וחרטים.

פחחים

היו בעיר כארבעה פחחים יהודים: יוסף וינטר; קינסטלינגר; קהת שור שעלה עם משפחתו לישראל; טננבאום בלוביצה כולם עסקו בעיר בעיקר בפחחות בנין: גגות פח וצינורות ומרזבים. האחרון עסק גם בייצור כלים: עריבות ודליים מפח.

המסחר בתבואה ובתוצרת חקלאית

סוחרי התבואה היהודיים: ברוך זיינביל וגיסו נתן שינפלד; לאופולד צוקרקנדל; פרידמן; משה אופנברג; עמנואל קריגר ובנו; האחים שווארץ ומשפחת זיינבל מן הכפר סטראשקי-נהרה. הם שיחררו את האיכרים מבעיות שיווק. לאחר שהדריכום על פי חקר שווקים מה ואיזה זן וכיצד יש לגדל קנו מהם את יבוליהם במחירים הוגנים - ושיווקו אותם במרוכז לטחנות וליעדים אחרים מתוכננים מראש. הארגון הסלובקי לריכוז היבולים "NUPOD" נכשל מפני שלאיכרים היה נוח יותר למכור את תוצרתם לסוחרים היהודים, ששילמו להם מיד במזומנים ובמחירים טובים מבלי להזדקק לביורוקרטיה של ארגונם.

מוריץ גולדמן, שבו עוד ידובר, היה הראשון באזור שפתח עסק למכונות חקלאיות וסייע בכך לפיתוח החקלאות באיזור.

המסחר בבקר

זיגמונד גולדמן ביחד עם גיסו דז'ו לקס היה קונה במרוכז את הבקר באיזור שפינסקה וציפס ומספק אותו למפעלי בשר במדינה.

המסחר בביצים

ר' יוסף אנגלנדר ובנו יחזקאל וחתנו משה אליעזר גרטנהאוז אספו כמעט את כל הביצים שבסביבה וסיפקו אותן לאחר מיון לחנויות ולפנסיונים ולבוהמיה. הם שיפרו את השיטה לשימור הביצים לקראת החורף בתוך חומר סיד, שנקראו "ביצי סיד".

המסחר בפירות

ר' משה פוגלמן ובניו וכן ר' לייזר אינדיג היו להם חנויות יפות למכירת פירות וירקות וכן להדרים מארץ ישראל, פירות יבשים ושימורים ודגים חיים. הפירות היו אצלם טריים ורעננים. סוכניהם ריכזו בשבילם פירות, ענבים, תפוחי עץ, שזיפים בבוסתנים ובכרמים שברוסיה הקרפטית ושלחום מיד לאחר קטיפתם לפנות ערב ארוזים בתוך תיבות בדרך הרכבת; והללו הגיעו למחרת עם שחר לקזמארוק לחנויות תוך 12-14 שעות לאחר קטיפתם ונמכרו בטריותם לצרכנים. הללו סיפקו יום יום פירות וירקות לפנסיונרים הרבים שבאיזור הרי הטאטרא. כמו כן סיפקו פירות לבעלי חנויות ודוכני פירות יהודיים שבעיר: אסטרייכר חיים אנגלהרדט, גרין, ורטהיימר, אייזיק לייב כץ, שמעון קורנהויזר.

חנויות מכולת

היו בעיר חמש חנויות מכולת יהודיות וכל אחת היתה בעלת ייחוד משלה: -

אהרון אנגל - שהיה גבאי בית הכנסת הגדול ובעל הופעה הדורה, החזיק את חנותו עם בניו בצורה נאה מאד. הוא היה חלוץ האריזה. לפניו היו שוקלים ללקוחות קמח וסוכר, מלח וכו'. הוא הנהיג בחנותו למכור באריזה מראש בשקיקים ובעקבותיו הלכו אחרים.

ישעיה יוסף גליק - חנותו היתה מעין כל בו זוטא בצד דברי מכולת מכר פירות וסדקית וגלנטריה. ליד חנותו היתה לו מחלבה גדולה שבה ייצר חמאה וגבינות למיניהן.

ליאופולד צוקרקנדל - היתה לו חנות מכולת לא גדולה ששימשה לו למעשה לעסקי התבואה שלו. בנו יינדריך צוקרקנדל נלחם בבריגדה העברית.

מרדכי דוד נייגרשל - שעלה עם כל משפחתו לארץ ישראל היה לו חנות מפעל לייצור גבינות צאן.

יצחק אלעזר נייגרשל - ליד חנותו הסיטונאית למכולת פתח בנו חנות לכלי עבודה וסחורות ברזל וביחד היו חנויותיהם כעין כל בו.

יינות ומשקאות חריפים וקלים

משה בן אייזיק מלר, דוד דנש בן אפרים בן ברוך גראוס היו בעלי מרתפים ליינות ועצמם יינים מובהקים. מדי שנה בשנה שהו בעונת הענבים באיזורי הענבים שברוסיה הקרפטית והזמינו שם לפי בחירתם אצל יינים יהודים יינות מזני ענבים מיוחדים ונשלחו להם בעודם תירוש או גמורים בחביות חתומות. הם העסיקו במרתפיהם יינים מיוחדים שבדקום מפעם לפעם ושיפרו את טעמיהם. היינות נמלאו בבקבוקים חדשים למכירה בסיטונות וליחידים.

פיליפ גראוס היה מומחה לייצור ליקרים למיניהם כמסורת בידו מאבותיו בכפר הונסדורף. היה לו מפעל לייצורם בפרבר העיר וכן חנות בתוך העיר ומכר בו בסיטונות וליחידים בבקבוקים ליקרים ומשקאות חריפים שהיו מפורסמים בטיבם וטעמם המשובח.

המרשלג היה סוכן משקאות חריפים וליקרים מטעם בית החרושת של קליינברגר בעיירה שפיסקה בלה ועסק בהובלתם לחנויות ולמסעדות ולפנסיונרים וכו׳ שבסביבה.

דיקמן וקליש היו בעלי בית מלאכה לייצור סודה ומשקאות קלים.

בתי קפה ובתי מרזח

היו בעיר שני בתי קפה יהודיים של אנטון דוד וגולדשטיין ובהם היו נפגשים ״פני העיר״ סוחרים ומשכילים ומשוחחים ומסכמים עניני עסקים ודנים בדברים שעל הפרק ובדברי הגות.

היו בעיר כמה בתי מרזח יהודיים שבהם נפגשו איכרים ופועלים על כוס משקה או ארוחה קלה ומדברים ביניהם בעסקיהם. בדרך כלל היה בעל בית המרזח מעין יועץ כללי בעניניהם: כלכלה, בריאות - לאיזה רופא יש לפנות, סכסוכי משפחה וכו׳ וכו׳. ואלה בעלי בתי המרזח הזכורים לי: גרויסוירט, גרטנר, האלמנה ליברמן, האלמנה קליין, האלמנה קלינברגר, האלמנה שטיין.

המאפיות היהודיות

בעשור הראשון לרפובליקה היו עדיין רוב התושבים, יהודים ולא יהודים, מכינים בעצמם את לחמם בביתם. כיצד? פעם או פעמיים בשבוע היו עיקרות הבית לשות את בצקן בביתן ומגלגלות ממנו ככרות ומדביקות בהן פתקי שמותיהן ומביאות אותן למאפיה. היו בתים שנבנו בהן תנורי אפייה קטנים. עדיין לא היו אז כיריים ותנורי אפייה חשמליים או של גז. בחצר כל בית היה דיר עצים ופחמים קטן לכל משפחה להסקה בחורף ולבישול בכל ימות השנה. תנורי המאפיות היו מוגעלים מאליהם עם כל היסק והיסק ולכן לא היתה בעיה של כשרות. יום יום אפו המאפיות עם ההיסקים הראשונים של שחר את תוצרת עצמן בלבד: ככרות לחם ולחמניות בשביל מכירה לחנויות וליחידים ורב ההיסקים המאוחרים יותר יוחדו לככרות של עיקרות הבית. כמובן שמטעמי כשרות לא אפו לחמי יהודים ושל לא יהודים ביחד. ביום הששי היו בעלי המאפיות מיחדים את תנוריהם לתוצרת עצמם ולמשפחות יהודיות בלבד.

מדי שבוע בשבוע ביום חמישי היו עיקרות בית יהודיות קונות בחנויות המכולת שמרים טריים וקמח ומדקדקות מאד שיהא טרי שבטרי מטחנה פלונית ומתאים ביותר ליעדו: קמח לבן - לחלות ורגיל- ללחמים. אשת חיל יהודית היתה קמה בעוד לילה או עם שחר של ערב שבת ומנפה את הקמח וממנו לשה בצק וקולעת חלות קלועות לשבת ומורחתן בחלבון ביצים ובוזקת עליהן פרג; וכן לשה מקמח רגיל חום בהיר ככרות לחם לימות השבוע. יש שהסתייעו בעוזרות הבית שבביתן. ביום הששי היו שולחות את החלות והככרות אל המאפיה היהודית הקרובה ובלבן תפילה שהכל יעלה יפה לכבוד שבת. והיה אם החלות וככרות הלחם עלו יפה והאירו בזיוון תלתה כמובן אשת החיל את הדבר בזכות עצמה ובתבונת כפיה וזכתה בשבחי אשת חיל: ״תנו לה מפרי ידיה״... ולאו חלילה -

היתה תולה הקלקלה באופה שלא שם חלותיה וככרותיה במקום הולם בתנור או בחנווני שלא מכר לה את השמרים והקמח המתאימים. שמעתי מפי צבי גולדשיין הי״ד סוד האופים: לא פעם קרה שהם תיקנו, עיבדו ושיפרו את הבצק וביחוד של עיקרות בית צעירות - חדשות כדי לחסוך מהן עגמת נפש...

כל ערב שבת אחר הצהרים היו עיקרות הבית היהודיות שולחות קדרות של חמין וקוגלים ופשטידות למאפיות וביום השבת נפתחו התנורים בשעה מסוימת וכל משפחה היתה מביאה את קדרותיה הביתה לסעודת השבת.

כמובן שכל העסק האמור היה כרוך ביגיעות רבות של עיקרות הבית ושל המאפיות יחד. עם הזמן חלו שינויים. המשפחות היהודיות וביחוד הצעירות קנו יותר ויותר לחמים וחלות במאפיות והכינו בחורף חמין לשבתות בקמינים (תנורי חימום בנויים שבבתיהם). להלן יתוארו ארבע המאפיות היהודיות שבעיר:

מאפית גולדשיין - זו היתה הגדולה שבעיר וסיפקה לחמים גם לצבא הצכי שבאיזור קזמארוק. צבי גולדשיין הבן היה פעיל בפועל המזרחי שבעיר ושאף לעלות לישראל ולא זכה.

מאפית משה גרוס-גולן - שקד שבנות ישראל לא תתאמצנה בערבי שבתות בהכנת חלות והציע להן לקנות את החלות המשובחות של מאפיתו והצליח בכך. בעקבותיו הכינו אף שאר המאפיות חלות לשבתות. היה פעיל בקהילה בעניני סעד ואירגן בה את הכנסת האורחים לשבתות. לאחר שסלובקיה נפרדה מן הרפובליקה ועמדה בחסות גרמניה הנאצית העפיל בשנת 1939 עם כל משפחתו לארץ ישראל. אחר כך התנדב לצבא הצכי ולחם בנאצים. בו עוד ידובר להלן.

מאפית המרשלג - זו היתה מפורסמת בלחמה ועוגותיה. כמה מבני משפחה זו הספיקו לעלות לארץ ישראל.

מאפית הקיטור של האלמנה קורנגולד - היתה זו המאפיה המשוכללת ביותר שבעיר והיתה גם קונדיטוריה לאפית עוגות משובחות והכינו בה אף ארוחות קלות. בקונדיטוריה זו נפגשו בני הנוער הציוני שבעיר ומסובין בה על קפה וגלידה. הבן יוסי קורנגולד היה ציוני בכל רמ״ח

אבריו וחדור כולו ברעיון תורה ועבודה של הפועל המזרחי. הייתי נותן לו שיעורים פרטיים בעברית ובלימודי קודש. הוא היה מרתק בכושר הניתוח שלו ובלהטו הציוני - אך לא זכה לעלות. אחיו דוד קורנגולד זכה לעלות לארץ ישראל.

מסעדות

היו כמה מסעדות כשרות: -

לארוחות מלאות: פריד, ר' אריה לייב זיינבל שבנו יצחק עלה לארץ ישראל.

לארוחות קלות : גרהרט, הרבסט, ברודמן.

גלנטריה

היו שלש חנויות גדולות לגלנטריה: של רפאל (מיקשה) פרלרוט ושל צינסלר ובנו ושל יוליוס גרוסברג. חנויותיהם היו למעשה מעין כל בו שבהן נמכרו כלי בית, מכשירי כתיבה, צעצועים, דברי הלבשה קטנים: גרבים ועניבות. רפאל פרלרוט ז"ל ובנו זכו לעלות לארץ ישראל.

רקמה

המשפחות גרוסברג ופאמר היו להם חנויות למכירת דברי רקמה ומלאכת יד וקישוטים לשמלות וסחורות צמר לסריגה.

שעונים תכשיטים וקוסמטיקה

האלמנה והאחים פרלרוט - היתה להם חנות מפורסמת לתכשיטים, יהלומים ושעונים. הבן ינו פרלרוט היה מחונן בקול טוב והיה שר ומלוה בקולו הערב את חזני בית הכנסת בגדול.

א. גרובר - היה בעל חנות לשעונים והיה שען ואופטיקאי.

הירש וקובץ' היו בעלי חנויות לקוסמטיקה

מחסנים לגרוטאות וחמרים משומשים

הסוחרים: הולנדר, אינדיק, גרטנר, בראון בכפר לוביצה הסמוך לקזמארוק היו בעלי מחסנים לאיסוף גרוטאות וחמרים משומשים. עוד ידובר בהם בעדותו של אדוארד אליהו לאופר.

הובלה ושרותי מוניות

כחמש משפחות יהודיות התפרנסו מעסקי הובלה:

ר׳ נחמיה אנגלנדר ובניו שמעון ועקיבא - היו להם כמה משאיות והובילו רהיטים, סחורות ומזונות בסביבת קומארוק. הבן עקיבא עלה כחלוץ לארץ ישראל ונפל במלחמת השחרור ברצועת עזה. ר׳ נחמיה ורעיתו הי״ד עזרו לי ולחברי יעקב פרידמן ומשה שטרן להצלתנו בעת מצוקת ההגליות 1942. בימי מרד הפרטיזנים שבאוקטובר 1944 שנכשל, נרצחו ר׳ נחמיה ואשתו על ידי הרוצחים הגרמנים. בנם ר׳ שמעון ורעיתו ניצלו ועלו לארץ ישראל.

משפחת אלבין אלכסנדר - עסקו בעיקר בהובלת רהיטים והיה להם גם מחסן למכירת פחמים ועצי הסקה.

משפחת קליינהנדלר עסקו בהובלה כללית. הבן שכונה צ׳דרק היה ספורטאי מעולה וזכה לעלות לארץ ישראל.

משפחת הורן סיפקה לעיר שירותי מוניות.

בנזין ואביזרי רכב

ר׳ יוסף שלוס ובניו - היתה להם סוכנות לבנזין ולאביזרי רכב. ר׳ יוסף שלוס היה בין פרנסי הקהילה. הוא עזר לי ולחברי להצלתנו. בנו שלמה שלוס ניצל ועלה לישראל.

משפחת פרוינד - היתה אף לה סוכנות למכירת בנזין וחנות למכירת אביזרי רכב.

בתי דפוס

למשפחת גרינבוים היה בית דפוס גדול לספרים ולמודעות. היתה שמועה שחתנו שוחטמן השתתף במרד הפרטיזנים בשנת 1944.

לוילהלם שפיצר היה בית דפוס קטן לגרמנית ועברית. הוא היה עסקן בקהילה בעניני סעד והכנסת אורחים לשבתות. מר שלמה ויס, שהיה עובד בכיר במדפיס הממשלתי ומר אריה זיינביל, בעל בית דפוס בתל-אביב למדו את ראשית מלאכת הדפוס בבית הדפוס של וילהלם שפיצר.

מקצועות חפשיים

רופאים - היו בעיר ארבעה רופאים יהודיים:

דר׳ קורנהויזר שהיה גם פרק זמן ראש הקהל;

דר׳ ליאופולד טייכנר הזקן ובנו ארנסט טייכנר;

דר׳ ארנסט ליכטיג שעוד ידובר בו;

מרפא השינים ארמין פרלרוט;

יצוין שכל אלה טיפלו בבחורי הישיבה בחינם. זכורני לאחר המלחמה ביקרתי בקזמארוק ונפגשתי עם דר׳ ארנסט טייכנר הצעיר, היחיד בין הרופאים שנשאר בחיים. והלה אמר לי: זה עתה עלי ללכת באופן דחוף ביותר להגיש עזרה לאנשים החשודים עלי שגרמו להגלייתם של אבי ויהודים אחרים.

בתי מרקחת

היו בעיר שני בתי מרקחת של יהודים: קורנהויזר והרץ.

עורכי דין

היו בעיר שני משרדי עורכי דין יהודיים: דר׳ מושקוביץ והאחים סנטו.

מנהלי חשבונות

הרבה צעירים יהודים גמרו בהצטיינות את לימודים בבית הספר הממלכתי למסחר בעיר ועבדו אחר כך כמנהלי חשבונות בעסקי היהודים או של אחרים וקשה לקבוע כמה עסקו בזה. יצוין שמר שאול גסנר ניצל מהגלייה בזכות היותו מנהל חשבונות מעולה והיה דרוש לגוי בשם מרוזק.

הרוכל הקשיש ר׳ מאיר קלפהולץ

הרוכל הקשיש נמוך הקומה ובעל זקנקן לבן ודליל ר׳ מאיר קלפהולץ היה מחזר בבתי יהודי קזמארוק כשעל גבו תיק גב גדול ומוכר להם את מרכולתו של כל מיני סידקית.

הוא היה חביב על הילדים ומשעשע אותם בסיפוריו. כאשר ילד נהג שלא כשורה היו ההורים מאיימים עליו: נספר עליך לידידך וחברך ר׳ מאיר והדבר פעל לטובה.

כלכלה וחברה - סיכום

היהודים התערו, השתלבו היטב בכלכלת האיזור והרחיבוה בתנופה רבה לרווחת כל התושבים. ענפי העץ וחמרי הבנין היו כמעט לגמרי בידי היהודים. היו בעיר כמה בתי עסק גדולים ובתי מלאכה ובית חרושת לטקסטיל של גרמנים. בשנים הראשונות לצכוסלובקיה היו עדיין קשרי המסחר שבינם ולבין הסוחרים היהודים - ובכלל היחסים שבין גרמנים והיהודים בעיר - טובים והוגנים בהיות היהודים דוברי גרמנית ומקורבים לתרבותה.

אף על פי כן כבר בראשית העשור השני לצכוסלובקיה הורגש יותר ויותר שלא הכל שפיר. המפלגה הסלובקית האנטישמית על שם הכומר הקתולי הלינקה גברה והלכה וגרסה שיהודים השתלטו על הכלכלה בסלובקיה ושהם דבקים בתרבות האוסטרו - הונגרית ומטשטשים את האופי הסלובקי של סלובקיה. טענותיהם לא היו נכונות מפני שהשלטון האוסטרו -הונגרי שקדם ושלט דורי דורות הוא ששקד לטשטש את האופי הסלובקי והרבה סלובקים התבוללו בתרבות ההונגרית ונשאו שמות הונגרים. והנה דוקא בעשור השני התחילו היהודים באיזור ציפס לשלוח את ילדיהם לבתי ספר סלובקיים. כמו כן נפתחו להם לסלובקים כל שערי הכלכלה לרוחה, אלא שבראשית צעדיהם במסחר ושיווק לא זכו להצלחה רבה מחמת חוסר נסיונם בכך.

הנה ביזמת מפלגה זו הוקמה הסתדרות האיכרים הסלובקית לשיווק תוצרתם באמצעות סניפי המוסד NUPOD בלי הצלחה יתירה.

כמו כן פשתה בעשור האחרון הלאומנות הגרמנית-נאצית באיזור ציפס אלא שלפי שעה נבלמה.

הרקע האמור זירז את התפתחותה של התנועה הציונית על גווניה ובקזמארוק היו יהודים שהירהרו על עליה. כמה בודדים כמו ר' מרדכי דוד וייגרשל וכל משפחתו עלו לארץ ישראל, וכן היו כמה צעירים וצעירות שהלכו להכשרות ועלו כחלוצים לארץ ישראל כמו: עקיבא אנגלנדר, פנסטר, דר' שושנה שכטר לבית שטורך ורבקה רימר.

התערותם של היהודים בכלכלה עמדה לכמה בודדים מהם לפחות לדחות את הגלייתם בימי שלטון הרשע הסלובקי ועל כך עוד ידובר.

פרק שלישי

הרב שמחה נתן גרינבורג זצ"ל הי"ד רבה של קהילת קזמארוק והסביבה

א. ביוגרפיה בתמצית

הרב שמחה נתן ברבי אברהם גרינבורג נולד בקזמארוק בשנת תרל"ח (1877-8) למד תורה מפי אביו הגדול וקיבל ונחל ממנו את רוב תורתו ואת שיטת הלימוד העמקנית. אחר כך למד כמה שנים בישיבתו של הרב הגאון רבי משה צבי פוקס זצ"ל בגרוס ורדיין שבטרנסילבניה. משהתבגר למד כמה שנים בישיבת הרב הגאון רבי שמחה בונם סופר זצ"ל בפרשבורג. רבותיו אלה סמכוהו לרבנות ודיברו בו גדולות.

הוא נשא לאשה את מרת הינדא בת ר' פייבל הרטמן ז"ל מברהובו - ברגסאז שברוסיה הקרפטית. נולדו להם חמישה בנים: מאיר, צבי הירש, אברהם, שמואל ודוד; ושלש בנות: חנה, ייטא ושרה - ועוד ידובר בהם.

כמה שנים כיהן כרבה של קהילת טלדיאש בטרנסילבניה. לעת זקנתו של אביו חזר עם משפחתו לקזמארוק וסייע לאביו בניהול הקהילה. לאחר פטירת אביו ביום י"ח בטבת תרעט (21,12,1918) נבחר לרבה של קהילת קזמארוק וכיהן בה עד קץ קיצה האיום בשנות השואה. בין כסא לעשור תש"ה 1944 נרצחו כמה משרידי הקהילה ובהם הרב ביחד עם אשתו ובניהם שמואל ודוד ויתכן שגם אברהם עמהם הי"ד. מכל בני הרב שרדו לפליטה בנו מורי הרב מאיר גרינבורג שליט"א ואשתו וילדיו, החיים בארצות הברית.

ב. תורתו לימודו וכתביו

כבר בצעירותו היה נודע ונערץ בין חבריו בישיבה כעילוי גדול ועמקן מופלג וענותן וכחבר אח ורע וכולו אהבת ישראל. מאז ובכל שנות חייו היה משקיע עצמו וכל מעייניו בתורה ומעמיק בה בכל מאודו ותר ומחפש בכל סוגיה תלמודית את הגיונה הפנימי שעל פיו מסתעפת ומתבארת - מתבהרת כולה. ולאחר שחשף ביגיעתו את הגיונה ואורה הגנוז של הסוגיה ובחן עצמו בחינה אחר בחינה לודא שלא הלך שולל אחר נצנוץ מטעה היה מאושר אושר אין קץ ומרצה לחבריו - ולאחר שנים לפני תלמידיו בישיבתו - את הסוגיה ומשתף אותם בדיבוק חברים-תלמידים ביצירתו ושוב בוחן ובודק את הדברים לאורם. הוא החשיב יותר את ההבנה מאשר את הזכרון מפני שההבנה היא אם הזכרון.

מלבד עמקנותו היה איש המרחבים והבקיאות והיה שוקד למצוא את הזיקה הפנימית שבין סוגיות קרובות התוכן וכיצד הן מאירות זו את זו.

כמו כן הגה במדרשים ואגדות חז״ל במיטב הדרוש והחסידות, במחשבת ישראל לדורותיה, וביחוד בספרי המהר״ל ובכתבי הרב שמשון רפאל הירש. משחר נעוריו נטה לחסידות והיה ממקורבי הרבי חיים אלעזר שפירא זצ״ל ממונקץ׳. כן סיגל לעצמו השכלה כללית וידיעות בספרות הגרמנית העילית ודיבר וכתב גרמנית צחה, אך הצניע את ידיעותיו אלו.

רבי שמחה נתן היה נוהג לכתוב את עיוניו ומחקריו בסוגיות התלמוד ובמקצת אף דברי הגותו. תלמידו ובן ביתו רבי מנחם ברגר ז״ל היה נוהג לרשום דבריו באגדה. היו אלו פנינים נפלאים בתוכן ובצורה וחבל מאד שבצוק העתים אבדו. ביקשתי את בנו הרב מאיר גרינבורג שליט״א שיברר אם נשארו שרידים מכתבי ידו כדי שאוכל לצרפם לספר זה. בינתים מצאתי רק תשובה אחת בענין חזרתם של מומרים מאונס ליהדותם, שתשולב בספר במקום ההולם.

ג. ראייתו הכוללת את היהדות

רבי שמחה נתן כמידתו בלימוד התורה כך ביקש לתפוס את יהדות העולם תפיסה רחבה ובשום אופן לא נעתר להצטמצם ולהשתייך למפלגה

דתית מוגדרת כמו אגודת ישראל או המזרחי וכו׳. שאיפתו היתה שיהודי כל העולם יאוחו לחטיבה אחת שלימה בעולם לבל ידח מהם נידח. וכיצד? יש לקרב את אחינו בית ישראל בכל מקום ומצב שהם לתורה ומצוות ולעמוד להם במצוקותיהם באהבת ישראל ובגמילות חסדים בחן ובחסד ורחמים ולחזקם באמונה ובציפיה לגאולת ישראל ולימות המשיח באחרית הימים ולתיקון העולם כולו. הרב היה מחונן כנואם גדול ודרשן מפיק מרגליות וכמעט בכל נאום ודרשה כלל את עניני כלל ישראל ודרש ברגש רב משומעיו לקום להתנדב לעזרת ישראל.

בימים ההם סבר כמו רבים שלא יתכן שעם ישראל ישליך את כל יהבו ועתידו הקרוב רק על הציונות המהפכנית - חילונית ואפילו לא על הציונות הדתית. הרי אם זו תקצר ידה להושיע למצוקת הדור ותהיה זו חלילה כעין מהדורת שבתי צבי חדשה - ומה יעשו בינתיים המוני ישראל נכזבי התוחלת?! אכן עליה לארץ ישראל - כן וכן! רבי שמחה נתן היה מברך ומעודד את תלמידיו ויהודי הקהילה וחלוצים שעמדו לעלות וכן עשה רבות למען לומדי תורה בארץ ישראל ולמען הכוללים בירושלים ובשאר ערי ארץ ישראל. אף אני זכיתי להמלצתו החמה, שאתקבל כתלמיד באוניברסיטה העברית בפקולטה למדעי היהדות בשביל קבלת רשיון עליה. הנה דוקא רחבות תפיסתו צימצמה את השפעתו, שכן אילו הצטרף למפלגה מסויימת היה בוודאי תופס את מקומו בין מנהיגי היהדות הגדולים בעולם.

ד. ביתו הפתוח והערצת התושבים כלפיו

רבי שמחה נתן קיבל בביתו כל אדם מישראל בין דתי ובין חילוני במאור פנים. כמובן ששאלוהו הרבה שאלות בדיני ישראל: כשרות, אישות, מועדי ישראל וכו׳. בכל שאלה בעניני איסור והיתר נהג לפי רב חיסדא: ״דרש רב חסדא כל תלמיד חכם שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ורואה טריפה לעצמו עליו הכתוב אומר: יגיע כפיך כי תאכל״ (תהילים קכח) (חולין מד, עב) - והסביר: על תלמיד חכם להתיגע וללמוד את הדין על בוריו ולא להחמיר מתוך עצלות העיון בהלכה. מורה הוראה מצווה כל כמה שאפשר לחוס על ממונם של ישראל כאילו זה ממונו ומורה לעצמו.

פנו אליו וביקשו עצתו בענינים אישיים ומשפחתיים ובעניני פרנסה וכלכלה וכולם יצאו מביתו מעודדים ובפנים מאירות. פעם שפך לפניו לבו יהודי מן הקהילה, ששתי בנותיו הגיעו כבר מזמן לפרקן ואין חתנים אף על פי שצנועות ונאות הן. היות ופרנסתו מצומצמת אינו יכול לכלכל אותן ואת ביתו כמנהג בעלי בתים חשובים. כה אמר לו הרב: "אשריך שבנותיך צנועות ונאות, אבל יהלום זוהר ביותר כל זמן שהוא ספון וטמון בקופסה ובלתי נראה, שום אדם לא יחזר אחריו לקנותו. אמרו חכמים בכתובות נב, עב: "קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם לאנשים" (ירמיה כט, ו) - ושאלו שם: האם בידי הבת לחזר על איש? אלא על אביה להלבישה ולכסותה בדברים נאים כדי שיחזרו עליה ויבואו לשאתה." עליכם איפוא להלבישן יפה ולהביאן לכל חתונה ושמחה במשפחה כדי שהסחורה תיראה במיטב זיווה. עליכם לשקוד שביתכם יהא מסודר וערוך בטוב טעם. תוכל להציג עצמך כאחד המקורבים שלי... על הבנות ללמוד מקצוע ולעבוד. ובעזרת השם יישמע בביתכם בקרוב קול ששון וקול שמחה. ותוך כך ביקש מן הנשים הצדקניות-עסקניות שבקהילה לשים עין לטובת משפחה זו.

וכיוצא בזה בעניני פרנסה ועסקים היה חודר לפני ולפנים ועומד על סיבת כשלונו של מבקש העצה ויעץ לו כיצד לכלכל להבא את עסקיו בצדק וביושר והעיקר שלא יפול ברוחו וינהג כאילו הכל שפיר. לפעמים היו סוחרים מתדיינים אצלו בדין תורה. פעם שאל והעיר לו אחד הטוענים לאחר פסיקתו: מנין לו לכבודו ידיעות כה עמוקות במסחר? הלא כבודו יכול להיות אחד הסוחרים הגדולים! השיב לו הרב בחיוך: זהו שנאמר: "שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך". (דברים לג, יח), כלומר: אתה זבולון היוצא לעסקים שמח כל זמן שיששכר יושב באהלה של תורה ואתה מפרנסו. שאם יששכר יצא חס וחלילה לעסקים תיאלץ אתה זבולון לשבת באוהל...

מעשה בר' ברוך אינדיג ז"ל, שחלה מחלה אנושה ובתוך מצוקת חוליו נדר נדר שאם יקום מחוליו יהיו כל בגדיו ללא שיור לצדקה. והנה זכה ר' ברוך וקם מחוליו ונשאר מרותק לביתו באין לבוש לעורו. כל פרנסתו של ר' ברוך לא היתה אלא חנות קטנה שבקושי פירנסה את משפחתו הגדולה ולא היה לו במה לקנות בבת אחת כל בגדיו והחורף היה אז בעיצומו. בני

משפחתו פנו לרבינו בשאלה: מה לעשות? קשה היה לפתוח לו לאמור: אילו ידעת שתבריא לא היית נותן בגדיך לצדקה - שהרי על מנת כן נדר! יעץ להם רבינו: הביאו נא אלי בחבילה אחת את כל בגדיו שהיו לו בעת חוליו וכן עשו. והנה קרא אליו בחור מתלמידי ישיבתו, שהיה מבני עניים שמהם תצא תורה שידע בו שהוא ממולח וחריף, וסיפר לו את המעשה והציע לו שיקבל את כל חבילת הבגדים כמתנת עניים. התלמיד נרמז.. ושאל: מה אני אעשה בהם הרי אינם לפי מידתי... אני מקבל אותם במתנה ואני מוכן ומזומן למכור לך אותם רבי ולכל אדם אחר ובלבד שהקונה יתנם במתנה לר׳ ברוך! ובכמה? בשקל אחד צכוסלובקי, שאפשר היה לקנות בו ככר לחם....

פעם נקלע לקזמארוק הפילוסוף היהודי-גרמני הנודע, פרופ׳ תיאודור לסינג שהיה מרצה באוניברסיטה הנובר בגרמניה ולאחר עלות הנאצים לשלטון בגרמניה ברח לצכוסלובקיה והיה ציוני פעיל. בעצת ידידיו ביקר אצל רבי שמחה נתן ונכנס לביתו כשעסק בסוגיה ״מחצה על מחצה״. ביקש הפילוסוף שיסביר את הנושא שהוא עסוק בו. הרב הסביר לו בצורה מסודרת את הנושא ופרטיו דבר דבור על אופניו והדברים היו מאירים. וכן דנו במחשבת ישראל. הפילוסוף הוקסם מדברי הרב ומאישיותו המופלאה והביע צערו על שלא למד בנעוריו תלמוד ויהדות וביקש רשות לבקרו שוב ושוב. אך הביקור לא יצא לפועל מפני שרצחוהו נאצים בצכוסלובקיה בשנת 1933.

כאמור היו בעשור הראשון לצכוסלובקיה היחסים שבין יהודים וגרמנים בקזמארוק וציפס בדרך כלל הוגנים בהיות היהודים מקורבים לתרבותם. הרב היה נערץ עליהם, על פרנסיהם ועל משכיליהם כאדם דגול עד כדי כך שבחרוהו כחבר הנשיאות לארגון מכבי אש ולקבוצת כדור הרגל הגרמנית. כמובן שהרב ראה במשחק כדורגל הבל ורעות רוח, אך מפני הנימוס לא השיב פניהם. בחגיגת מכבי אש הפומבית היה בין ראשי המדברים. בברכתו העלה על נס את מסירותם להצלת נפש ורכוש וזכה לתשואות סוערות כשבירכם שתקויים בהם ברכת הנביא: ״כי תעבור במים - אתך אני, ובנהרות - לא ישטפוך, כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך״ (ישעיה מג, ב).

סיכום ביניים

רבי שמחה נתן חברו בו בהרמוניה נפלאה, מידות נעלות ומגוונות וכשרונות עילאיים וניגודים שכמעט אינם מצויים באדם אחד: למדן מעמיק וחריף ובוחן הכל לאור ההגיון מזה ואיש שכולו רגש, חסד ורחמים מזה; צדיק וחסיד שכולו אמונה ויראת שמים ותום מזה ובעל השכלה רחבה מזה. מורם מעם מזה וענותן ומאיר פנים לפשוטי ישראל מזה; עדין נפש ונוח לבריות מזה, ותקיף ועומד על דעתו בדברים חשובים לו וליהדות. בכל המידות הללו למופת טיפח את אורחות חיי הקהילה ומוסדותיה ואת ישיבתו כפי שיתוארו להלן. הרב קשר את גורלו בעבותות אהבה לגורל יהודי העיר והסביבה וכל תולדות הקהילה היו תולדותיו וחלק מהויתו עד הקץ.

פרק רביעי
הקהילה ומוסדותיה

א. סדרי הקהילה

חברות ובחירות

בקזמארוק היו כ-1200 יהודים וכולם השתייכו לקהילה היחידה האורטודוקסית. ראשי המשפחה, ששילמו את מיסיהם לקהילה ולמעשה כולם שילמו, היו בעלי זכות בחירה לועד הקהילה. לפי התקנות התקיימו אחת לכמה שנים בחנוכה בחירות לועד הקהילה. חברי ועד הקהילה בחרו מתוכם את ראש הקהל ופרנסים - שנקראו גבאים - לתפקידים בקהילה: למסים ולכספים, לבית הכנסת הגדול, לתלמוד תורה, לסעד וצדקה ולחברה קדישא וכו׳.

הכנסות והוצאות

הכנסות הקהילה - היו: ממסים; מהשכרת מושבים בבית הכנסת הגדול ונדרים ונדבות של העולים לתורה; מדמי שחיטה לעופות ובקר; מבית הקהילה הגדול, שבו הושכרו האולם לחתונות ושמחות והאיטליז - לקצבים; ממאפית המצות שבבית הקהילה.

הוצאות הקהילה - משכורות לרבה של הקהילה ולדיין, לשוחטים שהיו גם חזנים, למלמדי תלמוד תורה, למזכיר הקהילה שהיה גם מנהל חשבונות שלה, להחזקת בית הכנסת הגדול ומשכורת שמשו, לסעד בשביל נזקקי הקהילה ולתמיכה ביהודים בכל אתר, לתמיכה בישיבת הרב ובישיבות אחרות וכו׳.

שיטת גבית מסים ודמי שחיטה

בתחילה קבעו מס שוה לחברי הקהילה. והנה באו בעלי משפחות גדולות מן המעמד הבינוני או פחות מבינוני וטענו: אנו משלמים לקהילה

יותר מן העשירים, שהרי אנו זקוקים לשחיטת עופות רבים תוך השנה ומצטרפים דמי השחיטה לסכומים גדולים. לפיכך שינו את השיטה והטילו מסים לפי ההכנסה במקביל למס ההכנסה שמשלמים לממשלה; ואילו דמי השחיטה נוכו ממסי הקהילה בשנה.

ב. בית הכנסת הגדול ״קהל עדת קזמארוק״ בנינו והמתפללים בו

בית הכנסת הגדול, שבנוהו אבות הקהילה, היה לא רחוק מרחובה הראשי של העיר והיה בחזותו הפנימית והחיצונית כולו אומר כבוד. כל שטח בית הכנסת היה מוקף חומה ועליה סורגים. לפניו היתה רחבה יפה לעריכת חופות, לשיחות רעים ולמשחקי ילדים. הכותל המערבי של הכניסה היה מעוטר בעיטורים יפים ובראשו כותרת שני לוחות הברית. החלונות בקומה הראשונה היו קטנים בצורת תאומי הלוחות וזכוכיותיהם בלתי שקופות; ואילו החלונות בקומה שניה של עזרת נשים היו גדולים ושמשותיהם שקופות. עזרת נשים היתה בנויה כעין יציע בצורת אות ח ומעקה מסביב והמתפללות יכלו להסתכל למטה ולראות ולשמוע את החזן ואת הקריאה בתורה.

בקומה שניה היה גם אולם להרצאות ולתפילה בימות החול של החורף וללימוד בקיץ. הכותל המזרחי הפנימי המעוטר לפי המשוער בידי הצייר פורשר, ארון הקודש ועמוד התפילה, הבימה והמושבים והנברשות - הכל בכל היו מעוצבים בחן ובנוי וכולו פנינה ארכיטקטונית.

בית הכנסת הכיל כחמש מאות מושבים והתנהל כולו כעין המטבע שטבע בו רבה הראשון של הקהילה, רבי אברהם גרינבורג ואבות הקהילה בהשפעת בעל חתם סופר, רבה של פרסבורג, וללא השפעה של החסידות כלל. המתפללים המבוגרים וביחוד תלמידי החכמים והמשכילים ו״פני״ הקהילה ופרנסיה נהגו בשבתות ומועדים חשיבות וסלסול בעצמם ובאו לבית הכנסת כשהם חובשים מגבעות מוקשות (שטייף הוטע) וענובי עניבות פרפר ולבושים מעילים קצת ארוכים יותר. הצעירים באו בחליפות הדורות וחבשו כובעים רגילים. כיוצא בזה בעזרת נשים הופיעו המתפללות הנשואות בתלבושת של צניעות - אך במיטב האופנה ובתכשיטים מוצנעים אך נראים היטב. באו להתפלל גם בנות

ונערות. באחת היה חן המתפללים על בית הכנסת וחן בית הכנסת על המתפללים.

המתפללים תפסו את מקומם מראשית התפילה עד סיומה והתפללו בדחילו ורחימו (באהבה ויראה) תוך הקשבה לחזן וללא שיחות רעים. בפרוזדור הכניסה היה לוח על הקיר ובו תקנות הקבע בגרמנית להתנהגות נאותה בבית הכנסת. סדרן בית הכנסת הדור בלבוש, היינריך שאהן ז"ל, היה מתהלך בשבילים שבין המושבים ומסביר בשקט את הוראות הגבאים בענין כיבודים לעליה לתורה ופתיחות ארון הקודש ואת ישיבת האורחים והיה מספק לפי הצורך חומשים וסידורי תפילה. מתפלל שביקש לפוש קמעא בשעת התפילה יצא לרחבת בית הכנסת לשוחח עם כיוצא בו שיחת רעים ולהתאוורר קצת וחזר אחר כך למקומו. בלילי שבתות התפללו בבית הכנסת אורחי בעלי הבתים ובהם בחורי הישיבה, שבתום התפילה שבו עם מארחיהם לסעוד אצלם את סעודת ליל השבת.

נס בית הכנסת

מסר לי ר' משה נייגרשל נ"י, שזכור לו מימי ילדותו כשנה או שנתים לאחר מלחמת העולם הראשונה עבדו שני הפחחים היהודים יוסף וינטר וקינסטלינגר בהתקנת גג הפח במרומי הכנסיה האבנגלית-גרמנית הסמוכה כמה מטרים בלבד לכנסית העץ האבנגלית הגרמנית הישנה שהיתה למוזיאון וכ-100 מטרים לבית הכנסת. והנה תוך עבודתם בהלחמה פרצה דליקה על הגג שכמעט סיכנה את שתי הכנסיות הגרמניות ואת בית הכנסת ובתי הסביבה. למראה הלהבות שבראש גג הכנסיה התגודדו המונים גרמנים וצעקו בקולי קולות: הפחחים היהודים הם שהציתו בזדון את האש, הם שהתנכלו לכנסיה! במאמצים כובתה האש והפחחים יצאו בשלום מן הגג הבוער והרוחות נרגעו. והנה תוך שעת הדליקה עפו חגו שני יונים לבנים סביב בית הכנסת ואחר כך עמדו זה מול זה על ראשי שני לוחות הברית שבכותרת החזית החיצונית של בית הכנסת, כעין זכר לכרובים שבבית המקדש עד תום כיבוי הדליקה, כאילו סככו בכנפיהם לבל תאחז האש בבית הכנסת, מקדש- מעט של היהודים. תושבי העיר דיברו רבות על נס הפלא.

הרב רבי שמחה נתן גרינבורג ודרשותיו

רבי שמחה נתן גרינבורג היה מתפלל בבית הכנסת הגדול במועדים ובימים נוראים ולפחות בשבת אחת לחודש. בכל שאר שבתות השנה ובימות החול היה מתפלל בבית המדרש שבתוך חצר ביתו עם תלמידי ישיבתו. לפעמים היה מתפלל בשבת בבית המדרש של החסידים "הקלויז". היה גבה קומה, יפה ובעל הדרת פנים ובלכתו לבית הכנסת היו תושבי העיר אף הלא יהודים מברכים אותו מרכינים עצמם או מרימים לכבודו את כובעיהם.

בבית הכנסת הגדול היה דורש את דרשותיו בשבת שובה, בראש השנה כמה מילים לפני תקיעת שופר, בליל כל נדרי, ביום ז׳ באדר, בשבת הגדול, בשבת נחמו ובכל עת מצוא, כמו ביום עשרים ושמונה לאוקטובר לכבוד ייסוד רפובליקה הצכוסלובקית. רבינו היה אמן הדרוש והנאום וכל דבריו היו דבורים וערוכים על אופניהם ודברים בעתם. בדרשותיו לשבת הגדול ולשבת שובה כלל בירור ערוך וממצה בסוגיה תלמודית, דינים שעל הפרק, דברי התבוננות במצבה של היהדות בעולם. כשתיאר את מצוקת היהדות בגרמניה לא שלט ברוחו ודיבר כשדבריו חנוקים בבכי. זכורני שבדרשותיו לשבת הגדול היה אומר: "הנה ממשמש ובא לקראתנו חג החירות והגאולה ועתידים אנו לחגוג אותו בחגיגיות רבה כשאנו מסובים עם משפחותינו על שולחנות ערוכים לליל הסדר. בימים אלו אסור לנו לשכח חלילה את אחינו בני ישראל הנמקים והכלואים במחנות ריכוז בגרמניה ומשועים לגאולה. כמה היו אלה מאושרים לו יכלו להסב עמנו יחד. אנו מצווים לעשות הכל כדי לעמוד לימינם בעת צרתם. רבינו היה גם בעל תפילה נפלא והיה עובר לפני התיבה בבית הכנסת הגדול לתפילת נעילה ביום הכפורים ולאמירת הושענה בהושענה רבה.

חזני בית הכנסת

היה מקובל בשנים הללו בקהילות הקודש הבינוניות שהשו"ב (השוחט והבודק) היה גם חזן בבית הכנסת של הקהילה. לכן רק מי שהיה מחונן בקול טוב למד את מלאכת השחיטה כיוצא בזה בקהילת קזמארוק היו בבית הכנסת בגדול שני חזנים שהיו גם שוחטים ובודקים בקהילה: -

רבי יוסף זינגר ז"ל היה שו"ב מומחה, מוהל וחזן בעל תפילה מופלא וירא שמים ומסור כולו לעבודת הקודש בקהילה. כחזן היה יוצר באופן

ספונטני את כל המתפללים בעלי קול למקהלה אחת גדולה בניצוחו. הותיקים זוכרים בהמית לב את מוספי ראש השנה ויום הכפורים. כבמטה קסם הלהיב את המתפללים לשיר עמו תפילות מלכויות זכרונות ושופרות בראש השנה וסדר העבודה ביום הכפורים. לפי רמז קל דממו כולם בבת אחת והוא היה חותך את הדממה בתחילה בקול דממה דקה וחותם את הברכות בקול טנורי גובר והולך בעצמה ובסערות רגשות וכל הקהל חותמים עמו ב"אמן" אדיר. רבי יוסף זינגר ז"ל ביקש לקנות בית בפתח תקוה והתעתד לעלות לארץ ישראל אך לא הספיק ונפטר בשנת תרצ"ה בערך והניח אלמנה ובת מאומצת.

רבי שלמה שבתאי הרשקוביץ הי"ד היה אף הוא שו"ב מומחה וירא שמים ובעל תפילה מוסיקלי מאד וטיפח מקהילת צעירים בלתי פורמלית. הוא היה מתפלל כחזן בבית הכנסת הגדול את תפילות השחרית בשבתות ובמועדים. משנפטר רבי יוסף זינגר היה רבי שלמה שבתאי מתפלל כחזן בקולו הסופרני הלבבי את תפילות המוספים בלוית מקהילתו. ורבי משה רימר הי"ד, גבאי בית הכנסת היה שליח ציבור נעים קול לתפילת שחרית עד שהגיע לקהילה השו"ב ובעל התפילה המעולה רבי חיים יוסף גולדברגר הי"ד. רבי משה רימר היה בעל חנות לכלי בית וזכוכית ובעל בית מלאכה לזגגות ולמסגרת תמונות. בנותיו בלנקה גרוס ואתקה בראון וחנה ניצלו ועלו עם בעליהן לישראל.

★ ★ ★

בשבת הגדול י' בניסן תש"ב (28,3,1942) התפללו יהודים בבית כנסת זה את תפילתם האחרונה ושמעו את רבם לאחרונה. ומאז דמם ושמם מקדש מעט זה.

ג. בית המדרש החסידי - הקלויז

בית המדרש ורבו

לאחר מלחמת העולם הראשונה וקצת לפניה התלקטו בקזמארוק יהודים במספר ניכר מגליציה ופולין והקימו לא רחוק מבית הכנסת הגדול בית מדרש חסידי - קלויז על מגרש, שתרם לפי המשוער סוחר העצים אנגלהרדט. מורם ורבם של בית המדרש ומתפלליו-חבריו היה רבינו שמחה נתן גרינבורג ומפעם לפעם היה מתפלל בו.

בשבת ודורש בפניהם בהלכה ואגדה. בית המדרש נבנה ברחוב צדדי מאחורי חומת אבנים גבוהה שחצצה בין הרחוב ולבין גני עצי פרי פרטיים. רחוב זה היה מקביל לרחוב הראשי של העיר שנקרא דריי בריקן שטראסה (רחוב שלושת הגשרים) במרחק כ-300 מטרים ממנו והחצרות הארוכים של בתי הרחוב הראשי נפתחו אחוריהם מפעם לפעם לרחוב צדדי זה. (בחצרות הארוכות הללו היו בתי דירות ומחסנים של החנויות שבחזית). בית המדרש עצמו הוקף חומה מכל שאר צדדיו, והרי שהיה כולו מוסתר ומוצנע בסביבה שקטה, ודבר זה עמד לו לעתות בצרה. היה בנוי בחן ובפשטות ובאופן שימושי: חדר כניסה גדול ואולם גבוה רחב ידיים ומלא אור. מעל חדר הכניסה נבנתה עזרת נשים כלפי האולם. ארון הקודש והבימה היו מחוטבים יפה מעץ והיו בו כמה ספרי תורה לקריאה בציבור. באולם הגדול ובחדר הכניסה היו ארונות מלאים ספרי קודש: מערכות של ש״ס ומשניות, מדרשים, ספרי דרוש וחסידות שעמדו תמיד לרשות המתפללים והלומדים.

החברים והחסידים

בית המדרש עם עזרת הנשים ביחד הכיל כמאתיים מושבים. כמה ממתפללי וחברי הקלויז, וביחוד הותיקים, היו ניכרים בחיצוניותם החסידית המובהקת; היו מגדלי זקן; חובשי כובעים שחורים רחבי תיתורת מסביב; לובשים מעילים ארוכים שחורים וחוגרים חגורות בד בשעת התפילה; נועלים נעלים שחורות וחובשים שטריימלים בשבתות ובחגים ומדברים אידיש ביניהם. ואילו רובם וביחוד הצעירים לא היו ניכרים כל כך בחיצוניותם כחסידים: מלבושיהם היו רגילים ואפילו אופנתיים, טיפחו את זקנקניהם, דיברו גרמנית ועם הוריהם אידיש. ילדיהם למדו בתלמוד תורה ובבית ספר שבעיר. רובם השתייכו, כמסורת אבותיהם לחסידי בית צאנז. אכן התישב בקזמארוק רבי אריה הלברשטם זצ״ל, נכדו או נינו של הצדיק רבי חיים הלברשטם זצ״ל, אבי השושלת לבית צאנז וזה היה מתפלל בקלויז וחברי הקלויז תמכו בו. רבי אריה השיא את בתו היחידה לרבי משה קרויז, נכדו של הסופר סת״ם המפורסם רבי חיים סופר ממונקאטש, והיה חסיד נלהב של הרבי ממונקטש. מכל מקום חברי הקלויז לא היו אדוקים אדיקות יתירה

באדמו״ר מסוים פרט לכמה יוצאים מן הכלל. היו לכך כמה סיבות והעיקרית שבהן: יהודי קהילת קזמארוק היו חיים באוירה של תורה והשכלה ומתינות ובחברה פתוחה ולא היה בה מקום לאדיקות חסידית מופלגת. הצד השוה שבהם שהיו חברה מגובשת עם זיקה לחסידות אך פתוחה לעולם.

סדרי בית המדרש - הקלויז

חברי בית המדרש-הקלויז החזיקוהו. הכנסותיו היו מתשלומי דמי חבר, מנדבות עם עליה לתורה ומהשכרת מושבים לימים נוראים ויתכן שהקהילה תמכה בו. הוצאותיו היו בעיקר על חימומו בכל ימות החורף לנוחותם של המתפללים והלומדים בו, על מאור ונקיון ובדק הבית ועל סעד וגמילות חסדים ועל רכישת ספרים.

כמעט כל התפקידים נעשו בו בהתנדבות. רבי יוסף אנגלדר ז״ל, שהיה חסיד לבית צאנז וגדול סוחרי הביצים שבאיזור, היה מתנדב קבוע להיות שליח צבור לתפילת המוספים בשבתות ובמועדים ובימים נוראים ושמר על חזקתו זו בלב ונפש והיה מהנה את הציבור בתפילתו - שירתו הנעימה שכולה רגש ולהט חסידי. בנו יחזקאל, נכדו שמעון, חתנו גרטנהויז ניצלו ועלו עם משפחותיהם לישראל. כיוצא בו התנדבו חברי הקלויז בנפש חפצה לרוב התפקידים: גבאות, קריאה בתורה, סעד וגמילות חסדים.

התרשמנו באופן מיוחד מדמותו המופלאה של רבי אייזיק לייב הכהן כץ הי״ד, שהתנדב לשמשות הקלויז. הוא בא לאחר מלחמת העולם הראשונה מכפר שנדרוף שברוסיה הקרפטית להשתקע בקזמארוק והתפרנס מחנות קטנה לפירות וירקות. אף בשנות זקנתו היה משכים קום עם שחר בקיץ ובחורף ופותח את בית המדרש ומאוררו, מדליק את הקמינים (תנורי החימום) בחורף, מרתיח בהם קומקום מים וחולט תמצית תה ומכין ספלים נקיים ושתייה בשביל הלומדים לפני בואם. לאחר מכן היה לומד את שיעורו הקבוע בתורה. הותיקים שהשכימו אחריו היו מוצאים את בית המדרש מרוענן מאוורר, מואר ומחומם ועוסקים בתורה תוך לגימת ספלי תה מהבילים, איש איש ועניננו: זה בפרשת השבוע, זה במשנה וגמרא וזה במדרש ובעין יעקב. בדרך כלל למדו בשניים.

משהנצה החמה היו מתפללים תפילת ותיקין. ולאחר התפילה היו לפעמים שותים כוסית לחיים וטועמים פרוסת עוגה שהיה מביא אחד המתפללים לעילוי נשמתו של יקירו והיו הולכים איש איש לעסקיו. וכן היה רבי אייזיק לייב כץ הי״ד הולך להזמין פירות וירקות טריים לחנותו וטועם בה פת שחרית, ובין קונה וקונה הגה בספרי קודש.

★ ★ ★

כה היה עושה הצדיק רבי אייזיק לייב הכהן כץ את עבודת הקודש יום יום עד זקנתו המופלגת והיה מברך את ישראל עם אחיו הכהנים את ברכת כהנים באהבה רבה. - עד שבאו הרוצחים הגרמנים ועוזריהם וסחבוהו ביחד עם אשתו ועם יהודי הקהילה לגיא ההריגה שבפולין הי״ד.

כמה מבני משפחתו ניצלו ועלו לישראל.

★ ★ ★

לאחר מנין ראשון התפללו בשחרית עוד שני שלשה מנינים. לאחר סיום התפילה היו משוחחים בענינים יהודיים שעמדו אז על הפרק ועל ארץ ישראל. ראש המדברים בעניני ארץ ישראל היה רבי מרדכי דוד נייגרשטל ז״ל שקם ועלה בעוד מועד עם משפחתו לארץ ישראל. בדרך כל היו חברי בית המדרש-הקלויז מקורבים לציונות וכמה מבניהם עלו ארצה כחלוצים. בית המדרש היה פתוח כל היום ומפעם לפעם נכנסו בו יהודים ולמדו בו קמעה וחוזרים לעסקיהם.

★ ★ ★

דמות מענינת היה הזקן המופלג יעקל ריגלהופט ז״ל שהיה ערירי ויושב רוב היום בבית המדרש ומלוה כספים לכמה מחברי בית המדרש. בצעירותו זכה להיות שמשו של הצדיק רבי חיים הלברשטם זצ״ל בצאנז ושל אחד מבניו ונוהג היה לספר על גדולת רבותיו וצדקתם. הוקצה לו חדר קטן בבית המרחץ של הקהילה. חברי בית המדרש היו מזמינים אותו לסעודות שבת ויום טוב, או שולחים לו אוכל לבית המדרש. לפעמים היה מקבץ נדבות כדי להגדיל את קרן הגמ״ח שלו. הוא זכה לדעתו בזכות ברכת הרבי מצאנז - לאריכות ימים מופלגת וקרוב לגיל מאה נפטר בקזמארוק בשנת תרצה 1935.

★ ★ ★

אף לאחר ששמם בית הכנסת הגדול, עדיין המשיכו שרידי השרידים להתפלל בבית מדרש זה עד שאף הוא דמם ושמם בתשרי תש״ה 1944.

ד. האולם בבית הקהילה וחברת הש״ס בראשותו של רבי ישראל מאיר גליק זצ״ל

רבי ישראל מאיר גליק, גיסו של רבי שמחה נתן גרינבורג, כיהן כדיין ומורה הוראה בקהילת קזמארוק וגם כרב בחברת שס. ליד דירתו בקומה השניה בבית הקהילה היה אולם גדול רחב ידיים שנקרא ״זאל״ ובו הרצה יום יום שיעור בתלמוד לפני בעלי בתים בצורה עממית ומובנת לכל. רבי ישראל מאיר חיבר גם ספר דרוש על התורה. לפני חג הסוכות היה מזכה ומוכר ליהודי הקהילה אתרוגים ולולבים מארץ ישראל. לעת זקנתו מילא את מקומו חתנו רבי יחזקאל ז״ל יונגרייז הי״ד. אולם זה שימש גם בית תפילה בימות החול ובשבתות.

רבי שמחה נתן גרינבורג רבה של הקהילה אף הוא היה מרצה בחברה ש״ס בשבתות אלול בסוגיות תלמודיות בפני בעלי בתים לאחר הודעה מראש מה הם הנושאים שיידונו בסוגיה ומראה מקום ומקורות כדי שיתכוננו הלומדים. נוהג היה להפעיל ולעודד את המקשיבים להשתתף בדיונים וכיבד מאד את הערותיהם ומפתח אותן תוך השיעור. הוא היה אומר: ״יש ולומד פשטן תופס בשכלו הישר ומורה בהערה אחת על כבשונה וגרעינה של הסוגיה יותר מלמדנים מובהקים; ולא בכדי אמרו חכמים: איזה חכם הלומד מכל אדם. מאמכמאל פינדעט אויך איין קליינעס הינכען איין גוטעס קערנכען (יש ואף פרגית מוצאת גרעין טוב). אני בא ללמד ונמצאתי למד״.

בכל שנה קיימו מסיבת סיום למסכת שגמרו באותה שנה בהשתתפות של רבני הקהילה ורבנים בקהילות הסביבה והלומדים. זכורה מסיבת סיום של מסכת אחת שבה השתתף רבי יונה צבי הלוי הורוביץ רבה של אונסדורף ובה התבשר שנבחר להיות רבה של פרנקפורט בגרמניה ומאז ירדה ישיבת אונסדורף פלאים.

אולם זה שימש למטרות שונות נוספות של הקהילה ועוד ידובר בו.

להלן צילום הזמנה לחגיגת סיום של חברת הש"ס. (ברשותו האדיבה של דר' אברהם פוקס).

חברת הש"ס דק"ק קעזמארק ואגפי' יע"א.

בעז"ה קעזמארק ר"ח סיון תרצ"א
שלו' וכ"ט כנהוג שליט"א

אייגלאדונג

לסיום הש"ס

א' קרה כ"ט סיון ער"ח תמוז הבע"ל (am 14. Juni)

בעגינן דער איסשוססיטצונג האלב 2 אוהר נאכמ.
בעגינן דער געגעראלפערזאממלונג 2 " "
סיום הש"ס הוכרת נשמות אונד דרשה האלב 4 " "

סעודה של מצוה

טאגעסארדנונג דער געגעראלפערזאממלונג:
1) רעכענשאפטסבעריכט & בודגעט פאראנשלאג.
2) איינקאססירונגען & אויסגאהבע נייער מיטגליעדער.
3) אנטרעגע & נייוואהל.

סוגי' לסיום הש"ס מסכת מוכן ביצה כ"ד

אום פינקטליכעם ערשיינען ווירד ערזוכט

ה"ק ישראל מאיר גליק   ה"ק שמחה נתן גריגבורג
הונה פק"ק קעזמארק   אב"ד ק"ק ק"מ הגליל יצ"ו
רב החברה   ראש החברה

מתוך הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (ירושלים)

ה. בית תלמוד תורה

ילדי ונערי הקהילה למדו לימודי קודש בסיסיים בתלמוד תורה שבבית הקהילה. המלמדים היו ר' אביש קרויס הי"ד לכתות א-ג ורבי יצחק גסנר הי"ד לכתות ד' עד בר מצוה ומעלה. התלמידים למדו בתלמוד תורה בימים ב-ה אחר הצהרים וביום א' לפני הצהרים; ואילו בבתי ספר יסודיים וקדם תיכוניים הכלליים שבעיר למדו בימים ב-ו לפני הצהרים. דומני שלפי הסדר לא למדו תלמידים יהודים בבתי ספר בשבתות שממילא למדו בהם באותו יום לימודי דת נוצרים וניתנו להם שיעורי התעמלות. בתלמוד תורה ניתנו שיעורים מיוחדים לנערות. שפת ההוראה בתלמוד תורה היתה גרמנית. הקהילה שילמה את המשכורת למלמדים ועוזריהם.

התלמידים למדו בתלמוד תורה: קריאת עברית, תפילה ושירת מזמורי שבת, תורה ורש"י, כמה פרקי נ"ך, קריאה בתורה בטעמי המקרא, משנה וקצת גמרא, דינים ומנהגים בספר קיצור שולחן ערוך של רבי שלמה גנצפריד ז"ל. רבי יצחק גסנר שקד במיוחד שיוכשרו התלמידים ללימודים בישיבה. שפת ההוראה בתלמוד תורה היתה גרמנית.

לאחר שגמרו התלמידים והתלמידות את בתי הפר היסודיים והקדם תיכוניים המשיכו רובם ללמוד בבתי הספר התיכוניים במגמת מסחר ומקצתם בגימנסיות עד קבלת תעודת בגרות. בעשור הראשון לצכוסלובקיה למדו בבתי ספר גרמניים אלו ובעשור השני בסלובקיים. רבים מן התלמידים למדו באותו פרק זמן בשעות אחר הצהרים בישיבת הרב שמחה נתן גרינבורג ובה עוד ידובר להלן.

ייזכר כאן הקשיש רוזניץ הי"ד שהיה מורה לכל: עברית ודקדוק עברי, הכנה לבר מצוה, גרמנית ודקדוקה, מטמתיקה וגיאוגרפיה, היסטוריה, מוסיקה ונגינה בפסנתר, וחיבר מנגינות שהיו מושרות בקהילה כגון: "שושנת יעקב" (היש מישהו הזוכר מנגינותיו?) הוא היה נותן שיעורים פרטיים לתלמידים ותלמידות בקהילה לקראת בחינתם לקבלת תעודת בגרות והיה גר במושב זקנים שבבית הקהילה.

רבי יצחק גסנר ואשתו וילדיהם הובלו ביום הכפורים תש"ג 1942 לגיא ההריגה בפולין הי"ד נשארו לפליטה בנם יצחק גסנר עובד

אקדמאי במכון וייצמן ברחובות. ראה פרטים בהמשך. רבי, אביש קראוס ואשתו ובנו המשכיל דובו נרצחו בפולין בקיץ תש״ב 1942 הי״ד. נשארה לפליטה בתם שנשאה למר היינריך שלוס בקזמארוק.

ו. האיטליזים והמשחטה בבית הקהילה

האיטליזים

בקצה החצר של בית הקהילה היה בית האיטליזים ובו היו מדורים לכמה קצבים, מדור לקצב, למכירת בשר משחיטת שוחטי הקהילה: ר׳ יוסף זינגר ז״ל, ר׳ שלמה שבתאי הרשקוביץ הי״ד ור׳ חיים יוסף גולדברגר הי״ד. כמובן שהשחיטה והבדיקה היו בהשגחת רבי שמחה נתן גרינבורג רבה של הקהילה. הואיל והשחיטה היתה מקור חשוב להכנסת הקהילה התעוררה בעית שחוטי חוץ, בעיקר לגבי בשר בקר ודקה. קצבים מקהילה קטנה שהוצאותיה קטנות יותר הביאו בשר בקר כשר ומכרוהו הישר ללקוחות בזול יותר מן השחיטה המקומית והתחרו קשה בקהילה ובאיטליזיה. בעיה זו, שהתעוררה גם בקהילות אחרות נפתרה בפשטות רבה: הרב אסר למכור בקהילת קזמארוק בשר בקר משחוטי חוץ. בשנים האחרונות התיר את הדבר בתנאים הבאים: הבשר ייחתם מטעם הרבנות המוסמכת של מקום השחיטה לאחר הסדר מתואם מראש עמו ועם קצבי הקהילה ולאחר תשלום דמי שחיטה לקהילה בקזמארוק ושיימכר באיטליזי הקהילה בלבד ולחלוטין לא הישר ללקוחות. שמות הקצבים באיטליזי הקהילה הזכורים לי היו: ... ברודמן הי״ד, אליעזר צולמן הגר כעת ברחובות. לא ניתנה רשות לפתוח איטליז במקום אחר בעיר. יוצא מן הכלל היה ארטור גולדמן ז״ל שמטעמי חזקה הותר לו להחזיק איטליז בביתו. מאחורי האיטליזים היה מחסן קרח עצום, שבו אגרו קרח שנחצב בחורף בנהרות העיר בשביל קירור הבשר בחדשי הקיץ. בדרך כלל נמכר הבשר תוך יום וחצי לאחר השחיטה. באותן השנים עדיין לא היו לאיטליזים מקררי הקפאה. הקצבים היו בעצמם קונים את הבקר לשחיטה ומטפלים בבשר החל מן השחיטה בבית המטבחיים העירוני עד למכירתו באיטליזים. הקצב ברודמן היה מיצר נקניקים ובשר מעושן לסוגיו למכירה בחנות המעדנים שלו בעיר.

משחטת העופות

כמו כן היה בקצה חצר הקהילה משחטה לעופות. ומדור למריטת נוצות. יום יום לפני הצהרים היו מביאות עיקרות הבית ולפעמים עוזרות הבית עופות לשחיטה כשרה על ידי השוחטים הנ"ל. לאחר השחיטה היו כאלה שמרטו את הנוצות במדור למריטה, ואלו היו שייכות לשוחטים. עופות שהובאו על ידי עוזרות נוצריות הוטבעו בטבעת כשרות על ידי השוחט. היו תעריפים לדמי שחיטה , שנוכו אחר כך מדמי מיסי הקהילה.

ז. מאפית המצות

בחצר בית הקהילה בקצהו הימני היה בית מאפית המצות של הקהילה מצויד במכונות משוכללות של הימים ההם. כחדשיים לפני פסח החלו כבר באפית המצות בשביל כל קהילות הסביבה. קבלן המאפיה היה ר' שמעון קורנהויזר הי"ד, שהיה משלם לקהילה אחוזים מסוימים ממכירת כל חבילת מצה לצרכנים. הנהלת הקהילה היא שגם קבעה כל שנה מחיר חבילת מצה. שיטת השיווק היתה לפי תור אפייה שנקבע ותואם מראש למשפחות או לקבוצות מקהילות קטנות, שביקשו לקבל את חבילות המצות החמות ישר מן התנור. וכן היו נמכרות בחבילות מוכנות לכל דורש. מפעם לפעם וביחוד בשבוע שלפני פסח קבעו יום לאפית מצה שמורה. מכל מקום השתמשו רך ורק בקמח שהוכן לאפית מצות על ידי הקהילה בלבד. אפית המצות העסיקה כמה מן בחורי הקהילה, שביקשו להשתכר קצת כסף להמשך לימודיהם בישיבה או כסטודנטים.

הקהילה סיפקה מצות וכל צרכי הפסח למשפחות שנזקקו לכך.

ר' שמעון קורנהויזר עם משפחתו נספה בשואה ונשארה לו בת לפליטה שהסתתרה בקזמארוק.

ח. בית המרחץ והמקוה

ברחוב שקט ומוצנע ליד נהר לייביץ היה מקוה הטהרה של הקהילה, שהיה למעשה בית מרחץ טוב משוכלל עם חדרי אמבטיות. היתה בו חלוקת זמנים לגברים לחוד ולנשים לחוד. בית המרחץ היה חשוב מאד לחברי הקהילה, לא רק לצורך טבילה, מפני שברבים מן הבתים שנבנו במאה הקודמת לא היו חדרי רחצה אלא כיורי רחצה בלבד.

רבי נטע אסטרייכר ז״ל הי״ד היה מנהל בתי המרחץ וגבה דמי שימוש לפי תעריפים שקבעה הקהילה.

רבי נטע היה גם בעל תפילה חסידי נפלא והיה שליח ציבור לתפילות המוספים בימים נוראים בחברת תפארת בחורים שנערכו באולם הקהילה. הוא ומשפחתו נרצחו בשואה. נשארו לפליטה בנו ליפא אסטרייכר ז״ל שהיה חבר בקיבוץ יבנה. בנו ברוך אסטרייכר היה חייל בצבא האדום ונלחם בנאצים וגורלו לא ידוע לנו.

ט. החברה קדישא

החברה וייעודה

יהודי קזמארוק בכלל ופרנסיה בפרט היו חברים בחברה קדישא שבחסות הקהילה. חברות זו נחשבה לכבוד גדול וכבר נער בר מצוה היה זכאי להצטרף אליה. חברה זו עסקה תוך חלוקת תפקידים מתואמת בין חבריה המתנדבים בעשיית חסדים של אמת עם הנפטרים: הבאתם למנוחות בבית העלמין היהודי, שבו נטמנו יקיריהם והורי הוריהם מראשוני הקהילה; טיפוח בית העלמין שתהא לו צורה נאה והולמת. החברים עסקו גם בעשיית חסדים עם החיים: בביקור חולים ומתן סעד ועידוד להם ולמשפחותיהם; בניחום אבלים. למעשה היתה החברה קדישא מעורה ומשולבת בכל בכל חברות הסעד והצדקה של הקהילה. דומני שזקן הקהילה רודולף הרץ ז״ל היה כל השנים ראש חברה קדישא.

פנקס החברים

בפנקס עבה וגדול נרשמו בדיוק נמרץ כל החברים והחברות בחברה קדישא על פרטיהם האישיים: שמותיהם המלאים ושמות הוריהם, תאריכי לידתם, תאריכי נישואיהם של מי עם מי, ותאריכי פטירתם. וכן נרשמו בו שמות בניהם ובנותיהם סמוך ללידתם. הואיל ולמעשה היו כמעט כל יהודי הקהילה חברים בחברה קדישא הרי שהכיל פנקס זה את רישומיהם של כל נפשות הקהילה מלידתם ועד פטירתם. רבי שמחה נתן גרינבורג היה נותן למבקשים תעודות לידה ופטירה, תעודות נישואין באופן רשמי לגבי התקופה האוסטרו הונגרית על פי פנקס רישומים זה. אך יתכן שבמקביל לפנקס החברה קדישא ניהל אביו רבי אברהם גרינבורג זצ״ל באופן רשמי פנקס מקביל לזה של חברה קדישא.

סדרי חסד של אמת

וכך היו נוהגים בנפטר: בדרך כלל נערכה הלויה למחרת הפטירה כדי לאפשר לאבלים ולקרוביהם וידידים לבוא ממרחקים ללויה. מן הפטירה ועד ללויה לא משו שנים שלושה חברים של החברה קדישא לפי תור ממיטתו של הנפטר ואמרו לידו מזמורי תהילים לעילוי נשמתו. הגיע שעת הלויה: לאחר טהרתו והלבשתו בתכריכין הכניסוהו בארון הקבורה עשוי עץ פשוט ופני המנוח בו למעלה כדין - היה בדרך כלל רב הקהילה רבי שמחה נתן גרינבורג מספידו בחצר ביתו של המנוח או בבית העלמין אחר הקבורה ברגש רב בקול צלול ולא בכיני, במגמה חינוכית כלפי משפחת המנוח והציבור מבלי לעוררם לבכי יתר. כיצד? רבינו הכיר את חברי הקהילה לפני ולפנים על מעלותיהם ומגרעותיהם ובעיותיהם. בהספדו הדגיש את מעלתו החיובית של המנוח לפי ענינו: אהבת תורה וחכמה, גמילות חסדים, התנדבות למעשה חסד וכו׳. לכן מן הראוי שישמש המנוח במעלתו זו מופת לבני משפחתו ולקהילה שימשיכו במורשתו זו. בדרך כלל היה פותח את הספדו בפסוק או במאמר חז״ל האופיני לדמותו המוסרית של המנוח. כך למשל פתח את הספדו על המנוח ישראל איזידור הרטמן ז״ל, שהיה נדבן גדול לכל ענין יהודי בפסוק: ״ידיך לא אסורות ורגליך לנחושתים הוגשו״ (שמואל ב ג, לד). - ידי המנוח ולבו היו תמיד פתוחות באהבת ישראל לכל דבר שבקדושה ושבצדקה ובכך היה למופת למשפחתו ולקהילה וכו׳ וכו׳. לפעמים היה המספיד רב אחר או אחד מפרנסי הקהילה.

במסע הלויה מבית המנוח עד בית העלמין השתתפו רבים רבים מיהודי הקהילה. ארון המנוח הוסע בקרון מיוחד רתום לסוס על ידי שמש החברה קדישא ה׳ שאן ז״ל ואחריו על ידי בנו. סמוך לבית העלמין הוציאוהו אנשי חברה קדישא מן הקרון ונשאוהו הם וידידי מנוח עד הקבר הכרוי. אנשי החברה קדישא הניחו את ארונו של המנוח בדרך כלל כך ראשו למערב ורגליו למזרח כדי שיהיו פניו מכוונים למזרח כלפי ארץ ישראל. אחר כך היה אחד מהם יורד אל הקבר ומניח בארונו תחת מראשותיו של המנוח גוש עפר מאדמת ארץ ישראל על פי הנאמר: ו״כפר אדמתו עמו״ (דברים לב, מג); שם בידו גזיר עץ לסימן שבימות המשיח ותחיית המתים יעלה עם מקלו שבידו לארץ ישראל; מכסה את עיני המנוח בשבר של חרס לרמוז שעיניו של אדם חומדות עולם ומלואו ולא יספיקו לו עד שישוב לעפרו.

בימי השבעה היו רבים מיהודי הקהילה מבקרים בבית האבלים לניחום אבלים. השכנות הטובות היו מביאות אוכל מבושל לסעודת האבלים. החברה קדישא תמכה במשפחת האבלים שנזקקה לכך בממון ובכל סעד אחר. נשים צעירות ונערות התנדבו לטפל באופן זמני בילדים שנתיתמו. באחת: המשפחה האבלה לא נשארה בדד במצוקתה.

יום החברה בהושענא רבה: תשורת נרות הבדלה בליל שמחת תורה

יום הושענא רבה היה יומם של אנשי החברה קדישא הפעילים ראשה והגבאים שלה. הם התכנסו לתפילה בבית הכנסת הגדול במעמד רבינו שמחה נתן גרינבורג - להתרמה. הנאספים לתפילה לבשו קיטלים לבנים מעין זכר לתכריכים... הרב אמר את תפילות הושענא ברגש רב והפעים את הלבבות. אנשי החברה הקדישא האמורים התרימו את המתפללים לצרכי החברה והשעה היתה שעת רצון וכושר לכך. כולם תרמו ביד רחבה לחברה מלבד דמי חבר ששילמו, וכיבדו בכך את מעשיהם הטובים של פעילי החברה המתנדבים.

בליל שמחת תורה היו גבאי החברה קדישא נותנים לכל המתפללים בבתי הכנסת והמדרש של קהילת קזמארוק תשורת נר הבדלה קלועה לסימן טוב שיקויים בנו מה שאומרים כשמבדילים במוצאי שבת: "ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר כן תהיה לנו..."

מתן סעד לנזקקים באסרו חג

למחרת שמיני עצרת ב"אסרו חג" היו גבאי חברה קדישא שולחים, על ידי שליחים מתנדבים, לבתי העניים ומעוטי יכולת פחמים ועצים לחימום בתיהם בימות הגשמים והחורף המשמשים ובאים. שקים של תפוחי אדמה וחבילות מזונות. כן היו מפקחים ושוקדים עליהם בכל ימות השנה.

ביום ז' באדר; האזכרה בסעודה של מצוה

ביום ז' באדר, שבו נולד ונפטר משה רבינו, היה רבינו שמחה נתן גרינבורג מספיד בבית הכנסת הגדול את גדולי ישראל שנפטרו באותה שנה ומגדיר את יחודו ומקוריותו בלימוד התורה ומידותיו הטובות למופת של כל אחד מהם ובבחינה זאת אין לנו ביוצא בו. וזהו שאמרו: "תלמיד חכם שמת מי שמביא לנו חליפתו מי שמביא לנו תמורתו" (ירושלמי ברכות ב, ח).

באותו יום ביקרו חברי החברה קדישא בבית העלמין והתיחדו שם עם יקיריהם שוכני העפר. בערב השתתפו בסעודה של מצוה באולם בית הקהילה שהוכנה כולה בהתנדבות על ידי רעיות החברים בתבונות כפים ובטוב טעם. החברים שילמו באותו יום את כל דמי החברות ואף את דמי הסעודה. לפני הסעודה נערכה אזכרה ליד נרות נשמה דולקים והוקראו בה, על פי פנקס החברה, שמות כל החברים שנפטרו בקזמארוק מאז ראשית ימי הקהילה. הקראת השמות נמשכה זמן ניכר כשכל החברים עומדים וכל אחד שמע בהמית לב את שמות יקיריו. בתוך הסעודה העלו החברים בשיחות רעים סיפורים נוסטלגיים ממעשי הראשונים בקהילתם - היו זמנים. בסעודה זו היו מסובים לפעמים יחד ג׳ דורות: סב ובנו ונכדו - אידיליה ממש. בתום הסעודה בירכו ברכת המזון ואמרו בדבקות רבה:

״הרחמן הוא ישתבח לדור דורים, ויתפאר בנו לעד,
ולנצח נצחים, ויתהדר בנו לעד ולעולמי עולמים.....
הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח....״
החברים נפרדו בברכות אריכות ימים ושנים זה לזה.

★ ★ ★

מי מילל ומי פילל שבעוד כמה שנים ייעקרו היהודים הישרים והתמימים האלה מבתיהם ויחרבו וישממו בתי מקדשי המעט של קהילתם ויישאר רק בית העלמין כמזכרת ליהדות קזמארוק שפרחה ואיננה.

החומה ובית הכניסה לבית העלמין בקזמארק

פרק חמישי

החברות בחסות הקהילה

א. חברת פועלי צדק

הארגון

הסוחרים ובעלי בתי המלאכה הותיקים בקהילת קזמארוק התארגנו בחברת "פועלי צדק" שמטרתה היתה: סעד הדדי בעניני כלכלה והעמקת היהדות בחבריה. חברו בה יחד חברים ואוהדים של מפלגות יהודיות אחרות: אגודת ישראל, מזרחי, ביתרים, ציונים כלליים, אך חברת פועלי צדק היתה כלל-יהודית ולכן נמצאה בחסותם של הקהילה ושל רבינו והועמד לרשותם אולם הקהילה. חברי פועלי צדק התכנסו כמה פעמים בשנה כדי לשמוע סקירות כלליות על ענינים כלכליים ופוליטיים, לדון ולהתיעץ בענינים משותפים: מסחר הוגן ומניעת התחרות שלא כשורה וכיוצא בזה.

סעד

לחברת פועל צדק היתה קרן הלואות שהצטברה במשך שנים לסכומים גדולים מדמי חברים. הקרן נועדה להלוות לחברים נזקקים סכומים ניכרים לצורך המשך עסקיהם ולתמוך באלו שעסקיהם כשלו. מקרן זו הופרשו סכומים: לישיבה, להכנסת כלה, סעד לחברים חולים, צדקה לעניי הקהילה ולקרנות צדקה כללית של הסתדרות הקהילות בסלובקיה. ניהלו את הקרן הוגו פולגר ז"ל שהיה מזכיר הקהילה וניצל ועלה לישראל וצבי הרמן מנדל הי"ד ופעילים אחרים.

חיי הרוח ודברי רבינו בחברה

רבים מחברי פועל צדק התפללו בימות החול ובשבתות ובמועדים באולם הקהילה. בימים הנוראים התפללו בו יחד עם צעירי חברת תפארת

בחורים. בשבתות לפני הצהרים היו מתכנסים באולם הקהילה לשמוע דברי הגות בתורה מפי תלמידי חכמים שבקהילה. פעם בחודש דרש לפניהם רבינו שמחה נתן גרינבורג באולם הקהילה, ובחורף - בבית המדרש של ישיבתו בפרשת השבוע תוך שילוב דברים בענינים שהעסיקו אותם. להלן כמה מדבריו לפניהם:

על דרך ארץ שקדמה לתורה ועל משא ומתן באמונה

אמר רבי ישמעאל בר נחמן: כו דורות קדמה דרך ארץ את התורה (כלומר: מאדם הראשון עד משה רבינו) שנאמר: "לשמור את דרך עץ החיים" (בראשית ג, כד) - "דרך" - זו דרך ארץ ואחר כך "עץ החיים" - זו תורה (ויקרא רבה ט, ג). הוי אומר התורה חותמת וקובעת את סדר העולם שנברא לפי תכניתה והיא הנותנת טעם וכדאיות לקיום העולם. כפי שאמרו: היה הקב"ה מביט בתורה וקורא את העולם (בראשית רבה א, ב). דרך ארץ ותורה הם המסד והטפחות. אם כן סדרי העולם ויישובו על פי התורה הם גופי תורה. יהודי פשוט הקובע עתים לתורה ועוסק ביישובו של עולם ומשאו ומתנו באמונה ויושר - כעוסק בגופי תורה וסתריה כאחד הגדולים. וכך היתה מרגלא בפיהם של חכמי יבנה: "אני בריה וחבירו בריה; אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתו בשדה; אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתו. כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתו כך אני אינני מתגדר במלאכתי. ושמא תאמר: אני מרבה והוא ממעיט? - שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים" (ברכות יג, עא). לפיכך כל פרנס בישראל חייב להיות בקי בדרך ארץ ולהכיר את אורחות חיי הציבור, בעיותיו ומצוקותיו לפני ולפנים ולחוות את חייהם כאחד מהם, כמאמרם: "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" (אבות ב, ד) על דיין ומורה הוראה להתמחות בהבאת שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו לא פחות מאשר בטיב גיטין וגירושין.

★ ★ ★

משא ומתן באמונה מתן שכרו בצדו מפני שהבריות יעמדו על טיבו ויסמכו עליו וירצו לעסוק עמו.

עצה לכושל

מי שעסקיו נכשלו וירד מנכסיו אל ינמיך עצמו ולא יתיאש אלא יתמודד עם מצבו. עליו להזמין את אוהביו ורעיו לביתו ויאמר להם: אמר

החכם: "ואוהבי עשיר רבים" (משלי יד, כ) - סבורים אתם שעודני עשיר ולכן באתם לביתי כרעים אוהבים - אך התדלדלתי; ואם אוהבי אתם עמדו נא לי בשעת דוחקי!... מכל מקום אל יתבייש אדם לבקש חסד וסעד מחבריו. מעולם לא מת אדם מרעב אלא מחוצפת בושה. רב חגי בשם רב יצחק אמר: הכל צריכים לחסד אפילו אברהם, שהחסד מתגלגל בעולם בשבילו, נצרך לחסד שנאמר (בראשית כד, יב): "ועשה חסד עם אדוני אברהם" (בראשית רבה ס,ב)

ב. חברת תפארת בחורים

החברים

צעירי הקהילה שברובם היו דתיים, משנכנסו לעולם המעשה והעסקים הצטרפו לחברת תפארת בחורים, שהיתה מקבילה לחברת פועל צדק של ותיקי הקהילה והמבוגרים. משכן תפארת בחורים היה באולם של בית גולדשיין בלב העיר. באולם זה התפללו בימות החול ובשבתות וקבעו בו עתים לתורה: בתלמוד ומקרא ושמעו לפחות פעם בשבוע הרצאה על המתרחש ביהדות וארץ ישראל ובתפוצות ועל נושאים יהודיים וכלליים. פעולות החברה נעשו בעיקר בכוחות עצמם של החברים המתנדבים. והדבר היה ביכולתם מפני שהיו ביניהם תלמידי חכמים צעירים, סטודנטים ואקדמאים סוחרים ובעלי בתי מלאכה שהתמצאו יפה בעניני כלכלה.

חברי תפארת בחורים באו מכל התנועות היהודיות שבקהילה: אגודת ישראל, הפועל המזרחי, ביתרים וציונים כלליים ומועדון הכדור רגל "הגבור". אך ברובם באו מתנועת הפועל המזרחי. היות והחברה היתה דתית לאומית ולא מפלגתית נמצאה בחסות רבה של הקהילה. בנו הרב מאיר גרינבורג שליט"א היה לפעמים מרצה בחברה זו בהלכה ובמחשבת ישראל. והרי כמה שמות של חברים שטיפחו את החברה הזכורים לי:

האחים אנגל בני ר' אהרן אנגל הי"ד;
אליעזר אנגלהרדט הי"ד;
שמעון בן נחמיה אנגלנדר - בישראל;
עקיבא בן נחמיה אנגלנדר הי"ד שעלה לישראל בחלוץ ונפל במלחמת השחרור;

ליפא בן נטע אסטרייכר ז״ל שהעפיל באנית ״תיאודור הרצל״ ועלה מקפריסין ונפטר בישראל;

פרץ בן יהודה ברייטקופף - בישראל;

יחזקאל גוטליב הי״ד;

ישראל גולדשטיין ז״ל;

אהרון בן מאיר פנסטר הי״ד;

לצי בן מאיר פנסטר - בישראל;

דודו בן ר׳ אבוש קרויס הי״ד;

האחים רימר בני ר׳ משה רימר הי״ד;

ועוד רבים אחרים.

הכנסות החברה היו מדמי חברים, מתרומות, מהשכרת מושבים לימים נוראים באולם הגדול של בית הקהילה שהועמד לרשותם. החסיד רבי נטע אוסטרייכר הי״ד היה שליח ציבור לתפילות המוספים והנעים להם את התפילה בסלסוליו החסידיים הנפלאים. הוא התפרנס מהחזקת מקוה הקהילה. בנו ברוך לחם בנאצים בחזית הרוסית ובנו ליפא ז״ל ראה לעיל.

הוצאות החברה היו: החזקת האולם הקטן וחימומו בחדשי החורף, עזרה וסעד לחברים נזקקים. לכל חבר חתן העניקה החברה מענק כספי הגון לשם קנית ספרי קודש או לקנות כלי בית וצורפו להם דברי הקדשה נלהבים מן החברה. ביום החתונה של חבר היו חבריו סוערים ומשתוללים מתוך רוב שמחה ואחוה וכן היו עורכים לזוג מסיבה, וכיוצא בזה כשזכה אחד מהם לעלות לארץ ישראל.

יוטעם שגם בנות ישראל שבקהילה היו מקורבות לחברת תפארת בחורים וסייעו לה רבות ואף הקשיבו להרצאות פעם בשבוע. כמה שידוכים נוצרו מתוך היכרות בחברה: אהרן פנסטר נשא את אחותו של אליעזר אנגלהרדט הי״ד; אליעזר אנגלהרדט נשא את אחותו של ישראל גולדשטיין ז״ל וכו׳ וכו׳.

ההרצאות בחברת תפארת בחורים

להלן תמציות מכמה הרצאות ששמעתי בימים ההם ועודם מהדהדים בי כביומם.

מורי הרב מאיר גרינבורג שליט"א על בחירת עם ישראל

כל המתנות הטובות שנתן הקב"ה לישראל: התורה, ארץ ישראל ובחירתו מכל העמים לעמו, לא במשוא פנים ובמתת חינם נתנן לו אלא לאחר שישראל התכשר והזדכך לקבלתן בנסיונות - יסורים קשים; ואילו אומות העולם נרתעו ודחו מתנות אלו.

אבות האומה עמדו בנסיונות קשים: אברהם אבינו בנסיון "לך- לך" הראשון עד "לך-לך" שבפרשת העקידה, שבה נתנסו הוא ויצחק ביחד - ומחמתה פרחה נשמתה של שרה אמנו בהיותה עקרה בביתה. יעקב אבינו לא זכה בברכת יצחק אלא על תנאי אם יוכיח שהוא ראוי לה ולא עוד אלא שהסתכן בה וברח עם הברכה ובגללה, כשאין בידו אלא מקלו. הוא נאבק למענה ושרה עם אלהים ואנשים ויוכל. על שם מאבקו לשעתו ולדורי דורות נקראים אנו ישראל. אנו אומרים בברכת האבות שבשמונה עשרה: "וזוכר חסדי אבות.. למען שמו באהבה" - כלומר: החסדים שעשו האבות עם הקב"ה כביכול, שהורידוהו משמי השמים והכירוהו לבאי העולם. אלמלא האבות לא היו יודעים אותו ולא קוראים בשמו ולא היה כל טעם לכל מעשי בראשית.

אמרו חז"ל במדרש ספרי: "כשנגלה המקום ליתן תורה לישראל לא על ישראל הוא נגלה אלא על כל האומות ואמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לו: מה כתוב בה? אמר להם: לא תרצח, לא תנאף, לא תגנב... אמרו: אין אנו יכולים לקבל את התורה. לא היתה אומה באומות שלא הלך ודבר ודפק על פתחה, אם ירצו יקבלו את התורה ואחר כך בא לו אצל ישראל. אמרו לו "נעשה ונשמע". דוק: אומות העולם לא נתבקשו להניח תפילין דרבינו תם אלא לקיים מצוות יסוד ההכרחיות לקיום החברה האנושית ואף על פי כן סירבו לקבלן. רק לאחר שקיבלו ישראל את התורה חדרו ניצוצות אורה בהם וחסידיהם מקיימים שבע מצוות בני נח האנושיות והאלמנטריות ביותר. ואילו המוניהם עדיין שקועים ב"על חרבך תחיה". על המוניהם עובדי האלילים אמר רבי שמעון בן יוחאי, שאינם קרויים אדם.

אף ארץ ישראל נחלת אבותינו לא ניתנה לנו ואינה נקנית לנו בימינו במתנה גרידא אלא ביסורים ומאמצים רבים של אחינו הנאחזים בה.

מאז ובכל הדורות ישראל נאבקים להיות ראויים לחסד של מעמד "אתה בחרתנו" ואשרינו בכך ואנו מודים לשמו יתברך על לשעבר ואומרים לפניו יום יום: "עלינו לשבח.. שלא עשנו כגויי הארצות שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם..."

ומיניה וביה מתפללים אנו לתקון העולם לעתיד לבוא במהרה ובאחרית הימים:

"על כן נקוה לך ה' אלהינו לראות מהרה בתפארת עוזך לתקן עולם במלכות שדי".

★ ★ ★

בין הודיה על לשעבר ולבין תקוה ותוחלת לתיקון המין האנושי במלכות שדי לעתיד לבוא החריבו הנאצים הגרמנים את משכנות ישראל ורק אודים מוצלים מן הקהילה ותפארת הבחורים נשארו לפליטה.

רבי אברהם ברודי הי"ד על נצח ישראל

עם ישראל הוא למעלה מן מזל הזמן ומזל המקום ולעומת זאת כל חיי העולם הנטועים בתוכו וקיומו בעולם הם באמונתנו ובתורה ומצוותיה. קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל חד הם - הקב"ה והתורה וישראל אחד הם. בוא וראה אומה מאומות העולם נוצרת וצומחת באדמת מולדתה ולאחר מכן המוני אותה מולדת נעשים לאומה ולשון אחת, כלומר המולדת קדמה לאומה. לא כן עם ישראל היה לעם אלהים לפני היותו במולדתו, כנאמר בפסוקי דזמרה מדברי הימים א טז, טו-כ: "זכרו לעולם בריתו... לאמור לך אתן את ארץ כנען, חבל נחלתכם, בהיותכם מתי הספר כמעט וגרים בה".

הערה: מעין רעיון זה מצאתי אחר כך בסידור התפילה של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל.

אומות העולם משנעקרו ממולדתם משתכחת מהם לשונם והם מתבוללים ועוברים ובטלים מן העולם; ואילו עם ישראל אף לאחר שגלה מארצו לפני אלפיים שנה ומדבר כשבעים לשונות עודו חי וקיים. הוי אומר: התורה ומצוותיה הם מקור חיותו לעדי עד, כנאמר בתפילת ערבית: "כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה". בלי תורה

ומצוות אין קיומו של עם ישראל מובטח אף בארץ ישראל, כי "מפני חטאינו גלינו מארצנו".

ייעודו של עם ישראל להיות עם התורה והמצוות ועם המידות הטובות: בישנים רחמנים וגומלי חסדים ולהיות אור ומופת לגויים לחיים אנושיים מוסריים מתוקנים ולאמונה באל אחד.

ואולם חכמת המסכן ומוסרו בזויים. יש רשעי עולם המטיחים דברים כלפינו, שאנו דלים גאים ושכל המוסר היהודי אינו אלא מוסר מנוון של חלשים ועלובי עולם. לפיכך צריכים יהודים ובראש בראשונה אחינו שבמצוקה, לעלות ולהתישב בארץ ישראל בסיוע אחינו כל בית ישראל ולכונן שם את בית חיינו ולהרים את קרן ישראל ולשאוף ש"מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" לכבוד ולתפארת.

★ ★ ★

רבי אברהם ברודי הי"ד היה תלמיד חכם והשתייך לחוג אגודת ישראל. למד תורה בישיבת הגאון רבי יוסף צבי דושינסקי זצ"ל בחוסט והיה ממקורבי הגאון רבי שמואל אנגל מרדומישל זצ"ל, שהשתקע לאחר מלחמת העולם הראשונה בקושיצה - קאשוי שבסלובקיה. היה לו בית עסק לחמרי בנין בשותפות עם חותנו ר' אליעזר גרוסמן הי"ד. הייתי אורח לשבת בביתם בחגיגת בר מצוה של בנו יוסף, כעת מנהל ישיבת ניטרא בארה"ב. והנה במסיבת סעודת השבת ספר לנו בהמית לב על ימי לימודיו בישיבת רבי צבי דושינסקי הנ"ל ושר בהתרגשות רבה ובדמעות את השיר ששרו מאות תלמידיו לפני רבם זה כשנפרד מהם ברכבת בדרכו לארץ ישראל.

> "כי בשמחה תצאון ובשלום תובלון. ההרים יפצחו
> לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף" (ישעיהו נה, יב).

רבים מתלמידיו אלו נפרדו אז מרבם לעולמים. רבי אברהם ברודי ורעיתו דבורה נרצחו בין כסא לעשור תש"ה 1944 הי"ד. נשארו לפליטה בניהם: יוסף וברוך ובנותיהם - חנה, נשואה לליב גרוסמן בקנדה ואליס נשואה למהנדס זאב רפאל בחיפה.

אליעזר אנגלהרדט הי״ד על התחבורה והשיווק בימי הבינים

בימי הבינים היתה רמת החיים של המוני אירופה נמוכה ותוחלת החיים קצרה. וזאת מכמה סיבות: כמעט שלא היתה בימי הבינים שום תעשיה והכל נעשה בכלי עבודה הפשוטים ביותר. כמה יגיעות יגעו האיכרים עד שאכלו לחם מזיעתם ובעל מלאכה עד שייצרו וגמרו כלים לשימוש. איכרים וחקלאים התקשו לשווק את תוצרתם. אמנם הם הביאוה למכירה לשוק הקרוב, אך זה לא ספג את כולה. כתוצאה מכך היה שפע בלי רווחים במקום אחד ומחסור ורעב במקום אחר. התחבורה המקרבת רחוקים זה לזה לא היתה מפותחת.

הסוחרים היהודים הקלו קצת על המצב הקשה ופיתחו את השיווק. הם קנו בשווקים ומבעלי האחוזות את עודפי תבואתם ואגרו אותם במחסנים, הובילו את התבואות ממקומות השפע אל מרחקי מקומות הצריכה בעגלות גדולות ובספינות הכל לפי התנאים בימיהם. וכיוצא בזה בענפים אחרים. וכן הביאו סחורות ממרחקים למקומם. כל זאת היה כרוך במסעות ארוכים ובסיכונים ושימש רקע לדיונים בשאלות ותשובות של החכמים. מכל מקום היהודים שיפרו קצת את הכלכלה והכניסו בה רוח חיים.

המרצה תיאר בהרחבה את הכבישים והעגלות והספינות שבימיהם ואת הסחר היהודי בכלל אז ובזמננו אנו - והמשיך בנימה של עצב:

בעידן שלנו, שהתחבורה מפותחת מאד והסוחרים הלא יהודים למדו את עיקרי מלאכת השיווק, הרי שצפויות בשנים הקרובות עימותים קשים בינינו ולבינם שכבר מורגשים. מי יודע כיצד יתרחשו ויתגלגלו הדברים. לכן מוטב פת חריבה בארץ ישראל מאשר עסקים פורחים כאן. אך כיצד תקלוט ארץ ישראל המוני המונים מישראל?!

★ ★ ★

ר׳ אליעזר אנגלהרדט היה בר אורין ומשכיל, סוחר בעל קרפיף עצים ביחד עם אחיו דוד אנגלהרדט. נשא לאשה את פפי בת ר׳ לייב וגיזה גיטל גולדשטיין הי״ד. כשש שנים לאחר הרצאתו זו הופקע כל רכושו והובלו הוא ואשתו בפסח תש״ב 1942 לגיא ההריגה שבפולין, הי״ד.

ג. חברת ביקור חולים

יהודי קזמארוק היו חברים בחברת ביקור חולים ושילמו לה דמי חבר חדשיים. היתה זו למעשה מעין חברת בת של החברה קדישא ומעין קופת חולים לעזרה הדדית.

חברי ביקור חולים ורעיותיהם וכן בנים ובנות ביקרו בדרך קבע בבתיהם של חולי הקהילה - בין עניים ובין אמידים - ועודדו את רוחם ונתנו להם סעד: שוחחו שיחת עידוד עם החולה, סעדוהו סעד רפואי, עזרו למשפחת החולה בהכנת אוכל חם כאשר עיקרת הבית חלתה או היתה יולדת וטיפלו בילדים - הכל לפי הצורך. מלבד זאת היו צוותים מטעם החברה מבקרים את החולים המאושפזים בבית החולים המקומי כדי לסעוד את החולה ולהקל עליו. החברה השתתפה בהוצאות האישפוז והניתוחים של מעוטי היכולת ותמכה במשפחותיהם בסיוע של החברה קדישא. כמו כן תמכה במשפחות החולים הנזקקות לכך. יכולת לראות בשבתות שבחור מוליך זקן קשה הליכה לבית הכנסת וכו'. אפשר לומר ששום חולה בקהילה לא נשאר עזוב לנפשו.

ד. חברת עזרת נשים

ביהדות קזמארוק התנהל הכל לכאורה כשורה ואין פרץ ואין צוחה. אף על פי כן היו תמיד משפחות בודדות שלא הכל היה בהן חד וחלק. היו כמה נשים צעירות שתוך שנה שנתים אחר נישואיהן חיו במתח עם בעליהן בגלל סיבות שונות אמיתיות או מדומות: אכזבת גומלין זה מזה, הבדלי מזג, קמצנות או בזבזנות של אחד מבני הזוג, סכסוך עם החמות (אֵם הבעל או אֵם האשה) בגלל שהתערבה יותר מדי, אי שילובה של האשה הצעירה בעסקי המשפחה או סירובה להשתלב בהן, דאגה יתרה בגלל שעדיין לא הרתה או חרדה רבה מפני ההריון. היו אלמנות ובעיותיהן. כמה בחורות היו שרויות בעצבות בגלל שאיחרו פעמי חתניהן לבוא או בגלל שהחתן המיועד נטש - וקץ העולם. היו נערות בודדות שלא היה טוב להן בבית הוריהן בגלל ניגודי שאיפות: ההורים ביקשו להשיאן ולראות נחת, ואילו הן שאפו להיות אקדמאיות או ללמוד מקצוע ורק אחר כך לבנות משפחה; הורים ביקשו לשמור עליהן יותר מדי והן ביקשו לצאת מפעם לפעם מן הבית ולהיות בתנועות נוער יהודיות

שבקהילה, ואפילו ללכת להכשרה ולעלות לישראל; לפעמים בחיר לבה של הנערה לא מצא חן בעיני הוריה ובגלל שלא היה די דתי או יותר מדי דתי או פשוט מדי ולא ראוי לה וכו׳ וכו׳. הנה העסקניות של חברת עזרת נשים, שהיו כעין עובדות סוציאליות, בעלות הבנה חברתית פסיכולוגית עמוקה, שקדו במיטבן על פתרון הבעיות. ברוב המקרים לא היו הבעיות כה חמורות כ״צעקתן״ של הפונות אליהן והן יישרו את ההדורים והדריכו אותן כיצד לכלכל אל מעשיהן תוך ויתורים מסוימים ונסכו בהן שלוה ורגיעה. הן באו בדברים עם הבעלים וההורים, הכל לפי הענין, הרגיעו ומיתנו את המעורבים בדבר. במקרים קשים התייעצו עם רבי שמחה נתן גרינבורג רבה של הקהילה או שהפנו אליו במישרין את הפונות אליהן. הרב ברוב חכמתו יגע ומצא דרכים להשכין שלום בין בני הזוג ולהשיב לב בנות ואבות זה לזה. הרב בדרשותיו לפני חברי חברת פועלי צדק ייחד את הדיבור מפעם לפעם על החשיבות של החיים המתוקנים במשפחה תוך ויתורים הדדיים והרימוזים - נתפסו.

כמו כן עזרו בתמיכה כספית מיוחדת לנשים ובנות שהיו זקוקות לכך. הכנסתה של חברה זו באה מדמי חברות ומן הקהילה. יוטעם שכל המעשים הטובים עשו הנשים בהתנדבות ובסודיות גמורה.

מי היו המתנדבות הללו? הן עשו את עבודתן בצנעה ובאלמוניות ואף על פי כן ידעתי כמה מהן: -

הרבנית הינדא גרינבורג הי״ד ובתה הנערה שרה-לי הי״ד, שהבינה יפה את הנערות במצוקה. שרה נישאה לרבי שלום משה אונגר שליט״א כעת ראש ישיבת ניטרה בברוקלין. אביו הרב שמואל דוד הלוי אונגר זצ״ל היה רבה של נייטרה.

מעשה בבתו העליזה של בר אורין וירא שמים, יתומה מאמה, שנאנסה על ידי חיל סלובאקי ויצא עליה שם רע והיו דברים בגו... וחברותיה בדלו ממנה ושקעה בדכאון. אביה ביקש עצה כיצד לנהוג בבתו. והנה שרה בהסכמת אמה הרבנית ואביה הרב אספה אותה לכמה ימים לביתם כאילו לעזור קצת במשק הבית והתיחסה אליה כאילו זו חברתה. על ידי עצם שהותה בבית הרב כבת בית הוחזרו לה כבודה ובטחונה ויצאה מדכאונה. לאט לאט שיכנעו אותה בדברי נועם לעבור

לפרק זמן לעיר אחרת, שבה הוכן לה עבודה נאותה בחברה טובה וכן עשתה ונפתרה בעיתה.

כמו-כן שמה שרה-לי לבה לטובת תלמידי הישיבה. בית המדרש של הישיבה היה בקצה ביתו של הרב והתלמידים נכנסו בו דרך חצר הבית והיתה לה טביעות עין בהם על פי חיצוניותם ואופן לבושם ואורח הילוכם ושיחה קלה אתם מי מהם נתון בבעיה והיתה מעירה על כך לאביה או לגבאי הישיבה. סיפר לי חבירי, שפעם נתן נעליו לתיקון ובינתים נעל נעליים מהוהות; והנה קרא לו רבנו אל ביתו וכה אמר לו: בני, הא לך כסף וקנה לך היום נעליים חדשות. לא נאה שתלמיד חכם צעיר ונחמד כמוך ילך בנעלים מרופטות...הסתבר שה"מלשינה" היתה שרה-לי.. לא אחת קרה בערבי החורף שנשארו כמה תלמידים בבית המדרש המחומם ועסקו בתורה והנה נכנסה שרה-לי ונתנה פקודה: בואו אלינו לארוחת ערב! או שהכניסה מגש עם עוגות ושתיה חמה.

מרת גיזה גיטל גולדשטיין אשת רבי לייב גודשטיין הי"ד באה ממשפחה גדולה וגם לה משפחה גדולה והיתה עתירת נסיון כיצד לטפל בבעיות בנות ישראל.

מרת דבורה ברודי הי"ד אשתו של רבי אברהם ברודי הי"ד, שהשכילה למצוא את הגישה הנכונה לפתרון הבעיות. ועוד כמה נשים כאלו.

ה. הקרנות למען ארץ ישראל

קופת רבי מאיר בעל הנס והקופה למען הישיבות ותלמודי התורה שבארץ ישראל

בכל בית יהודי בקהילת קזמארוק והסביבה היו קופות כלהלן:

קופת רבי מאיר בעל הנס - בשביל תלמידי חכמים עניים בארץ ישראל העוסקים בתורה במסגרת כוללים.

קופת ישיבות - בשביל הישיבות ותלמודי תורה בארץ ישראל. בערבי שבתות וחגים לפני הדלקת הנרות ובכל עת מצוא של שמחה במשפחה ולהבדיל לעתות בצרה היו נוהגים לשלשל תרומות נכבדות בקופות אלו. אחת לכמה חדשים היו נאמנים מטעם הקהילה באים ומריקים את הקופות הללו ונותנים קבלה על סך התרומה. הכספים נשלחו למרכז הקופות הללו

בפרסבורג וכעבור זמן קיבלו התורמים קבלות יפות מעוטרות מארץ הקודש.

קופת קרן קיימת לישראל

מלבד הקופות האמורות היו גם בבתי הרבה משפחות קופת קרן קיימת לישראל - קודש לגאולת אדמות בארץ ישראל. אף קופות אלו היו נאמנים מטעם ההסתדרות הציונית מריקים אותם מפעם לפעם ונתנים קבלה לתורמים. הכספים הללו הועברו לקרן קיימת לישראל בירושלים באמצעות ההסתדרות הציונית בפרסבורג.

קרן למען עניי המדינה; אכסניה והכנסת אורחים לשבתות

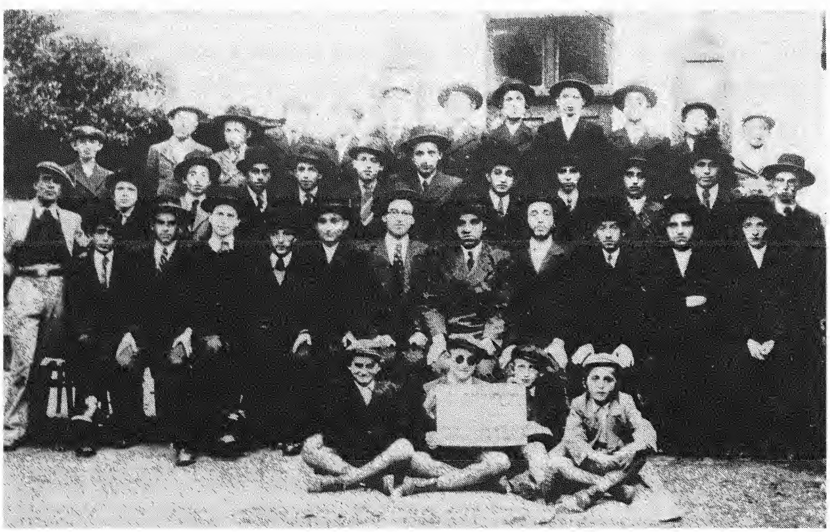
יהודים רבים ברוסיה הקרפטית היו בעשור הראשון לצכוסלובקיה מחוסרי פרנסה. מהם נדדו בשביל פרנסתם לאזורים מפותחים יותר שבסלובקיה והיו שחיזרו על הפתחים ועל בתי העסק לקבץ נדבות והדבר היה מכוער מאד. לכן יזמו פרנסי הקהילה להטיל מס צדקה איש איש לפי הכנסתו למטרה זו. מעתה עני שבא לעיר קיבל מן גבאי הצדקה סך מסויים ולא נזקק עוד לכתת את רגליו בפתחי בתים. שמו של העני נרשם בפנקס הצדקה ולא היה זכאי לבקש שוב את תמיכת הקהילה אלא לאחר זמן מסוים. כמו כן הוכנה להם אכסניה בת שלשה חדרים ללינת אורחים בבית הקהילה. ומה לגבי עניים אלו שנשארו בקזמארוק לשבת? ויליאם שפיצר הי״ד המדפיס ומשה גרוס גולן ז״ל יזמו לחייב את כל בעלי הבתים לקבל אורח לשבת לפי תור מסוים או לתת תמורה כספית בשביל אירוחם. העניים התפללו בליל שבת בבתי הכנסת שבעיר והגבאים כיוונו את העניים למארחיהם והלכו יחד לבתיהם. שום עני לא נשאר לבדו בשבת.

פרק ששי

ישיבת רבינו שמחה נתן גרינבורג הי"ד זצ"ל בקזמארוק

א. רקע התלמידים

בישיבת בית מדרשו של רבינו שבחצר ביתו למדו כ-30 תלמידים בני גיל 15-20 מבני הקהילה והסביבה, מרוסיה הקרפטית וסלובקיה ומהונגריה. התלמידים בני 15 ומעלה שבאו מרוסיה הקרפטית, שגמרו בקושי בית ספר יסודי, היו כבר מראשית בואם לישיבה מיוחדים בכך שרובם ידעו ללמוד בכוחות עצמם דף גמרא ולהתכונן כיאות לשיעורי רבינו והם היו האופיניים לישיבה. השתלבו בין תלמידי הישיבה כמה

תלמידי ישיבת קזמארוק משנת תרח"ץ

מבני הקהילה שלמדו בישיבה אחר הצהרים ואילו לפני הצהרים למדו בבית הספר התיכון במגמת מסחר שבעיר; ומשגמרו בו את חוק לימודם למדו עוד פרק זמן בישיבה ואחר כך נכנסו לעולם המעשה או פנו ללימודים אוניברסיטאים. התלמידים היו מגוונים מאד מבחינת רקעם: ממשפחות חסידים ומתנגדים; דוברי אידיש, גרמנית, סלובקית והונגרית. אף על פי כן חברו יחד והשפיעו זה על זה. הואיל ויהודי קזמארוק חיו בחברה תרבותית פתוחה השפיע הדבר אף על תלמידי הישיבה שתוך זמן קצר סיגלו לעצמם את השפה הגרמנית המדוברת, השתלבו בנוער היהודי המקומי השפיעו עליו והושפעו ממנו. כמה מבחורי הישיבה עשו בחינות אקסטרניות. ישיבת קזמארוק היתה איפוא דומה מאד לישיבת פרסבורג.

ב. מגורים וכלכלה

פנימיה לא היתה לישיבה אלא חברים שכרו לעצמם חדרים אצל בעלי בתים, בדרך כלל שניים שלושה חברים בחדר.

ממה התפרנסו התלמידים? בשנים הראשונות של הישיבה אכלו "ימים" אצל בעלי בתים. מאוחר יותר הוקמה "מנזה" בבית ר' אריה לייב זיינבל הי"ד, שבה אכלו ארוחות צהרים, ואילו ארוחות בוקר וערב הכינו לעצמם בחדריהם. בשבתות היו כולם אורחי בעלי בתים שבעיר. היתה "חברת מזונות לישיבת קזמארוק" שתמכו בה יהודי הקהילה והסביבה בתשלומים חדשיים כפי שהתחייבו. כמה יהודים בעלי משקים שבסביבה שלחו לישיבה תוצרת חקלאית ממשקם.

מהיכן שילמו שכר דירה ומחיתם לשחרית וערבית? בכמה דרכים: ההורים שלחו להם סכומים חדשיים לשם כך; התלמיד הדייר נתן שיעורים בתלמוד לבנו של בעל הבית והכינו ללימודי הישיבה תמורת הדיור; תלמיד מקומי שלמד בבית ספר תיכון שבעיר, הוכן על ידי גדול ממנו בחדרו תמורת שכר לימוד; תלמיד צעיר היה גר עם חבירו הגדול והיה שוקד על נקיון החדר ועל חימומו בחורף ובתמורה הוכן על ידי חבירו ללימודי הישיבה; על ידי שיעורים בעברית ובלימודי קודש לבני הקהילה וכו' וכו'; מחסכונות עבודתם בין הזמנים.

תלמידי החוץ באו לישיבה מיד אחרי סוכות או אחרי פסח אלא שבשבוע הראשון לבואם נזקקו לסידורים: לברר את דבר קבלתם לישיבה; לשכירת חדר ולדעת מי עם מי וכו׳ וכו׳

ג. הזמנים ודברי הפתיחה

שני זמני לימוד (סימסטרים) היו בישיבה: זמן החורף - מראש חודש מרחשון עד פורים; זמן הקיץ - מראש חודש אייר עד ראש חודש אלול. ואולם היו כמה תלמידים שנשארו בישיבה גם בין הזמנים הללו. רבינו היה מרצה לפנינו את שיעוריו הקבועים, במסכת שנבחרה בימים א-ה בכל יום כשעה וחצי עד שעתים וביום א׳ היה בוחן את התלמידים בדרכו המיוחדת. מלבד זאת הרצה לפנינו הרצאות מבוא לסוגית החודש בתלמוד. התלמידים ישבו לפניו ליד שולחן ארוך ורחב כשלפני כל אחד הגמרא הנלמדת פתוחה על השולחן וכולם כבר התקינו עצמם או הותקנו לקראת שיעוריו.

בשיעורו הראשון לזמן הלימודים החדש נוהג היה לברך את התלמידים הותיקים והחדשים וייחד את הדיבור על הדרכים והמידות שהתורה לאמיתה נקנית בהם ללומדיה. להלן לקט מכמה דברי פתיחתו:

(א) לימוד לאמיתה של תורה:

אנו מברכים בברכה שלאחר קריאה בתורה במלים: ״ברוך אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו״ וכן אומרים אנו יום בתפילת ״ובא לציון גואל״: ״ברוך אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו הוא יפתח לבנו בתורתו״... - והנה פירש בעל הטורים: תורת אמת זו היא תורה שבכתב, וחיי עולם נטע בתוכנו - זו תורה שבעל פה. ונאמר ״ראש דברך אמת״ (תהילים קיט, ק) - לאמור: אתה העוסק בתורה שקוד בכל מאדך בבינה שבראשך ושבלבך להבין ולהשכיל מה שלפניך על פי עומק אמיתותו ופשוטו עד שתנוח דעתך בו. מוטב לך להיות לפי שעה ״מי שיודע לשאול״ - הרי שאלה לענין היא חצי תשובה - מאשר תגלה פנים בתורה בתשובת סרק שלא כהלכה. מובטח לך שלבסוף לאחר שתיגע ותעמול יאיר ה׳ עינינך ויפתח לבך ותמצא תשובת אמת לשאלתך ותתפלא על שלא מצאת אותה בתחילה. גילויים וחישופם של גנזי תורה לאמיתם הם חידושי תורה

אמיתיים, כענין שנאמר: ״גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך״ (תהילים קיט, יח). כמה יגיעות יגעו הקדמונים עד אשר הפיקו ניצוץ של אש משפשוף אבנים או עצים זה בזה. לפעמים היה המשפשף תמה: למה לא יצא הניצוץ מיד כבר בתחילה? אבל באין שפשופים ממושכים - אין ניצוץ. והנמשל: אם תיגע ותעמול בדברי תורה תזכה להבנה אמיתית ולשמוח בהם כשהם מאירים כנתינתם, שהרי אין שמחה כהתרת הספקות.

וכלפי מהירי התפיסה החריפים היה אומר: הזהר שלא תיכשל בנצנוץ של תשובה. בדוק היטב אם תשובתך המבריקה משתלבת בסוגיה כולה. נאמר: ״ולא תונו איש את עמיתו״ (ויקרא כה, יז) - ולא את עצמך בכלל על ידי הליכת שולל על ידי ניצנוץ מתעה. אל תונה את אמיתך (כעין ״עמיתו״). עם זאת אל תצטער אם יתברר לך שטעית, שכן כך דרכה של תורה כמאמרם: אין אדם עומד על דברי תורה לאמיתם - אלא אם כן נכשל בהם (גיטין מג, א). לפיכך רצוי מאד שחריף ומתון ילמדו יחדו בדיבוק חברים.

(ב) דיבוק חברים:

כיצד יפלס הלומד את דרכו וילך מחיל אל חיל לאמיתה של תורה? כיצד בוחן הוא את עצמו בחינה מתמדת שלא להכשל בהטעיה עצמית? הנה הברייתא בפרקי אבות (ו, ו) מונה ארבעים ושמונה דברים ומעלות שהתורה נקנית בהם ובהם דיבוק חברים כענין מה שאנו מתפללים: ״ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד״ (אהבת רבה) - זאת אומרת: על כל חבר להשתדל להיות תלמידו ורבו כאחד של חבירו. על כל אחד להתקין את עצמו לשיעורם המשותף. אחר כך הם לומדים יחד, שומעים ומחדדים זה את זה. ובוחנים עצמם זה לאורו של זה ומשלימים זה את זה. ״ללמוד וללמד״ מובנו גם ״ללמד וללמוד״: מתוך שאתה בא ללמד ולהסביר לחברך והוא לך תוך הקשבה הדדית נמצא כל אחד לומד ומסביר לעצמו. הוי אומר: בזכות דיבוק חברים מגלה וחושף כל אחד את אישיות עצמו ומנביע את מעינותיו. והנה אחר כך בשיעורנו המשותף בחבורת כל התלמידים מתבררים הדברים לאמיתה של תורה. בכך מתקיים בו מאמרו של רבי חנינא: ״הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם״ (תענית ז, ע׳ א).

לעומת זאת מי שמסתגר ולומד לבדו בלבד עלול הוא להשתבש ולהשתעבד לעצמו ולהיות אבידת עצמו בדברי תורה.

ד. השיעורים עצמם

רבינו היה מסביר כל פסקה בגמרא ורש״י ותוספות שלה בקצרה ובבהירות תוך מיצוי וחישוף הסברה ההגיונית שבהם. לכן היו הסבריו מאירים ומובנים ונקלטים יפה בתפיסתם ובזכרונם של התלמידים - וחבל שלא נרשמו בשעתם לדורות. בשיעוריו היה מעורר את התלמידים לחשיבה פעילה ולשאול שאלות ולהעיר הערות. לפעמים היה שואל את התלמידים הותיקים שאלות לעיונם ורומז להם את הכיוונים לתשובות.

ביחוד הפליא לעשות בהרצאת המבוא לסוגיית החודש ובלימוד הסוגיה עצמה. לאחר שהסביר את נושא הסוגיה בהרחבה היה נכנס לפני ולפנים לעומקה ומסביר את שיטות רבותינו הראשונים בפירושה ואת יחודו של כל פירוש והגיונו.

הנה את עיוניו ומחקריו בסוגיות כן היה נוהג לרשום בצורה ערוכה ומסודרת והצטרפו למאות דפים. ואם אתבשר שנשארו - אשתדל להביא כמה מהם בחוברת מיוחדת.

רבינו היה בוחן את התלמידים פעם בשבוע כשהגמרות פתוחות לפניהם. הרב שאל תלמיד מסוים שאלה ולא ביקש תשובה מיד, אלא נתן לו שהות לעיין ולהתבונן קצת בגמרא שלפניו. לפעמים קיים בו ״ואתה פתח לו״ ושאלו במה הוא מתקשה להשיב? לאט לאט הוציא אותו מן המבוכה . הוא לא בחן את הזכרון אלא את ההבנה. סבור היה שהבנה נכונה היא אם הזכרון; כלומר: אם הבנת בשכלך את ההשתלשלות ההגיונית של מה שלמדת ממילא זכור תזכור.

ה. מורי הרב מאיר גרינבורג שליטא בצעירותו

בן רבינו הרב מאיר גרינבורג כבר בצעירותו נודע כעילוי תלמודי מובהק וכהוגה ובקי גדול במדרשים ובמחשבת ישראל. זכיתי ובעודי נער כבן 15 לקחני ללימודים תחת חסותו בסוכת רבנו שבחצר ביתו ליד בית

תמונת המחבר משנת תרח"ץ

המדרש של הישיבה. היתה סוכה בנויה לבנים והקירות שבפנים מצוירים נופי ארץ ישראל: פרדס אתרוגים ואיכר מטייל בו עם מקלו ומתבונן באתרוגיו. בסוכה זו, שבכל ימות השנה היתה מקורה בגג רגיל ונפתחה רק בסוכות, הסתגרנו בימות הקיץ ולמדנו כמה שנים ביחד והיה משפיע עלי שפע רב בתלמוד, מדרש ומחשבת ישראל. קודם כל למדנו את שיעורי הישיבה והיה מכוון ומדריך אותי היטב במסלול שיטת הלימוד של אביו; מלבד זאת למדנו סוגיות בתלמוד לפי בחירתו. וכן הכניסני במחשבת ישראל ובספרות הדרוש. לפעמים היה נכנס רבינו לסוכה והאב ובנו שוחחו על הבעיות שבסוגיה הנלמדת ואני מקשיב ולומד משניהם בבת אחת. לא ייפלא איפוא שבזכותו נחשבתי אז כאחד התלמידים המצטיינים בישיבה.

הרב מאיר גרינבורג עוד לפני נישואיו נבחר להיות רבה של הקהילה האורטודוקסית בעיר ליפטובסקי סבאטי מיקולאש ולמדתי אצלו שם קיץ אחד. כעת הוא בארצות הברית וגר בברוקלין. בכל פגישותינו מעלים אנו בהמית לב את זכר שנות הלימודים המבורכים בימים ההם.

פעם בין הזמנים מצאתי את אביו חוטב עצים בדיר העצים שבחצר ותמהתי מאד על הדבר. וכה אמר לי: פרנס צריך להתנסות ולחוש בגופו את עבודת העמלים. הואיל ואתה ובני ראיתם אותי בכך ויתכן שעוד מעט יבוא שלישי לכן עלי להפסיק מיד את החטיבה, שהרי אמר רב הונא בא אודי בשם שמואל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור אסור בעשית מלאכה בפני שלושה (קידושין ע, ע"א).

ו. מתן סמיכה לרבנים ולמורי הוראה

רבי שמחה נתן גרינבורג היה מגדולי הרבנים וחכמי ישראל בצכוסלובקיה והונגריה ולכן שקדו אברכים, תלמידי חכמים, שהתקינו עצמם להיות רבנים ומורי הוראה בישראל, להבחן אצלו ולזכות בסמיכתו. הרב נעתר להם על תנאי שיהיו מוכנים ומזומנים להבחן אצלו כיאות כשספרים פתוחים לפניהם: במסכת חולין ומפרשיה הראשונים והפוסקים ובמאה ועשרה סימנים ביורה דעה המבוססים על מסכת זו; וכן בסימנים מסוימים שבשאר חלקי שולחן ערוך; וכן במספר מסוים של סוגיות תלמודיות; ביכולת למידה והבנה בתלמוד במסכת ברכות ובסדר מועד נשים ונזיקין. היה נוהג לזמן אצלו פעם בשנה שלושה ארבעה נבחנים ולארחם בביתו למשך שניים שלושה ימי בחינה. קיבלם בביתו במאור פנים ובכיבוד קל ונתן להם לפוש קצת. אחר כך בחנם בדרך מיוחדת משלו בסדרה של כחמש בחינות תוך מתן שהות שעתים שלוש ואפילו לילה שלם להתקין עצמם ולהשיב על השאלות ששאלם מראש.

(א) בחינה בלימוד גמרא

וכך היה פותח: "בודאי עשיתם ימים כלילות לקראת הבחינות ואתם רעננים וזוכרים את הדברים יפה יפה ואולי בכמה דברים יותר טוב ממני. אף על פי כן לא אבחן את זכרונכם אלא את הבנתכם ותושיתכם למצוא פתרונות לבעיות שיתעוררו בפניכם. בראש וראשונה רצוני לבחון כיצד אתם לומדים ומסבירים דף גמרא באופן תמציתי על פי המפרשים במסכת שלמדתם לאחרונה. הרי ייעודו של כל רב ומורה הוראה, מלבד הוראה באיסור והיתר, אף להרביץ תורה לחברי קהילתו". הציע לנבחנים להתקין עצמם תוך שעה שעתים בדף גמרא אחד אחד לפי בחירתו. בשעה היעודה נדרש הנבחן להרצות לפני הרב והנבחנים האחרים פסקאות פסקאות מן הדף כמו רב לפני תלמידיו, כשהרב והנבחנים שואלים שאלות להבהרת הענינים. בדרך זו התבונן הרב בדרך לימודם והבנתם וכושר הסברתם.

לאחר הבחינה הראשונה נתבקשו הנבחנים להתקין עצמם תוך שלוש שעות בערך. לבחינה בסוגיה תלמודית לפי בחירתם מן הסוגיות שנדרשו להכנה. הרב העמיד לרשותם ספרים וספרי הישיבה למטרה זו.

(ב) הבחינה בסוגיה

הרב שוחח עם הנבחנים שיחות אחדות בסוגיה הנידונה כשהגמרות והספרים פתוחים לפניהם. לפעמים פתח את הסוגיה בהרצאת מבוא קצרה. שאלם שאלות תוך רמיזה לתשובות כמבקש לראות כיצד הם נרמזים. לפעמים נוצר רושם שכאילו אין כאן בוחן ונבחנים אלא כולם חברו יחד להבנה מעמיקה בסוגיה. תוך כך התרשם הרב מכושר התעמקותם.

(ג) בחינה ביורה דעה

לאחר גמר הבחינה בסוגיה התלמודית שאלם סדרה של שאלות זהות ביורה דעה, בדיני איסור והיתר וביקשם להיות נכונים למחרת ולהשיב כשהספרים לפניהם: היכן נדונות השאלות ביורה דעה? כיצד משתלשלת ההלכה בשאלות הנידונות מן התלמוד דרך המפרשים והפוסקים עד להלכה פסוקה ביורה דעה? כיצד מציעים הנבחנים לפסוק בשאלות ולנמק? ואם הם מתלבטים וחוככים בדברים - שיסבירו במה הם מתלבטים? ואם יש חילוקי דעות בין הנבחנים - שיסביר כל אחד טעמו ונימוקו שעמו. זאת היתה הבחינה העיקרית, ולפי הצורך קבע לה הרב ישיבת בחינה נוספת.

(ד) בחינה בסימנים נבחרים בשאר חלקי שולחן ערוך

לאחר הבחינה ביורה דעה נתבקשו הנבחנים להכין תשובות בעל פה לבחינה הבאה על סדרה של שאלות בשאר חלקי שולחן ערוך. הרב הראה להם מקום באיזה סימן מן הסימנים כלולה התשובה לשאלה. השאלות נגעו בהלכות: תפילה וברכות, שבת ופסח ואישות ובדיני ממונות. הרב הסביר להם את ההכרח בדבר שילמדו היטב אף שאר החלקים כדי שיהיו מזומנים להשיב על שאלות ציבורם. כמובן שניתנה שהות מספקת להתכונן לתשובות.

(ה) שיחה כללית בעניני הנהגה

בשיחת הסיכום שוחח הרב עם הנבחנים בעניני סדרי הנהגה בקהילה. ביקשם שיחוו דעתם כיצד צריך לנהוג בחברי הקהילה ובפרנסיה. כיצד מרביצים תורה בקהילה; כיצד מפקחים בעניני כשרות והנהגה. באחת, בחנם בעניני דרך ארץ וסדרי הנהגה. באחת השיחות הללו אמר להם:

"מעולם לא הבנתי מה שאמרו חז"ל: נאמר בשלמה: "ויחכם מכל האדם" (מלכים א ה, יא) - אפילו מן השוטים " הגע בעצמך מה חידוש

בדבר להיות חכם יותר משוטה? ברם משנתמניתי רב בקהילה ראיתי שלפעמים קשה להיות יותר חכם משוטה מאשר מחכם אחר - לפי שקשה מאד לעמוד על רז הגיונו העקלקל של שוטה". (אעיר שלא מצאתי לפי שעה מקורו של מאמר חז"ל זה).

מאידך העיר שאסור ואף לא רצוי להוקיר יותר מדי את השוטים ואמר בדרך בדיחותא: "לא חמור אחד נשאתי מהם" (במדבר טז, טו) - לא הפרזתי במעלות החמור (איך האב קיין עזעל גרוס געמאכט).

מתן סמיכה

לאחר שיחת הסיכום הזמין את הנבחנים אחד אחד לבדו ללשכתו, מי שיצא בשלום נתן לו את סמיכתו; מי שעדיין לא היה בשל דיו לכך - הדריך אותו כיצד להתכונן לבחינות השלמה; מי שבסיבה מן הסיבות לא הצליח - הדריך אותו הכל לפי האיש: להתכונן בעוד שנה שנתים לבחינה נוספת, ויש שיעץ לו לותר על הסמיכה מפני שיתכן תלמיד חכם מובהק שאין לו כשרון להיות רב.

באחת: בחנם בחן וחסד וברחמים ואשרי מי שזכה.

ז. דברי הרב בסעודה השלישית בשבתות

חויה בלתי רגילה חוינו אנו חבורת תלמידיו בהסיבנו עמו בסעודה השלישית בשבתות בבית מדרשו בישיבתו. התלמידים נטלו נטילת ידים, בירכו וטעמו מסעודה זו של מצוה ושרו יחד עמו: "אתקינו סעודתא" ועוד שרו מזמורי שבת. אחר כך בקש הרב שאחד התלמידים יפסוק פסוק מפרשת השבוע או יאמר מאמר חז"ל או מדברי רש"י בפרשה זו. הרב לאחר שהירהר קצת פיתח והרחיב את האמור והיה חורז בו רעיון אחוז ברעיון, שבכל אחד לעצמו עומק ושגב ויופי משלו, ומחבר ויוצר מכולם מלאכת מחשבת למחרוזת פנינים אחת מבהיקה ומפעימה ביופיה ואמורה בעתה. לפעמים הרהרתי אז בלבי: הוי רבי, מניין לנו כלי קיבול הולמים לקבל ולתפוס את השפע הרב שאתה משפיע ומפזר עלינו בטובת עין בלי די! לאחר דברי תורה, החל אחד התלמידים בעל קול ערב לשיר שיר סולו ממזמורי שבת כשכולם מלוים אותו. התלמיד בן ביתו רבי מנחם ברגר ז"ל היה נוהג לרשום ראשי פרקים משיחותיו אלו. ואם נשארו רשימותיו בידי

משפחתו - עשויות אלה לפרנס כמה ספרים. עיוניו של רבינו בתלמוד ובהלכה והגיגיו באגדה ניטעו ונקלטו בתוך תלמידיו מדעתם ושלא מדעתם ועשו אחר כך פירות ופירי פירות מבלי לדעת מהיכן זכו לגרעינם הראשון.

להלן לקט של כמה מהגיגיו בשיחות אלו:

(א) ניצוצות בגולה ואור מציון

"ויבוא יעקב שלם" (בראשית לג, יח) - "שלם בגופו.. שלם בתורתו" - רש"י

ניצוצות הקודש מפוזרים וגנוזים בכל באי העולם והם הם הנותנים טעם ותכלית לקיומו של העולם. ומה הם? התורה והמצוות שנצטוו ישראל ושבע מצוות שנצטוו אומות העולם. בלעדיהם תוהו ובוהו וחשכה בעולם כלפני מאמר "יהי אור". עם ישראל מצווה בכל ארצות גלותו לשמור על ניצוצות הקודש של עצמו ושל באי העולם וללבותם תמיד לבל יכבו! שאם יכבו בהם חלילה כיצד יעמוד יעקב הדל במחשכי העולם כשה בין שבעים זאבים?! וזהו סוד מאבקו של יעקב אבינו בשרו של אדום על בכורתו - ברכתו בשארית כוחותיו בחשכת הלילה כשהוא במצב של "ויותר יעקב לבדו" עד שלבסוף ניצח ונתקיימו בו: "כי עלה השחר"; "ויזרח עליו השמש"; "ויבוא יעקב שלם". והנה מעשה אבות סימן לבנים: אנו מתפללים יום יום: "אור חדש על ציון תאיר ונזכה במהרה לאורו" לאור גאולת ישראל השלימה בציון ומציון יצא האור לבאי העולם, כנאמר: "קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליכם זרח. כי הנה כחושך יכסה ארץ, וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה והלכו גויים לאורך ומלכים לנגה זרחך" (ישעיה ס, א-ב).

★ ★ ★

בעקבות דבריו שאלו התלמידים זה את זה: בינתיים ועד שיעלה עמוד השחר של הגאולה מה יהא עלינו ועל עם ישראל?

הציונים והחברים והאוהדים של הפועל המזרחי שבינינו טענו: לא נמשיך להיות שומרי ניצוצות הקודש בארצות הגולה בשביל הגויים ולהעלות להם תמיד אורות באופל שאי אפשם בהם כלל. לדעתם הם בני האור ואנו החשוכים ומורדי האור! לפיכך עלינו לדחוק את קץ הגאולה

ולעלות לציון ולכונן בה את בית חיינו. ירצו הגויים באורנו אור ה׳ מציון -יוארו; ולא - שישרו בערפל שלהם.

הלא ציונים שבינינו טענו: הציונות עצמה היא עדיין חזון לעתיד לבוא ואינה לעת עתה אלא פתרון ליחידים מישראל. בינתיים אין ברירה אלא לשמור על ניצוצות הקודש ולשאוף לתיקון העולם שיביא לגאולת ישראל.

המתנגדים לציונות וחסידי הרבי ממונקאץ׳ שבינינו טענו: כיצד דוחקים את הקץ הלא אמרו בכתובות קי״א, ע״א: ״שלוש שבועות השביע הקב״ה לישראל: שלא יעלו בחומה, שלא ימרדו באומות; ושלא ידחקו את הקץ״! השיבו להם: הלא אף נאמר שם: ״שהשביע הקב״ה את העכו״ם שלא ישתעבדו בישראל יותר מדי״ - וכי קיימו הללו את שבועתם? הלא דורי דורות אכלו את יעקב ואת נוהו השמו וגזרו עלינו גזירות קשות ואכזריות?! ועוד: כבר פירש רש״י שם: ״שלא יעלו בחומה - יחד ביד חזקה״ - בשלב זה איננו עולים בחומה אלא לצערינו עולים רק יחידים יחידים. איננו מורדים באומות. אדרבה בכמה ארצות הגולה הם אומרים לנו: יהודים הסתלקו מתוכנו לפלשתינא! וכן פירש רש״י שם: ״ושלא ירחקו את הקץ״ - בעוונם. לישנא אחרינא ״שלא ידחקו״ גרסינן - לשון דוחק שלא ירבו בתחנונים על כך יותר מדי״ - הוי אומר לפי שתי הגירסאות עלינו להתקין עצמנו במצוות ומעשים טובים ולהחיש את גאולת ישראל, כמאמרם: ״כל דור שאינו נבנה בית מקדש בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו״ (ירושלמי יומא א, א). והנה רבי שמואל אידליס - מהרש״א מפרש: ״׳שלא ירחקו את הקץ׳ - שלא יהיה בעיניהם הקץ רחוק...כאילו מתיאשים מן הגאולה אלא יהיה בעיניהם זמן הגאולה קרובה, כמו שכתוב: ״כי קרובה ישועתי לבוא״ (ישעיהו נו, א)״. - וכי מפני חידוד שמאלה של אות ר׳ ל-ד ״תרחקו - תדחקו״ תתעכב גאולת ישראל?! ועוד כנגד מאמר זה יש עשרות מאמרי חז״ל וראשונים בענין מצות ישיבת ארץ ישראל. וכך התלהטו הדיונים בין תלמידי הישיבה עד שבא צבי וולבוביץ וטען: עלינו לכרוך את הציונות וגאולת ישראל ותיקון העולם יחד על ידי הקומוניזם שיתוקן ויזוקק ברוח התורה ונביאי האמת והצדק. לבסוף נסתיים הויכוח בשירה:

"מהר והבא עלינו ברכה ושלום מהרה מארבע כנפות כל ארץ... ותוליכנו קוממיות לארצנו"..

(ב) צדיק ותלמיד חכם אמיתי אינם יושבים בשלוה

"וישב יעקב בארץ מגורי אביו" (בראשית לג, א) - רש"י: ועוד נדרש בו: "וישב" ביקש יעקב לישב בשלוה - קפץ עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישב בשלוה! אמר הקב"ה: לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמבקשים לישב בשלוה בעולם הזה?!" הגע בעצמך: ולמה לא? מה חטא יש בבקשת צדיקים זו? מפני מה לא ייהנו הצדיקים משלוה וממעט נחת וקורת רוח בעולם הזה?! וזאת התשובה: בדורנו שאחינו בית ישראל בגרמניה וברוסיה נתונים בצרה - כיצד יכול צדיק לישב בשלוה וליהנות מזיו העולם ולא חל ולא מרגיש עמהם?! אמרו חכמים: "כל הלן שבעת ימים בלא חלום נקרא רע, שנאמר: "ושבע ילין בל יפקד רע" (משלי יט, כג) - אל תקרי שבע אלא שבע" (ברכות יד, עא) - מי שישן בשלוה ובנחת ושום חלום אינו מטרידו סימן שהוא אדם רע אטום, חסר רגש רחמים על הסובלים.

כיוצא בזה תלמיד חכם המדושן עונג מעצמו ומתורתו כסבור שהכל ברור ומחוור לו - היתכן? כמה בעיות קשות ישנן! כמה רזי תורה עדיין לא נתגלו! כמה יש עוד לעמול כדי להבין דברי תורה! נאמר בסוף מסכת ברכות: "רבי חייא בר רב אשי אמר רב: תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא שנאמר: "ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון" (תהילים פד, ח) - הוי אומר: תלמיד חכם השוקט במנוחה על שמריו שלו ושאנן - לא ילך מחיל אל חיל בתורה אלא סופו שיתנוון וחכמתו תעלה חלודה ויהיה אבידת עצמו. תלמיד חכם אמיתי אין לו מנוחה ואינו יכול לישב בשלוה.

(ג) חולה קשה מוטב שלא ידע מהו מחלתו

"ורפא ירפא" (שמות כא, יט) - תנא דבי רבי ישמעאל מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות" (בבא קמא פה, עא). סיפר לנו רבינו: פעם חליתי במחלה קשה מאד ובזכות תפילת רבים קמתי מחוליי. והנה שאלוני ידידים: במה חליתי? השבתי להם: חולה קשה מוטב שלא ידע טיב מחלתו; ואם זו ידועה לו אל יפרסמה ברבים - אלא יתפלל לה' שישלח לו רפואה שלמה בכלל חולי ישראל. מצותו של הרופא לרפא ואל לו להגדיר

לפני החולה את טיב מחלתו הקשה. וכמה טעמים לדבר: שלא להבעית את החולה; מחלה מוגדרת בשמה הנודעת לחולה ולרבים יש בה אחיזה בחולה ומסכנתו בהזכרת עוונותיו. דבריו אלו השפיעו עלי מאד ובעקבותיהם הרציתי בחוג שבבית ראש הממשלה לשעבר מר מנחם בגין ז״ל את הרצאתי על ברכת בלעם שתבוא בפרק כה.

ח. חברת התלמידים

תלמידי הישיבה לא כולם היו שוים זה לזה בדעותיהם ובשאיפותיהם. היו ביניהם חסידים ומתנגדים, ציונים דתיים ולא ציונים, אגודאים וכו׳; בעלי שאיפה להשכלה חילונית וכאלה שכל מעיניהם בתורה בלבד. הצד השוה והמאחד שבכולם היה לימוד מעמיק בתורה ודיבוק חברים ועזרה הדדית רוחנית וחומרית. הרב הכיר את כל אחד מהם לפני ולפנים ולא התערב בעניני דעותיהם אלא שקד בראש ובראשונה שיעשו חיל בתורה אחד אחד לפי יכולתו וכשרונותיו ועל התנהגותם שתהיה הולמת לומדי תורה ודאג לרוחתם שלא יסבלו ממחסור. באחת: שקד שיהיו ביחד חברה נאה של לומדי תוה מבלי לטשטש את ייחודיותם.

בתחילת כל זמן בחרו התלמידים מתוכם גבאי ראשי ובסגן אחד או שנים והוטלו עליהם התפקידים כלהן:

(א) לנהל את חברת המזונות: גבית התרומות הקבועות מיהודי הקהילה והסביבה בכסף ובתוצרת חקלאית מבעלי המשקים לכלכלת התלמידים במנזה של הישיבה; לתמוך בתלמידים הזקוקים לכלכלת השלמה: ארוחות בוקר וערב, שכר דירה ולבוש, כרטיס נסיעה הביתה וכו׳.

(ב) להחזיק את בית המדרש של הישיבה: נקיונו, מאורו וחימומו בימות החורף הקרים מאד מן הבוקר עד מאוחר בלילה. בימות החורף למדו רבים מן התלמידים בבית המדרש הזה (כמובן בשקט שלא להפריע זה לזה) מפני שקשה היה להם מבחינה טכנית וממונית להסיק את תנוריהם בחדריהם בעצים תוך הפסקות לתפילה, לשעורי הרב ולארוחות; לרכוש ספרים לבית המדרש.

(ג) ואשר לסעד רוחני כולם היו בהשראת רבינו ערבים זה לזה. הגדולים אימצו לעצמם את הקטנים מהם הכינום לשיעורי רבינו ומתוך שבאו ללמדם נמצאו למדים.

בזמנים האחרונים נבחר ר׳ שלמה יואל יונגר הי״ד לגבאי ראשי.

מחברת התלמידים יצאו רבנים, תלמידי חכמים מובהקים, סופרים, מדענים, אנשי מעשה ועסקנים חשובים ושרדו מעטים מהם. אזכיר שמות כמה משרידים הידועים לי: הרב הגאון מאיר גרינבורג שליט״א, רב בעל שם בברוקלין, ארצות הברית; אחי פרופ׳ חיים משה יצחק גבריהו ז״ל, יושב ראש ומיסד החברה לחקר המקרא, שפירש ופרסם עשרות מחקרים במדעי היהדות; דר׳ אריה גאליה (גרינברגר) חוקר תרגומי אידיש למקרא; שאול גסנר, במכון וייצמן ברחובות; ר׳ יוסף ברודי, מנהל ישיבת ניטרא בארצות הברית; שלמה ויס, עובד בכיר במדפיס הממשלתי בישראל; יחיאל וולץ, מוסיקאי ומנהל בית ספר בירושלים.

ט. דמויות מיוחדות בין תלמידי הישיבה

להלן אתאר כמה דמויות מיוחדות שהיו בין תלמידי הישיבה:

ר׳ אשר אנשיל הכהן שאטין

היה בחור גבוה וחסון יפה עינים שחורות זוהרות מבעד למשקפים, עטור זקנקן שחור, הדור הופעה ואציל הליכות ונחשב עם המעולים שבתלמידים. בשניים שלשה חדשי העונה לקייטנות היה משגיח על הכשרות בפנסיון מילר בעיירת הקייטנים ולקי סמוקובץ שבהרי הטאטרה ומזה התפרנס רוב זמן לימודו בישיבה ואפילו תמך בתלמידים נזקקים. שקד על לימודיו משחר עד ערב ותמיד אימץ לעצמו תלמיד אחד או שניים ללימודי הישיבה. זכור לי מאומצו אברהם יונגר הי״ד. מלבד זאת התעתד יחד עם חבירו אלכסנדר זושא לנץ הי״ד מקזמארוק לקבלת סמיכת רבינו לרבנות ולמדו יחד עד השעות המאוחרות בלילה, ואכן זכו לקבל את סמיכתו. הוא סעד במנזה אך על פי רוב הכין את ארוחותיו הצמחוניות בעצמו.

ר׳ אשר אנשיל היה איש שיחה נלבב והיה שופע אמרות חכמה מתובלות במימרות חז״ל. בחורף אחד גרתי עמו בביתו של ר׳ ישעיה יוסף גליק הי״ד ולמדתי ממנו הרבה. עם שחר נהג לקום ולהסיק בכבודו ובעצמו את התנור, הקמין, שבחדר והכין שתיה חמה של קקאו

לעצמו ולי והעירני ולמדנו יחד עד תפילה של שחרית. מרגלא בפיו: אין לימוד כמו לימוד עם שחרו של יום. פעם אזלו לנו העצים והפחמים וביקשני להצטרף אליו ללימודי השחר וללכת עמו אל בית המדרש - הקלויז שהיה מחומם עם שחר בכל ימות החורף על ידי המתנדב הקשיש רבי אייזיק לייב כץ הי"ד. והרי כמה מאימרותיו ששמעתי מפיו בלכתנו בדרך:

(א) על עניותו של הכלב ועשירותו של החזיר:

משהתקרבנו לרחוב האחורי, שמאחורי חברות הבתים, שבו היה בית מדרש הקלויז שמענו נביחות כלבים איומות יוצאות מחצרות של נוצרים. אמר לי ר' אשר אנשיל: התדע למה הכלבים צועקים ונובחים? הנה כבר חז"ל ידעו ואמרו: "לית דעניא מכלבא, לית עתיר מחזירא - אין עני מכלב ואין עשיר מחזיר" (שבת קנה, עב) - פירושו של דבר: החזיר רואה את עולמו בחייו וכולו מדושן עונג. הוא נובר באשפתות ומתגלגל בבוץ כבנחל עדנים ונהנה מן הכל בכל כעשיר שבעשירים. ואילו הכלב ככל שהבעלים מפנקים אותו אינו נהנה מכלום ומתמרמר יומם ולילה ומרעיש עולמות למען בעליו. מכל חיות הבית הוא שונא ביחוד את את החזיר ומקנא בו ומתאמץ לנשוך באזנו כלוחש לו: עשיר כמוך למה למה אתה כה חזיר! אך הכלב אינו יודע שהוא עשיר מפני שהוא חזיר. בוודאי יש בחצרו של אותו גוי חזיר קטן.

(ב) כלפי המקפחים ימיהם לריק:

כשחזרנו מן הקלויז לתפילת שחרית בישיבה עברנו ליד בית קפה מואר ובו כמה אנשים. תמה ר' אשר אנשיל: מה ראו אלו להשכים קום ולפהק על כוסית קפה? וכי לא דים שמקפחים את יומם להבל ולריק עוד מוסיפים לו מחול על חול מן השחר. אשרינו שאיננו משכימים לדברים בטלים.

★ ★ ★

נפגשתי עם רבי אשר אנשיל בשנת תש"ב - 1942 בבודאפסט בהיותי שם פליט. הלה מצא בשבילי עבודה מתאימה במחסן של מוציא לאור לספרי קודש. נודע לי שאשתו נעצרה בגלל שתפסו בביתה פליט מסלובקיה. אך הוא המשיך במעשה החסד. אינני יודע מה עלה בגורלו של אדם מופלא זה.

ר' מנחם ברגר ז"ל

ר' מנחם ברגר ז"ל יליד רוסיה הקרפטית, מאז בואו לישיבה התחבב על רבינו ועל משפחתו והיה מסדר את עניניו בקהילה ועם הזמן גם עניניו ועניני הקהילה אצל השלטונות ולמעשה היה מזכירו האישי של רבינו. היה תלמיד מעולה וחבר טוב ובעל כשרון ספרותי ונהג לרשום את דברי הגותו של רבינו ודרושיו - ואולי שרדו כמה מרישומיו אלו אצל בני משפחתו.

ר' מנחם ידע והכיר את השלטונות לפני ולפנים ונתגלה כבעל כושר תושיה בשנות שלטון הרשע הסלובקי למתן קצת את רשעותם כלפי יהודי הקהילה. בשנות ההגליות האיומות 1942-44 של יהודי סלובקיה לפולין פעל במסירות נפש לעכב לפחות במקצת את הגליתם של יהודי קזמארוק - אך לדאבון לבנו מעטה היתה הצלחתו בכך. אני וחברי יעקב פרידמן ומשה שטרן ברחנו לפני פסח תש"ב-1942 להונגריה ונתפסנו בגבול ונמסרנו לשלטונות סלובקיה והוכנסנו למחנה הריכוז נובאקי עד להגליתנו לפולין והנה עלה בידיו במאמציו לחלצני ממחנה זה.

הוא ואשתו היו בין שרידי קהילת קזמארוק ועסק בשיקומם הזמני. ואז נפטרה התינוקת שלהם. לאחר פרק זמן היגרו הוא ואשתו לארצות הברית ונפטר שם לפני כמה שנים. יהי זכרו ברוך.

צבי הרשלי וולבוביץ ז"ל

נולד באוגליא שברוסיה הקרפטית והגיע בגיל 16 לישיבת קזמארוק ונמנה בין בחורי הישיבה המצטיינים ביותר ותפס בחריפותו את שיטת הלימוד ודרך חשיבתו של רבינו. הוא בחן את עצמו תמיד ונהג להתקין עצמו ביסודיות ובדיבוק חברים לשיעוריו של רבינו והיה מאושר כשכיון בסברתו לדעת רבינו.

זכורני שבאחד משעורי רבינו נתבקש צבי לומר סברתו בפרט מסוים וכן עשה. והנה כששאל רבינו כדרכו אם יש למישהו להעיר על דבריו העיר אחד הבחורים: מנין לו לצבי סמוכין לדבריו? אז הגיב צבי בחריפות: אם יש לך מוח בקדקדך ובו ניצוץ של שכל הרי הסמוכין בו; ולאו - לך חפש סמוכין על הקירות והגדרות - לך הדלק גפרור כדי לראות האם השמש זורחת.

צבי היה כולו חסד ושקד כעין עובד סוציאלי לעזר לנזקקים שבבחורי הישיבה בבחינה חמרית ורוחנית. רבינו שקד על הופעה נאה של בחורי ישיבתו. כשראה והבחין צבי באחד הבחורים שהוא מרושל בלבושו או נראה מדוכדך מיד התחקה אחריו וטיפל בו עד שהעמידו על תיקנו.

מלבד השיעורים הרגילים בתלמוד היה רבינו מלמדנו בכל חודש סוגיות החודש מן המסד עד הטפחות. ראשונים ואחרונים תוך התבוננות מעמיקה בשיטותיהם. פעם התקשיתי מאד בהכנת דברי תוספות שבסוגיה וכל כמה שהסבירו לי חברי הגדולים לא נכנסו דבריהם לראשי והצטערתי מאד שהרי יום הבחינה מישמש ובא... אז תפס אותי צבי ואמר לי: עתה ראשך עמום וסתום מרוב מאמץ לימודים ויש לאורר ולרענן אותו קצת. הוא לקחני לטיול ליערות שבפרוורי העיר, שכונו ״הרי ירושלים״ ותוך טיולנו התבדח עמי וקנה לי משקה קל. לאחר שעת טיול חזרנו הביתה והלה הסביר לי בקצרה את התוספות ואורו עיני ותמהתי מפני מה לא הבנתי קודם לכן.

היו לו הכנסות מיוחדות: לפעמים היה מדביק בלילות מודעות על לוח המודעות שבעיר. סוחרים התייעצו בו בעניני עסקים ובפקחותו מצא לפעמים פתרונות לבעיותיהם. מן הכנסותיו הפריש לצרכי סעד וחברים בישיבה.

פעם בקיץ לפני תפילת המנחה תפס חולדה בחצר בית מדרשו של רבינו שליד ביתו ודרש עליה תוך שהוא מנופף אותה לפנינו: רבותי כולכם סולדים ונרתעים מברייה זו מפני שלמדתם היום אולי דף גמרא וכסבורים אתם שהנכם ברומו של עולם. אל תחזיקו בכך טובה לעצמכם כי לכך נבראתם. הבורא לא נתן לכם ראשים ומוחות לריק אלא על מנת שתחדדו אותם יום יום בלימוד התורה שלא יעלו חס וחלילה חלודה, עליכם לשקוד יום יום לעשות מעצמכם למה שנבראתם. לעומתכם חולדה נאה זו מיום היותה היא ברייה מושלמת ונאבקת לפניכם על קיומה בצפרניה באומץ לב למופת. הבורא שברא אתכם הוא שברא אותה. בסלידתכם ממנה אתם מטילים חלילה דופי במעשה בראשית. עליכם להרהר הרהורי תשובה ולנגוע בה ולומר לה: כמה נאה את, אנו ואת מבריותיו של הבורא, ובזכות זו תהיה עתה שעת רצון ותתקבל תפילת המנחה ברצון.

צבי היה חביב מאד על רבינו אף על פי כן אירע שנזף בו רבינו נזיפה חמורה מאד. מעשה בחבירו אריה גרינברגר - כיום דר׳ אריה גאליה בירושלים - שבירך ברכת העומר בהתלהבות גדולה תוך ניענוע כל רמ״ח אבריו. צבי ראה בכך הפרזה יתירה ותפסו ובלם את תנועותיו ואמר לו: ברך כבן אדם. והנה נזף בו רבינו ואמר: מה לך ולו! מניין לך הזכות לבלום אותו וציווה עליו לפייסו.

צבי נתפס לציונות ולקומוניזם והצטער מאד שהקומוניזם הרוסי כופר בעיקר ללא הכרח אבל ציפה שבארץ ישראל ישתלבו יחד התורה, הציונות והקומוניזם.

בסוף פרש מן הישיבה וחזר לרוסיה הקרפטית שנספחה בשנת 1939 להונגריה. לא ידוע אם נשא אשה. שמעתי שבשנת 1942 הגלוהו ההונגרים לקומיניץ פודולסק ושם רצחוהו הגרמנים והאוקראינים הי״ד.

צבי הרשלי גרינבורג ז״ל, בנו של רבינו

צבי היה תלמודי מעולה. עם זה היה אוגר שפות וקרא ודיבר שמונה שפות. היה בקי גדול בספרות הגרמנית הקלאסית והכל כאוטודידקט. נהניתי לפעמים מכושר ניתוחיו הספרותיים ביצירות עבריות וגרמניות.

באחת ההתנפלויות עליו של בריונים נאצים נחבל קשות בגופו. באביב שנת תש״ב 1942 עלה בידו להמלט להונגריה מאימי ההגליות של יהודי סלובקיה. אף אני הסתננתי באותם ימים להונגריה ומצאתיו כשהוא שוכב במיטת חוליו בבית החולים היהודי בבודאפסט. לאחר המלחמה נפגשתי עמו שוב בבודאפסט. בפגישות הללו אמר לי מדברי רבינו האחרונים בצוק העתים. הוא נפטר שם אחר מחלה קשה. יהי זכרו ברוך.

מנחם מנדל ויינברגר - הצייר

מנחם מנדל נולד בחוסט שברוסיה הקרפטית. בעודו ילד נרצח אביו בשלהי מלחמת העולם הראשונה על ידי חייל רומני. יתמותו דיכאה אותו כל הזמן. הגיע לישיבת קזמארוק בשנת 1929 ולמד יפה כשכולו מופנם. באחד הימים נתגלה כבעל כשרון ציור מדהים. הוא צייר את קיר ארון הקודש שבבית המדרש של הישיבה בעיטוריהם של עמוד השער לשס וילנא; אך הגדיל לעשות בציירו את הקירות של סוכת רבינו בציורי נופי ארץ ישראל: איכר יהודי מטייל בפרדס אתרוגים ועמו כלבו ועוד. כשצייר

שכח עולם ומלואו, לא שמע ולא דיבר אלא כולו היה שקוע ומרוכז בציור - והיו צריכים להכריחו בכוח שיטעם משהו. הוא צייר תמונות שונות שנמכרו בהגרלה. עם זה הקדיש רוב זמנו ללימוד התורה. מהכנסתו הגדולה שילם את כל הוצאותיו ותמך בתלמידים נזקקים. מספרים שביומנו רשם לעצמו תפילה: הרחמן יצילני מלהכשל בבנות ערלים! הסתבר שהיו דברים בגו: פעם צייר את בתו של פרופ׳ גרמני בקזמארוק כשהיא במערומיה ובהצלחה רבה. כסבור היה להורות היתר לעצמו שאינה בעיניו אלא כפסל - אך אחר כך היה לבו נוקפו על מעשהו זה.

פעם עיצב וגיבש מגבס פסל גדול של תומאס גאריק מאסאריק, נשיא הרפובליקה הצכוסלובקית, ושלח את הפסל ללשכת הנשיא. לאחר כמה ימים קיבל פרס כספי גדול מלשכת הנשיא והצעה ללמוד פיסול בפראג על חשבון המדינה - אך מנחם מנדלי היסס לקבל את ההצעה מחשש שלא יוכל לעסוק בתורה ומצוות כראוי.

פעם כתב מכתב איום לשגריר הרומני בצכוסלובקיה שינקום על דמי אביו שנשפכו ברומניה. באו שוטרים צ׳כיים לעצרו - אך לבסוף שוחרר מפני שלא היה זה איום ממשי אלא הבעה רגשית של אמן. מה עוד שהיה חביבו של נשיא המדינה.... .

מה עלה בגורלו לא ידוע לי.

משה דוד יעקובוביץ - המשורר

משה דוד היה חריף בלימודו ופיקח ומעורב עם הבריות. כמה בעלי עסקים נהנו מעצותיו ומזה התפרנס ובטוב לבו תמך בחבריו ללימודים. בכמה דברים היה דומה לצבי הרשלי וולבוביץ. היה גם משורר וחורז חרוזים בעל פה ובעל זיקה לקבלה.

זכורני שבחתונת בתו הבכורה חנה של רבינו עם החתן הרב יונגרייז, רבה הצעיר של קהילת זמבוקרט שבהונגריה, נתבקש לומר דברי ברכה לכבוד הזוג. לאחר שבירך בחן והומור את משפחות החתן והכלה, ייחד את הדיבור על החתן והכלה ואמר שהם כמו כל זוג חדש בישראל החוליה המקשרת בין כל הדורות מיצירת האדם ואברהם אבינו ומשה רבינו ועד אחרית הימים של גאולת ישראל וקיבוץ גלויות בארץ הבחירה בקרוב שציון תשמח בקיבוץ בניה בתוכה . בכם ראשית ואחרית נשקו.

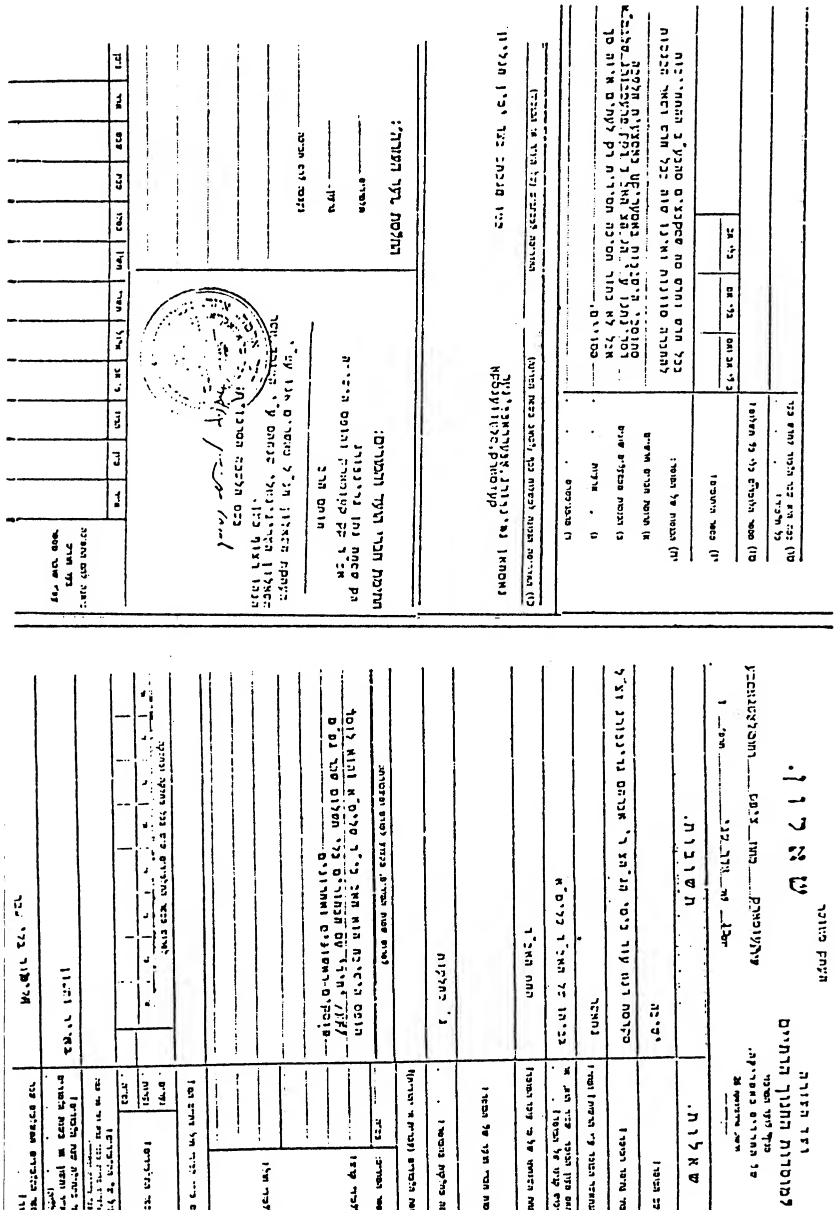
וכך חרז לפני הקרואים פרק שירה וחזון גאולת ישראל. לא ידוע מה עלה בגורלו.

צבי הירש גוטסמן - אחי

אחי היה בעל דמיון מופלא וראה לפניו את המעשים ואת התנאים והאמוראים ומפרשיהם הדנים בהם כאילו הכל חי ומתרחש לפניו. בכושר הבעה מעולה ומשחק אהב לתאר את המעשים ודברי החולקים זה על זה וסברותיהם להנאת המקשיבים. לא אחת נתבקש על ידי רבינו בבחינה שבעל פה במעמד התלמידים לפרש פסקה בתלמוד והוא היה מסבירה כדרכו ושיעשע בנועם דבריו וסברותיו את רבינו ותלמידיו.

הוא חזר לרוסיה הקרפטית ולמד נגרות והתעתד לעלות. כשנספחה רוסיה הקרפטית להונגריה ראה את עתיד היהדות בהונגריה קודר מאד בלי סיכויים לעליה ולכן ערק עם קבוצת רותינים לברית המועצות בתקוה מדומה ששם יעבור את צוק העתים ומשם יעלה לארץ ישראל. בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה והתגייס לצבא הסובייטי ונעלמו עקבותיו. יהי זכרו ברוך.

להלן שאלון סטטיסטי על הישיבה:

פרק שביעי

הארגונים הציוניים ואגודת ישראל

סקירה כללית

בשנות העשור השני לצכוסלובקיה גדלה התנועה הציונית על פלגיה ופועלי אגודת ישראל במגמת עליה לארץ ישראל וביחוד לאחר שעלו הנאצים לשלטון בגרמניה בשנת 1933. יהודי הקהילה וביחוד הנוער חשו והרגישו יותר ויותר בזעזועים שמוקדם בגרמניה הנאצית. כבר בקיץ של שנת 1933 באה קבוצת נוער יהודי מגרמניה להתארח בזמן חופש הלימודים אצל משפחות יהודיות בקזמארוק ונהנו אצלם ונפשו קצת מאימי המציקים, והללו תיארו למארחיהם את מצב היהודים כהויתו בגרמניה. אחר כך חזרו הללו לגרמניה בתקוה שמשם יוכלו לעלות.. הגרמנים שבאיזור קזמארוק וציפס ושבחבל הסודטים וכן הסלובקים האנטישמים ממפלגת הלינקה הרימו יותר ויותר ראש. כמובן שאז לא העלה איש על הדעת את האימים שיתרגשו ויבואו על יהודי צכוסלובקיה בשנים הקרובות, אך הסימנים הרעים נראו כבר דיים. יהודי קזמארוק וביחוד הנוער התחילו תוהים ושואלים שאלות בדבר העתיד. וכך גדלו הארגונים הציוניים ופועלי אגודת ישראל במגמת עליה. בדרך כלל פעלו הארגונים הללו במסגרת תנועות נוער שבהן השתלבו גם המבוגרים כפי שיתואר להלן:

א. אגודת ישראל

הללו טענו שאין קיום לישראל אלא בתורתו ומצוותיה. הציונות כשהיא לעצמה ובכללה הציונות הדתית לא תוכל לפתור את כל בעיות עם ישראל בתפוצות מפני ששערי ארץ ישראל היו אז נעולים במנעולי

הבריטים; ואפילו לכשייפתחו השערים - לא מתקבל על הדעת שתוכל ארץ ישראל לקלוט המוני מליוני יהודים. אף על פי כן על כל יהודי לפחות לשאוף לעלות לארץ ישראל ולקיים את מצות יישוב ארץ ישראל. ראה לעיל הרצאתו של רבי אברהם ברודי הי״ד בחברת תפארת בחורים. אכן רבי מרדכי דוד נייגרשל ז״ל ובני משפחתו שהשתייכו כנראה לאגודת ישראל קמו ביום אחד ובעוד מועד עלו לארץ ישראל.

בראש צעירי אגודת ישראל עמד יחזקאל גוטליב הי״ד שהיה מחנך מוכשר מאד, והוא שטיפח גם את נערי אגודת ישראל שנקראו אז פרחי אגודת ישראל. הקהילה העמידה לרשותם של צעירי אגודת ישראל חדר גדול בבית הקהילה.

ב. הפועל המזרחי והמזרחי

חברי הפועל המזרחי והמזרחי טענו כטענת הציונות, שקיומו של עם ישראל בגולה בסכנה נוראה. במשך דורות אבדו לעם ישראל המוני יהודים מחמת רציחות ופוגרומים והעברתם על דתם, ובדורות האחרונים - אף מחמת ההתבוללות בארצות המערב ובברית המועצות. בדורנו אנו יש סכנה מוחשית בגלל החיה הנאצית הגוברת והולכת. יש איפוא להציל את קיומו הפיזי והרוחני של עם ישראל. רק אם נכונן את בית חיינו בארץ ישראל על תורה ועבודה והגשמה נוכל לחיות חיים יהודיים שלמים של תורה ומצוות ונוכל ללכת בקומה זקופה. בתקופה ראשונה יעלו אליה חלוצים ויחידים והללו יכשירו בה את הקרקע ויפרצו את שעריה לעלית המוני ישראל. אין ארץ ישראל נקנית אלא ביסורים ומוטב ייסורי גאולה מאשר יסורי גולה. יש לדחוק ממש את הקץ ולקרב את הגאולה. עם ישראל חייב להוכיח במעשה הקרבה ומסירות נפש שהוא ראוי לגאולה. וכלפי אלה שטענו כנגדם: הלא אמרו חז״ל בכתובות קיא, עא: שהשביע הקב״ה את ישראל שלא ידחקו את הקץ?! השיבו להם מעין התשובות הכלולות בדיונים שבין תלמידי הישיבה בעקבות הגותו של רבינו בענין התאבקותו של יעקב.

בין הפעילים ביותר של הפועל המזרחי זכורים לי: ליפא אסטרייכר ז״ל; עקיבא אנגלנדר ז״ל שנפל במלחמת העצמאות; יוסי קורנגולד הי״ד; בני משפחת פנסטר; בני ובנות משפחת שטורך; ותלמידי הישיבה: צבי

וולובוביץ ז״ל; אריה לייב גרינברגר , כעת דר׳ אריה גאליה; אחי פרופ׳ חיים משה יצחק גבריהו ז״ל ואני. היה לנו מועדון בבית משפחת פרבר ז״ל שכל בני המשפחה עלו לישראל.

ג. ביתרים

הללו טענו טענת זאב זבוטינסקי ז״ל שהאדמה בוערת תחתינו ושיש לעלות בהמונים ולפרוץ את שערי ציון הנעולים לפני שתפרוץ הדליקה באירופא. הביתרים היו כמעט כולם דתיים מאד. בין הפעילים היו משפחת ינוביץ ושלום בן ר׳ משה פוגלמן הי״ד. למען האמת צריך להאמר שאפילו בימי שלטון הרשע הסלובקי לא העלה איש על הדעת את אימי ההשמדה. אך היתה תחושה שפורעניות איומות עומדות להתרגש ולבוא על היהדות מגרמניה הנאצית.

ד. המועדון הציוני ״הגבור״

בחצר ביתו של סולומון פוקס היה אולם מועדון שבו היו באים בני נוער ציוני לאימוני התעמלות. מתוך המתעמלים התגבשה קבוצת כדורגלנים בשם ״הגבור״, שהיתה ידועה באיזור כקבוצה מעולה, שהתמודדה בהצלחה רבה עם הקבוצות שבעיר קזמארוק ושבסביבה: הקבוצה הגרמנית הכללית, קבוצת פורורטס (קדימה), הקבוצה העירונית הסלובקית. זכורים לי כמה שמות כדורגלני ה״גבור״: שאני קליין - השוער, אימה שטורך, לאצי פנסטר, קליינהנדלר שהיה מכונה צ׳דרק, טונצ׳י נייגרשל, וסטפריד, אוטו פורשר, פובי שפיצר, זולי גרוסברג. בפרק זמן שיחק אתם קצין מן הצבא הצכי. לפעמים הצטרף לקבוצת ״הגבור״ בסודי סודות ולמשחקי חוץ בלבד תלמיד הישיבה בשם רוטנברג - וביקש מחבריו שיאמרו תהילים להצלחת הקבוצה. בשעת המשחק יכולת לשמוע מפיהם קריאות תפילה: העלף גוט - הושענא! היה מוסך גדול בין שתי קומות לתיקוני מכוניות של הבעלים היהודיים ווייל-דיקמן וחלונותיו של הקומה העליונה היו מכוונים כלפי מגרש הכדורגל ולפעמים הלכתי עם עוד חבר למוסך זה לחזות במשחקי קבוצת ה״גבור״. כדבר מתמיה אציין שבעשור הראשון לצכוסלובקיה ביקשו נכבדי קבוצת כדור רגל הגרמנית את רבי שמחה נתן גרינבורג להיות

נשיאם והלה נעתר להם מפני הכבוד - אף על פי שלדעתו כל ענין של כדור רגל אינו אלא הבל ורעות רוח.

בחורף היו צעירים וצעירות יהודים יוצאים בצוותא מן המועדון להרי הטאטרא לגלישות סקי.

באותו מועדון היו נפגשים שאר תנועות הנוער הציוניות שבעיר: השומר הצעיר, תכלת לבן וכו׳ ודומני גם הביתרים. היו מתכנסים בו לשמיעת הרצאות על ארץ ישראל ועל דברים העומדים על הפרק ולשירה עברית. כמו כן ניתנו בו שיעורים בעברית.

ה. הנוער היהודי ושמחת החיים של יהודי קזמארוק

היהודים והנוער היהודי בקהילת קזמארוק וסביבתה עם כל רוב גוניותם - השתייכותם לחוגים יהודיים וציוניים שונים, תלמידי ישיבה וסטודנטים ועסוקים בעיסוקים שונים - היו למעשה חטיבה חברתית אחת. הם נפגשו זה עם זה פגישות רעים לעתים קרובות מאד: בתלמוד תורה ובבתי הכנסת ובחברות הקהילה, בלימודים בבתי הספר ובישיבה ובאוניברסיטאות, בשמחות משותפות של המשפחות, בטיולים ובהזדמנויות רבות ושונות. בשבתות ובמועדים ובימי ראשון של אביב וקיץ היו בני הנוער היהודי נפגשים בפנים מאירות בפארק שליד מבצר טקלי ויוצאים ממנו בעליזות ובשובבות חן מאופקות אל שבילי יערות הרי קזמארוק שנקראו ״הרי ירושלים״ - "JERUSALEMBERG" ומשוחחים ומתבדחים ולפעמים אף מתוכחים על דברים העומדים ברומה של היהדות על כוס משקה קל בפונדק חבוי שבהר זה. הנוער היהודי היה בכללו עליז ושופע ושוקק חדות חיים עזה אך בלי פרץ וצווחה חלילה והיה גאה ביהדותו. בשבילי יער זה הנצו תחת צל העצים בין צעירים וצעירות מישראל ניצני אהבה ראשונים טהורים ועדינים שליבלבו ופרחו ונגמרו בחופה וקידושין. וזאת מלבד מה שהיו נפגשים בתנועות נוער ולפעמים במגדניות של האלמנה והאחים קורנגולד ובמסעדה של האלמנה והבנות הרבסט ושל ברודמן ועוד.

וכן היו זוגות צעירים מטיילים עם ילדיהם בשבתות ומועדים בפארק שסביב מבצר טקלי או יושבים ונופשים על ספסלים בצל האילנות

כשילדיהם משחקים לפניהם וחוסים בצל מבצר טקלי הגבוה והתלול, ששימש קסרקטין של הצבא הצכוסלובקי והיה משרה בטחון. וכן היו היהודים המבוגרים והקשישים אנשים נינוחים של שובה ונחת הנהנים מן החיים וכורכים תורה, דרך ארץ והשכלה יחד וערים ורגישים לכל המתהוה ומתרחש ליהודים בארץ ישראל ובכל מקום שהם.

עם כל האמור היתה מועקה בלבבות שגברה והלכה עם התפשטות הבאשה הנאצית בעולם שבשנת 1938 הורגשה מאד. בשנה זו החלו שמי היהדות להתקדר יותר ויותר. אותו מבצר טקלי שבפארקים שלו טיילו נפשו עלזו וחסו יהודים בצלו - עתיד ליהפך באביב שנת 1942 למלכודת ריכוז יהודי בעיר להגליתם ממנו לגיא צלמות בפולין.

פרק שמיני

חרדת היהודים בחודשי ההכרעה הגורליים עד קיצה של צכוסלובקיה הדמוקרטית מרס-ספטמבר 1938.

לאחר שנכנסו הצורר היטלר וחייליו הגרמניים נאציים בסופה וסערה במרס 1938 לאוסטריה וסיפחוה לגרמניה והתעללו באכזריות ביהודי אוסטריה הרימו הגרמנים שבצכוסלובקיה השכנה - בחבל הסודטים ובציפס - את ראשיהם לאמור: הנה בקרוב בוודאי תגיע אף שעתנו היפה לחסות בגרמניה הנאצית הגדולה והמאוחדת. יהודי צכוסלובקיה תהו וחרדו מה עלול להתרגש ולבוא עליהם בעתיד הקרוב. אכן הגרמנים בסלובקיה הוכנו והוחדרו בשאיפה זו משכבר.

משעלו הצורר והנאצים הגרמניים בשנית 1933 לשלטון בגרמניה שקדו הללו להחדיר בגרמנים שבכל אתר, וביחוד בגרמנים שבמדינות השכנות לגרמניה, את הרעל הנאצי וללבות בהם את השנאה ליהודים. סוכני תעמולה נאציים אירגנו אף בציפס - תוך ניצול הדמוקרטיה הצכוסלובקית - את הגרמנים במפלגה הגרמנית שהיתה למעשה נאצית. באסיפות חשאיות למחצה הפעימו בהם את הלאומנות הגרמנית הנאצית ודיברו גדולות על ייעודה של גרמניה להגן על הגרמנים שבכל העולם ולהטהר מן היהודים שהם בעוכרי הגרמנים ומזהמים את תרבותם וגזעם. הם הסיתו את הגרמנים כאילו מדכאים אותם בצכוסלובקיה ולכן עליהם להתאחד ולהאבק על זכויותיהם במסגרת המפלגה הגרמנית. הם הצליחו להשריש את הנאציות בנוער הגרמני ולהשתלט על כל בתי הספר הגרמניים בציפס ובחבל הסודטי. מנהלי בתי הספר הגרמניים ומוריהם שבקזמארוק ובציפס הובאו ברובם מן הגרמנים שבסודיטים ומקצתם היו

מקומיים; כמעט כולם למדו בסימינרים הגרמנים להוראה בסודיטים שבהשפעה נאצית.

היהודים שבציפס שלחו את ילדיהם עד סוף שנת 1934 לבתי ספר גרמניים למורת רוחם של הסלובקים, ואילו הגרמנים ראו זאת עדיין בשנים אלו בעין טובה לחיזוק התרבות הגרמנית באיזור ואף ביקשו תרומות מן היהודים לקידומה. משהחלה הרוח החדשה הרעה מנשבת בבתי הספר הגרמנים, לאמור: היהודים חודרים ומסתננים בהצלחה לתרבות הגרמנית ומשחיתים אותה בתפיסות יהודיות הומניות וכו׳ - התחילו היהודים לשלוח את ילדיהם לבתי הספר הסלובקים והניחו להם לסיים את לימודיהם הגרמניים.

מכל מקום עד מרס 1938 בלמו וכבשו הגרמנים שבצכוסלובקיה את רגשותיהם הלאומניים - נאציים בתוכם ולמראית עין נהגו כלפי היהודים כשורה וקשרי הכלכלה המשיכו להיות ביניהם כתיקנם. והנה משנתפסה אוסטריה וסופחה לגרמניה הנאצית חשפו הגרמנים את צפרניהם וכבר באביב 1938 החלו לדרוש מממשלת צכוסלובקיה דרישות נועזות יותר ויותר, שנמשכו וגברו כל הקיץ עד לכדי היותם מעין מדינה גרמנית בתוך צכוסלובקיה. בכל אותם חדשי המתח תהו וחרדו יהודי צכוסלובקיה: מה צפון להם בעתיד הקרוב? התעצור צכוסלובקיה כוח לעמוד מול החיה הנאצית הפוערת עליה את פיה לבלעה?

בעת צרה לצכוסלובקיה צפו ועלו בהשראתה ובעידודה של גרמניה הנאצית סכנות חדשות נוספות לקיומה:

מנהיגי מפלגת הלינקה הסלובקית-אנטישמית זממו בחשאי, בעצה אחת עם גרמניה, להתבדל מן הרפובליקה ולהקים סלובקיה העצמאית. פולין לטשה עיניה לקרוע מצכוסלובקיה שטחים שבאיזורי הגבול בשלזיה וכן כמה ישובים בציפס שליד הגבול הסלובקי, שבהם היתה אוכלוסיה פולנית. הונגריה לטשה עיניה לקרוע ולספח לעצמה שטחים גדולים מסלובקיה עצמה, שבהם היתה אוכלוסיה הונגרית גדולה וכן את רוסיה הקרפטית כולה (רותניה).

משראתה ממשלת צכוסלובקיה באוגוסט 1938 את הדברים כהויתם ומלוא מוראם, שהגרמנים ונציגיהם קרמזין והנליין וכו׳ הם עושי דברה

של גרמניה הנאצית וחותרים מכוחה תחת קיומה של הרפובליקה וזוממת מהדורה חדשה של אוסטריה: לנתק ממנה את שטחי הסודטים העצומים ולספחם לגרמניה - אזרה זו עוז והתאוששה. היא הפסיקה את המשא ומתן עם הגרמנים, הוציאה את המפלגה הגרמנית החתרנית אל מחוץ לחוק וסגרה את מועדוניה. היא גייסה את מלא צבאה והציבה את חייליה בביצורים לאורך הגבולות צכיה-גרמניה וכן בגבולה שליד אוסטריה המסופחת - כדי להגן על עצמה מפני פלישה גרמנית. כמובן שהיהודים התגייסו במלואם לצבא צכוסלובקיה. בקסרקטין של העיר קזמארוק היה ריכוז גדול של אלפי חיילים מגויסים ובהם המוני חיילים יהודים. היה הכרח בריכוז זה כאן כדי להשגיח על הגרמנים בציפס ולמנוע חדירת צבא פולין בכמה ישובי ציפס שליד הגבול. כמובן שבימי גיוס אלה לא היתה שעת כושר לעליה לארץ ישראל. המשפחות היהודיות בקזמארוק וציפס אירחו בבתיהם בשבתות ובראש השנה תרצ"ט-1938 בחן ובחסד את המוני החיילים היהודים המגוייסים. כולם התפללו יחד לשנה טובה. כולם ציפו וייחלו שסוף סוף תיבלם חתירת גרמניה הנאצית ושבעלי בריתה של צכוסלובקיה: רוסיה, צרפת, אנגליה ויוגוסלביה יעמדו לימינה בעת צרתה מול אימי הפלישה של החיה הנאצית - אך תוחלתם נכזבה.

לבסוף נזנחה צכוסלובקיה מבעלי בריתה לנפשה לבדה. בהסכם מינכן מיום 30,9,1938 ויתר צמברליין, ראש ממשלת בריטניה, ודלדיה, ראש ממשלת צרפת להיטלר שיקרע את שטחי הסודטים העצומים מצכיה ויספחם לגרמניה. צכוסלובקיה הוסגרה לגמרי לגרמניה הנאצית וירדה מדחי לדחי: איזורי הסודטים הרחבים והעשירים נקרעו מצכיה וסופחו לגרמניה. פולין תפסה את איזור טשין וכמה ישובים בציפס. פולין עצמה לא ידעה שבעוד שנה תהיה היא עצמה טרף לגרמניה. כסבורים היו צמברליין ודלדיה שבהקרבת חלקים מצכוסלובקיה טרף לגרמניה תירגע זו ויצילו את שלום העולם. אך כניעה זו היתה הרת אסונות לאנושות כולה וערב שואת יהודי אירופה ושל יהודי סלובקיה וציפס בכלל.

עם הפקרתה של צכוסלובקיה הורע חמורות מצב היהודים - וביחוד באיזורים שבה אוכלוסיה גרמנית כמו בקזמארוק ובציפס - מיום ליום. היהודים באיזורי הסודטים נטשו את הכל וברחו משם בבהלה והגיעו כפליטים לתוך פנים המדינה. כמה מהם הגיעו לקזמארוק והסביבה. יהודי

קזמארוק עזרו בכל יכולתם לפליטים אלו כשם שעזרו בכל השנים לפליטים מגרמניה ואוסטריה.

במוצאי יום הכפורים תרצ"ט 5,10,1938 התפטר נשיא הרפובליקה דר' בנש. ממשלת צכוסלובקיה בראשותו של דר' סירובי התאימה עצמה ל"תנאים החדשים" כדי לשכך מעליה את זעמה של גרמניה הנאצית שפערה עליה את פיה ובלעה אותה לבסוף.

חלק שלישי

היהודים בקזמארוק וציפס בשנות שלטון הרשע
של סלובקיה האוטונומית ואחר כך העצמאית
עד חורבן קהילות הקודש בסלובקיה
תרצ"ט-תש"ה, 1945-1938.

פרק תשיעי

בחודשי האוטונומיה הסלובקית
15.3.1939 — 6.10.1938

א. תפיסת האוטונומיה בסלובקיה

בעידודה של גרמניה הנאצית תפסו ביום 6,10,1938 מנהיגי המפלגה הסלובקית הלאומנית על שם הכומר הקאתולי הלינקא את השלטון בסלובקיה וחיסלו במחי יד את כל המפלגות הדמוקרטיות שבסלובקיה והקומוניסטית והוציאון מחוץ לחוק. רק המיעוטים הגרמניים וההונגרים המשיכו לטפח ביד רמה את ארגוניהם בסלובקיה. עתה החלו הסלובקים כותבים את שם המדינה צכו-סלובקיה כדי להדגיש את האוטונומיה הסלובקית. מנהיגי סלובקיה החדשים הצהירו שינהגו- יטפלו ביהודים כמו בגרמניה: לנשלם מהכלכלה ומרכושם ולמסור בשלבים שלבים רכושיהם ועסקיהם ומפעליהם לסלובקים; לנדותם מן המקצועות החפשיים: הרפואה, עריכת דין, ההנדסה וכו׳ ולהושיב סלובקים במקומם. כל זאת למטרה כפולה: לספק את הסלובקים תאבי רכוש יהודים ועסקיהם; לזכות במהירות האפשרית בחסדי היטלר, שהבטיח הבטחות להונגריה שלא לטובת סלובקיה.

מעתה היו גדודי נוער גרמניים וגם סלובקיים, נוהגים להתנפל מפעם לפעם על יהודים בדרכים ופוגעים בהם קשה ללא הבחנה בין נשים ילדים וזקנים וכו׳. תופעת ההתנפלות היתה מצויה בעיקר באיזורים של אוכלוסיה גרמנית או גרמנית סלובקית מעורבת, כמו באיזור ציפס. מול ביתו של רבינו שמחה נתן גרינבורג בשלוס שטראסה היה מוסד פנימיה גרמני (SCHULERHEIM), שהתאכסנו והתכלכלו בו המוני תלמידים גרמניים מכל הסביבה ולמדו בבתי הספר התיכוניים והמקצועיים שבעיר.

התלמידים הללו הוחדרו ברוח גרמניה הנאצית ובשנאה ליהודים, ומשקמה סלובקיה האוטונומית ראו את עצמם כאילו הם בגרמניה עצמה ומחנכיהם לימדום שמצוה לפגוע ולהכות ביהודים. מפעם לפעם היו הללו וחבריהם שבעיר פוגעים ביהודים שנתקלו בהם בחוצות בעיר. הרב פנה אל אחד האישים הגרמניים הותיקים שבעיר, שבהנהלת המוסד והיה מיודד עמו משכבר, בבקשה לרסנם. הלה השיב לו: התלמידים הללו אינם פורעים פרחחים אלא גרמנים לאומניים קנאים קשוחים ופועלים לפי רוח גרמניה ואין לרסנם.

על אף המדיניות האנטי יהודית של מנהיגי סלובקיה האוטונומית ותעמולתם החריפה נגד היהודים, שהם מרוששים את העם הסלובקי ומטשטשים דמותו וכו׳ וכו׳ והפגיעות ביהודים - עדיין ניחמו היהודים את עצמם ולא אחזתם בהלה. צכוסלובקיה עדיין היתה קיימת. היהודים התפרנסו וניהלו את עסקיהם כרגיל. בראשית ימי האוטונומיה לא היו הסלובקים מסוגלים לתפוס את עסקיהם. התלמידים היהודים המשיכו ללמוד בבתי הספר הסלובקיים בקזמארוק. חיי הקהילה בקזמארוק ובסביבה ומוסדותיהם התנהלו כתיקנם: לא פסקה התפילה בבתי כנסת בשבתות ובימי חול. בישיבת הרב שמחה נתן גרינבורג זצ״ל המשיכו תלמידים לעסוק בתורה. יהודי קזמארוק והסביבה קלטו כ-20 משפחות יהודיות שהגיעו העירה בספטמבר מחבל הסודטים וחיפשו דרכים לצאת מאירופה. רבים מיהודי קזמארוק והסביבה ביקשו אף הם לעלות או להגר - אך לא בבהילות. באותו זמן עדיין לא תפסו שפורעניות איומות מתרגשות לבוא עליהם בעתיד הקרוב.

ב. קריעת שטחים מסלובקיה להונגריה וכילוי זעם הסלובקים בגירוש יהודים לגבול הונגריה.

ביום 3,11,1938 פסקה גרמניה, על פי הבטחה קודמת של היטלר להורטי שליט הונגריה והסכם מינכן, לקרוע שטחים פוריים ועשירים, שהיו בהם דוברי הונגרית, מסלובקיה להונגריה. לא הועילה לסלובקיה התרפסות מנהיגיה לגרמניה. הדבר כאב מאד לסלובקים ועשו את היהודים שעיר לעזאזל וכילו בהם זעמם. הללו טענו שהיהודים הם שטישטשו את האופי הסלובקי של האיזורים הללו ופיתחו והפיצו בהם

את השפה ההונגרית ותרבותה ולכן הם שגרמו לקריעת השטחים הללו מסלובקיה. בכל אשמים היהודים! לאמיתו של דבר לא היתה להאשמתם זו שום יסוד מפני שבכל שנות הרפובליקה שלחו היהודים שבאותם איזורים את ילדיהם ללמוד בבתי ספר סלובקים ולא להונגרים. הדור היהודי הצעיר דיבר וכתב סלובקית על בוריה.

ביום השבת פרשת לך לך י״א חשון תרצ״ט (5,11,1938) התנפלו פתע פתאום אנשי פלוגות הסער הסלובקיים בשם "משמר הלינקא" על 30 משפחות יהודיות בקומארוק, שהיו מחוסרי אזרחות או שמוצאם מן האיזורים שסופחו זה עתה להונגריה, והודיעו להם שמגרשים אותם מיד מבתיהם ומכל אשר להם חוץ לסלובקיה. הם דחפו אותם לתוך משאיות פתוחות והובילום אל הגבול ההונגרי-סלובקי החדש והורידום בשדות שמעבר לגבול החדש והניחום שם במצוקה ובחוסר כל תחת כפת השמים וגשמי הסתו. כשבועיים היו המגורשים - ובהם נשים, זקנים וזקנות וילדים - מטולטלים תחת כפת השמים על ידי שוטרי הגבול ההונגריים והסלובקיים בגבול מכאן ומכאן. בקושי התירו לקהילות ישראל מזה ומזה להושיט להם סעד באהלים ובמזון. לאחר מאמצי השתדלות התירו להם לבסוף הסלובקים לחזור לסלובקיה. החוזרים מצאו את בתיהם שדודים ובזוזים ולכמה מהם לא התירו כלל לחזור לבתיהם הראשונים.

ג. העליה וההעפלה וההגירה

הגירוש האכזרי הפתאומי הנ״ל זיעזע את היהודים בסלובקיה והמריצם לשקוד על עליה לארץ ישראל; אך השלטון הבריטי המנדטורי נעל את שערי ארץ ישראל. מכסת רשיונות העליה שנתן היתה זעומה ביותר לעומת צרכי העליה העצומים של המוני ישראל שהם נתונים במצוקה. לא נשארה אלא העליה בדרך ההעפלה הבלתי חוקית שנקראה "עליה ב", שנועדה בעיקר לבחורים ולבחורות צעירות ולא למשפחות עם ילדים.

אף שערי העולם ננעלו להגירת יהודים. שום מדינה לא פתחה את שעריה ליהודים שביקשו מפלט.

נסיונות העפלה

באותם ימים החלו הארגונים הציוניים בסלובקיה לארגן עלייה ב׳ לארץ ישראל, שהיתה מיועדת בעיקר לצעירים ולצעירות ולפי טבע הדברים לא התאימה כלל למשפחות עם ילדים. אף על פי כן נרשמו לעליה זו גם כמה משפחות מקזמארוק ובהם משפחת משה גרוס-גולן ז״ל ושני ילדיו הקטנים. הנוער היהודי בכללו בקזמארוק כמו בכל יהדות סלובקיה היה מוכן להעז ולהעפיל בעליה ב׳ על אף שהדבר היה כרוך בסיכונים רבים ובפריצת שערי הארץ - אך ברובם הגדול לא עשו זאת מפני כמה וכמה סיבות ומעצורים: ארגון עליה ב׳ לא היה יכול להעתר לכל הדורשים; הצעירים לא יכלו להחליט מבחינה מצפונית לעזוב את הוריהם הקשישים לבדם בסלובקיה; ארגון שיירת עולים הצריכה הרבה זמן מבלי שהמארגנים יכלו להבטיח מתי תתקיים העליה ותצא לפועל - והרי קשה היה לשבת על הצרורות לא לכאן ולא לכאן.

בינתים חלה רגיעה מסוימת בסלובקיה ובקזמארוק והסביבה. הפגיעות ביהודים שככו; העסקים של היהודים ופרנסותיהם עדיין לא נפגעו פגיעה של ממש. רעש הגירוש שב לדממה והחיים היהודים חזרו לתיקנם. אך היתה זו דממה שלפני סערת פורענות שהיתה עתידה להתחולל על היהודים במרס 1939 עם כינון סלובקיה העצמאית.

נסיון ההגירה ל-סנטו - דומינגו שבקובה

אייך ארץ המוכנה לפתוח שעריה לפני יהודים? לאחר מאמצים וחיפושים נואשים נתגלתה ארץ בשם סנטו דומינגו שהיתה מוכנה בתנאים מסוימים לקלוט יהודים העשויים להשקיע בה אמצעים ולפתחה.

באחד מערבי דצמבר 1938 נערכה אסיפה גדולה באולם הקהילה בענין ההגירה לסנטו דומינגו. אליעזר אנגלהרדט - סוחר העצים, ו-וייל בעל מוסך, ומשה גולן גרוס - בעל מאפיה ואחרים העמידו את הנאספים על חומרת המצב של יהודי סלובקיה ועל ההכרח להגר ממנה. הם תיארו את תנאי ההגירה לסנטו דומינגו ואת הסיכויים לכונן בארץ זו במאמצים משותפים בתים יהודיים חדשים למשפחותיהם. רבים מן הנאספים היו נכונים להגר לאותה ארץ והוקם ועד לארגון ההגירה ולבירור פרטים משלימים. לבסוף התברר שהידיעות שקיבלו היוזמים על סנטו דומינגו לא

היו מבוססות כראוי ושהיה בהן יותר מן השמא על הודאי. בעלי משפחות לא הרהיבו עוז בנפשם לעקור מבתיהם להטלטל לארץ רחוקה נדחת ובלתי נודעת זו, שלא היתה לה שום נציגות בצכוסלובקיה וכל זה רק על סמך מידע מפוקפק. כל ענין סנטו דומינגו הסתיים במפח נפש על אף רצונם הטוב והכן של היוזמים ונכונותם של יהודים רבים מבני הקהילה להגר.

פרק עשירי

בסלובקיה העצמאית
מ-15,3,1939 עד אמצע 1940

א. יום הקמת סלובקיה העצמאית ופרעות ביהודים

בעצה אחת עם גרמניה ולפי הוראתו של היטלר הכריזו מנהיגי סלובקיה האוטונומית ביום 14,3,1939 על הקמת מדינת סלובקיה העצמאית SLOVENSKY STAT למחרת פלשו קלגסי היטלר לצכיה. הוקץ הקץ על צכוסלובקיה והחלה תקופת יגון ואנחה ליהדות צכוסלובקיה ולעם הצכי כשסלובקיה מבקשת להבנות מחורבנות שניהם.

ביום 15,3,1939 חגגה סלובקיה את המאורע הגדול של הקמת המדינה בעריכת פרעות ביהודים. על פי הוראה מטעם השלטונות הסלובקיים, וכרגיל מתואמת עם הגרמנים, התנפלו גדודי הנוער הסלובקי על שם הכומר הקתולי הלינקא וגדודי הנוער הגרמני "באופן ספונטאני" על היהודים בקזמארוק ובסביבה שנזדמנו להם בדרך והיכום, ניפצו שמשות וחלונות ראוה של בתי עסק יהודיים, ציירו ציורי מגן דוד וסיסמאות אנטישמיות על חזיתות הבתים היהודיים - אך לא בזזו רכוש ולא נכנסו לפנים הבתים היהודים, וזאת כנראה לפי הוראה מגבוה. השתוללו ביחוד תלמידי בתי הספר התיכוניים הגרמניים שבעיר שהתגוררו בפנימיה מול ביתו של הרב.

שליטי סלובקיה ביקשו להוכיח לפני הגרמנים לאמור: כמוכם כמונו בעניני היהודים ולהעלות בכך חינם בעיניהם. היום המר הזה בישר שגזירות רעות ופורענויות קשות מתרגשות ובאות על יהדות סלובקיה. בשלב ראשון ביקשו הסלובקים את רכוש היהודים ולנשלם מפרנסותיהם ולאחר שלוש שנות שלטונם יבקשו גם את נפשותיהם. יוטעם שפרנסיה

הקאתולית הסלובקית החסודה לא פצתה פה ולא הוציאה הגה נגד מעשי הפרעות- פרט לכמה כמרים בודדים. לא ייפלא הדבר, שכן כראש הממשלה הסלובקית הוכרז הכומר הקאתולי דר׳ יוסף טיסו, שהיה מנהיג מפלגת הלינקא, וזה זכה אף לברכת האפיפיור.

ב. הנישול בשלבים של היהודים בציפס מן המחיה והכלכלה

מעתה היה ראש מעיניהם של שלטונות סלובקיה, בעצה אחת עם גרמניה הנאצית, לנשל את יהודי סלובקיה מן המחיה והכלכלה, מרכושם ועסקיהם וממעמדם במקצועות החפשיים ולהעביר את הכל באופן הדרגתי ומסודר לסלובקים בסיועם מאונס של היהודים המנושלים עצמם. הללו הזדרזו לעשות זאת ביחוד בקזמארוק ובערי ציפס, שרוב התושבים היו בהן גרמנים, כדי להנחיל בהן למיעוט הסלובקי הנחות מעמד חשוב ולהגדיל בהן את האוכלוסיה הסלובקית ולהטביע בהן אופי סלובקי תוך התחרות סמויה בגרמנים. בראש ובראשונה ביקשו להעניק משפע הנישול לעסקנים, לפעילים ולמקורבים של מפלגת הלינקא הסלובקית אנטישמית ולגדודי הנוער שלה - כדי לבצר את שלטונם. מעתה חידשו בזה אחר זה גזירות כלכליות חמורות יותר ויותר להצרת רגלי היהודים בכל.

השלטונות הסלובקיים ליוו את נישול היהודים בתעמולה אנטישמית חריפה לאמור: היהודים דחקו דורי דורות את רגלי הסלובקים מן הכלכלה בימי המונרכיה האוסטרו-הונגרית ובימי צכוסלובקיה בעצה אחת עם השלטונות האלה. הם התעשרו על חשבון העם הסלובקי וניצולו. הם טישטשו את האופי הסלובקי בכך שהכניסו באזורים שלמים את השפה והתרבות ההונגרית. עתה הגיעה השעה להחזיר את רכושם הגזול של הסלובקים שבידי היהודים לבעליהם הסלובקים.

טענות אלו היו חסרות יסוד. המונרכיה האוסטרו-הונגרית פעלה ביד חזקה לטשטש את השפה והתרבות של העמים שהיו כפופים לרבונותם והחדירה בהם את התרבות הגרמנית וההונגרית וכך נהגו אף כלפי העם הצכי. אף כמה ממנהיגי סלובקיה כמעט שהתבוללו בתרבות ההונגרית. כבר בעשור השני לרפובליקה הצכוסלובקית שלחו כאמור כל היהודים בקזמארוק ובציפס ובסלובקיה כולה את בניהם ובנותיהם לבתי הספר הסלובקים ודיברו סלובקית על בוריה. היהודים פיתחו בתנופה רבה את

השיווק ואת היצוא של התוצרת החקלאית לרוחתו של העם הסלובקי. בימי הרפובליקה הצכוסלובקית ניתנו לסלובקים כל האפשרויות לקידומם: נפתחו אוניברסיטאות סלובקיות והמון בתי ספר תיכוניים סלובקיים, כל המקצועות החפשיים היו פתוחים ופנויים - אך לא הצליחו בהם הצלחה יתירה. כמובן שעתה ביקשו לגלגל את אי הצלחתם על היהודים.

בראש וראשונה גירשו השלטונות הסלובקים מקזמארוק וציפס, כמו מכל סלובקיה, לצכיה (לבוהמיה ומורביה אז הפרוטקטורט הגרמני) את הצכים שהתישבו ברחבי סלובקיה תוך 20 שנות הרפובליקה ותפסו משרות מפתח במשרדי הממשלה ובמוסדותיה, בחיי הכלכלה והמסחר. הללו הוגדרו כמסכנים את בטחון המדינה. לפי צו מיוחד מאפריל 1939 העבירו את רכושם של הצכים בסלובקיה וביחוד של אלה שהיו פעילים בחיים הפוליטיים והמינהליים, לממשלת סלובקיה בנימוק שהללו התעשרו על חשבון נישולו של העם הסלובקי. הם העניקו את בתיהם, רכושם ומשרותיהם לסלובקים ובעיקר לפעילים ומקורביהם של מפלגת הלינקא וארגוניה; שיפרו וחיזקו את מעמד הסלובקים בקזמארוק ובערי ציפס והגדילו בהן את האוכלוסיה הסלובקית. כמובן שבמיעוט ההונגרי שנוא נפשם לא העזו לנגוע לרעה. מכאן ואילך הכבידו את אכפם על היהודים וגזרו עליהם גזירות כלכליות חדשות לבקרים קשות וחמורות יותר מפקידה לפקידה.

ג. הגזירות ממרס 1939 עד אמצע 1940

שלטונות סלובקיה הטילו ממרס 1939 ועד אמצע 1940 צוים שונים בזה אחר זה שלא באופן שיטתי בציפס, כמו בסלובקיה כולה, להוצאת היהודים שלבים שלבים מן הכלכלה. הם מינו מפקחים סלובקים על מפעלים ובתי מסחר גדולים של יהודים כדי להכשירם, בסיוע היהודים, להיות בעליהם לעתיד. רשמו את הקרקעות שבבעלות יהודית באיזור ציפס למטרת הפקעה. אסרו על עורכי דין יהודים לעסוק במקצועם, הגבילו את הרופאים היהודים לעסוק ברפואה יותר ויותר. שללו מהם את העבודה בבית החולים העירוני. לבסוף הותר רק לרופא דר' ליכטיג לטפל בחולים יהודיים בלבד. הקליניקות של הרופאים היהודים הופקעו ונמסרו

לרופאים סלובקים. בחשאי בחשאי התירו לעצמם הגויים המיוחסים להזקק לרופאים יהודים. בכך הקלו על בעלי המקצועות החפשיים הסלובקים הטירונים להקלט בקזמארוק ובציפס מבלי שהצטרכו להתחרות במומחיותם של היהודים. הילדים היהודים חדלו ללמוד בבתי הספר הסלובקיים. מפעם לפעם היו מתנפלים בריונים גרמניים ולעתים גם סלובקים על עוברי אורח יהודים ופגעו בהם. כמה משפחות יהודיות מן הסביבה עברו לקזמארוק מתוך הנחה שבעיר ירווח להם, אך לא הועילו הרבה. היהודים היו שרויים באימת טרור ונמנעו לצאת מבתיהם בשעות שהסטודנטים היו נוהרים לבתי הספר או יוצאים מהם. הצד השוה שבכל אותן הגזירות עד אמצע 1940 שהיו מאולתרות מזמן לזמן. הן היו עתידות להיות ערוכות ושיטתיות מאמצע 1940 ואילך.

ד. פלישת גרמניה לפולין בספטמבר 1939 דרך סלובקיה וציפס

יהודי ציפס נאחזו פחד עם פלישת גרמניה לפולין לאחר שגרמניה ורוסיה הסובייטית, השונאות זו את זו, חתמו ביניהם על הסכם אי התקפה ועל חלוקת פולין. בכך נתנה רוסיה לצורר הגרמני להשתולל באירופה כעולה על רוחו. נכזבה תוחלתם של כל אלה שהשליכו את יהבם על רוסיה.

בספטמבר 1939 דהרו-שעטו כשדי תופת חיילות גרמניה גם דרך ציפס על מרכבות טנקים ותותחים כבדים וכל מיני כלי משחית אין ספור לפולין. כבישי ציפס ורחובות קזמארוק נחרצו תחת כובדם והאדמה רעדה תחתיהם. הגרמנים והנוער הגרמני שברחבי ציפס ובקזמארוק קיבלו את פניהם בכבישים וברחובות בשירה ופרחים, הקימו דוכנים של משקאות ומעדנים והושיטו לפיהם של הדוהרים על כליהם כוסות שתיה וכריכים ועוגות. יהודי קזמארוק וציפס הסתגרו בבתיהם באימה ופחד. הם ידעו מה עוללי קלגסי הפולשים ליהודי גרמניה, אוסטריה וצכיה (שהפכוה לפרוקטוורט גרמני). להפתעתם לא שהו הפולשים שהות יתירה בציפס אלא שעטו עטו על פולין. כמה חיילים גרמניים נכנסו לבית הקהילה והחרימו תוך הטלת אימים את כל החלפים של ר׳ שלמה שבתאי הרשקוביץ, שוחט הקהילה הי״ד.

בתחילה נצנצה תקוה קלושה בלב, שפולין תעצור כוח לבלום את גרמניה ושהעולם החופשי יעמוד לימינה. לבסוף נעזבה פולין לנפשה והתמוטטה כולה תוך 20 ימי הסתערות של הגרמנים. הסלובקים ניצלו ימי כושר אלו, בעצה אחת עם גרמניה, וסיפחו לסלובקיה כמה כפרים פולנים שליד גבול ציפס בטענה שתושביהם הם סלובקים. החלו להגיע בשורות אימים מפולין ליהודי קזמארוק שהגרמנים רוצחים ומתעללים באכזריות חייתית ביהודי פולין. כמה מיהודי פולין הסתננו בדרכי חתחתים מפולין והגיעו לקזמארוק ולציפס. היהודים עשו כל מה שביכולתם לסייע להם. כולם היו בסירת מצוקה אחת.

ה. ההעפלה לארץ ישראל

על אף מצוקת יהודי סלובקיה ודחיקתם מן הכלכלה ושמועת האימים על התעללות הגרמנים ביהודי צכיה אוסטריה וגרמניה וקולי קולות של דמי האחים ששופכים הרוצחים הגרמנים בפולין עדיין יכלו היהודים לנשום בסלובקיה. בשנה הראשונה לסלובקיה עדיין לא היו הסלובקים ערוכים להוציא בצורה קיצונית מן הכלכלה את היהודים. עדיין היו צריכים לפרק זמן לנסיונם ומומחיותם בכמה ענפי מסחר וכלכלה. לפי שעה ולמראית עין התאפקו הגרמנים מלעשות בסלובקיה כבתוך שלהם ונתנו לסלובקים רשות לעשות ביהודים כרצונם ולא באותו קצב רצחני כשלהם.

כמה מן העסקים היהודים התחילו אפילו לפרוח בזכות חסותם והכשרם של המפקחים הסלובקים בהדרכת היהודים. היהודים הוכרחו להצליח ולהרויח הרבה, כדי לפרנס את המפקחים הסלובקים, לשלם המון מסים לשלטונות ודמי לא יחרץ וכדי להתפרנס ולתמוך בקרוביהם ולכלכל את הפליטים ולסייע בדרכים לא דרכים לאחיהם הדוויים בפולין. האמן האמינו יהודי סלובקיה במפלתם העתידה של הגרמנים ושתעבור ממשלת זדונם הרצחנית מן העולם. אך מתי? מי יזכה יחיה להגיע לזמן ההוא? ר' איצי לורבר מקזמארוק היה אומר: מה לנו אם קול מבשר ישועה יבושר על קברינו! בינתים ישבו היהודים בסלובקיה על אדמת געש שדממה לפי שעה תחתם ועלולה לגעוש תחתם לפתע או בקרוב והרגישו שעליהם לצאת ממנה יציאת חרום. השלטונות הסלובקיים עדיין לא נעלו את שערי

היציאה לפני היהודים. אדרבה שיסתלקו מסלובקיה! אבל לאן? אירופה החפשית לפי שעה לא היתה מוכנה לקלוט יהודים. ניצנצו אורות ישועה מאחיהם בארץ ישראל - אך השלטונות הבריטים נעלו את שעריה וקבעו מכסת רשיונות עליה זעומה ביותר. כיצד מעפילים ופורצים ארצה? כיצד משיגים ספינה לקריעת ימים ולהעפלה? כיצד נפרדים מהורים זקנים, מאחים ומקרובים וחברים שאתה קשור בהם בעבותות אהבה? מי יעמוד להם בצוק העתים? מלחמת עולם שניה היתה צפויה ומתרגשת לבוא - ומי יבין וידע היכן מסוכן יותר ליהודים: האם בסלובקיה או בלב ימים? וכך היו שאלות "כיצד" לאין ספור. והנה על אף הקשיים והרגיעה היחסית בסלובקיה היו מוכנים ומזומנים רבים רבים מיהודי סלובקיה ובכללם יהודי קזמארוק וציפס לעלות ולהעפיל לארץ ישראל - אך מועטים מאד זכו לכך! בשני הפרקים הבאים תתואר העפלתן של שתי קבוצות מעפילים מסלובקיה ובהן כששים נפשות מיהודי קזמארוק וציפס.

פרק אחד-עשר

מסעי המעפילים "קונפינו"
מדצמבר 1939 עד ינואר 1940
תמצית על פי זכרונותיו
של ר' משה גולן-גרוס ז"ל מקזמארוק

לאחר גירושנו בשבת לך לך 5,11,1938 מקזמארוק וחזרתנו אליה התארגנו בה חבורה של עשרים ושמונה נפשות ובה ילדים רכים, כשבראשה המכונאי וייל, להעפלה בעזרת עליה ב' של ההסתדרות הציונית בברטיסלבה והצטרפו לקבוצת המעפילים "קונפינו" מבולגריה. ציפינו ציפיה ממושכת במצב הכן עד שנתבשרנו שבמוצאי שבת 9,12,1939 נפליג מברטיסלבה, היא פרסבורג. נפרדנו פרידה נרגשת מקרובינו וידידינו ומהרב שמחה נתן גרינבורג זצ"ל רבה של קהילת קזמארוק. הללו קינאו בנו על צאתנו מעמק הבכא של סלובקיה וגם ריחמו עלינו. כדי למנוע חילול שבת הזדרזנו והגענו בערב שבת בבוקר לברטיסלבה. אני ומשפחתי התארחנו אצל משפחת גיסי והלה ביקשני לחשוב שנית בדבר העליה וחתחתיה, שמא המצב בסלובקיה אינו כה חמור...

ידידנו דוד דז'ה שטרן ז"ל מקזמארוק עזר לנו באריזת חפצינו וליוה אותנו עד לפנים הספינה ועבר את בקורת הגבולות. בהיותו באניה ביקשתיו בכל לשון של בקשה לעלות עמנו לארץ ישראל. אמרתי לו: הנך רוק, הצל את עצמך ובנה ביתך בישראל. הלה הסביר לי, כשהוא נאבק עם עצמו, שאינו יכול לעזוב את הוריו הזקנים לנפשם בקזמארוק וירד מן האניה. הוא נספה עם הוריו בשואה הי"ד.

במוצאי שבת נכנסנו בקור העז של דצמבר 1939 בנמל ברטיסלבה בספינה קטנה בשם "סוקול" ללא הסקה וללא אפשרות שכיבה. מעיקרה לא נועדה זו אלא לטיולי קיץ קלים בנהר דנובה. הצטופפנו בה 28 נפשות. השכבנו בה ככל שיכולנו את הילדים ואנו נשארנו ערים כל ליל ההפלגה והגענו למחרת לנמל הדנובה בבודאפסט.

בבודאפסט עברנו לספינה גדולה יותר בשם "טילון" ועל סיפונה התנוסס דגל צלב קרס...היהודים שהקדימו להכנס לפני חבורתנו מקזמארוק תפשו את המקומות הנוחים יותר. הסתדרנו בה בפינות שונות. ביחד הצטופפנו בה בדוחק רב כארבע מאות וששים עולים. קיבלנו אוכל כשר. לעת ערב הפלגנו בקור אימים מנמל בודאפסט בלוית שירת התקוה ששרנו יחד עם קרובי העולים שעל הרציף. התפללנו בחרדה שלא יקפא חלילה תחתנו נהר הדנובה ולא נתקע בו חלילה ללא זוז. רעיתי צפורה הביעה לפני מהרהורי לבה: מי יודע היכן הסכנה חמורה יותר אם בסלובקיה ואם בהפלגה והעפלה... התשובה היתה ברורה לשנינו. הספינה הפליגה מהר ובעזרת השם לא קפא הנהר ועצרה רק בנמל גורגי שברומניה והספקנו להגיע בשלום לנמל סולינה שבשפך הדנובה לים השחור.

★ ★ ★

בנמל סולינה חיכתה לנו האניה הגדולה, שבה הפלגנו בים התיכון לחוף מבטחים של ארץ ישראל הנכספת. היתה זו אניה עלובה ישנה ובלה שנבנתה בשנת 1870 בהולנד להובלת פחם וכל תכולתה 500 טון ברוטו. שנים רבות לא השתמשו בה מחמת יושנה ורק בזכות המעפילים זכתה לעדנה. קברניט בולגרי וסוכנו היהודי קונפינו הכשירוה להסעת מעפילים יהודים ופליטים לארץ ישראל ולכן קראנו לעצמנו קבוצת קונפינו. נכנסנו והשתכנו באניה זו על איצטבאות בגודל 180\60 ס"מ לכל איצטבא. אני ורעיתי צפורה וילדינו מוטי ויפה קיבלנו ביחד לפי כללי החלוקה איצטבא אחת: אנו מן הצד וילדינו באמצע. מרוב צפיפות ובעיטות השכנים בשנתם מן הצד העדפתי להיות ער בלילה על הסיפון בחברת גברים שאף הם לא יכלו לשכב בפינותיהם...

הגענו ביום 26,12,1939 לנמל ורנה בבולגריה וקיבלנו בו אספקה להמשך הפלגתנו: לחם ירקות טריים וכו' וכן בשר כשר מן קהלת ורנה.

בנמל זה נקשרה בחבל ארוך באחורי אניתנו סירת מנוע ובה 60 מעפילים שהיו פליטים בבולגריה - אורך החבל נועד שלא תתכתש הסירה במנוע אניתנו. באותו היום הפלגנו יחד כ־520 מעפילים מנמל ורנה והגענו ביום 2,1,1940 לנמל התורכי קונסטנטינופל, אך השלטונות התורכיים אסרו עלינו לעגון בנמלים וציוו להסתלק. נאלצנו לצאת בלילה לים הפתוח תחת גשמי זעף שניתכו עלינו. כל הלילה הסתערו עלינו סערות ורוחות עזות וסיכנו אותנו ואת סירת האחים לצרה הנגררת ומיטלטלת מאחורינו והקשתה על הניווט. הזדעזענו שפרט לקברניט לא נמצא על סיפון האניה אף מלח אחד - כל המלחים נעלמו ואינם. הקברניט הסביר לנו שהללו השתכרו ואין לסמוך עליהם ולכן הם בתאיהם. אחר כך נודע לנו שהללו נטשו את האניה בקונסטנטינופל ונשארו בה כמה אנשי שירותים בלבד. הפלגתנו דמתה למסע מתאבדים מיואשים חלילה - אך אמונתנו בהשגחה נתנה לנו כוח ואמץ לעמוד בתלאות הדרך. הנה אנו, כמה גברים, מעפילים בלתי מנוסים בעניני ספנות עזרנו לקברניט על הסיפון כל הלילה בכל מאמצי כוחנו במאבק נגד הרוחות והסערות. היה קשה מאד לתמרן בגלל הסירה. משראה הקברניט לפנות בוקר שהשיט אינו בר תועלת ומסוכן מאד החליט לחזור לכיוון קושטא ולבקש מקום בטוח יותר עד יעבור זעם. למחרת היום שכך הים קצת והגשמים פסקו. היינו רטובים ועייפים ושכבנו כהרוגים בפינות שמצאנו. בערב היה כבר הים שקט וחלק כלוח שולחן. בלילה שוב הסתערו עלינו הרוחות והסערות ואנו משמרות משמרות של מעפילים המשכנו ביחד עם הקברניט להאבק. היעמדו האניה והסירה בסערות אלו או חלילה....? לפנות בוקר נרדמתי מרוב עייפות ותלאה. התעוררתי ועליתי על הסיפון וראיתי שאנו נמצאים בתוך מפרץ קטן הסוגר עלינו מכל צד ולא יכולתי להבין כיצד תימרן הקברניט את האניה והסירה תוך הפתח הצר של המפרץ? בחוץ השתוללה הסערה בעצמה רבה; ואילו אנחנו נמצאים על מי מנוחות. תפסתי שהקברניט הוא בעל מקצוע מופלא. במפרץ זה נשארנו עוד עשרים וארבע שעות ולמחרת המשכנו במזג אויר רגוע יותר.

התחנה הבאה היתה רודוס. שם קבלנו מעט תפוזים והמשכנו לחיפה. הים היה שקט לגמרי, אך המזון אזל. כבר בראשית הפלגתנו הודעתי למעפילים שהבאתי עמי מלאי של כמה שקי ביסקויטים שהכנתים

במאפיתי בקזמארוק כמנת ברזל לכל המעפילים באם יאזל המזון. עתה נתבקשתי לקיים את הבטחתי.. המלאי הספיק לשתי חלוקות ועדיין היינו רחוקים מחיפה. לאחר שרעבנו בשבת הבחנו ביום ראשון לפנות בוקר ב-7,1,1940 בסימן של יבשת ארץ ישראל. בצהרים הודיע לנו הקברניט שעלינו להתכונן לרדת מן האניה. הזדרזנו לארוז את חפצינו הדלים והיינו מוכנים. אנשי השירותים הורידו בזו אחר זו לפנות ערב חמש הסירות מסיפון האניה ונכנסו בהן ארבעים בחורים ובחורות בכל סירה וקשרו אותן בשרשראות זו אחר זו מאחורי סירת המנוע. אחר כך ירדנו בעלי המשפחות והילדים והזקנים לסירת המנוע ועמדנו בה שלש מאות ועשרים נפשות צפופים ודחוסים מאד. הקברניט מסר משוטים לאלו שבסירות והזהירם שלא להשתמש בהם רק בעת מצוקה. כשהחשיך אמר לנו שיגרור אותנו עד פתח נמל חיפה. בשעה 9 בערב נראו מרחוק נצנוצי אורות מנמל חיפה והקברניט בישר לנו: הנה הגענו לחיפה. הוא ניתק במהירות את החבל העבה, שבו היתה סירת המנוע קשורה לאניה ונעלם בחשיכה ומיד שמענו את טרטור האניה המתרחקת.

נשארנו לבדנו בלב ים חמש מאות ועשרים גברים, נשים, זקנים וטף צפופים בסירת המנוע ובסירות שמאחוריה כשאין בינינו מנוסים במלאכת הים. חרדנו כיצד נגיע לחוף בתוך קליפות האגוזים. האם על סף ארצנו ניכשל חלילה ונרד במצולות?! והנה שני יהודים בולגרים נטלו את הפיקוד בידיהם והפעילו את מנוע הסירה וזו גררה את הסירות הקשורות זו אחר זו מאחוריה. מפעם לפעם התנתקו הסירות זו מזו בגלל שימוש לא נכון במשוטים והתאמצנו שוב ושוב לקשרם - לבסוף התנתקו שוב זו מזו. למזלנו היה הים רגוע ושקט וכל מאתיים המעפילים שבחמש הסירות הגיעו בשלום כל עוד בהם נשמתם, לחוף ומצאו מקלט בבית העולים בבת גלים. אנו שלש מאות ועשרים הנפשות שבתוך סירת המנוע עלינו מול בית סמוך לחוף בת גלים על שרטון וסירתנו נטתה הצדה ונבהלנו.

הגברים צעקו לעזרה, הנשים בכו ובבית שממול נדלקו אורות ושמענו אזעקה לעזרה. התברר שבלילה ההוא ביזבזנו הרבה לקישור הסירות לסירת המנוע ללא הצלחה והכרח. שהרי כאמור היה הים שקט. לפני שחרו של 8,1,1940 התקרבה אלינו סירת שוטרים בריטיים וחילצונו מהשרטון והביאונו למחנה עתלית והחזיקו אותנו כחודש. שחררו אותנו

מפני שהגיעו אניות מעפילים אחרות והוצרכו למקומנו שבמחנה. לאחר חבלי קליטה ראשונים, שהם סיפור בפני עצמו, נקלטנו יפה במולדת. היו לנו טענות קשות כלפי מר קונפינו ושותפו הקברניט. שילמנו לו סכומים גדולים בתור נוסעים במחלקה ראשונה עם כל הנוחות ומזון ראוי לשמו. למעשה לא קיבלנו תנאי מגורים אנושיים וסבלנו מרעב. אף על פי כן חובתנו להודות להם על שעשו בתנאים הקיימים אז כמיטב יכולתם והביאונו אל מחוז חפצנו בשלום ובבטחון יחסי. אכן כדאי היה להתיסר בתלאות ההפלגה כחודש שלם ולברך בסופו על המוגמר. נודע לנו שהיינו קבוצת מעפילים הרביעית שהפליגו באניתו של מר קונפינו לארץ ישראל.

ר׳ משה גולן (גרוס) ז״ל מספר בזכרונותיו, שבמכתב הראשון שהגיע אליו מגיסו בקזמארוק באיחור רב ביולי 1940, הביע זה את רחמיו עליו על שהוא עמל ומתיגע קשה כפועל מאפיה בארץ ישראל בשביל פרנסתו בדוחק. והנה במכתביו השני והשלישי מסר לו, שמשבחים יהודי קזמארוק את קבוצתם בת כ״ח הנפשות מקזמארוק וציפס, שראו את הנולד ונטשו את כל עסקיהם ועלו כמעט בשעת כושר אחרונה ושמאז מחריפות והולכות הנגישות ביהודים בציפס כבסלובקיה כולה.

עולי ציפס בארץ ישראל כאבו בכל נימי נפשם את כאב אחיהם שנשארו לאנחות בסלובקיה. ר׳ משה גולן ז״ל לא שקט ולא נח עד שהתנדב ביוני 1942 לצבא הצכי, לגדוד מעולי צכוסלובקיה שהתארגן וחנה אז בבת גלים, כדי להלחם בצוררים הגרמנים ולהציל יהודים ולנקום את דמי יהודים השפוכים.

בחוברת הזכרונות לבני משפחתו הוא מתאר את החזיתות באפריקה ובאירופה שנלחם בהן כחיל בצבא הצכי ובנות הברית עד למיגור הנאצים ומפלתם. לאחר המלחמה ביקר בקזמארוק וסביבתה כדי למצוא קרובים ויהודים משרידי הקהילה. כולו כאב ודאב על חורבן הקהילות וזוועות האימים שבהן נספו וחרבו בתי הכנסת. הצוררים אכלו את יעקב ונוהו השמו. הוא מתאר את חזרתו לארץ ישראל עם חמש מאות החיילים היהודים שהתנדבו בארץ ישראל לצבא הצכי ומצאו ניחומים במולדת. יהי זכרו ברוך.

פרק שנים עשר

מסעי המעפילים באנית ״פנצו״ ממאי 1940 עד יוני 1944

על פי:

״האודיסיאה של פנצו״ ת״ש-תשל״ה 1940-1975;

שיחות עם מעפילי ״פנצו״ מר שלמה וייס ומר יחיאל לילינטל, מירושלים;

ספר ״הביתה״ ליהושע הלוי ציטרון

א. הרקע: העדפת הסכנה והסיכוי שבהעפלה על סכנת ההשארות בסלובקיה.

כבר במחצית הראשונה של שנת 1940 היתה חזות קשה וקודרת ביותר לעתידה הקרוב של יהדות סלובקיה. הסלובקים הצרו את פרנסותיהם של היהודים מיום ליום יותר ויותר. עד תום יולי 1940 היה נישולם מן המחיה והכלכלה מסור באופן לא שיטתי לשבט ולחסד לשלטונות המקומיים. בקזמארוק ובציפס מינו כבר מפקחים על בתי העסק והמפעלים הגדולים של היהודים והחלו לסגור שלב שלב את עסקיהם ומפעליהם הקטנים. הצעירים נלקחו לעבודת כפיה במחנות עבודה שבסלובקיה במקום שירות בצבא. מפעם לפעם התנפלו בציפס בריונים גרמניים וסלובקיים ופגעו בהם. מסביב באוסטריה ובצכיה שנהפכה לפרוטקטורט גרמני, ולאחרונה בפולין התעללו הגרמנים ביהודים ורצחו בהם. אף על פי כן צריך להאמר שיהודי סלובקיה יכלו אז עדיין לחיות ולהתפרנס ובשום אופן לא ראו אז בדמיונם את בלהות האימים והזוועות של אושויץ ומאידאנק שיתרגשו ויבואו אליהם ועל היהדות בעוד שנתים באביב שנת 1942 ואילך. הם היו

שרויים בחרדה שמא תסתער גם עליהם חית הטרף הגרמנית וביקשו בהמוניהם לצאת את סלובקיה. הסלובקים, שכל מעיניהם היה לבצע ולהשגת רכוש יהודי, עדיין לא סגרו את שערי היציאה בפני היהודים והיו מוכנים להתיר לצאת אף לצעירים שבמחנות העבודה אלא שפרט לארץ ישראל לא היה לאן לצאת. ואף לארץ ישראל אפשר היה להגיע רק בדרך ההעפלה מפני שהבריטים סגרו את שעריה בפני היהודים. כיצד יוצאים ובמה מעפילים? כיצד משיגים ספינה לעבור את הדנובה ואניה להפליג בים התיכון לארץ ישראל, שהבריטים סגרו את שעריה? באביב של שנת 1940 פתחו הגרמנים במלחמת בזק נגד בלגיה, הולנד וביוני הביסו את צרפת והרי ההפלגה בים התיכון היתה בחזקת סכנה. בוודאי שבמצב זה לא יכלו תשעים אלף יהודי סלובקיה להעפיל.

והנה בצוק העתים האלו ובתנאים קשים הרבה יותר התלקטה באביב 1940 עוד חבורה של כ-30 נפשות מיהודי קזמארוק והסביבה והצטרפו ל-500 מעפילי פנצו שהפליגו מברטיסלבה ב- 18,5,1940 ומסעי תלאותיהם לארץ ישראל נמשכו ארבע שנים; עד שביוני 1944 זכו להגיע לארץ ישראל. על מסעיהם יסופר להלן בתמציתיות.

ב. ואלה מסעי המעפילים של אנית "פנצו"
להלן לוח הזמנים על פי האודיסיאה של פנצו:
(לוח שנתי ל-4 שנים)

16,5,40 יום חמישי - ברטיסלבה, עולים על האניה

18,5 יום שבת -	"פנצו" יוצאת לדרכה הארוכה
25,5 יום שבת -	יוצאים ממוהאץ' מגיעים לבזדן BEZDAN
15,6 יום שבת -	מגיעים לשטח ההפקר ולמחרת לגרדיטשה GRADISTE וחזרה למולדבה וכה - MOLDAVA - VECHE
26,6 יום רביעי -	דוברה DOBRA
14,8 - 21,8 -	דוברה - וידין - לום - בכט - אורכובו - ג'ורג'יו DOBRA - VIDIN - LOM - BECHET - ORECHOVO - GIURGIU

12,9 - 14,9 -	ג׳ורג׳יו - טולצ׳אה - סולינה GIURGIU - TULCEA - SULINA
21,9 יום שבת -	פנצ׳ו מפליגה לים השחור
23,9 יום שני -	עוברים את הבוספורוס
24,9 יום שלישי -	אינסטנבול - ים השיש
25,9 -	מיטילנה MITHYLENE
2,10 -	פיראוס (ראש השנה תש״א) PIREUS
6,10 -	סטמפליה STAMPAGLIA
9,10 יום רביעי -	אנאפי - קמילה ניסי - האניה עולה על השרטון ANAFI - KAMILA NISI
10,10 יום חמישי -	יום הכפורים תש״א - ״פנצ׳ו״ טובעת
19,10 יום שבת -	הצי האיטלקי מעביר אותנו לרודי.
24,12 -	עוברים לקסרקטין COMPR SAN GIOVANNI
12,1,1942 -	חלק א׳ של הנוסעים מועבר למחנה פרומונטי
3,3 -	חלק ב׳ של אנשי פנצ׳ו עוזב את האי רודוס אחרי 500 ימי שהות שם
8,9,1943 -	פלישת בנות הברית לאיטליה הדרומית
16,9 -	מגיע נציג הצבא הבריטי למחנה
28,5,1944 -	האניה ״בטורי״ מפליגה מטרנטו עם רוב עולי פנצ׳ו לכיוון ארץ-ישראל
1,6 יום חמישי -	אלכסנדריה
2,6 יום ששי -	עתלית - ארץ-ישראל
9,6,1944 יום ששי -	שוחררנו מעתלית והתפזרנו במולדת.

ג. קץ האניה פנצו והצלת המעפילים באי קמילי ניסי

אנו משלבים להלן אחת הפרשיות המרתקות של תלאות המעפילים באי השומם קמילי ניסי:

בדרך שדות מוקשים בלב ים למפרץ סטמפליה

האניה התפתלה ועברה בין איי הקולאדים הזעירים. פתאום הופיעו שתי סירות טורפדו בעלות תותחים ובהן מלחים איטלקיים עטורי זקן חמושים מכף רגל עד ראש. ממרחקים נראתה ה״פנצו״ על הסוככים שבאשנבים כעין אנית קרב זעירה בעלת תותחים. לבסוף תפסו האטלקים במי יש להם עסק. הם הורו לנוסעים להפליג בכיוון המפרץ הקטן של האי סטמפגליה. קציני חיל המצב האיטלקיים באו להסתכל ב״תיבת נח״ ונוסעיה המוזרים. לאחר חקירה אמר להם המפקד האיטלקי: ״למזלכם הבחנו בכם מבעוד יום. אילו התקרבתם בחושך הייתם סופגים בבטנכם טורפדו שלנו, אמש בלילה הטבענו אניה בריטית״. ועוד החמיא לנוסעים: ״אנו במלחמה, אבל הגבורים האמיתיים הנכם אתם, שהעזתם לצאת באניה כזאת מברטיסלבה והגעתם בחיים עד כאן״. לאחר שבדק את המכונות ואת בית המכונות אמר: ״עתה אני מבין מדוע לא התפוצצתם בשדות המוקשים שעברתם עליהם! אניתכם אינה מעמיקה שבת במים והמוקשים המגנטיים לא הרגישו בה״. ובכן תפסו שנקלעו לתוך תוכה של המלחמה. האילטקים נהגו בהם במידת החסד ועל אף היותם מפליגים לארץ ״עוינת״ לפלסטינה הציעו להם צידה לדרך. למחרת היום, בבוקר, ליוותה אותם ספינה איטלקית קטנה שהורתה להם את השביל הצר המוביל בין שדות המוקשים, ונפרדו בשלום ובתודה.

ההצלה באי קמילי ניסי

הנוסעים רצו לצאת למרחבי הים התיכון בין האי כרתים ובין הקרפטוס ולפנות מזרחה אל הנמל הטורקי מרסינה ולהפגש שם עם שליח העליה, אך לא כך רצה הגורל. הים האגיאי התגעש עליהם וקרשי ״פנצו״ נאנקו וכמעט שנמעכו מלחצם של נחשולי הים הסוער. הם נמלטו על נפשם בחוף האי אנאלפי.

למחרת הבוקר יצאו לדרכם והנה נעצרה האניה בלב ים. היא זזה ועמדה שוב מפני שנבקע בה צנור בדוד. הם רוקנו את מי הדוד, אך בלי

מלחים ובלי מכשיר אל חוט לא יכלו לתקנו ולא לבקש עזרה. הם הבחינו בקו אפור - סימן לאי. התקינו מהר סירת מפרש עם תורן ושלחו חמישה מתנדבים להזעיק עזרה. בית המכונות הוצף מים והבחורים שאבו מים בלי הרף.

קמה רוח מערבית ובסיוע הנשים עשו בסדינים את "פנצו" לאנית מפרשים וחתרו אל האי. עם דמדומי שחר נשתנה כיוון הרוח והבחינו באור קלוש שהדליקו המפליגים המתנדבים להנהיגם לחוף האי. הם שינו את כיוון המפרשים כלפי החוף, אך לאסונם, לא בדיוק הדרוש. רב החובל הרוסי השתכר ויצא מכלל שימוש. מיד תפס אחד החברים הצעירים את הרמקול ונטל את הפיקוד להצלת האניה. בדמדומים ראו את סלעי החוף המזדקרים לפניהם וגזרו את המפרשים כדי להאט את מירוץ האניה. השליכו עוגן אך זה לא נאחז בקרקעית הים. פתאום התחבטה תחתית האניה בכח עצום חבטה איומה באגן סלע והאניה גלשה אחורנית מול כף חד ועצום והיתה סכנה רצינית להתנגף בו. ברגע האחרון נתקע העוגן בנקיק סלע. והנוסעים אחרי שכמעט פרחה נשמתם קודם לכן, נשמו לרוחה. בחורים אמיצים נטלו קרש ארוך וקשרו את בליטת היציאה של האניה ואת קצהו השני בסלע החוף, חיזקוהו והדקוהו באבנים ועשו אותו לגשר צר ועמדו על משמרתם לעזור לעוברים בו. לפי פקודה יצאו ראשונים מתיבת "פנצו", אמהות וילדים, אחריהם זקנים ותשושים, אחריהם דרי מטה ועמהם שמיכות וכלי אוכל בלבד. האחרונים יצאו גם עם תרמיליהם. אחר כך הוציאו והצילו אנשי פלוגת העבודה את מטען המזון וכלי המטבח, את הנפט וכלי העבודה ועלה בידם להציל את ספר התורה. הם ביקשו להציל את המים, אך איחרו מפני שכבר התערבבו בהם מי ים מלוחים. האניה החזיקה עדיין מעמד ולכן חזרו כמה נוסעים והצילו ככל האפשר ובעיקר מן הקומה העליונה את תרמילי הנוסעים. ובכך ניצלו כולם, בנסים, על האי. הסתבר לאחר מעשה שמחמת טעויות שעשו כמעט שניספו. דוד האניה נבקע כנראה מפני שבטעות עירבבו בו מי ים מלוחים; הם נחתו בצדו הקמור והמסוכן ורב הסלעים והכפים של האי וחבל חבל שלא בצדו השקערורי שהיה כעין מפרץ שקט. אילו לא טעו, אפשר והיו מגיעים בתיבת "פנצו" לארץ ישראל ומכניסים אותה במוזיאון ימי.

ד. החיים באי השומם קמילי - ניסי
מיום ח׳ בתשרי תש״א 8,10,1940
עד חג הראשון של סוכות תש״א 18,10,1940

ביום ח׳ בתשרי תש״א - 10,10,1940 נחתו בנסי נסים באי הסלעים השומם מאדם וצמח, בלי מים. מיד הם כוננו כנסת ומשטר עבודה.

מציאת מים

הטכנאים שבהם ניסו במאמצים רבים ונואשים להתקין מיתקן להמתקת מי ים וניצלו לכך צינורות ואביזרים אחרים שפירקו מהאניה - אך ללא הצלחה. הם סיירו, תרו ובלשו והצליחו למצא עמוק בין נקיקי הסלעים בור מים, קצת מלוחים אך טובים לבישול ואפשר לשתותם. מיד הותקן גלגל שאיבה וניצלו לכך שוב את הצינורות שפורקו מהאניה.

הקמת ביתנים ציבוריים

הפעלו כל כוחות העבודה וניצלו קרשים, מסמרים וברגים, שפרקו מהיצועים (פריצ׳ים) של ״פנצו״ העגונה והשקועה למחצה בים על יד סלעי החוף כדי לעשות חיי שעה אפשריים עד שיחלצו מאי הגזרה.

מטבח ומחסן - בנאים, נגרים ועוזריהם הקימו ליד באר המים מטבח ומחסן להחזקת מלאי המזון והנפט שהצילו מהאניה. חילקו את המזון במשורה לכשבועים, בתקוה, שעד אז תבוא להם פדות והצלה. בישלו מזון פעם ביום והרתיחו מים לחליטת תה כמה פעמים. כמה מהאנשים דגו דגים בים כשהשתמשו בזבובים ותולעים לפתיונות.

בריאות ונקיון - הקימו אוהל מרפאה עם צוות רפואי - אך האנשים השתדלו להיות בריאים ולא להזדקק למרפאה. התקינו בית שימוש צבורי כדי שלא לזהם את הסביבה. התרחצו וכיבסו בגדיהם במי ים בלי סבון.

שיכון - הם השתכנו בין סלעי האי במקומות שבהם היו מוגנים קצת מהרוחות העזות. שני קרשים מקרשי האניה - הרי מטה ועליה התכרבלו בשמיכות. היו שהקיפו את מטותיהם במחיצת אבנים. כמה מהאנשים ישנו במערות האי שעדיין לא נמלאו מי גשמים.

משואות אש ושליחת סירת מתנדבים לקריאת "הצילונו"!

משעה שנחתו באי עשו ככל שיכלו להזעיק הצלה. פעם צצה באופק ספינת מפרשים וכולם רגשו. קשרו סדין על התורן הגבוה שהצילו מהאניה וניפנפו בו תנועות רחבות - אך לא הבחינו בהם. הם תפרו כמה סדינים זה בזה וציירו עליהם אותיות גדולות: ס. או. ס.! פרסו כאלה על סלעי האי הגבוהים ולא נושעו. התקינו עפיפונים. שיגרו מכתבים בכל השפות שידעו בבקבוקים דרך גלי הים, אך לא זכו לתשובה.

הטכנאים הכשירו סירת הצלה - מאותן השתים שנשארו לפליטה - הרכיבו עליה גלגל הגה תורן ומפרשים ומשוטים. בחרו מבין המתנדבים חמישה בחורים, חזקים, הטובים ביותר, ובהם העלם המלח הטורקי, העשויים בלי חת. ציידו אותם במזון ליומים וחמישים דולר ושלחו אותם בערב יום הכפורים לאי כרתים לבקש עזרה וכל חמש מאות פליטי ה"פנצו" בירכום בברכת דרך צלחה.

עברו חדשיים והשוהים באי לא ידעו מה עלה בגורלם של יקיריהם האמיצים עד שנתבשרו מפי הצלב האדום שניצלו כל עוד בהם נשמתם והם שוכנים בבית החולים באלכסנדריה. כיצד ניצלו ונישלו מן הים טבועים למחצה וכיצד התגלגלו לאלכסנדריה - זהו סיפור ארוך בפני עצמו.

יום הכפורים באי

על אף היותם נצורים במצור אי הישימון קיבלו את יום הכיפורים הקדוש באמונה ובתקוה שישועתם בוא תבוא. תחת השמים שהתבהרו לכבוד החג התפללו שהם עם אחיהם כל בית ישראל בכל מקום שהם הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה, המקום ירחם עליהם ויוציאם מצרה לרוחה מאפלה לאורה ומשיעבוד לגאולה. הצעירים שבתוכם צמו וגם עבדו לפיקוח נפש הדוחה את הכל. "פנצ'ו" העגונה בחוף התחילה לשקוע מעצמת הנחשולים שהתנפצו בה. האנשים ראו הכרח להציל מתוכה ללא דיחוי כמה שאפשר עוד קרשים מהיצועים (פריצ'ים) וחביות הנפט להכנת משואות אש תמיד בגבעות האי לאזעקה בלילות ולחימום. וכך עשו לילה לילה ושומרים לבוקר ומצפים לישועה.

ימי הרעב והקיצוב החמור בשארית המזון

על אף המאמצים הרבים לא זכו השוהים באי לקול ועונה ונשארו אובדים ונידחים בישימון האי. הכנסת שלהם גזרה לבשל משארית המזון רק מרקים ומתן תוספת לילדים. מנות הברזל שהביאו עמהם כמה אנשים והתחלקו ביניהם הצטמקו. מי יתנה את תוקף צערם של האבות והאמהות בהשכיבם את ילדיהם הרעבים.

עוד סירה אחת נשארה להם לפליטה והם הכשירו אותה למשלחת שניה להביא עזרה. נבחרו חמישה בחורים חזקים מבין המתנדבים ובהם שני מלחים למשלחת, אך לאחר ליבוטים קשים החליטה הכנסת שלהם שלא לשגרה לפי שעה.

הגיע ערב חג הסוכות וכמה מהאנשים בנו סוכה בלי סכך. עם התקדש ליל החג התכנסו סביבה רבים מנצורי האי והתפללו תפילת החג ושרו שירי ציון בהתלהבות עד כלות הנפש. שירתם הרנינה את כל שוכני האי ואת האמהות והאבות הכואבים את צער ילדיהם הרעבים בין הסלעים. על אף הכל ולמרות הכל ביום הראשון של חג הסוכות תש״א 17,10,1940, התלבטו אנשי הכנסת שלהם וכל השוהים עמהם האם להעתר למתנדבים ולשלחם לשליחות הצלה ואם לאו. מכל מקום החליטו: החל מיום המחרת תינתן מנת מרק אחת ליום ויוחרמו קרשים פרטיים בלתי הכרחיים כל כך בשביל הזנת אש התמיד של המשואות מפני שהנפט הלך ואזל. כל זמן שהיתה אש היתה תוחלת. באותו יום ערכה קבוצת נוער מסדר ליום הולדתו של זאב ז׳בוטינסקי ז״ל.

ה. האיטלקים מצילים ומעבירים את הנצורים באי לאי רודוס

ביום השני של חג הסוכות 18,10,1940, שמעו יושבי האי, עם שחר טרטור מטוסים ובצהרים ראו מטוס מנמיך עוף מעל האי. כמובן שהנצורים התעודדו מאד. לפי פני הדברים הבחינו בהם. לפנות ערב התקרבה אליהם אניה ופתאום פרצו כלם בצעקה אדירה: ״אניה! אניה! ראינו, הצילונו! אנו רעבים, אניתנו נטרפה בים! אל תירו!״ הנצורים ידעו שזו אניה איטלקית וכי איטליה לוחמת לצד הגרמנים, אויבי היהודים

בנפש, אף על פי כן במצבם הנואש ציפו שיצילו אותם ואכן האיטלקים לא הכזיבו בזאת.

פקודתם הראשונה היתה: לכבות את כל האורות! הנצורים תפסו שבמשואת סיכנו וחשפו את עצמם להפצצה בריטית מהאויר כפי שנהגו באיים האיטלקיים ובנסים ניצלו.

הם שאלו את הניצולים אם ברצונם שיצילום מהאי? ראש ההנהלה שאל: "לאן?" הם חרדו מאד שמא יובילו אותם למחנה איטלקי, דוגמת קולדובה ביוגוסלביה, ותתעכב עליתם. הם ציפו מהאיטלקים לעזרה ראשונה של מים ומזון וכן רצו להרויח זמן וייחלו שבינתים תחזור משלחתם הראשונה מכריתים עם עזרה, עם אניה ויעלו לארץ ישראל לאחר כל התלאות - אך לא כן התגלגלו הדברים.

רופא איטלקי שניהל את פעולות ההצלה באדיבות ובטוב לב, בדק את מצב הבריאות של הנשים והילדים תמה שעל אף תנאי חייהם במצוקה החזיקו מעמד. הוא מסר להם שרצו לבוא יום קודם לכן, אלא התקפה בריטית מנעה מהם לעשות זאת. הם חששו שימצאו אנשים פצועים וגוססים או מתים. (אכן נפוצו שמועות איוב בסלובקיה שהנוסעים הותקפו ורבים מקרוביהם התאבלו עליהם). הרופא הודיע שתחילה רצונם להציל את הנפשות ורק אחר כך ולבסוף את המטענים.

האניה "קומוליו" נמלאה במחצית מאנשי האי: נשים וילדים, זקנים וחלשים. האיטלקים הבטיחו לבוא למחרת אחר הצהרים ביום השבת 19,10,1940 לקחת את כולם והשאירו לנשארים צנימים ושימורים ומי שתיה. ביום ההמתנה ניתך עליהם הגשם העז הראשון. הם הכניסו את כל החבילות במערה ונרטבו עד העצמות וכמה מהאנשים הצטננו והחלו להשתעל. אך הרגשתם היתה טובה שהנשים והילדים הפליגו משם ביום לפני כן. כמובטח הגיעה לפנות ערב אניתם השניה "סונצינו" ומחמת הגלים החזקים נאלצה זו לעגון במרחק 1,5 ק"מ מן הראשונה. האנשים נשאו את חבילותיהם ושל חבריהם כמה שיכלו בדרך חלקלקה, למקום העגינה. האיטלקים נעתרו להשאיר חמישים אנשים ואחר כך צימצמו להשאיר רק עשרים ולבסוף הורו על פי צו מגבוה שעל כולם להפליג מהאי והבטיחו לשלוח עוד אניה עם כמה מאנשיהם להביא אותם. אלו

שביקשו להשאר השתעשעו בתקוה שמא יבואו בינתים היוונים עם משלחתם הראשונה ויעלו בקרוב..

בבוקרו של יום א׳ 21,10,1940 התברר בשעת המפקד שלפני הפלגתם שחסרים חמישה אנשים. הסתבר שהם נרדמו באחת ממערות האי ולא שמעו את הקריאות להצלה. רב החובל גזר להפליג מיד. נצורי האי עלו על האניה במצפון כבד ורק ניחמו עצמם שחבריהם המתנדבים יבואו אליהם עם אנית המטען ובינתים הרי יש להם מים ומזון. אכן לאחר שלשה ימים באו שתי אניות מפרשים איטלקיות ובהן עשרה בחורים מהניצולים ולקחו את החבילות ואספו את חמשת הרובינזונים האחרונים אל חבריהם לאי רודוס. אלה מסרו שבינתיים הגיעה אניה יוונית לאי עם צרכי מזון ומים - אך הם העדיפו להצטרף אל חבריהם. אכן גדולים היו חקקי לבם: ״אילו, אילו, הגיעו היוונים כמה ימים קודם לכן״...

★ ★ ★

אנו ממליצים לקרוא את התיאור המפורט של מסעי מעפילי ״פנצו״ מראשית ההפלגה עד עלייתם לארץ, בספר ״הביתה״ של יהושע הלוי ציטרון.

ו. מעשה בדג - דאס פישעלע

להלן השיר ״דאס פישעלע״ באידיש שחיבר אותו לפני למעלה ממאה שנה המשורר אליקים צונזר המושר בפי הזמר הותיק מר שמעון לוין מחולון ותרגומי החפשי של השיר לעברית. השיר נתפס כמשל ונמשליו הן אניות המעפילים:

דאס פישעלע האט אמאהל אין ירדן געלעבט.
געפיהלט זיך גוט אין דעם טייך,
ארומגעשווימען אין אייביגע חלומות געלעבט
ווער איז צו דעם פישעלע גלייך.

מעשה בדג חמד שנהר חייו היה הירדן
והתענג וחי בו בנעימים
שחה ושוטט והשתעשע בו בחלומות עד
ומי ישוה ומי ידמה לו

ארומגעשווימען איז ער פון אייביג אין געלעבט אין געלאכט
פר פרייד און פאר ווילטאג נישט געוואסט וואס צו טון,
אין פליצלינג איז דאס פישעלע אוועק
ער איז אוועק פון דעם טייך מיט פישעלעך גאר אסאך.

מאז שחה ושוטט וחי בו בצהלה ושמחה
מרוב שפע פחז, בעט ויצא מדעתו
עד שפתאם קפץ מתוכו,
עקר מן הנהר עם נחיל דגים רבים.

יעצט וואנדערט דאס פישעלע ארום
אין פערשידינע טייכען אומטום
פון טייך צו טייך, פין ים צו ים
דאס איז פאר דעם פישעלע אגרוהל
דער רויב פיש, ער עפענט אוף א מוהל
אז עס כאפט אזש אין דעם פישעלע אגרוהל
אבער דאס פישעלע איז קליג
גלייך אין ירדן אריין צוריק צוריק.

מעתה היה נע ונד הדג
בנהרות נהרות שבכל העולם
מנהר לנהר מים לים
עד שקצה נפשו מנדוד.
דג טרף עט ופער עליו פיו
עד שאחזו חלחלה.
לבסוף החכים הדג ונחלץ
ושב מהר אל נהר חייו הירדן.

★ ★ ★

דאס פישעלע איז דאס אידעלע - זיי זענעןביידע גלייך
וואס וואנדערט ארום ארום
דער איד וואנדערט ארום און ארום
ער קומט קיינמאל צו צום ברעג
וויל ער זיך איינזעצען אוף א שטיקל אורט

זאגט מען איהם: גיי נאך וייטער גיי
ווייל א פרעמדער ביזט דו א איד ביזט דו
פאר דיר איז קיין ארט נישטו.

הדג והיהודי נמשלו זה לזה:
אף הוא היה נע ונד במרחבי העולם
ומאז לא הגיע לחוף מבטחים
כשביקש להשתקע בכברת מקום
צווחו עליו: הסתלק ולך, לך מפה
פה אתה נכרי, יהודי אתה ומקומך לא פה.

ער נעמט דעם וואנדער שטוק אין זיין האנד
און וואנדערט אין ניי מין לענד
יעצט וואנדערט דאז אידעלע ארום
אין פארשידענע לענדער אומעטום
פון שטאדט צו שטאדט פון לאנד צו לאנד
דאס איז דאך פאר דעם אידעלע אגרוהל
דער שונא ער עפענט אוף א מוהל
אז ער כאפט אזש אין דאס איידעלע אגרוהל
אבער דאס אידעלע אז קלוג אוך פיל מיט גליק
נאך ארץ ישראל אריין צוריק צוריק.

ושוב תפס את מקל הנדודים
ונד לארץ אחרת
ונד הוא במרחבי העולם
מעיר לעיר ממדינה למדינה
עד שקצה נפשו מנדוד.
השונא פער עליו פיו
עד שנאחז חלחלה.
לבסוף החכים היהודי ונחלץ
ובחכמה ואושר שב לארץ ישראל.

פרק שלשה עשר

יהדות סלובקיה מדחי הנישול אל דחי ראשית החורבן, יולי 1940 - מרס 1942

א. בסלובקיה הקתולית מונהג משטר נאציונאל-סוציאליסטי כבגרמניה

בפגישתם בזאלצבורג ביום 28,7,40 של שליטי סלובקיה טיסו, טוקה ומאך עם הצורר היטלר הסכימו וגמרו להנהיג בסלובקיה הקתולית את המשטר הנאציונל סוציאליסטי כבגרמניה הנאצית. במקום גזירות מפקידה לפקידה היו מכאן ואילך השלטונות הסלובקיים מנשלים והולכים את היהודים מן המחיה והכלכלה באופן כולל ושיטתי כפי שגיבשו זאת בחוק האריזאציה (הפקעת רכוש יהודים לסלובקים) משנת 1940. ולא עוד אלא אף גזרו על רבים מן היהודים המנושלים לעבוד מזמן לזמן עבודות כפייה ציבוריות מלבד העבדת בחורים יהודים שבגיל הגיוס במחנות עבודה תמורת שירות צבאי. השלטונות הסלובקים ליוו את נישול היהודים בתעמולה נדושה שוב ושוב מחריפה והולכת ובהפצת עלילות שוא עליהם, לאמור: היהודים הם שטישטשו את דמות סלובקיה הקתולית בכך שהכניסו בה את השפה והתרבות ההונגרית בימי המונרכיה האוסטרי-הונגרית; הם שעזרו אז להונגרים ובשנות הרפובליקה, לצכים להשתלט על סלובקיה; הם שהתעשרו על חשבון העם הסלובקי וכו׳ וכו׳ ולכן עליהם להשיב את הגזילה לבני העם הסלובקי.

בתחילת ספטמבר 1940 הגיעו מגרמניה לסלובקיה הצורר דיטר ויסליצני, כיועץ לעניני יהודים ועמו חבר נאצים מומחים כיועצים במיניסטריוני סלובקיה ובמוסדותיה השונים וממשלת סלובקיה קיבלה

אותם בישיבה חגיגית בכבוד גדול. כמו כן שלחה גרמניה באותו זמן לסלובקיה את היועצים: פם למפלגת הלינקה הסלובקית קתולית, והנקל - לנוער הלינקה וביחוד קצין הס"ס ויקטור נאגלר כדי לארגן את משמר גדודי הלינקה כדוגמת ס"ס בגרמניה. על גדודי הלינקה הוטל אחר כך להוציא לפועל עם הגרמנים את הגזירות נגד היהודים. כל אלה חברו יחד כדי להחדיר בסלובקיה הקתולית את הרוח הנאצית כחפץ לבם של שלטונות סלובקיה. כמובן שבכל הפעולות השתתפו בהתלהבות הגרמנים בקזמארוק ובציפס כולה. בכל רחבי סלובקיה ובציפס הוקרנו הסרטים הגרמנים האנטישמיים: "בית רוטשילד" "היהודי זיס" ועוד. במרכז העיר קזמארוק ליד העיריה הוקם עמוד מיוחד בשביל העתון הארסי "דר שטירמר", שכולו דברי שטנה ושיקוצים על העם היהודי. סלובקיה הקתולית היתה איפוא ילדת השעשועים של גרמניה הנאצית ששיעשעה אותה בנישול היהודים מרכושם. ביקשה גרמניה להציג את סלובקיה לדוגמה, שאפשר להשיא את האידיאולוגיה הנאצית על המאמינים הקתוליים.

ב. האריזאציה והקמת משרד "או-הו" לעניני יהודים

מאמצע שנת 1940 ועד סוף 1941 הפקיעו השלטונות הסלובקים בזה אחר זה את כל המפעלים ובתי העסק הגדולים של יהודי סלובקיה לבעלותם של מפקחיהם הסלובקים בלי שום תמורה. הם גיבשו את מעשי השוד בחוקי האריזאציה מנובמבר 1940. בדרך כלל נתמנו כבעלים, שנקראו אריזאטורים, פעילי מפלגת הלינקה ומשמר הלינקה ואנשי השלטונות וקרוביהם ומקורביהם וידידיהם. כמו כן סגרו בזה אחרי זה את העסקים ובתי המלאכה הבינונים והקטנים של היהודים כדי שלא יתחרו במעמד הסלובקי הבינוני שביקשו לחזקו ולבססו בערי סלובקיה. הנה עדיין זקוקים היו האריזאטורים לחסדי הנגזלים היהודים והניחום לסייעם בניהול העסקים. הללו הוגדרו כיהודים נחוצים לפי שעה.

לצורך הפעלת האריזאציה והנישול הקימה ממשלת סלובקיה, אחר פגישת זאלצבורג, בספטמבר 1940 את המשרד המרכזי לעניני יהודים: "משרד 'או-הו' - משרד הכלכלה המרכזי" - המתואר בספר "חורבן יהדות סלובקיה" של הגב' ליוייה רוטקורכן עמודים 15-16 כלהלן:

"נוסד על סמך ההוראה מס' 222 של ספר החוקים הסלובאקי משנת 1940 והיה נתון למרותו הישירה של ראש ממשלת סלובאקיה. למשרד זה ניתנה סמכות רחבה ביותר להרחיק את היהודים מחיי הכלכלה והחברה ולהעברת רכושם ליד לא יהודים. לראש המשרד נתמנה אוגוסטין מוראווק....... בעת כהונתו 16,9,40 - 30,6,42 פירסמו מטעם "או-הו" גזירות והגבלות, אשר שללו מן היהודים את הזכויות האזרחיות האלמנטריות וצימצמו את חופש תנועתם בצורה חמורה, אסרו על היהודים גישה למקומות ציבוריים, התקהלות וקשרים חברתיים עם לא יהודים. בזה אחר זה נאלצו היהודים למסור את מניותיהם, דברי ערך, תכשיטים, פרוות ואפילו צמר נלקחו מהם. ביזמתו בוצעה פעולת ה"אריזאציה" תוך שנה אחת. עד סוף שנת 1941 חוסלו 10025 מפעלים ועסקים של יהודים ו-2223 הועברו ליד ארים.

★ ★ ★

הממונה על "או-הו" מוראווק הוא גם אחד מן האחראים שהכין את הקרקע, הן מבחינה חומרית הן מבחינה פסיכולוגית ל"פתרון הסופי" - גירוש היהודים מסלובאקיה למחנות המות-------- את הדו"ח השנתי על פעולות "או-הו" בשנת 1941 מסיים מוראווק כך: ".... שאלת היהודים בסלובקיה תבוא על פתרונה כאשר היהודי האחרון יצא את גבולות המדינה."

ג. מרכז היהודים בסלובקיה USTREDNA ZIDOV

הממשלה הסלובקית חיסלה ואסרה אחר פגישת זלצבורג, את קיומם של הארגונים היהודים השונים והניחה על כנם את מוסדות הקהילות על רבניהן ובתי הכנסת לצרכי חיי הדת היהודים. עם זאת ראתה צורך בייצוג יהודי מרכזי כדי להסתייע בו לביצוע מדיניותה. וכך קם מרכז היהודים, כפי שהוא מתואר בספרה הנ"ל של הגב' ליוויה רוטקורכן עמודים 16-17 כלהלן:

"על סמך החוק הסלובקי מספטמבר 1940 נוסד "המרכז היהודי" "אוז" (USTREDNA ZIDOV) בתור מוסד יחיד לייצוג יהודי סלובקיה ולארגון חייהם. "אוז" היה נתון למרות "או-הו" והיה עליו להעביר הוראות "או- הו" ליהודים.

המקורות לתקציבו של "אוז" שימשו כספי הארגונים היהודים שחוסלו. מתוך הדו"ח על פעולותיו מאוקטובר 1940 עד מאי 1941 מסתבר כי "אוז" ירש את רכושם של 175 ארגונים וחברות יהודים, שפעלו קודם לכן בסלובקיה ואשר חלק עיקרי מכספיהם בא מן הג'וינט.

בראש ה"אוז" הועמד זקן היהודים (STAROSTA). הלה נתמנה מטעם או-הו ולידו נשיאות בת עשרה חברים. לתפקיד זה מינה מיראווק זמנית את הנריך שווארץ לשעבר ראש הקהילות האורטודוכסיות. בנשיאות "אוז" וכן בשאר התפקידים רבי האחריות כיהנו עסקנים של ארגונים יהודיים וציוניים. מבנה המוסד ואופיו בעת היווסדו היה של ארגון פילנטרופי ובין מחלקותיו מחלקה לעזרה סוציאלית, מחלקת הגירה שבה נכללו המשרד הארץ ישראלי בראשותה של ג. ז. פליישמאן ומחלקה להכשרה מקצועית. את מחלקת ההכשרה ניהל דר' אוסקאר נוימאן, לשעבר יו"ר ההסתדרות הציונית בסלובאקיה. במסווה של הכשרה מקצועית רוכזו במחלקה זו (עד חיסולה בסוף 1941) כל הפעולות של התנועה הציונית. מחלקה זו עזרה הרבה לקבוצות חלוציות שנמלטו מפולין ואשר אחרי הכשרה בסלובאקיה עשו דרכם לארץ ישראל.

המשימות שהוטלו על אוז עלו עד סוף שנת 1941 בקנה אחד עם "תכנית מאדאגסקאר" - התכנית הראשונה שנועדה לרכז את היהודים מחוץ לגבולות אירופה---------"

הנה "מרכז" היהודים "אוז" אף על פי שמעיקרו ייעדה אותו הממשלה הסלובקית על מנת שישמש מכשיר לביצוע מדיניותם כלפי היהודים שקדו והתאמצו חברי המרכז היהודיים לשרת את יהדות סלובקיה ולהקל עליה ככל האפשר.

ברם משראתה ממשלת סלובקיה שחברי המרכז היהודיים, אוז, שוקדים יותר מדי לטובת היהודים הלכה זו והצרה את פעולותיהם. באפריל 1941 נאסר הנריך שווארץ, זקן היהודים, ובמקומו מינה מוראווק את ארפאד שבשטיאן שהיה בלתי מסוגל לעמוד בראש יהדות סלובקיה בעתות מצוקתה. בסוף שנת 1941 חיסלו השלטונות את מחלקת ההכשרה

המקצועית, ששימשה כאמור במקום משרד העליה, ורוקנו כמעט את חברי אוז היהודיים מפעולה לטובת היהודים. אף על פי כן התחברו בחשאי קומץ יהודים פעילי אוז באוקטובר 1942 עם ההפוגה בהגליות לנסות ולהציל את שרידי יהדות סלובקיה ופולין. עוד ניחד את הדיבור על קבוצה זו.

ואשר לתכנית מאדגאסקאר, שהממשלה הסלובקית הקפיאה למענה מחצית הכספים של כל הארגונים היהודיים - התברר שכל כולה לא היתה אלא תרמית גרמנית. מעין תכנית אושויץ. להלן דברי גדעון האוזנר ז״ל, שהיה היועץ המשפטי לממשלת ישראל ותובע ראשי במשפט אייכמן, בספרו משפט ירושלים עמוד 65:

״אייכמן תיאר בבית המשפט בארץ את התכנית ״כמאמץ גדול לספק שטח שיהודים יוכלו לחיות בו בקרב בני עמם כשקרקע מוצק תחת רגליהם״... התכנית האמיתית שהציג בשעתו היתה רחוקה מאידיליה כזאת. היא תבעה להרחיק ממדגסקר את האוכלוסיה המקומית ולהעביר לשם מיליון יהודים מידי שנה, במשך ארבע שנים.

הם יהיו במדינת משטרה ובבידוד גמור. יהודי ארצות המערב ישאו בהוצאות ההובלה של המגורשים, שרכושם באירופה יוחרם. הם יועסקו באי, בחום טרופי לוהט, בייבוש ביצות ובסלילת כבישים״.

היתה זו תכנית השמדה ללא שימוש בגזים מרעילים.

בפועל לא אירע דבר. מדגסקר לא הועברה לגרמנים, כי הצי הבריטי נחת באי. ההיסטוריונים חלוקים בדעותיהם אם הנאצים בכלל ראו את התכנית כבת ביצוע, או אם שימשה להם רק כסות למזימות האמיתיות. היטלר הזכיר את נושא מדגסקר עוד ביולי 1942, כשידע היטב שהתכנית נזנחה כליל מזמן כחסרת שחר.״

★ ★ ★

לאחר תיאור הרקע הכללי נחזור להלן ליהדות קזמארוק והסביבה.

ד. האריזציה והנישול בקזמארוק וציפס ופרנסת היהודים המנושלים

השלטונות הסלובקיים הזדרזו להנהיג בחומרה יתירה את האריזאציה ולנשל את היהודים ממקורות הפרנסה בקזמארוק וציפס, שרוב התושבים היו שם גרמנים, יותר מאשר ברחבי סלובקיה. המפקחים הסלובקיים הקודמים במפעלי העץ הגדולים ובבתי העסק הגדולים ולמעלה מבינונים נתמנו כבעליהם ונקראו אריזארטורים. הואיל והללו לא היו עדיין מסוגלים לנהל את הענינים אישרו להם להסתייע לעת עתה בבעליהם היהודים הקודמים. כמו כן ציוו על יהודים בעלי בתי עסק ומלאכה בינונים לסגור את עסקיהם, או הכניסו אף באלה אריזאטורים. הם נידו משכבר את היהודים בעלי המקצועות החפשיים כמו הרופאים ועורכי הדין מלעסוק במלאכתם.

הם הזדרזו במעשי הגזל והנישול באזור ציפס המאוכלס גרמנים מכמה וכמה טעמים משולבים זה בזה: להפגין כלפי הגרמנים את מסירותם למשטר הנאציונאל סוציאליסטי הסלובקי החדש ולעשות להם נחת רוח בכך; להזדרז ולזכות את הסלובקים ברכוש היהודים תחילה לפני שיקפצו עליו הגרמנים שבסביבה; לחזק את מעמד הסלובקים הנחות בחיי המסחר והכלכלה בציפס ולמנוע את התחרותם בהם של היהודים; להגדיל את האוכלוסיה הסלובקית בציפס ולהטביע יותר ויותר אופי סלובקי בערים אלו; לחזק את משטרם וכו' וכו'.

הגרמנים בקזמארוק וציפס בלמו עצמם קצת לפי שעה מלהיטותם אחר רכוש יהודי, כנראה על פי רמז מגבוה, מטעמים הבאים: אמרו - יתפטמו הסלובקים ברכוש היהודים וישמשו בינתים דוגמה ומופת שאף משטר קתולי יכול להיות נאציונל- סוציאליסטי כגרמניה וליהנות מרוב שפע תחת חסות גרמניה. בינתים בין כך ובין כך משועבדת היתה הכלכלה הסלובקית לגרמניה. הלא במוקדם או במאוחר יבלעו את המפוטמים האלה. מעמדם הכלכלי של הגרמנים באיזור ציפס היה איתן מאד ויכלו לעת עתה לותר על השוד. הגרמנים הצעירים שבציפס התגייסו לשירות הצבא שגרמני ולס"ס ולא היו פנויים לעסקים. הנה על אף האמור שמו הגרמנים יד על כמה מפעלים יהודיים. הם תפסו את "הוטל פראייר"

המפואר ביותר שבקזמארוק שהיה בבעלות יהודית והסבו את שמו ל-DER ZIPSER HOF ואירחו בו אורחים גרמנים חשובים והתנוסס עליו דגל צלב הקרס. הם התפשרו עם הסלובקים על בית העסק הגדול ביותר בציפס לאופנת גברים וגברות ובדים של האחים הרטמן והכניסו בו אריזאטור גרמני בשותפות עם אריזאטורית סלובאקית שהיתה בתו של ראש העיר לונגה ובעלי העסק נשארו כמסייעים.

ובכן ממה התפרנסו היהודים?

למרבה הפלא עשו היהודים, בעלי העסקים והמפעלים הגדולים לשעבר בחסות האריזאטורים, עסקים טובים ופורחים ומילאו בחריצות ובתושיה את הציפיות של הסלובקים. כמעט שנוצר בין היהודי הנגזל ולבין אריזאטורי הגזלן יחס של "וגר זאב עם כבש". התנאים בסלובקיה היו נוחים באופן יחסי לפעילות כלכלית מפני שהיתה אז בחסות גרמניה עדיין אי שקט בתוך סערות המלחמה. יהודים אלה היו חייבים להצליח בניהול העסקים והביאום לידי שגשוג והכנסה גבוהה מאד כדי להוכיח לכל מי ומי שהם נחוצים וחיוניים ביותר לאריזאטורים. אחר כך בשנת 1942 היתה הוכחה זו הכרחית להצלת נפשות. היו להם הוצאות בלי סוף: לספק משכורת שמנה לאריזאטור; לתת מפעם לפעם שלמונים ודורונות לראשי מפלגת הלינקה ומשמר הלינקה שבאיזור ולראשי השלטון המקומי בכלל ומטעם "או-הו" בפרט כדי להפיס את דעתם; לשלם מס הכנסה גבוה מאד ועוד ועוד - ורק לבסוף הפרישו מן הרווחים האחרונים סכומים לפרנסת משפחתם. מפרנסתם זו היו מפרישים הרבה לצרכי סעד: לתמיכה בקרובי המשפחה מחוסרי הפרנסה; להחזקת הקהילה היהודית ועבודתה הסוציאלית הגדולה; לצדקה וגמילות חסדים; לעזרה לפליטים יהודים מצכיה ומפולין שנמלטו לציפס חסרי כל, ולחיפוי עליהם; ולפרנס את היהודים שעבדו במחנות העבודה בסלובקיה וכן הפרישו וחזרו והפרישו למעלה מיכולתם לסעד בחן ובחסד וברחמים גדולים.

ממה התפרנסו היהודים המנושלים? סוחרים מכרו סחורותיהם לאחר שחנויותיהם נסגרו. היו כאלה שהעזו ועסקו במסחר לעת מצוא תוך הסתכנות. היו כאלה שחיו מחסכונותיהם. כמו כן היו שהתפרנסו זה מזה: בעלי בתי מלאכה שנסגרו עבדו שלא כחוק בדירותיהם הפרטיות. לדוגמה: חייטים וחייטות הכינו חליפות ושמלות שהזמינו אצלם יהודים

לצורכם או קונפקציה עילית לצורך בתי העסק למלבושי אופנה. סנדלרים תיקנו נעליים והכינו נעלים חדשות רגילות ואורטופדיות. הספר והספרית הוזמנו לבתי ישראל לעשות תסרוקות נאות ולטיפוח הזקנים; מורים נתנו שיעורים לנערים ונערות שלא יכלו ללמוד בבתי הספר וכדו׳. כל אלה הפרישו ממה שהיה להם לצרכי סעד.

היהודים האחרים התפרנסו מסעד אחיהם שבקהילה ומקרנות הסעד של מרכז היהודים - אוז.. כללו של דבר: לא היה אף יהודי אחד נעזב לנפשו חלילה. אהבת ישראל לא ידעה גבול.

ה. מחנות עבודה

א) גיוס לעבודה במקום שירות צבאי

השלטונות העבידו את בחורי ישראל שבגיל הגיוס בעבודות ציבוריות במקום שירות צבאי ופטרו רק את אלה שהוכיחו שעומדים לעלות או להגר. אמרו: לא יתכן שבנינו הבחורים הסלובקים ישרתו בצבא ויגנו על המולדת הסלובקית, ואילו בחוריהם ישבו בחיבוק ידיים ויסתובבו על אדמת סלובקיה בלי עול ולעת מצוא ראשונה עוד יסכנו בחריפותם את משטרנו. הם נימקו זאת בטענתם הנדושה חסרת השחר: על הבחורים היהודים לעבוד בשביל העם הסלובקי ולכפר בעבודתם את חטא אבותיהם בניצול העם הסלובקי שלא ביושר. משנת 1940 ואילך גייסו את בחורי ישראל מקזמארוק וציפס לשרת תקופה של ששה חדשים ויותר בלי מדים אלא בסימן היכר של עובדי אדמה בעיקר במחנות עבודה שלהלן:

במחנה עבודה ליד טרבישוב - אלה הועבדו בעבודות הרכבת: התקנת מסילת ברזל והנחת פסים ותיקוני מסילות ברזל; סילוק שלגים מפסי הרכבת ומהכבישים; תיקוני כבישים.

במחנה עבודה ליד שפיסקה נובה יס (ציפסר נוידורף) - אלה הועבדו בהכשרת שדה תעופה צבאי ואזרחי חדש ובתיקון כבישים שבסביבה. חילות גרמניה קילקלו את הכבישים ואת מסילות הברזל כאשר דהרו בכלי הרכב והמשחיתים הכבדים דרך סלובקיה להתנפל על פולין בסתיו של שנת 1939 ואחר כך בשנת 1941 על ברית המועצות. בחורי ישראל שקדו לעשות מלאכתם כיאות כדי למנוע עילה לפגוע בהם ובמשפחותיהם. תוך זמן קצר נכנסו לפני ולפנים של העבודה ותכנונה וסייעו למעבידיהם

ונוצרו ביניהם יחסים מתוקנים עד שהללו העידו בפני הממונים עליהם שעבודתם חיונית וחשובה למדינה ובזכותה לא גורשו מסלובקיה בשנת 1942. הואיל ורובם של הבחורים היהודים היו אוכלי כשרות פירנסו אותם המרכז היהודי "אוז" וקהילת קזמארוק והורי המגויסים במזונות כשרים. במקרים רבים היו אף ההורים מנושלים וזקוקים לסעד.

ב) גיוס היהודים המבוגרים לעבודות ציבוריות

בקיץ שנת-1940 גייסו השלטונות רבים מיהודי קזמארוק, שנושלו מן הכלכלה, לחודש עבודה לבנות שדה תעופה בנובאקי. הם הסיעום לנובאקי ברכבת מיוחדת ושיכנו אותם שם בצריפים ואילצום לעבוד בחינם ומבלי לשאת בכלכלתם. פרנסי קהילות קזמארוק וציפס גבו מחברי הקהילות המפרנסים תשלומים מיוחדים כדי לשלם למגויסים שכר עבודה ולספק להם במחנה אוכל כשר והסתייעו גם בקרנות של המרכז היהודי אוז.

בקיץ 1941 העבידום יותר מחודש בעבודות ציבוריות שונות בקזמארוק והסביבה: בויסות נהר הפופראד שבעיר והכשרת הקרקע לבנית גשר עליו; בחפירות בצדי הרחובות שבכפרים הסמוכים לניקוז המים לקראת ימות הגשמים. לאחר יום עבודה היו חוזרים לבתיהם. האחראים הסלובקים על עבודתם היו מלאי סיפוק מעצם הדבר שהם מעבידים את היהודים ומפיקים מהם עבודה טובה ולא רדו בהם. לא היה צורך לרדות שהרי היהודים עבדו כיאות. היו יהודים שאף קנו צרכי מחיה בכפרים. לעומת זאת היו צעירים יהודים, שהוטל עליהם לעבוד ביישובים גרמניים שליד קזמארוק, שסבלו קשות עם תום יום העבודה לפני חזרתם לביתם. מנהיג הנוער הנאצי גרמני בשם גרטנר היה מגיח עליהם כשעמו כנופיות נוער נאצי, ומצוה עליהם לעמוד לפניו דום ללא ניע וללא זיע. היה קורא לפניהם על נצחונות הגרמנים בחזיתות רוסיה הסוביטית ואחר כך השמיעם חירופים וגידופים ואיומים על היהדות, כפה עליהם לקרוא ביטויים מגונים על עצמם ולעשות תרגילים משפילים כמו: "פול-קום" לקולות הצחוק הפראיים של בריוני כנופיתו.

★ ★ ★

ובכן הסלובקים הפיקו מלוא סיפוקם מן היהודים:

נישלום בהדרגה מן המחיה לנחת רוחם של הגרמנים ושל עצמם. גזלו מהם מפעליהם ובתי עסקיהם שמעולם לא נקפו למענם אצבע וסיפקו

בהם את תאות בצעם. ולא עוד אלא אף שיעבדו את השכל היהודי לנהלם למענם. העבידו את היהודים בעבודות ציבוריות קשות בחינם ושיעבדו אף את כוחם למענם והתרברבו להיות אדוניהם. על כל מעשי הפשע האלה זכו לברכת ראש הממשלה והכנסיה הקתולית וכמה מראשי כנסיה זו בסלובקיה, לאמור: כל סלובקי קתולי הפוגע ביהודי הוא צדיק קתולי ואשרי הוא ואשרי חלקו.

על אף הכל עדיין לא פגעו הסלובקים בנפש היהודים וסלובקיה עדיין נחשבה כגן עדן ליהודים לעומת הרציחות בגיהנום של פולין. עדיין התפרנסו היהודים בקזמארוק וציפס, כמו בכל סלובקיה, זה מזה ואף קלטו את אחיהם שנמלטו מפולין, עסקו בתורה ובגמילות חסדים וביחד ציפו לגאולה.

אך, הגאולה איחרה לבוא וכבר תוך המחצית השניה של שנת 1941 חיבלו הרשעים תחבולות וגזירות שהביאו לחורבנה של יהדות סלובקיה.

ו. הקודקס הסלובקי נאצי במתכונת חוקי נירנברג

א) הקמת המוסד "לפתרון הבעיה היהודית"

שליטי סלובקיה גיבשו וקיבצו את כל החוקים והגזירות הראשונים והאחרונים, שחקקו בעניני היהודים, בקובץ חוקים שיטתי אחד בן 270 סעיפים - "הקודכס היהודי" ואישרוהו בפרלמנט הסלובקי ביום 9,9,1941. הם השתיתו את כל הקובץ על העקרון הנאצי לאמור: מהותו של היהודי הוא בעצם גזעו המושחת ולא בדתו. לכן יש לנדותו ולהוציאו מתוך חברת האומה הסלובקית-נוצרית נאציונל סוציאליסטית ואין לו תקנה אפילו אם יתנצר. הקובץ הוא מהדורה חדשה סלובקית מעובדת של חוקי נירנברג הנאציים. מזכיר הוואתיקאן וארכי חשמני הכנסיות הסלובקיות הקתוליות והאונגליות מיחו נגד חקיקה זו לא מפני שהיא פוגעת ביהודים, אלא מפני שזו פוגעת במומרים החוסים בצל כנסיותיהם ונוגדת כמה מעקרונות הכנסיה הקתולית. מכל מקום לא יצאו כלל וכלל מן הכלים בשביל היהודים. ואם נמצאו כמרים ומאמינים קתולים של סלובקיה שגילו יחס אנושי ליהודים ועזרו להם בעת צרה - לא עשו זאת על פי השראה מהנהגתם אלא מטעמיהם הם. ראשי הכנסיה הקתולית בסלובקיה ובהם מוריו ורבותיו של ראש הממשלה הפושע דר

טיסו נאלחו כולם. מעתה גזרו בזה אחר זה גזירות קשות שבאו להשפיל ולדכא את יהדות סלובקיה עד חורבנה.

בסתיו 1941 הקימו מוסד "לפתרון הבעיה היהודית" זו המחלקה מס' 14 במסגרת מיניסטריון הפנים הסלובקי שבראשה עמד הצורר דר' גזה קונקא ואחריו דר' אנטון ואשק. על מחלקה זו הוטל להוציא לפועל את גזירות הקודקס היהודי ולנקוט את כל אמצעי הבטחון הדרושים לנישולם הגמור של היהודים ולהשלים את הפעולות של משרד או-הו ביחד עם הגרמנים אייכמן, ויסליצני, לודין וכו' וכו'. אנשי מחלקה זו אירגנו בקיץ 1942 את עקירת יהודי סלובקיה לגיא ההריגה בפולין.

ב) הקמת מחנות עבודה חדשים

לפי הקודקס חויבו הגברים היהודיים מגיל 16 עד 60, וביחוד אלה שהוצאו מחיי הכלכלה, לעבוד עבודות כפייה. למעשה התכוונו השלטונות לרכז בעיקר את היהודים הצעירים במחנות עבודה ולנצל את כוח עבודתם ולפקוח עליהם שבע עיניים... עוד באותו סתיו הקים מיניסטריון הפנים מחנות עבודה ליהודים ברחבי סלובקיה. יוטעמו דברי הגב' ליוויה רוטקורכן:

> "התכלית הקונסטרוקטיבית בהקמת המחנות לייצור תעשיתי היתה פרי יוזמה של היהודים עצמם מאנשי ה"אוז", אשר ראו בטיפוח המחנות אפשרות לשלב את היהודים בעבודה מועילה לכלכלת המדינה ולדאוג על ידי כך לפרנסתם; כעבור זמן הם ראו בכך גורם מסייע להשאירם במדינה". (עמוד 18)

עם זאת יוטעם שהצעירים הללו במחנות העבודה הורחקו למעשה ממשפחותיהם. כתוצאה מכך נחלש כוח העמידה של המשפחות היהודיות בעת חשכת ההגליות לפולין בשנת 1942.

ז. טלאי צהוב והגבלת התנועה; מעשי אלימות; חוסן יהודי פנימי ומעשי חסד.

על פי הקודקס האמור גזרו השלטונות על היהודים לענוד מגן דוד ואחר כך טלאי צהוב בצורת מגן דוד על דשי בגדיהם. כמו-כן גזרו עליהם עוצר לילה ואיסור נסיעה מיישוב ליישוב אלא ברשיון מיוחד

לכך. בכך הפקירו וחשפו את היהודים, שיהיו בריוני הנוער הגרמני נאצי וגם הסלובקי פוגעים בהם. בחומרה רבה הקפידו השלטונות לקיים את הגזירות בקזמארוק ובערי ציפס. היהודים הקדימו לגמור תפילת קבלת שבת וערבית בבתי הכנסת. הם נמנעו לצאת לרחובות הראשיים בשעה שנהרו הסטודנטים הגרמנים לבתי הספר ומהם לבתיהם. היתה זו מצוה נאצית לפגוע ביהודי המזדמן להם בדרך. הבריונים הללו היו מעיפים כובעים ומטפחות מראשיהם של יהודים ויהודיות, חוטפים מידיהם תיקים וזורקים אותם, חובטים בהם ודוחפים ומפילים אותם ארצה ולא נשאו פנים לזקנה ושיבה. עם כל זה היו מקרים רבים של התגוננות. מעשה בבחור בשם ברוך יונגר ז"ל שנקלע לפרבר קזמארוק ועטו עליו כמה בריונים גרמנים נאצים ומצבו היה בכי רע. והנה לבש עוז, שלף סכינו מכיסו, נפנף בו והסתער עליהם וקרא: "תמותו אתם לפני שתרצחוני, תמות נפשי עמכם! שמע ישראל..." והנה התפזרו הללו לכל הרוחות.

היהודים היו ביום בכעין מעצר בית חלקי, אך לפעמים לא נתנו להם מנוחה בלילה. קרה שגדודי נוער גרמני וסלובקי - הלינקא, חברו יחד על פי הוראה מלמעלה, התחלקו לקבוצות של 4-3 בריונים לקבוצה ופשטו בלילה על בתי משפחות יהודיות והבהילום בבקורת פתע: האם עוצר הלילה מתקיים במלואו וכולם בבית או לא? האם יש יהודי בבית שאינו רשום כדייר הבית? האם היהודי עובד בביתו שלא כחוק? האם אגרה המשפחה מזונות למעלה מן המותר? וכו'. פעם תפסו את בנו של הרב, צבי גרינבורג ז"ל שלא בביתו וסחבוהו לחקירות במשרד הגרמני והכוהו וחבטו בו קשות. בדרך כלל היה הסלובקי שבקבוצה מתחזה כמרוסן יותר. ריתוק היהודים לאזורי מגוריהם הקשתה עליהם מאד לברוח להונגריה בימי החשכה של עקירת יהודי סלובקיה לתופת פולין.

והנה על אף עוצר הלילה לא היו זקנים או חולים עזובים לנפשם. ביקרו אצל חולים ועשו אצלם לילות שימורים אם היה צורך. הבנות הכינו בשבילם תבשילים ודברי מאפה, לחם וחלות לשבת (המאפיות היהודיות נסגרו). היו גם נערות שהסתכנו והתנדבו לצאת בלילה להחיש עזרה לנזקקים.

ח. תורה ותפילה בבתי הכנסת ובבתי המדרש; מעשי חבלה של נאצים בבית הכנסת הגדול ושיפוצו.

אף בצוק העתים האלו התפללו כמה מנינים של יהודי קזמארוק בשבתות וגם בימי חול בבתי הכנסת ובבתי המדרש שבעיר. בית המדרש והישיבה של הרב שמחה נתן גרינבורג וכן בית המדרש החסידי (הקלאוז) היו פתוחים, מבוקר עד ערב לתורה ותפילה ואף חוממו כראוי בימות החורף הקרים לנוחותם ורווחתם של הלומדים. רבי איזיק כץ ז״ל היה משכים קום יום יום עם שחר אף בעת זקנתו ובימות החורף הקרים, פותח את בית המדרש, מאווררו, מדליק את התנור לחימום ומרתיח דוד מים לשתיה חמה למשכימי קום לתורה ותפילה ומצטרף ללימודים. כך היה נוהג עד חורבן הקהילה. בתלמוד התורה של הקהילה למדו הילדים תורה כבימים כתיקנם מפי המלמדים ר׳ יצחק גסנר ור׳ אביש קראוס. משנגזרה גזירת עוצר הלילה על היהודים הקדימו לגמור תפילת ערבית. יהודים שגרו רחוק מבית הכנסת נהגו להתפלל בימות החול בבתיהם והתפללו בציבור רק בשבתות. בתי המדרש האמורים שנבנו במקומות מוצנעים שבעיר סמויים מן העין והיו בהם ספרי קודש, שימשו כמקלט רוחני ליהודי העיר ולא נפגעו עד קץ הקהילה. לא כן היה גורלו של בית הכנסת הגדול שבעיר.

בית הכנסת הגדול היה סמוך מאד לרחובה הראשי והמרכזי של העיר וכולו אומר כבוד והיה יקר מאד ליהודי הקהילה, מפני שטיפחוהו אבותיהם ואבות אבותיהם מדור המיסדים והמושבים בו היו נחלת אבות. אב אמר לבנו כאן התפלל אבי וסבך וכאן הוא ישב...

והנה בית הכנסת הזה היה כקוץ בעיני הגרמנים מפני שהיה בטבור העיר וסמוך כ- 100 מטרים לכנסיה הגרמנית האבנגלית העצומה (- מסר לי מר מיקשה פרלרוט ז״ל שתבניתה הועתקה מבית כנסת יהודי גדול בפולין ולא זכר מאיזו עיר -) ולכנסיה המוזיאונית הישנה נושנה. והנה בקיץ 1941 לאחר פלישת גרמניה הרשעה לרוסיה הסוביטית התגודדו בני נוער, בריונים גרמנים נאצים בפיקודו של מדריכם הראשי גרטנר ועשו בבית הכנסת שמות. שברו את הריהוט ואת הדלתות, קרעו את הפרוכת, ליכלכו את הקירות בזפת, רשמו בו נאצות וגידופים על הקירות. בנס לא

פגעו בספרי התורה. יהודי קזמארוק אבלו מרה על חילול מקדש המעט שלהם.

בצר להם פנו פרנסי הקהילה אל ראשי השלטונות הסלובקים שבעיר: לראש העיר, למפקדי המשטרה והג׳נדרמיה ואפילו אל מנהיג מפלגת הלינקה הסלובקית שבעיר במחאה על מעשי הפרא של הגרמנים. הם פרטו על נימי הגאוה הסלובקית לאמור: הגרמנים פגעו לא ביהודים בלבד אלא בכבוד השלטון הסלובקי. לא יתכן שהם יחבלו ברכוש ציבורי ויחללו מקום קדוש כאילו הם אדוני העיר! רמזו להם ברמזים ברורים, שהעולם לא יהיה הפקר לעולמי עד ובמוקדם או מאוחר עתידים המחבלים ליתן דין וחשבון; רמזו על מתן שכרם בצידם בזה ולעתיד לבוא אם יגנו על בית הכנסת. הסלובקים קלטו את דברי הכיבושין והבטיחו, שלאחר שהקהילה תשפץ את בית הכנסת על חשבונה יקחו את בית הכנסת תחת חסותם. הם הציעו להפקיד על בית הכנסת שומרים יהודים. בלילות יתירו להם להסתובב סביבו על אף עוצר הלילה. והיה אם יראו כנופיה של גרמנים - יפנו למשטרה והללו יהיו במצב הכן. כמו כן הבטיחו להעמיד שוטרים סלובקיים בשבתות ובחגים סביב לבית הכנסת. יצויין שכמה גרמנים זקנים הביעו הזדעזעות מחילול בית הכנסת. הקהילה שיפצה את בית הכנסת ובימים הנוראים ובחג הסוכות ואחר כך עוד כמה שבתות התפללו בו וציפו שיתקיים חזון התפילה: ״ובכן תן כבוד ה׳ לעמך... כל הרשעה כעשן תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ...״ ----- אך, אהה! היו אלה התפילות האחרונות שהתפללו בו יהודי קזמארוק. בפסח תש״ב 1942 דמם בית הכנסת. שלטונות הרשע הסלובקים והגרמנים רוקנו את משכנות היהודים, עצרו אותם במבצר טקלי והובילו אותם למחנות בפולין.

ט. מדברי הרב שמחה נתן גרינבורג ליהודי הקהילה באותם ימי מצוקה; המשך לימוד התורה בישיבת בית מדרשו והתנפלות בריונים על ביתו

ביתו של הרב היה בקצה רחובה של העיר וסמוך למבצר טקלי ומול בנין הפנימיה של הגימנזיסטים הגרמנים ומועדונם. הבית היה בן קומה אחת ובחזיתו שני חלונות גדולים מימין ושער כניסה משמאל. השער היה

רחב, עשוי עץ חזק שנסגר בלילות. משניפצו בריונים את שמשות החלונות - נאטמו הללו בלוחות עץ עבים מסומרים היטב ושוב לא נפתחו. הבית היה בנוי לארכו חדרים חדרים שחלונותיהם כלפי החצר ברוחב של שלושה מטרים מול הכותל של בית השכן. לחדרים היו כמה כניסות מן החצר וכן היו בהם פתחים מכל צד כעין רכבת. בחדר האחרון היתה ספריתו הגדולה של הרב ובו היה עוסק בתורה, מקבל אורחים ואנשי הקהילה ומורה להם בעניני איסור והיתר ופוסק להם בדיני תורה. בהמשך הבית היה אולם בית המדרש - הישיבה. בקצה החצר היתה משמאל סוכה בנויה לתפארת. בחור אמן בשם מנחם ויינברגר צייר על קירותיה מנופי ארץ ישראל: איכר עברי קוטף אתרוגים בפרדס, בוסתן עם עצי פרי וכו׳. מימין לסוכה היתה רחבה נאה נטועה עצי פרי ואפשר היה לעבור בה מעל מחיצה נמוכה אל חצר ביתו של השכן היהודי הסייד צין ולצאת מביתו לרחוב צדדי. מעבר זה שימש יציאה לשעת חרום.

אף בימים הקשים של חורף תש״ב 1942-1941 התקיימה הישיבה בבית המדרש ולמדו בה כמנין וחצי בחורים, מהם בני קזמארוק ומהם בני רוסיה הקרפטית שסופחה להונגריה וחשבו שמסלובקיה סיכויי העלייה טובים יותר. הקהילה פירנסה את הישיבה. בית המדרש היה פתוח ומחומם מבוקר עד ערב ושתיה חמה לא חסרה בו. מפעם לפעם היתה הרבנית הינדא ז״ל מכניסה דבר מאפה לבחורים. הרב היה מרצה יום יום ונתן שעורים בתלמוד. בסעודה שלישית של שבת היה אומר דברי הגות. בשבתות היה דורש לפעמים בבית מדרשו לפני יהודי העיר שהיו כטל של תחייה. והנה כמה מדבריו:

> הנאצים מבקשים להחזיר את העולם, שנברא בעשרה מאמרות, לתוהו ובוהו ולהחשיכו ולדכא תחתם את כל באי העולם השואפים לאור ולחירות האדם. לכן רודפים את כנסת ישראל שתורתה היא תורת חיים ואהבת חסד ואורה לעולם ולכל הנברא בצלם. על כן בעיתות בצרה האלה עלינו להתחזק ולשמור על אורנו הגנוז ולבקש רחמים על נר ישראל שלא יכבה. צור ישראל וודאי יגאל את ישראל. שאם חס וחלילה אין ישראל מי יאמר ״שמע ישראל״.
>
> מעשה בעורב ששמע את צלילי סלסולי שירתו של הזמיר וראה שכל צפרי השיר מקשיבים ומתבשמים מנועם סלסוליו, קינא בו

העורב וצרח: הס! ופגע בו במקורו. החל הזמיר לסלסל צלילים נוגים ערבים של בכי ונהי. התכנסו כל בנות השיר לנוד לו ולנחמו לאמור: מיהו ומהו העורב הצרחן בן צרחן? הלא צפצופך יערב ומתוק כדבש ונופת צופים לא תשבע אזנינו משמוע...

השיב הזמיר למנחמיו בנעימת עצב: בידוע מי אני וקול שירתי היא נחלת אבותי ומשוש עולם מדור דור. על זאת ידוה לבי, שהעורב הצרחן, שמעולם לא השמיעו הוא ואבותיו צליל אלא קריעת קרע, קרע, קרע משתחץ ואומר אני מלך השיר ומשתיק את שירתי ועוד עט עלי כעיט טרף ותוקע בי מקורו!

והנמשל: הנאצים הגרמנים המנוערים ממדות אנוש מחריבים באכזריות את העולם, שופכים נהרי דמים נקיים והופכים את שירת העולם לאבל ויגון שכול. מכלים הם עתה זעמם ובראשונה בנו, מפני שאנו בישנים, רחמנים וגומלי חסדים ומאמינים שהעולם חסד יבנה ושכל בני אדם וחוה הם יצורי כפיו של בורא עולם וזכאים ליהנות מזיו עולמו ולעסוק ביישובו של עולם ולומר לפניו שירה - והנה עוד משתחצים חיות טרף אלה במצח נחושה ואומרים: אנו בני אדם עליונים ויוצרי תרבות אנוש עלי אדמות, ואילו היהודים הם העובש! אנו מקוים ומתפללים, שיבוא היום במהרה שבו יישברו זרועות רשעם ויוקאו מחברת אנוש אלי שאול תחתיות. אז ייגאל ישראל ויבוא לציון גואל ויגאל העולם כולו ותתחדש שירת העולם ושירי דוד בן ישי יישמעו מעולם ועד סופו.

★ ★ ★

ויהי באחד הלילות הקרים של חורף תש״ב 1942-1941 ורבינו כתמיד היה מעמיק בתורה - הופרעה הדממה. גדודי סטודנטים גרמנים התגודדו והסתערו בשאגות אימים על ביתו וניסו לפרוץ את שער הבית. מיד התלבשו הרב ובני ביתו, כיבו את האורות ונמלטו בדרך יציאת החירום שבאחורי הבית לרחוב צדדי וחמקו והגיעו בהולים לביתו של ר׳ לייב גולדשטיין הי״ד שחברי משה שטרן ואני גרנו בו. ראינו את רבינו שהוא חיוור מאד. מיד תפסה רעיתו של ר׳ לייב מרת גיזלה-גיטל גולדשטיין הי״ד את מצבו. בדקות אחדות הוכנה מטה עבור הרב והיא טיפלה בו בידים מיומנות ומנוסות. היא היתה בת למשפחה הברוכה של ר׳ יצחק

גולדמן הי״ד מכפר נהרה בת ח״י ילדים, היא עצמה היתה אמא לי״א ילדים. שתי בנותיהביילי ואסתר יצאו על אף עוצר הלילה והחישו אליו את הרופא היהודי דר׳ ליכטיג הי״ד. הרופא בדק את הרב ומצא אותו מותש וסחוט מצער ומתענית וחרדה לגורל ישראל. נתן לו תרופה, ביקש להכין לרב מאכל קל וישב לידו לסעדו. הרופא שיבח את העזרה הראשונה של גב׳ גולדשטיין ואת אומץ הלב והמסירות של הבנות שהביאו את הרופא.

בין הרופא לבין הרב התפתחה שיחת רעים. הרופא תינה לפניו את מצוקת הרופאים היהודים וצערו על שהחמיץ לעלות לישראל עם אשתו וילדיו. הם גמרו אומר שבמצב קשה זה עלינו להתחזק ולהתעודד באמונה ולצפות לגאולה. הרופא מיהר לביתו שמא זקוקים לו חולי ישראל אחרים. למחרת חזרו הרב ובני משפחתו לביתם. משהבחינו הבריונים מבחוץ שהבית שקט, הסתלקו ולא חזרו עוד למעשה כזה. יש סברה, שנרמז להם שיש ״תכנית״ לטיפול ביהודים בקרוב ולכן עליהם להתאפק לפי שעה ולא להחריד את הרב.

י. החרמת בגדי חורף מן היהודים; תרומת הלבשה של היהודים לעצמם

בפברואר 1942 גזרו שלטונות או-הו הסלובקים להחרים מהיהודים בגדי צמר עודפים וכל הפרוות ובטנות פרווה שבשימושם הפרטי והותר להם להחזיק רק דברי לבד מוגבלים. ביום אחד ובבת אחת פשטו קבוצות קבוצות של אנשי הלינקה סלובקים ונוער גרמני על בתי היהודים בקוזמארוק מצוידים בצוי החרמה, בלשו בארונות והוציאו את הבגדים האמורים והניחו אישורים על הדברים שהחרימו.

הם טענו: לא יתכן שהצבאות הגרמנים בעלי בריתה של סלובקיה לוחמים ברוסיה בקור ובכפור למען תיקון העולם וסלובקים רבים עובדים בגרמניה למען הרייך - והיהודים לבושים בבגדים חמים.

בחורף הראשון של 1941-1942 למלחמת גרמניה הרשעה ברוסיה היו הצבאות הגרמניים בחזיתות רוסיה בכי רע. הקור והכפור אכלו בהם וכמעט ששיבש את תנועות מכונות המלחמה הגרמניות ואת הרכבות מפני

שכמעט הכל קפא. הגרמנים לא היו ערוכים לקור הרוסי האיום. בתי החולים בגרמניה היו מלאים בחיילים נפגעי הקור הרוסי. לדעת בקיאים מסתבר שאילו היו הרוסים מוכנים כראוי היו יכולים למוטט את צבאות גרמניה באותו חורף קשה.

הגרמנים דרשו מממשלת סלובקיה לגייס סלובקים לעבודה, תמורת שכר, בפנים גרמניה, וסיועם למפעל החורף. עדיין לא דרשו מהם חיילים סלובקים לחזית ממש מפני שלא סמכו עליהם ולא העלו על הדעת שסלאבים יילחמו בסלאבים. במצב זה תרמו הסלובקים את בגדי החורף של היהודים למפעל החורף של הגרמנים ושל עצמם. על היהודים הוטל איפוא לפתור את בעיות סלובקיה.

באותו חורף אירגנה הקהילה היהודית בקזמארוק סיוע חורף לנזקקים מבין אנשי הקהילה. יהודי קזמארוק נדבו והביאו בנפש חפצה בשקט למחסן המוצנע שבבית הקהילה חליפות חורף ומעילי חורף, סבדרים, שמיכות צמר או שנתנו לנצרכים במישרין. הדברים מויינו וסודרו על ידי מתנדבים.

יא. החרמת חפצי חן, נירות ערך ומטבע חוץ

באותו חודש פשטו המחרימים באותה שיטה על בתי היהודים בקזמארוק כדי להחרים תכשיטים, שעוני זהב וחפצי חן, נירות ערך ומטבע חוץ. בענין זה לא הצליחו מפני שיהודים רבים החביאו דברים אלו בעוד מועד כדי שיעמדו להם כחסכונות לעת צרה.

השלטונות הסלובקיים היו מזמינים מפעם לפעם יהודים, שהניחו שיש להם מטבע חוץ שלא כחוק, לחקירה במשרד הפיננסי האיזורי של "או-הו" בליפטובסקי סואטי מיקולאש. לאחר דרישה וחקירה קבעו חד וחלק: חזקה עליך שיש לך מטבע חוץ בשיעור כך וכך ולכן עליך להמציאו לאוצר הסלובקי בצירוף קנס. טען היהודי מהיכן אגייס את הסכום? הלא אסרתם את המסחר במטבע חוץ! כל הטענות לא הועילו: עליכם לשלם מן הגורן ומן היקב...!

יב. גזירת רישום יהודים

ממשלת סלובקיה גזרה על כל יהודי סלובקיה להרשם רישום חדש בפרטים מלאים: שמות, תאריך לידה מלא, מין ומצב אישי (משפחתי), מקום הלידה ומען מגורים מלא ומדויק. השלטונות הטילו על הקהילות היהודיות את הביצוע הקפדני של הגזירה. בפברואר או בתחילת מרץ 1942 הושיבה הקהילה בקזמארוק כמה יהודים בחדר בבית הקהילה לרישום היהודים. אכן רוב היהודים, כלומר ראשי המשפחות, באו ורשמו את נפשות ביתם; אך מיעוטם לא באו להרשם. אף אחד לא ידע להסביר, רישום זה על שום מה? הלא היהודים נרשמו כבר פעם?! אותם המעטים שלא נרשמו סברו שמוטב להסתכן ולא להרשם - וצדקו בכך.

התברר שברישום זה נתנו היהודים התמימים בידי עצמם לשלטונות הרשע הסלובקים פרטים מלאים מדוייקים לעקירתם מסלובקיה, שהתחילו בכך לפני פסח תש"ב 1942.

★ ★ ★

מעתה מתרגשים ובאים על יהדות סלובקיה ימי השואה האיומים, ימים של דמים ודמעות וחורבן.

פרק ארבעה עשר

ימי ערב החורבן של קהילות הקודש בסלובקיה ובקזמארוק וציפס במרס 1942

א. התכנית של ממשלת סלובקיה להסגרת יהודי סלובקיה לגרמנים

יהודי סלובקיה לא מיצו עד כה את כוס היגונים עד תומו. השלטונות הסלובקיים שדדו והשפילו אותם עד כה ופתרו בכך רבות מבעיותיהם: הם גיבשו וחיזקו את שלטונם במתן רכוש יהודי לחברי ארגוני מפלגת הלינקה הסלובקית האנטישמית ולמקורביהם. הם שיעבדו לעצמם את שכל היהודים לניהול המפעלים היהודים השדודים והמופקעים בידי האריזאטורים ואת כוחות היהודים הצעירים במחנות עבודה. הם הפיקו בהשפלת היהודים את מאויי ההתנשאות של עצמם. הם התרפסו לפני הגרמנים בנישול היהודים ושימשו להם דוגמה ומופת, שהנאציות כשרה אף למדינה קתולית כסלובקיה החוסה בכנפי הוותיקן שברומי. מכל מקום עד מרץ 1942 לא פגעו בנפשותיהם, עד אז היו חיים וקיימים בסלובקיה כתשעים אלף יהודים. היהודים הבליגו ואמרו בלבם: תנו לנו נפשותינו ואת רכושנו קחו לכם!

הם אמרו לאריזטורים: הבה נעבוד יחד בידידות ונעזור זה לזה. והיה כאשר העולם ישוב להיות עולם נורמלי נזכור לכם חסד התנהגותכם הטובה כלפינו ונגמול לכם כגמולכם ותהיו נשכרים לשעה ולעתיד לבוא! והיו ביניהם שקלטו את הדברים. וכך ייחלו היהודים שיכלו ימי שלטונות הרשע וציפו לגאולה.

אך השלטונות הסלובקים לא הסתפקו ברכושם, כוחם ושכלם של היהודים אלא התנכלו אף לנפשותיהם. אמרו: כיצד נניח את היהודים

המנושלים והעשוקים בתוכנו! הלא כאשר יתוקן העולם יהיו אלה כאות קין על מצחינו! נידרש ליתן דין וחשבון ולהשיב להם את רכושם הגזול שבידינו וניחשף כאספסוף של שלטון פושעים! לכן כבר באמצע שנת 1941 זממו לעקור את היהודים מסלובקיה ולסלקם מן העולם, כאילו לאונסם בלחץ גרמניה. מפורים תש״ב 1942 ואילך מיצו יהודי סלובקיה הישרים והתמימים בזה אחר זה את כוס היגונים עד תום. מעתה מתרגשים ובאים עליהם ימי השואה האיומים, ימי דמים ודמעות וחורבן.

והרי תמצית השתלשלות הדברים על פי ספרה של הגב׳ ליוויה רוטקירכן (עמודים 19 - 20)

״צעד ראשון לקראת משא ומתן עם הגרמנים וגירושם יש לראות בהתיעצות שנתקיימה במאי 1941 אצל נציב או-הו מוראווק, בהשתתפות הגרמנים: פיטר ויסליצני (שכונה רשמית על ידי הסלובקים, יועץ של ״או-הו״) ודר׳ אריך אגברט יועץ במינסטריון הכלכלה והכספים של סלובקיה. בישיבה זו הציע מוראווק להעביר מספר מסוים של יהודים לגנרל גוברנמאן או להעסיקם בגרמניה.

★ ★ ★

״בעת ביקורם של טיסו וטוקה במטהו של היטלר, בסתו 1941, שוחח טוקה עם הימלר וביקש את עזרת הרייך ב״העברת״ היהודים מסלובקיה. באותה פגישה נודע למנהיגי סלובקיה על התכנית הגרמנית ל״שחרר״ את אירופה מן היהודים ולרכזם בשטחי המזרח. ואמנם גם הפרוטקול מ״ישיבת ואנזה״ הידועה שנתכנסה ב-20 בינואר 1942 בברלין לשם דיון בפתרון השאלה היהודית - גם הוא מציין שלא יהיו כל קשיים בסלובקיה ובקרואטיה, כי הבעיות העיקריות שם עומדות כבר לבוא על פתרונן.

השעה הכשרה להפטר מן היהודים נראתה לסלובקיה בראשית שנת 1942, כאשר נדרשו מסלובקיה 20000 עובדים נוספים למפעלי הרייך.------ הפעם הציעה ממשלת סלובקיה לספק עובדים יהודים במקומם. אז התערב ה״רייכס זיכר הייטס האופט

אמט" ופנה אל משרד החוץ הגרמני לבוא בדברים עם ממשלת סלובקיה כדי שזו תעמיד לרשותה 20000 יהודים סלובקים, חזקים וכשירים לעבודה. דרישה זו נתקבלה על ידי ממשלת סלובקיה בהתלהבות..---- הוסכם על שילוח 20000 יהודים מן המדינה לעבודה; המשולחים היו בחורים ובחורות בני 16-35. אולם סידור זה לא היה "פתרון מעשי" לסלובקיה, כי עם שילוח הצעירים נשארו הזקנים, הנשים והילדים ועול פרנסתם על המדינה; הושמעה איפוא טענה כי לפי "רוח הנצרות" אין להפריד בין משפחות, ולכן הציעו מנהיגי סלובקיה את העברת המשפחות בשלמותן דבר שפירושו היה למעשה שילוח כל היהודים מסלובקיה.

בתחילת מארס 1942 הוזמן ויסליצני לברלין. הוא נסע לשם בלווית נציג "או-הו" דר' זימאן כדי לדון בפרטי התנאים שהציע אייכמאן. תשלום 500 מארקים לרייך תמורת כל יהודי מגורש ושלילת אזרחותו הסלובקית.------- בתוספת הסבר כוזב ש"העברת" היהודים כרוכה כביכול בהוצאות הקשורות בהכשרתם המקצועית ובתפוקתם הזעומה בתחילת העבודה . ומשום כך על ממשלת סלובקיה להשתתף בהוצאות ההלבשה, התזונה והאיכסון".

העולה מן הדברים: ממשלת הזדון של סלובקיה התנכלה כבר בשנת 1941 להעביר ולהסגיר את יהודי סלובקיה בזה אחר זה לעם המרצחים הגרמני לכלותם מן בעולם בגיא הדמים בפולין. הגרמנים ששו להצעתם שהשתלבה בתכנית ואנזה. הממשלה הסלובקית האיצה בגרמנים להחיש מעשיהם והסכימו לשלם להם שכר רציחה ושוד היהודים וביקשה לתת להם דמי יהודים כדמי כופר לעבודה סלובקית בגרמניה. עם כל זאת ביקשו שליטי סלובקיה לעשות מעשיהם הנפשעים במחשך ולמראית עין כאנוסים לכך בלחץ גרמניה במסוה של העברתם לעבודה.

במרץ 1942 עדיין לא ידעו היהודים בסלובקיה ובעולם את האימים במלואם. להלן "ננסה" לתאר את הפורעניות שהתרגשו ובאו על יהדות קזמארוק וציפס כפי שנראו "מבפנים המיצר".

ב. שמועות וחרדות בקזמארוק וציפס מפורים תש״ב עד ראש חודש ניסן תש״ב 9.3.42 — 18.3.42; החתונה האחרונה בקהילת קזמארוק

יהודי קזמארוק נתברכו בבנות ישראל נאות ויעלות חן, משכילות וצנועות ובהן יפפיות מדהימות; וכן נתברכו בבחורי חמד מלאי תורה והשכלה ובהם כמה עילויים. כמעט כלם גדלו בתנועות נוער דתיות וציוניות וניצנצו ופרחו ביניהם אהבה, עדינים וטהורים והשתוקקו לעת דודים של חופה וקידושין ושבע ברכות. אך בצוק העיתים האלה כבשו את רגשות האהבה שבתוכם ולא העזו לדבר על נישואין וכל שכן לבוא בעבותות הנישואין. הם ייחלו וציפו לימי רצון טובים וכך לימי גאולה וישועה. לאחרונה כמעט שלא היתה חתונה בקהילה. והנה סוף סוף חתונה בקהילה ומצוה לשמח חתן וכלה נועזים.

ביום אחר פורים תש״ב 1942 נערכה בביתם הרחב של ר׳ לייב וגיזלה גיטל גולדשטיין ז״ל הי״ד חתונתה של בת משפחת גוטליב השכנה שבחצר. היתה זו חצר דירות ארוכה, שנכנסו אליה מהרחוב הראשי בשער של בית בן שתי קומות, ובהמשכה כמה דירות בני קומה אחת פתוחות אליה, ובקצה החצר בית בן שתי קומות שחזיתו כלפי הרחוב האחורי ובקומה השניה היה ביתה הרחב של משפחת גולדשטיין. בכל החצר גרו משפחות יהודיות ברובן קרובות משפחה מצאצאי ר׳ יצחק גולדמן מכפר נהרה ולמעשה חיו כולם יחד באחוה ורעות כעין משפחה אחת. חצר זו היתה אופינית למגורי היהודים בעיר ולתושבי העיר בכלל.

מרת גיזלה גיטל גולדשטיין ובנותיה טרחו וסייעו באהבה רבה ובתבונת כפיים להכנת החתונה.

החופה נערכה בחצר הבית בשקט ובשמחה כבושה, מוצנעת. הרב שמחה נתן גרינבורג סידר את הקידושין ואמר את הברכות בלב הומה ומהמה והרטיט את לבבות המוזמנים בשירתו-תפילתו ״......ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה״. אחר החופה נערכה סעודת החתונה בבית משפחת גולדשטיין בשמחה שבלב. על אף הכל יש עוד שמחה בישראל. הרב ור׳ לייב גולדשטיין

שוחחו ביניהם בעצב. בגלל עוצר הלילה הקדימו לברך שבע ברכות והמוזמנים הלכו לבתיהם.

נודע שר׳ לייב מסר לרב בשעת הסעודה בלחישה שהגיעה אליו שמועה נאמנה מבנו ישראל גולדשטיין מברטיסלבה שהשלטונות הסלובקיים החליטו להגלות בזה אחר את יהודי סלובקיה לפולין ולהסגירם לגרמנים. עדיין לא גילה בשעת הסעודה למשפחתו כדי שלא להשבית את שמחת החתונה. אכן חברי המרכז היהודי ושתדלנים יהודים מתאמצים עד כלות הכוחות לבטל את רוע הגזירה. יהדות סלובקיה זקוקה לרחמי שמים גדולים. השאלה היא: כיצד על יהודים לנהוג כדי להציל עצמם בעת צרה זו? זה היה פשר עצבותם של ר׳ לייב והרב בסעודת החתונה, שבה ששון ויגון הודבקו.

ג. האיסור להפעלת מאפית המצות לקראת פסח תש״ב - 1942 וסימנים נוספים לאמיתות שמועת הפורענות

חג הפסח תש״ב - 1942 מישמש ובא ופרנסי קהילת הקודש קזמארוק ובהם השתדלן ר׳ מנחם ברגר ז״ל שקדו לקבל רשות מן השלטונות להפעלת מאפית המצות של הקהילה ולא הועילו כשם שלא הועילו בכך כל פרנסי קהילות הקודש בסלובקיה. התגלגלו בענין זה חברי המרכז היהודי בברטיסלבה מפקיד לפקיד במניסטריון הסלובקי והנה גילה להם פקיד בכיר בעל נימה אנושית: יהודים מסכנים, עד שאתם מבקשים מצות לפסח מוטב שתבקשו שיניחוכם בבתיכם בפסח. סוד כמוס אגלה לכם: עוד לפני פסח תיעקרו מבתיכם ותיסחבו לעבודה בפולין. זוממים להתחיל את הפורענות בצעירים שבכם. הניחו את המצות ודאגו לחייכם!

השמועה האיומה פשטה בכל קהילות הקודש בסלובקיה והיהודים הוממו ונבוכו. היהודים בקזמארוק כמו בכל רחבי סלובקיה בחנו, בדקו וצירפו פרט לפרט והסיקו שיש יסוד לשמועה זו: העברת אלפים מיהודי ברטיסלבה לערי השדה, איסור הפעלת מאפית המצות לקראת הפסח, הרישום האחרון המלא של פרטי היהודים ומגוריהם, איסור החזקת טלפון, עוצר הלילה ואיסור נסיעה מישוב לישוב, החובה לענידת מגן דוד צהוב - כל אלה יחד הורו שיהדות סלובקיה כלואה במיצר ומזומנת לסכנה הקרבה ובאה.

במרץ 1942 עדיין לא ידע איש שהגירוש לפולין, פירושו המתת המוני יהודים בתאי גזים במחנות השמדה, אלא חרדו התפלצו מאימת זלעפות רעב, מחלות, תחלואים של ילדים וזקנים ורציחות. שאלת כולם היתה: כיצד נציל את עצמנו!

ד. אכזריותו ואטימותו של שלטון הרשע הסלובקי

חברי המרכז היהודי ושתדלנים בברטיסלאבה ופרנסי ורבני הקהילות בסלובקיה התאמצו ופנו בדברים שבעל פה ובמכתבי תחנונים לשליטי סלובקיה ולראשי הכנסיות ולנשיא טיסו עצמו לביטול רוע הגזרה - ולא הועילו. גם הבישוף של טרנאבה דר׳ יאנאטאש פנה אל הנשיא טיסו ב - 10,3,1942 וביקש ממנו בשם האנושות לפעול למען היהודים במצוקתם - וזה שהיה גם ראש המפלגה הקתולית הרשמית על שם הלינקה עם חבריו בשלטון הרשע טוקה ומאך וכו׳ אטמו את לבם ואזניהם באכזריות נוראה. ולא עוד מהם היתממו וגרסו: מה אתם מרעישים? אף רבים מאנשינו ובנותינו עובדים בגרמניה וכמה בחורינו לוחמים בחזית הרוסית ואנו שותקים; לכן אף על היהודים וביחוד על הצעירים והצעירות היהודים לעבוד ולכפר על שדחקו את רגלי הסלובקים מן הכלכלה. השתמע מדברי השליטים, שהבחורים היהודים המגויסים במחנות עבודה בסלובקיה והיהודים הנחוצים לכלכלתה של סלובקיה לא ייפגעו. לא נשאר ליהודים אלא לבקש פתחי הצלה נואשים אחרים.

ה. בקשת הצלה מן האפיפיור ותגובתו המעורפלת

על פי ספר ״מן המצר״ לרב מיכאל דב וייסמנדל זצ״ל; (עמודים כ-כא):

נשלחו מכתבי תחנונים בשם יהדות סלובקיה ורבניה אל האפיפיור באמצעות קרול סידור, שגריר סלובקיה בוואתיקאן שקיבל שכר טירחה 30,000 כתרים, שיורה לראש ממשלת סלובקיה ששימש אז גם ככומר בבאנובצה שיבטל את גזירת ההגליה. והנה הגיעה תשובתו המעורפלת של האפיפיור במכתבו מיום 13,3,42 לדר׳ טיסו ראש ממשלת סלובקיה שלאחר שאתה פושטו ממליצותיו השתמעו ממנו שתי דרישות:

(א) שלא לגרש את יהודי סלובקיה תוך גרימת צער להם בהפרדת משפחותיהם.

(ב) שלא לגרש בשום אופן את המומרים. ברוח הדברים האלה היו גם תגובותיו המאוחרות של האפיפיור.

הסיק דר׳ טיסו מן הדרישה השניה שיתכן ויתכן אליבא דאפיפיור לגרש את יהודי סלובקיה ובלבד שיגורשו משפחות שלימות יחד, אסור רק לגרש מומרים. הוא הציע את מסקנתו זו לממשלת סלובקיה. וכשקם הבישוף פטשני מטירנו, שנכח באותה ישיבה, ושאל: מה יהיה אם ממלכות הברית ינצחו והיהודים יחזרו מפולין ומה יעשו הם בנו? השיב לו טיסו: אני מבטיחך שלא יחזרו לעולם! וכך נמנו וגמרו לגרש את את כל יהודי סלובקיה, פרט למומרים שהתנצרו לפני ייסוד הרפובליקה הסלובקית.

והנה מעיד הרב מיכאל דוב וייסמנדל בספרו מן המצר עמודים כג-כד:

״ובנייטרא היה ארכיבישוף זקן בן פ״ב בשמו קמעטקא וטיסו זה היה סופר שלו שנים רבות והפצרתי ברבנו זיע״א (ברב שמואל דוד הלוי אונגאר זצ״ל חותנו ורבה של קהילת נייטרא) שילך אליו ויתחנן לפניו שיפעול על לב משמשו ותלמידו.....

ולבקש ולהתחנן על הנפש וכן רבנו זי״ע לא דיבר על הגירוש בתורת גירוש ולא בתורת טבח, לא הזכיר אלא את האכזריות הנוראה של הגירוש בכלל מארץ שאנו יושבים עליו אלף שנה ואת הסכנה בפרט לנשים, לזקנים וחלשים, לעוללים ויונקי שדים.

ענה הרשע הארכיבישוף לרבנו זי״ע ואמר: זה אינו גירוש בלבד שם לא תמותו מרעב ומגפה, שם ישחטו אתכם כולכם יחד מזקן ועד עולל, טף ונשים ביום אחד. וזה עונש המגיע לכם על מיתת הגואל שלנו. ואין לכם עצה אחרת אלא לעבור אל דתנו ואז אפעל שתתבטל הגזירה....״

ו. נסיונות הצלה נואשים של יחידים

כמה מיהודי קזמארוק נמלטו וברחו להונגריה. למען בריחה זו היו חייבים להתגבר על קשיים ומכשולים נוראים. הבעיה הראשונה היתה

כיצד נוסעים מאות קילומטרים שלא כחוק עד יישוב סמוך לגבול מבלי להלכד? היו שהעזו ונסעו ברכבת כאחד הנוסעים סתם עד יישוב הספר; היו שעלה בידם למצוא נהג גוי הגון בעל מכונית שתמורת סכום עצום הסתכן להסיע יהודים עד סמוך לגבול. הבעיה השניה היתה כיצד מסתננים להונגריה מבלי להתפס על ידי שוטרי הגבול הסלובקים וההונגרים? כיצד מוצאים מבריח מהימן? בכל זאת היו שהעזו וגם הצליחו בכך. כמה התאמצו להכין לעצמם תעודה צהובה - או להאריך תוקפה - המעידה שהם חיוניים לכלכלתה של סלובקיה ובכך הצילו לפי שעה גם את בת הזוג ואת ילדיהם הקטנים. בכלל אלה היו כמה רופאים, מהנדסים, מנהלי בתי עסק בחסות אריזאטורים, כמה רבנים. תעודה כזו עלתה דמים מרובים ומתן שלמונים ולבסוף לא הועילה. היו שהכינו לעצמם מסמכים מזוייפים או הכינו לעצמם מקומות מחבוא עד עבור זעם.

בכל הנסיונות האמורים עשויים היו כמה יהודים בודדים בלבד להציל את עצמם ובקשיי קשיים. המוני היהודים היו שרויים בחרדה איומה: מה יהא עלינו?! תוך הזמן החלו לנחם את עצמם: עדיין לא הגיע קץ העולם. הם הכינו עצמם לחגיגת חג הפסח. התחילו לאפות מצות יד בתנורי הבית שבבתיהם. הם הכינו במחסן הקהילה "קמחא דפסחא", כלומר מזונות לפסח בשביל הנצרכים כמו: מצות יד, יינות, תפוחי אדמה וכו׳ הם הכינו עצמם לחג הפסח בחרדה ובציפיה לרחמי שמים ולנס ביטול רוע הגזרה.

ז. תענית ציבור בראש חודש ניסן תש"ב 1942

בראש חודש ניסן תש"ב - 19,3,1942 התענו יהודי קזמארוק והסביבה תענית ציבור, כמו כל יהודי סלובקיה, לביטול רוע הגזירה. הם התפללו תפילת "אבינו מלכנו" בבכיות ובדמעות:

"...הוי בטלו מעלינו כל גזירות קשות.. כלה דבר וחרב ורעב ושבי ומשחית ועוון ושמד מבני בריתך... חמול עלינו ועל עוללינו וטפינו..."

באותו יום צום השתטחו אמהות וסבתות על קברי אבות ואמהות בבית העלמין היהודי בקזמארוק. היו שהתפללו ובכו בדמעות ובבכיות חרישיות בקול נהי דממה דקה בשפתים נעות כעין תפילת חנה אמו של שמואל הנביא; והיו שמיררו בבכיות, כרחל אמנו שביכתה את בניה. יללו

וצוחו צוחות הפגנה מזעזעות והתפללו בקולי קולות של תחנונים מעין אלה:

הוי, אבותינו ואמהותינו עורו התעוררו נא משנתכם בגן עדנכם ונרדמים מתרדמתכם! הרעישו את כל הרקיעים והגלגלים ובקשו נא מלפני אבינו שבשמים רחמים עלינו בניכם, בנותיכם וצאצאיכם כי הגיעו מים זידונים עד נפש! הוי התחננו נא על נפשות עוללינו תינוקותינו ילדינו התמימים שלא טעמו טעם חיים, על נפשות בחורי החמד שלנו תפארת ישראל, על נפשות נערותינו הזכות והטהורות לבל יתעללו בהן הטמאים...

הצילה נא! הצילה נא!

כמה אמהות התעלפו מצער וכאב ובקושי חזרו הביתה.

באותו יום נכנסה למשפחת גולדשטיין (שגרתי בביתם) השכנה הצעירה הנאה מלכה אלטמן ז״ל הי״ד לבית גולדמן כדי לראות שלומה של דודתה גיזה גיטל גולדשטיין ז״ל הי״ד, כשהיא עטופה מטפחת ראש. כל משפחת גולדשטיין הופתעה מן השינוי שבה והיא הסבירה בבישנות: אחינו בית ישראל ואנו בסלובקיה נתונים בצרה גדולה. בהסכמת בעלי גזזתי את שערותי הנאות לכפרה על כל ישראל ועל עצמי שמא. גרמו להרהורי עבירה....

לפנות ערב פשטה בשורה טובה בקהילה שבטלה גזירת הגירוש. היהודים יישארו בבתיהם בסלובקיה ויעבדו במחנות עבודה בסלובקיה. היהודים נאנחו אנחות רווחה - אך אהה, אחר שעה קלה הוברר שהיתה זו בשורת שוא ושסכנת ההגליה עודה בעינה במלוא בלהותיה.

פרק חמישה עשר

הגלית הבנות

א. חטיפת הבנות היהודיות מהומנה והסביבה והעברתן למחנה ריכוז בפופראד והחרדות בקזמארוק וציפס

במוצאי הצום צילצלו לשתדלן הקהילה ר׳ מנחם ברגר ז״ל ולזיגמונד גולדמן ז״ל הי״ד (היהודים הבודדים בקזמארוק שהיו להם טלפונים) מקהילת הומנה לאמור:

> קהילת ישראל מהומנה מדברת: אנו מודיעים לכם, שתפסו את בנותינו הרווקות ומובילים אותן כנראה למחנה ריכוז בעיירת פופראד הסמוכה לכם. לא עלה בידינו לצלצל ליהודי פופראד, לכן אנא הודיעו נא זאת להם מהר ובקשו מהם לבקר ולעזור להם כמה שיוכלו. נאמר לנו שבנותינו נתפסו לעבודה והלואי לא לגרוע מזה....

על אף עוצר הלילה מערב הפיצו האמורים מיד את הידיעה לכל בתי ישראל בקזמארוק כדי שיתחבאו הבנות או יברחו. אכן נודע שכל אותה בשורה טובה לא היתה אלא בדותא מטעם השלטונות כדי להסיח את דעתם של היהודים מן הצפוי להם. מעתה ברור היה שהגזירה מתגלגלת על כל בית ישראל בסלובקיה אלא שפתחו את הפורענות תחילה בבנות ישראל בהומנה והסביבה.

היו כמה יהודים בודדים שהשלו עצמם בדברי הבל וריק: צריכים הסלובקים מכסת בנות לעבודה בסלובקיה, כמו לעבודת בחורינו שבגיל הגיוס המרוכזים במחנה עבודה, ועלה בגורלן המר של בנות ישראל בהומנה והסביבה להתפס לכך. ראיה לדבר שתפסו רק את הבנות הרווקות ובגיל מסוים. למחרת בבוקרו של ערב שבת דרש וחקר ר׳ מנחם

ברגר אצל השלטונות הסלובקים בקזמארוק והללו גרסו שמדובר בגיוס הבנות לשלושה חדשי עבודה, אך הטעים שאין לסמוך על גירסתם זו.

יהודי קזמארוק חשו בהגלית הנערות מהומנה ראשיתה של סופת פורענות המתחוללת ומתרגשת לבוא על כל בית ישראל בסלובקיה. היום נערות הומנה ומחר - שלנו! אם לעבודה - למה רגשו גויים והבהילו נערות ישראל והוריהן לפתע פתאום בלילה, עקרון באכזריות מבית אבא ואמא מבלי לומר לאן! אם לעבודה - למה לא תיאמו את הדבר תחילה בצורה אנושית עם הקהילות היהודיות שתעבודנה הבנות סמוך לבית הוריהן או לפחות בחסות הקהילה הקרובה למקום העבודה! לא בכדי חטפו תחילה בנות קהילת הקודש הומנה הסמוכה לגבול ההונגרי כדי שלא תימלטנה. אוי, מה יהא גורלן של אחיותינו האומללות האלה?! ליבא לפומא לא גליא...

כל הלילה יגעו וחיבלו תחבולות יהודי קזמארוק כיצד להצפין את בנותיהם. כבר עם שחרו של ערב שבת החביאו את הנערות בפינות צרות ומוסתרות שבמרתפים אפלים וקרים ובכל מיני חורים וסדקים ובמחבואים מוסוים. מפעם לפעם הביאו להן מים ומחיה. היו שהכינו להם מסתור למצב הכן בשעת חירום, אך לא נכנסו בו - דיה לצרה בשעתה. בתוך המהומה הגיעו כמה נערות מישובי הסביבה בבהלה לקזמארוק כדי לחפש מפלט אצל קרובים ויהודים "מאושרים" שאין להם בנות... הן סברו שלא יתחקו אחריהן שלא במקום מגוריהן והיהודים קלטו אותן. דומות היו לדגים לכודים המתחבטים וקופצים מעל הרשת לרשת אחרת...

יהודי סלובקיה, וביחוד היהודים בפופראד וקזמארוק וציפס, כאבו נוראות את כאבן של נערות הומנה והסביבה שנכלאו חסרות ישע בפופראד והתחננו לקבל רשות להגיש להן סעד ולבקרן במחנה - אך שלטונות הרשע הסלובקיים מנעו באכזריות לעשות זאת. פשטה שמועה שגזזו את שערות ראשן - אך זאת עשו הגרמנים אחר כך באושוויץ. מכל מקום בעודן בסלובקיה דיכאו אותן הגיבורים של המשמר הסלובקי על שם ההגמון הקתולי הלינקה עד דכא: בבת אחת חטפו אותן וניתקו אותן מהוריהן, ממשפחותיהן ומהעולם כולו וסחבו אותן בלילה ברכבת סגורה למחנה פופראד, שמחיצותיו מסביב חצצו בינן ולבין העולם ושמו עליהן

משמר חזק של חיל המשמר האמור. במחנה ישבו-שכבו בצפיפות על רצפה קרה וקפאו מקור, הן רעבו וצמאו ולא יכלו להתרחץ, סבלו מבדידות איומה וחרדו מהמתרגש לבוא. השבת באה והן שקעו ביגונן. דומם בכתה אחת אחת לנפשה בזכרה את זיוה של שבת בבית אבא ואמא ועתה....! אף על פי כן החלו בעיניים דומעות להרגיע ולנחם זו את זו. והנה כשבוע לפני פסח ביום 26,3,42 הוגלו 999 נערות מיוסרות, במשלוח הראשון מסלובקיה, מפופראד לגיהינום בפולין. כל זאת גזרה, בעצה אחת עם גרמניה, ממשלת סלובקיה שבראשה אביר דת האהבה והחסד הקתולית, הוא הכומר המרצח דר׳ יוסף טיסו שחסה בצל ה״כס הקדוש״.

יום השבת עבר באנחה ובתפילה לרחמי שמים. למחרתו ביום 21,3,42 הגיעה שמועה לקזמארוק שבאחת מעיירות סלובקיה נצטוו הגברים היהודים להתייצב לעבודה. היה ברור שכל יהדות סלובקיה בסכנה איומה.

הואיל והעריצים פתחו את הפורענות בהגלית בנות ישראל התאמצו ההורים בקזמארוק, כבכל סלובקיה להסתיר לפי שעה יותר ויותר את הבנות עד שברחמי שמים תבוטל רוע הגזירה או עד שיעלה בידיהם להבריחן בדרכים לא דרכים להונגריה. סוף כל סוף כל מחבוא לא היה אלא לשעה בלבד. בהרבה משפחות סירבו הבנות לברוח להונגריה בטענה: היתכן שנציל את עצמנו ונעזוב אתכם?! מה עוד שסיכוי הבריחה היה קלוש. היה הכרח להסתכן ולנסוע בלי רשיון נסיעה של עשרות ומאות קילומטרים עד הגבול ואחר כך להסתנן להונגריה. ולעומתן התחננו ההורים: ברחנה! לא נקריב אתכם למעננו! וכך סירבו אלו לאלו להקריב זה את זה בנטישה ונשארו קשורים זה בזה בעבותות אהבה ומי יודע עקידת מי היתה קשה יותר של הנערות או של הוריהן..

אף על פי כן היו צעירים וצעירות שעלה בידיהם בדרכים שונות, כמו תוך התלבשות כאיכרים ובנות איכרים וכו׳, לברוח מסלובקיה ולהתפלח להונגריה. הגיעה שמועה לקזמארוק שבכמה קהילות השיאו הורים את בנותיהם בתקוה שלא יגלו זוגות. מכל מקום בקזמארוק ובציפס לא נערכו כלל ״נישואי הצלה״ כאלה.

היהודים בקזמארוק שעבדו במפעלים שהופקעו מהם, התאמצו במרץ להשיג מסמך תמורת סכומים גדולים ובהמלצת האריזאטורים שלהם, המוכיח את נחיצותם לכלכלה הסלובקית כדי להחלץ מההגליה. רבות סייע בענין השתדלן ר׳ מנחם ברגר ז״ל. דבר זה הועיל לזמן מה לבני הזוג ולילדיהם הקטנים בלבד.

היהודים בקזמארוק וציפס, כמו בסלובקיה כולה, היו מדוכאים וחרדים מהימים הבאים. כל ההצלות שבפנים סלובקיה לא נראו אלא לשעה. הבריחה להונגריה היתה כאמור כמעט בלתי אפשרית: אסור היה ליהודים לנסוע מישוב לישוב אלא לפי רשיון מיוחד. קשה היה למצוא גוי נאמן שיסתכן אפילו בעבור סכום גדול בהסעה עד הגבול. ואכן יהודים רבים נכשלו ברמאים שנטשו אותם או הסגירו אותם בדרך. והיו שנתפסו בגבול ההונגרי והוחזרו והוסגרו לסלובקיה. סוף כל סוף בשום אופן לא יכלו לברוח המוני תשעים אלף יהודי סלובקיה ובהם ילדים וזקנים, להונגריה. אף על פי כן היו משפחות בודדות בקזמארוק וציפס שבבת אחת מיצו את כל החשבונות והסכנות ואת כל הפנים לכאן ולכאן ובאחד הלילות - שלפני פסח ואחר פסח - נטשו את הכל בכל ודהרו במכוניות אל הגבול ההונגרי כשהם לבושים תלבושת גויית מתאימה ובנסים הצליחו להכנס להונגריה, שבה היה מצב היהודים עדיין כתיקנו. לא נשאר לרוב יהודי סלובקיה אלא לצפות לנס ולרחמי שמים.

שום יהודי בקזמארוק לא העלה על הדעת להציל את עצמו בהשגת תעודה כאילו התנצר כבר בשנת 1939. ומעשה במשפחה יהודית אחת בעיירת פופראד שהשיגה תעודה כזו להצלת עצמם ואמר להם בנם הקטן: אני יהודי, מוטב לי למות עם יהודים מאשר לחיות בין סלובקים רוצחים.

ימי המתח והחרדות האלה עברו על יהודי קזמארוק וציפס מראש חודש ניסן עד ערב שבת הגדול תש״ב 19-27.3.1842 אף על פי כן התכוננו היהודים התמימים והישרים בימים קשים אלה בדחילו ורחימו בגילה ורעדה לקראת חג הפסח והגאולה: ניקו את הבתים, אפו מצות יד על פחי הכריים, הכינו יינות לארבע כוסות של גאולה וכו׳ וכו׳, הזמינו אורחים לחג, כבשנים כתיקנם - עד שבא ערב שבת הגדול---

ב. חטיפת הבנות היהודיות בקזמארוק וציפס בערב שבת הגדול תש"ב - 1942

אמר המחבר: לאחר סיפוח רוסיה הקרפטית מצכוסלובקיה להונגריה נשארנו כמה ילידי רוסיה הקרפאטית בקזמארוק והמשכנו ללמוד תורה בישיבת הרב שמחה נתן גרינבורג זצ"ל הי"ד. קוינו שמסלובקיה יהא קל לנו יותר לעלות לארץ ישראל אך הדבר לא עלה בידינו. אני וחברי משה שטרן גרנו בבית משפחת ר' לייב גולדשטיין ז"ל הי"ד. בעינינו ראינו את הפרשה האיומה של הגלית בנות משפחה זו ואחרות לפיכך אזכיר שמות, שהרי מה שאירע לאלו אירע כמעט באופן דומה לכל בנות ישראל שהיו אז בקהילת קזמארוק הדוויה.

אחרי שבוע של חרדה ומחבואי הבנות הגיע ערב שבת הגדול תש"ב, וביום ד' של השבוע הבא יהא ערב פסח, ויהודי קזמארוק התכוננו לקראת חג הפסח הממשמש ובא לקיימו כהלכתו. קצה נפשן של הבנות המיוסרות להיות חבושות במחבואים האפלים כמו עכברי בית. הן חרגו ממחבואיהם הקרים והטחובים והתחננו לפני הוריהם שיתנו להן לעזור בהכנות לכבוד כג הפסח כבשנים עברו. ביחד ריעננו את הבית לשבת ופסח, בישלו ואפו לכבוד שבת. פמוטי השבת צוחצחו ומורקו והוכנו בהם נרות שבת. הבנות התרחצו והתרעננו והבית עטה זיו של שבת. מתוך רוב עיסוק קדחתני כמעט שהסיחו את דעתן מאימת ההגליה - אך שוב נעורה האימה והבנות חרדו למחבואיהן והנה אחר הצהרים פשטו על העיר ציידי הבנות בבת אחת!

ג. מחבואי בנות משפחת גולדשטיין ושל בנות אחרות ולכידתן; צוואת ר' לייב גולדשטיין ז"ל בליל שבת: להתקבץ בירושלים

וכך היה באותו ערב שבת אחר הצהרים בבית משפחת גולדשטיין: - הבנות ביילה אסתר ולאה עשו את הכל, כבר ערכו את השולחן לכבוד שבת, שפתו על הכיריים את תבשילי השבת, התרחצו והתלבשו למחבוא.

אמן מרת גיזה גיטל ז״ל הי״ד שחלתה מאד באותו יום ושכבה במיטה, ביקשה את בנותיה בתחנונים לחזור בעוד מועד אל המחבוא שבמרתף שהיתה לו כניסה סמויה בחצר. אביהן ר׳ לייב גולדשטיין הי״ד היה באותה שעה בעיר כדי לבחון שוב ושוב האם אפשר להבריח את הבנות להונגריה ולמצוא להן לפי שעה מקום סתר בטוח יותר מזה שבבית - וזאת על אף שהבנות סירבו לנטוש לנפשם את אבא ואמא החולה. והנה עמדנו שלושת בנותיו ואני בחדר הכניסה והסתכלנו בקיר הזכוכית אל החצר וביקשוני לצאת תחילה החוצה ולהריח אם האויר נקי.....? והנה צווחה ביילה: הוי הם בחצר! מהר לעליית הגג!! תוך רגעים ספורים עלו שלושתן בסולם שבמרפסת לעליית הגג, העלו עמהן את הסולם וסגרו אחריהן את מכסה הכניסה הסמוי שלעליית הגג. ראיתי דרך קיר הזכוכית בחצר שלושה ברנשים זרים בחצר בתלבושת אזרחית ותפסתי שאלה ״הם״. הודעתי לאם: הם בחצר! הבנות כבר בעליית הגג! רצתי החוצה להודיע זאת מהר למשפחות שבסביבה ונשארו בבית האם החולה במיטתה, בנה יוסי נער כבן 14 וילדתה דאדי כבת- 8. נתקלתי בברנשים בעלותם על המדרגות. מיהרתי להודיע למשפחות שבסביבה הקרובה - אך הועלתי מעט מאד מפני שבאותה שעה בדיוק ובבת אחת הסתערו הברנשים על כל המשפחות היהודיות בקזמארוק שלהם בנות על פי רשימות מוכנות מראש כדי לתפוס את הבנות כשלכל בת מזומן ברנש אחד. חוצות העיר מלאו מזיקים וחזרתי לבית גולדשטיין.

חזרתי וציידי הבנות עודם חוקרים את מרת גולדשטיין במיטת תוליה: היכן בנותיך?! היו אלה שני גרמנים מן הנוער הגרמני המקומי וסלובקי מטעם חיל משמר הלינקה. הם הציגו צוים מטעם השלטונות על שמות הבנות לתפיסתן לעבודה וביקשו להתחזות כאדיבים, כאילו לא נעים להם כל העסק, אך עליהם למלא את חובתם בקפידה. מרת גולדשטיין אמרה, שבנותיה ברחו לכל הרוחות ואינה יודעת היכן הן. הציידים דחו זאת וקבעו: הן לא ברחו אלא משחקות מחבואים! הנה החדרים מסודרים ומצוחצחים, חדר הרחצה עודו מהביל ומבושם כאילו זה עתה התרחצו בו, הסירים מבעבעים על הכיריים, המפה פרוסה על השולחן - לא יתכן שאת החולנית עשית כל זאת! הן בודאי התחבאו זה מתחת לאפנו בבית או סמוך לו בסיוע בעלך! איפה הוא? והנה פתח הסלובקי בנועם: ״מה

חחרדה הזאת? אף משלנו לוקחים לעבודה בגרמניה! ראי, ריסנתי קצת את הגרמנים. בקלי קלות יכולים אנו למצא את בנותיך, אך איננו כלבי גישוש. אנו מתחשבים בחוליך. אנו מסתלקים ואם לא יתיצבו בנותיך לעבודה תוך שעה - יבואו אחרינו, לצערי, פראים שישתוללו ויחריבו את ביתך - ראי הוזהרת! באותה שעה שכבו הבנות על רצפת עליית הגג ללא נוע וקפאו מקור וכרו אוזניהן לקלוט מה מתרחש מתחתם למטה וחרדו מאד לשלום אמם. מרת גולדשטיין ביקשה להעלות להן שתייה ולומר להן שיישארו עוד קצת למעלה מפני שהסכנה עדיין לא חלפה.

בינתיים הגיע ר׳ לייב הביתה. אף הוא סבר שעל הבנות עוד להשאר למעלה ואפשר שבחסות הלילה תוכלנה לעבור למחבוא שבמרתף הבית עד שתימצא עצה. הוא ראה שבעיר שורצים בריונים גרמנים וסלובקים ולפי שעה אין אפשרות הברחה. והנה הגיעה שוב משלחת חוטפים גרמנית-סלובקית והילכו אימים בבית ותפסו את ר׳ לייב כבן ערובה ולחקירה אצל שלטונות העיר. כשעה קלה לפני הדלקת נרות שבת חזר ר׳ לייב הביתה נרעש מאד ומסר שנחקר על ידי ראש חיל המשמר ההלינקאי והלה קבע באופן הברור ביותר: ״ברי לי שבנותיך מתחבאות ובקלות ייתפסו״! הוא הציע לי, שהבנות תצאנה ממחבואן, שנהיה כל השבת ביחד בבית ושביום הראשון בבוקר תתיצבנה שתים לעבודה ואחת תישאר ליד אמא החולנית והבטיח לי בהן צדקו שאם אתחייב לפניו לעשות כדברו לא יפריע לנו איש את מנוחת השבת עד בוקרו של היום הראשון; ולא - יתפסו את כל הבנות כדרך שתפסו את בנות שכנינו ממחבואיהן. קיבלתי את הצעתו כלומר ״להשתדל״ למצוא את הבנות כדי להרויח זמן עד יום א׳, אולי נמצא עד אז פתח בריחה ולכל היותר אהיה שוב בן ערובה. ובכן ר׳ לייב ורעייתו הסכימו לשחרר את הבנות ממחבואם ולהיות יחד בשבת.

הבנות ירדו מעליית הגג חיוורות מקור ופחד ומכוסות אבק, התחבקו עם ההורים, התלבשו לכבוד שבת למיצוי חסד השבת להיות עוד יחד. מרת גולדשטיין התאוששה וקמה ממיטת חוליה ובעינים דומעות ובבכי חרישי עצור הדליקה נרות לכבוד שבת הגדול כעין נרות נשמה בערב יום הכפורים. הוי מי יתנה את כאבה באותה שעה וכאבן של כל האמהות שבקהילה שבנותיהן עודן חרדות במחבואיהן או שכבר נתפסו ואבלה כל

פינה ובכתה כל זוית בביתן. היו שהתעלפו כשנתפסו בנותיהן. למשפחת יוחנן בירנבאום ז״ל הי״ד נתפסה בתם היחידה ובקושי החיו את אמה מעלפונה.

התפללנו תפילת קבלת שבת בבית משפחת גולדשטיין והוזמנו חברי ואני לסעוד עמם סעודת ליל השבת. השולחן נערך יפה כבשבת כתיקנה. סעדנו ושרנו שירי שבת בניגון חרישי. לפני ברכת המזון אמר ר׳ לייב את הדברים הבאים:

״ימים קשים מתרגשים ובאים על עם ישראל. איננו יודעים מה צפוי לנו ולאן נטולטל. יתכן שבני משפחתנו יתפזרו אחד אחד בנתיב גורלו ובמאבקו על הצלת חייו וקיומו. והיה כאשר יושם קץ לחשכת העולם וחייתו הטרף הגרמנית-נאצית ובני מינה תמוגר ותובס והעולם ישוב להיות עולם לבני אדם הנקראים בצלם - נתקבץ אנו מכל מקומות פיזורינו ונחפש זה את זה בירושלים הקדושה! ״שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים״

ד. התפילה האחרונה בשבת הגדול בבית הכנסת הגדול והציפיה לדרשת הרב

ויהי בוקרו של שבת הגדול ויהי בית הכנסת הגדול מלא מתפללים. האחים לצרה ביקשו להתנחם זה בזה ושאלו זה את זה על גורל הבנות התפוסות כאילו הנשאל יודע יותר מן השואל. והשאלות והתהיות היו נוקבות: מה מליל - העודן בקזמארוק? היש עוד סיכוי ופתח פתחון לחלצן ממצוקתן ולקרוא לאסורות פקח קוח? האם כבר הובלו למחנה בפופראד במקום בנות ישראל בהומנה? ולאן זוממים להובילן - האם לעבודה בתוך סלובקיה כמו הבחורים שבגיל הצבא המרוכזים במחנות עבודה וייפגשו. אם כן למה תפסו אותן בבהילות וברשעות כה אכזרית? האם אפשר יהיה להקל עליהן ולספק מזון ולבוש לפני הפסח ולפסח? מה יהא על הבנות המוחבאות - האם יניחון? האם יש עוד פרצה דחוקה לסנגן החוצה להונגריה, ולא - כיצד לשמור עליהן? כיצד מתכוננים לפסח? מה ידרוש ויאמר לנו רבינו? כל האוזניים היו כרויות לדבריו.

ה. דרשותו האחרונה של רבי שמחה נתן גרינבורג בשבת הגדול בבית הכנסת הגדול

א) בשבת הגדול כתיקנה היתה דרשת רבינו כוללת: פתיחה, הלכה ודינים ואגדה בעיניני דיומא:

בהלכה - היה מסביר סוגיה במסכת פסחים תחילה לפי פשוטה. אחר כך היה מעמיק בה ומעמיד אותנו על הבעיות והקשיים בהבנתה ונמצא שהיא אינה פשוטה כלל. אחר כך היה חושף את העיקרים שעליהם סובבת הסוגיה ובבת אחת נמצאת זו ודברי רבותינו המפרשים והפוסקים מאירי עינים ושמחים. אזכרה ואהמיה באותן שעות רצון וחסד שהיה רבינו מטייל עמי בחדרו ולפעמים בחצרו ויוצר לפני את דרושו בסוגיה; בוחן ובודק כללים ופרטים לאמיתה של תורה. לפעמים אף רשמתי וסידרתי לעצמי את דבריו ומסרתי לעיונו והנה לאחר שחיקר ואיזן את הדברים אורו עיניו כשמצא את החוט המקשר את הדברים והיה חורז פרט לפרט שבסוגיה למחרוזת פנינה דבר דבור על אופניו.

בדינים - היה דורש בדיני פסח ומנהגי ישראל בפסח ובהם הלכות צדקה וסיוע לנצרכים ולכל דיכפין. הפסח צריך להיות כשר וחגיגי לא לפרט אלא גם לכלל.

באגדה - היו דבריו חזון ושירה על כנסת ישראל וגאולתה. "בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל" (ראש השנה יא, עא-עב) - גאולת ישראל העתידה לבוא שורשה ומקורה ביציאת מצרים מעבדות לחירות שבניסן כעניץ שנאמר: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז,טו). נאמר בהגדה: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים וכו'"--- כלומר כל יחיד ויחיד מישראל חייב לחיות את חבלי השיעבוד והגאולה שבכל הדורות ושבדורו. אין גאולה ליחיד אלא בגאולת כלל ישראל. הוי, אחינו בית ישראל שבגרמניה וברוסיה נתונים בצרה ובמצוקה ומהם נמקים במחנות ריכוז ומשועים לגאולה. כמה מאושרים היו אילו יכלו להסב כמונו בליל הסדר. עלינו להזדהות עם אחינו אלה, לכאוב את כאבם ויגונם ולזכרם ולהשמיע קולנו למענם, שידעו שלא שכחנו אותם. עלינו לעזור לאחינו הפליטים שנחלצו משם, לארח אותם ולתמוך בדרכם לארץ ישראל. רק מי שלבו הומה אהבת

ישראל ומצר על כלל ישראל יהא ראוי לגאולה. (ואכן יהודי קזמארוק אירחו בביתם נערים ונערות מפליטי יהדות גרמניה עד לעלותם לארץ ישראל במסגרת עלית הנוער).

חדשי השנה בישראל הם חדשי הלבנה וניסן הוא ראש השנה לחדשים, שנאמר בו: "החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה (שמות יב, כ) - כשם שהלבנה נסתרת לגמרי בסוף החודש ומתחדשת ונגלית בראש חודש כך מצפים אנו בימי הסתר פנים למאור פנים שיאר ה' פניו אלינו ויושיענו. רבנו היה בעל תפילה לירי נפלא. חביבים היו עליו מאד פיוטי היוצר לפרשת החודש והיה שר ומרטיט את הלבבות במתיקות קולו וברגש דב עד כלות הנפש את הפיוט:

"לציון דרור חשת... החודש אשר בו ישועות מקיפות, החוסים בו מתקיפות, מנו מתחילות ותוקפות...החינו בגשם בראשון לחדשי השנה..."

ב) בדרשתו האחרונה בשבת הגדול שנת תש"ב 1942 - לא דרש רבינו כלל בהלכה כבשנים כתיקנן, אלא אמר בקצרה כמה דיני פסח שעל הפרק ורמז שפיקוח נפש דוחה אף שבת.. הוא הפליג בשבחן של בנות ישראל, שעל אף צוק העיתים ציחצחו וניקו את ביתם באהבה רבה לכבוד חג הפסח וכל פינה כבר מאירה ומזהירה מזיון. והנה, אהה, בשיא ההכנה לפסח באו גויים נבלים בנחלתנו ועקרו את בנותינו הרכות מביתן ופנה זיונו ופנה הדרנו. אנא אל נא, רפא נא להן ולנו! רבש"ע, מי יכין לפניך את חג הפסח בלעדיהן?! כיצד נסב בליל הסדר ונאמר לפניך בקידוש ברכת "שהחינו... והגיענו לזמן הזה" בלעדיהן?! השיבן נא אלינו והאר פניך ונושע! זכור כי עפר אנחנו וכלכל נא את עולמנו לפי כוחנו! עשה למענך אם לא למעננו! מי יאמר לך "שמע ישאל.." אם לא אנו! הוא סיים בדברי עידוד ונחמה הבה נתחזק ונעמוד בנסיון ונצפה לישועה קרובה. תשועת ה' כהרף עין, כנאמר: "ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצם. בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך אמר גואלך ה'" (ישעיה נד, ח-ט)...

★ ★ ★

בשבת זו התכנסו יהודי קזמארוק בפעם האחרונה בבית הכנסת הגדול, מקדש מעט שבנוהו אבות הקהילה ועמד על מכונו כשבעים

שנה ומאז שמם ודמם. ומי יודע מה עלה בגורלם של ספרי התורה שבו?

ו. נסיונות אחרונים נואשים להצלת הבנות בשבת הגדול

בשבת הגדול נודע שהבנות שנתפסו עדיין לא הוצאו מקזמארוק. לפיכך התאמצו הוריהן והתדפקו על דלתות שלטונות העיר לחלץ אתן מכוח טעמים שונים: היו בנות שגמרו בית ספר תיכוני למסחר וטענו הוריהן שהן נחוצות וחיוניות לכלכלה הסלובקית כמנהלות חשבונות בבית העסק שלהם לשעבר שהולאם בצירוף בקשתו והמלצתו של האריזאטור. היו שטענו שהבת חולנית ואינה כשירה לעבודה, או שאחד ההורים חולה והבת דרושה כדי לסעוד את החולה והוכיחו זאת בתעודה רפואית - אך כל זאת לא הועיל וההורים פכרו אין אונים את ידיהם מצער ויגון.

ההורים שבנותיהם התחבאו, שקלו והתלבטו מה לעשות הלאה? ברי שסכנה להחזיקן במחבואן הזמני מחשש תפיסתן. לכן ביקשו להבריחן בדחיפות באפשרות הראשונה להונגריה, ואפילו עוד באותו לילה - על אף שגם הבריחה היתה מסוכנת מאד. בין כה ובין כה היה אז קשה מאד למצוא גוי מבריח נאמן בעל מכונית ולא היתה ברירה אלא להמתין בחרדה אולי יעבור זעם. וכך היה לכל משפחה ומשפחה סיפור טרגי משלה. והרי סיפורן של כמה בנות מקזמארוק:

א) האחיות ביילה ואסתר ולאה גולדשטיין דנו ביניהן מי תישאר בבית כדי לסעוד את האם. כל אחת התנדבה לצאת לגורלה כדי שהאחרת תישאר. לבסוף גמרו ביניהן שהאחות הגדולה ביילה תישאר. מכל מקום הן סירבו לברוח כדי שלא לסכן את הוריהן, מה עוד שהובטח להן שאחות אחת תישאר. לבסוף הפרו הנבלים את הבטחתם ולאחר שלושה שבועות תפסו גם את ביילה והובילו אותה לאושויץ. והתיסרו שם יחד. לאה העדינה נספתה באושויץ בהיותה בת 17 הי"ד.

ב) מר יוסף ברודי ,שראיינתי אותו לצורך הספר, סיפר לי שהוריו ר' אברהם ודבורה ברודי הי"ד הבריחו את אחותו חנה כמה ימים לפני שבת הגדול לעיירת ברדיוב כדי שתחסה בה בחסות "שמועת

המגפה". והרי הרקע: ר' רפאל לוי, ראש קהילת ברדיוב, עלה בידו בעזרתו של הרופא דר' משה אטלס לשכנע את שלטונות ברדיוב, שיהודי העיירה נגועים במחלת טיפוס מידבקת. הרופא הזריק לבנות היהודיות בברדיוב, בהסכמתן ונכונותן להסתכן, זריקות הגורמות תופעה של מחלת טיפוס מדומה. עקב זאת דחו השלטונות לעת עתה את הגלית הבנות מברדיוב ואף בנות מן הסביבה הסתננו ל"עיירת מקלט" זו.

אך אהה, במהרה עמדו השלטונות על הבדותא ותפסו בבת אחת את הבחורות היהודיות שבעיר, ובהן הפליטות כמו חנה, והובילון בפסח למחנה הריכוז בפופראד, שבו נפגשה עם חברותיה מקזמארוק. אביה הצליח במאמציו ובסיוע הנמרץ של האריזאטור של בית עסקו לחמרי בנין ואינסטלציה ומפעלו לצנורות מלט לשחררה כחיונית ביותר לניהול חשבונות העסק כאמיתו של דבר. חנה כמעט שסירבה להשתחרר מתוך רצונה להיות עם חברותיה לגורל ולסבל. לבסוף נתפסה אף היא לאחר כמה ימים והובלה לפולין והתיסרה עמהן.

ג) חברי משה ביקר בשבת זו את הנערה אידה במחבואה. בקיץ הקודם גרנו בשכנות משפחתה בביתו של ר' ישעיה יוסף גליק הי"ד. אביה ר' יהודה אידל ברייטקוף הי"ד היה בר אורין והתפרנס מיגיע כפיו כחיט אמן לגברים, וזה למעלה משנה שללו ממנו את רשיון העבודה ועבד בביתו שלא כחוק. הוא התאלמן ונשאר עם ילדים קטנים ואידה היתה לאם המשפחה וניהלה את משק הבית בסיוע הילדים כעיקרת בית למופת, ועם זאת למדה יפה בבית ספר כמו כל חברותיה. היתה שחרחרה חיננית ומלאת שמחת חיים וטוב לב. בשבתות היתה מזמינה אותנו במאור פנים למשפחתה לכוס קפה ועוגה מתבונת כפיה. לפעמים הכינה לנו בימי הקיצוב הללו לחם ביתי מקמחנו. משה היה בחור יפה ועילוי תלמודי וניצנצה ולבלבה חיבה ביניהם. הוא חזר מביקורו אצלה וכלו נסער. הוא מצאה - כפי שספר לי - במחבואה במחסן נידח וקר, שבקצה חצר הבית, קודחת ובמצוקה איומה. חרדה שמא תיתפס וחרדה לגורל אביה החלוש ושל המשפחה כולה. אחיה הבכור פרץ היה אז מגויס במחנה העבודה מחוץ לבית. אביה ואחיה יהושע ואחותה רחל בת ה-14 ביקשו שתברח

בשעת כושר ראשונה ושתדאג לעצמה בלבד והבטיחו לה שהם יסתדרו לבדם.

ספר לי משה: אידה קדחה ורעדה מקור והתחננה לפניו בלחש בכי חנוק:

"הצילה עצמך ואותי! הבה נברח וננדוד יחד עוד הלילה בתלבושת איכרים להונגריה ומשם לארץ ישראל. בצינוקי זה, בכפור הלילה חלמתי שהגענו כבר שמה ואנו שם במרחבים תחת שמי תכלת מאושרים.. אני נערה בת 18 ולא כעורה כלל.. לאן אברח ואנדוד לבדי?! עתה לאור היום סכנה לנערה יהודיה לצאת; אך דומם אצפה לבואך הלילה. אנא, אנא..

"הבטחתי לה להתאמץ ולעשות הכל ואידה עודה מצפה לי.. אהה, בלילה ההוא לא היה הדבר בר ביצוע לחלוטין.

★ ★ ★

ד) מי יספר על המוני האהבות הטהורות ועל חלומות התום הרעננים כטל שחר שפרחו וליבלבו בלבבות של נערים ונערות שנחנקו ונשנקו באיבם?!

הנה הנערה אסתר בת מוריץ גולדמן וחברותיה הי"ד שהיו בהכשרה והתעתדו וחלמו לעלות ונטרפה השעה ולא זכו.

ה) היתה נערה בשם רחל זוננפלד שהוריה הגיעו חפליטים עמה מוינה לקזמארוק ודודיה בני משפחת הרטמן קלטו אותם באהבה רבה. היא התעתדה להיות גננת בארץ ישראל ופרק זמן עזרתי לה בלימוד עברית. אביה החורג מר יעקב זוננפלד הי"ד הראה לי כמה משיריה שחיברה בגרמנית אכן רחל היתה משוררת וסופרת מחוננת מאד ושיריה סבבו על ענות ההווה ועל האושר והחרות לעתיד לבוא בציון. וחלמה להיות גננת ומשוררת עברית בארץ ישראל.

אך אהה, רחל עם המוני בית ישראל ובנותיו-נערותיו נסחבו ונספו באושויץ הי"ד.

סיפורי הנוער ושירת חייו עם סיפורה ושירתה נקטעו ודממו באמצע פריחתם.

ז. הפרידה

אף בליל מוצאי שבת הגדול לא עצמו היהודים בקזמארוק עין מדאגה על בנותיהם שנתפסו ועל אלה החרדות ורועדות במחבואיהן. בגלל עוצר הלילה ליהודים נשארו היהודים כלואים בבתים ולא ידעו מה מלילה. משפחת גולדשטיין וחברי משה ואני דיירי הבית היינו שרויים במועקה וצער על בנות ישראל שנתפסו ועל אלה המצרות במחבואיהן ועל האחיות אסתר ולאה שתצאנה לגורלן וחרדנו משעת הפרידה.

הגיע בקר ומשה השכים ויצא לראות את אידה במחבואה - ואהה, היא וכמה בנות נתפסו. בהיותי לבדי בחדרנו שקוע בעצב העירתני לאה בברכתה: "שלום לך שמואל, שלום לך ולחדר שלום..." לאה היתה אז בת 17, בלונדינית, נאה חיננית ועדינה ובישנית מאד. היא בקשה לומר שלום לנו ולחדרנו, שטופח בדחילו וברחימו ובהתנדבות על ידה ולפעמים על ידי אחותה, מפני שלמדו בו תורה וראו בו מקדש מעט. חשתי שבצר לה רצונה לשוחח עמי ולשמוע משהו. אמרתי לה מעין הדברים: "לאה, את ואחיותיך מתנהגות בעת צרה זו כלפי ההורים וזו כלפי זו למופת. מי כעם ישראל שלו בנות כאלה! קשה הפרידה וצר לנו מאד. יהי רצון שנזכה בקרוב, כמשאלת אביך, להתקבץ בירושלים ונראה בקיבוץ בנותיה ובניה בתוכה" - ועינינו דמעו.

בבוקר ההוא נפרדו האחיות אסתר ולאה גולדשטיין בבכי חרישי ובדמעות ובשקט מאימן החולה מרת גיזה גיטל ומאחיותיהן ביילה הגדולה ודאדי הקטנה. הן התחננו לפניה: "אמא אל תבכי, נתראה בקרוב ונראה בנחמה! אביהן ר' לייב ואחיהן הנער יוסי ליוו אותן לדרכן ונשאו למענן את תרמילי הגב, שהכילו פרטי לבוש, סבון לרחצה וכביסה וצידה: מציות לפסח, נקניק כשר לפסח ושימורי לא חמץ וקצת תרופות וכו'; ובאריזה מיוחדת: סידור תפילה ותהילים, תמונות המשפחה, נרות לשבת ונייר למכתבים. הם ליוו אותן עד מקום עקידתן.. והנאהבים והנעימים נפרדו שם לעולמים.

ח. חגיגת נחירה בחצר הכנסיה

באותו בוקר הסתכלתי מלמעלה דרך החלון אל חצר המנזר הקתולי הסלובקי מעבר לרחוב האחורי המוקפת חומה ובסמוך לו הכנסיה

הקתולית הסלובקית וראיתי בה תכונה רבה. פרחי כמורה ולידם נערות נזירות וטבחות צעירות חגורות בסינורים לבנים וקרואים נכבדים עמדו מסביב חזיר גדול כפות ועקוד לנחירה - כנראה לקראת חג הפסחא והמתינו. לידם דלקה כבר מדורה גדולה. והנה יצא ראש הכנסיה לבוש גלימת פאר ועדוי קישוטים והתכבד לעמוד ליד ראש החזיר ובירך כנראה ברכת הנחירה והם עונים אחריו. מיד נחרו את החזיר קלטו את דמו, ביתרוהו ושמו את בתריו על מדורת האש לצלי ועישון וריחות באשם פשטו סביב. את הכל עשו בעסק גדול, בחגיגיות רבה ובשלוה אידילית.

שומו שמים! זה למעלה משבוע צדים הנכבדים הבריונים הסלובקים-קתולים על שם הכומר הלינקא ביחד עם הגרמנים, את נערותינו, אחיותינו וקורעים אותן באכזריות שטנית מהוריהן וזורקים אותן למחנה ריכוז בפופארד ומשם יובלו מי יודע לאן והוריהן מתיסרים יומם ולילה וחרדים לגורלן. והנה אבירי כנסיה זו, החוסים בצל הכס הרומי, לא נעים ולא זעים ולא מוחים אלא חוגגים ועומדים על הדם אטומים ומטומטמי לבב בלי ניד של חסד ורחמים. ועוד יש להם מצח נחושה להטיף דבש ונופת צופים לאהבה וחסד נוצריים!... הרהרתי אז בליבי תפילת "עלינו לשבח": "אשרינו שלא שם חלקנו כהם"...!

ט. הולכת הבנות בחוצות קזמארוק ביום יא בניסן תש"ב 29,3,42 לרכבת להסעתן מקזמארוק למחנה הריכוז בפופארד

ביום ההוא יא בניסן תש"ב 29,3,42 הוליכו "הגיבורים" בריוני משמר הסלובקים עם בריונים גרמנים את הנערות היהודיות, שלכדו בערב שבת ובשבת הגדול, בחוצות קזמארוק אל תחנת הרכבת להסיען בדרך היסורים לריכוזן הראשון בפופארד. הנערות הזכות והטהורות בנות טהורים וטהורות מדורי דורות פסעו בקומה זקופה ופניהן פני כרובים חיוורות ועיניהן הנוגות מישירות ונשואות השמימה - מבלי ניד עפעף לבריונים שסביבן - כחולמות ומרחפות ויגון כל ישראל נשקף בהן ושואלות דומם ומתחננות: "אלי, אלי איכה! הושענא, הושענא!" שמעתי שהיו שהפגינו בשירת צעקה: אל תאמרו שאנו פוחדות מעבודה..!

באותו יום צעדו בחוצות העיר כנופיות של בחורות גרמניות צוהלות ומריעות בשאגות "גרמניה מעל הכל".. ביניהן קדשות נאציות מזומנות למרבעת הקלגסים הגרמנים הנופשים בין קטל ורציחה בחזית רוסיה.

באותו יום צלצלו כל פעמוני הכנסיות הסלובקיות והגרמניות שבעיר צלצולי חג ומועד רוננים לאמור: אשרינו שהגענו לזמן הזה...

ביום ההוא ובכל העת היו תאניה ואניה בבתי היהודים. אבות ואמהות ובני משפחה בכו על גלות הבנות וזיו ביתם שהועם. שכנים יהודים מדוכדכי נפש ודוויים נכנסו זה לזה בשיח יחד על יגונם. וכן נכנסו לפנות ערב כמה שכנים לבית ר' לייב גולדשטיין הי"ד וביניהם ר' נתן שנפלד שאף בתו הדה נתפסה והוגלתה. הם התפללו תפילת מנחה ושפכו שיחם לפני רבש"ע. אחר כך שוחחו והתיסרו ועשו חשבון הנפש על עקידת הבנות: האם לא יכולנו לעשות יותר בשביל בנותינו?! הם שאלו זה את זה: היש סמך לשמועה שהבטיחו שלא יוציאו את הבנות מסלובקיה ושעדיין לא כלו כל הקיצין?

כל מעייניהם של היהודים התמימים והישרים היו בבנותיהם וכמעט שהסיחו את דעתם שהם עצמם בסכנה הרת אימים.

רבים מיהודי קזמארוק הוגלו אף הם מביתם עוד לפני פסח!

ביום ההוא הובילו הצוררים הסלובקים האמורים את הנערות ברכבת למחנה הריכוז בפופראד וכלאו אותן בו באותה אכזריות כמו את אחיותיהן מהומנה והסביבה שלפני שלושה ימים הוסעו מכאן לאי-שם בפולין. ביום ד' הממשמש ובא יתקדש ליל חג הפסח והנערות המו המון געגועים וכיסופים עד כלות הנפש לבית אבא ואמא והמשפחה. מי יתנה את צערן ויגונן בימים אלה וביחוד בליל הסדר ובימי הפסח, שאשתקד היו יושבות ומסיבות יחד בנעימים עם משפחותיהן - ועתה ניתקו אותן שלטונות הרשע מיקיריהן ומהעולם כולו והן משמימות פה. על הרצפה הקרה ישבו ובכו בזכרן בית אבא ואמא. רחמים גדולים נכמרו בהן על ההורים ובני המשפחה והחברים המתיסרים בבית וחרדים לגורלן. איכה ישבו - יסבו המסכנים האלה בליל הסדר בלעדיהן?! הן תהו תהיות אין סוף: לאן הובלו אחיותיהן מהומנה והסביבה? האם למחנה עבודה שאולי הוקם לנערות יהודיות בסלובקיה כעין מחנות העבודה בסלובקיה

שמרוכזים בהם הבחורים היהודים שבגיל הגיוס? הייפגשו המחנות? ואולי נברח יחד...? בינתים שוחררה כאמור לפי שעה הנערה חנה ברודי מקזמארוק שהוצאה לכאן עם הבנות מברדיוב והיבהבה התקוה שיבואו שחרורים נוספים. כך פירפרו בין יאוש לתקוה וחוזר חלילה ונשארו כלואות במחנה עד אחר הפסח.

י. הבנות מובלות אחר פסח בקרונות משא חתומים לגיהנום של אושויץ

אחר הפסח דחפו הצוררים הסלובקים ממשמר הלינקא באכזריות נוראה כאלף בחורות - מקזמארוק וציפס ומאיזורי סלובקיה אחרים שרוכזו בפופראד - לתוך קרונות רכבת למטען, סגרום בבריחים והובילו אותן תחת משמר כבד עד הגבול הסלובקי פולני - גנראל גוברנאמאן. הנערות צעקו ואין מושיע להן. בצדי פסי הרכבת נמצאו אחר כך שטרי כסף סלובקיים עם דיוקנאות הלינקה קרועים ומפוזרים. זאת היתה הפגנת זעם אחרונה של הבנות הגולות.

בגבול הסלובקי-פולני-גוברנאמאן מסרו הסלובקים את קרונות המטען החי של האזרחיות היהודיות שלהם לטיפולם הנמרץ של פריצי חיתו הטרף אס אס הגרמניים על מנת שיוחזרו הקרונות בלעדיהן לסלובקיה.

הקרונות דהרו בפולין והנערות הכלואות נאחזו אימה ופחד לגורלן: היכן אנו? לאן ולשם מה מובילים אותנו פריצי החיות הגרמנים בתוך קרונות אלה? האם להורג? - למה מטלטלים אותנו יומם ולילה? הלא יכולים להוציאנו מהקרונות בכל אתר ולהמטיר עלינו כמה צרורות יריות וחסל! וכי אין קברים בפולין! האם לעבודה? - וכי חסרה עבודה בסלובקיה בתעשיה האזרחית והצבאית! וכי לא יכולנו לעבוד בסלובקיה כמו אחינו הבחורים במחנות עבודה! וכי חסרים כוחות עבודה בפולין הכבושה!

משמצאו חור בקיר הציצו לראות בו עוד טיפה מן העולם ולתפוס היכן הן בו. הן ראו ביעף יערות וישובים והעולם במלוא זיוו, אביב הדור ונאה, אך חוצצים בינו ובינן להטי הרובים של פריצי חיות אס אס ודלתות נעולות. העולם גז עף חיש מהן - ולמה?

למה לא ברחנו ולא שמענו לקול הורינו ולאחרים שהמריצו אותנו לברוח בעודנו בסלובקיה! שם הכרנו כל ישוב, ידענו את השפה. העולם עתה בהדר זיוו ויכולנו לנסוע באויר הצח מחופשות כבנות איכרים, לעבור ערים ויערות עד הונגריה!

למה חיינו באשליות שלא יוציאונו מחוץ לסלובקיה?! למה לא ניסינו להתחמק כשהובילו אותנו לתחום הרכבת?! ביחוד התיסרו אלה שנתפסו ליד הגבול ההונגרי. למה נתפסנו? למה לא נזהרנו ליד הגבול! אילו לא נתפסנו, ואילו, ואילו, ואילו! . . הן בלשו שמא אפשר להוציא קרש ברצפת הקרון ליד חור ששימש בית שימוש או בקיר ולקפוץ החוצה כשהרכבת תהא בעליה...?

היו בנות ששקעו בהגיגי אהבה: אהבנו זה את זה עד כלות הנפש, כמעט שהתארסנו ואלמלא צוק העתים היינו נישאים בחופה וקידושין. האם עוד נזכה להתראות ולחדש את הימים הנפלאים? והיו נערות שהגו: היינו כמעט חברים ורעים אהובים. כמה חיזר אהובי אחרי וכמה אהבנו זה את זה! למה היינו כה ביישנים ולא העזנו לומר זה לזה את האמת הפשוטה שאנו אוהבים זה את זה. למה כבשנו את רגשותינו ולא נתנו לאהבתנו שהנצה לפרוח ולרחשי לבנו מבע?! התפרח זו עוד? ואלי מוטב ככה בלי מבע ועבותות - והיה אם נזכה וייאור לנו העולם אז נגלה זה לזה כבני חורין את הכל ממעמקינו עד כלות!

כולן הגו בהורים עטופי היגון ובדמעותיהם הרותתות עם הפרידה. אבא ואמא, איכה בית האהבה הזוך והזוהר שעמם, איכה העולם? היה עולם ואיננו.

הנערות סבלו נוראות מחוסר אויר, הבל וזעה ומצמא ורעב. ימים ושבועות טולטלו דחוסות בקרונות ללא רחצה וצחצוח שינים וכביסה ואפילו מים לשתיה לא קיבלו אלא כמה גמיעות לנפש. הצידה מן הבית כמעט שהצטמקה. והיה כשבועים לפני חג השבועות ולאחר טלטולים של חודש נעצרו הקרונות וכל הדלתות נפתחו בבת אחת ואנשי אס-אס שאגו שאגות אימים: הראוס, הראוס (החוצה, החוצה)!

הן הגיעו לגיהינום של אושויץ!.

★ ★ ★

הנערות האומללות התנחמו כשטולטלו בקרונות שלפחות ההורים המיוסרים נשארו בבתיהם וציפו שבקץ הימים תחזורנה אליהם הביתה ולא ידעו שבין פסח לשבועות נעקרו רוב יהודי קזמארוק וציפס מבתיהם ומטלטלים אף אותם באותה דרך היסורים לגיהנום של פולין.

פרק ששה עשר

הגליתם של נערים וגברים בני 16-45 מיהודי קזמארוק והסביבה בפסח תש״ב - 1942

א. הפקודות להתיצבות לעבודה בערב פסח במבצר טקלי; המבוכה והחרדה והמאמצים לביטול רוע הגזירה; נסיונות הצלה נואשים

ביום ג׳ יג בניסן תש״ב 31,3,1942 קיבלו יהודי קזמארוק הגברים ה״מובטלים״ בני גיל 16-45 הפנויים והנשואים בלי ילדים קטנים - ומקצתם אף בעלי ילדים קטנים - בבתיהם פקודה אישית בכתב להתיצב למחרת בשעה 7,00 בבוקר (ערב פסח) במבצר טקלי לעבודה. בפקודה נאמר שעליהם להביא אתם:

א. תלבושת: מגבעת או כובע, שתי חליפות (אחת מהן לעבודה), שני זוגות נעלים, שמיכה אחת, שתי מגבות, שלש מערכות לבנים.

ב. חפצים לשימוש יום יומי: צלחת לאכילה, סכו״ם, צרכי ניקוי.

ג. מזון לשלשה ימים.

משקל החפצים א-ב אסור שיעלה על 50 קילוגרם.

הערה: ראה תעודה מס. 7 עמוד מס׳ 68 בספר ״חורבן יהדות סלובקיה״ ל-ל. רוטקורכן.

באותו יום לפני הצהרים הסתובב בחוצות העיר המתופף העירוני ומפעם לפעם נעצר ולתפיפותיו נאספו המונים המונים והיה מקריא וחוזר ומקריא לפניהם בסלובקית ובגרמנית את פתשגן הפקודה:

להוי ידוע פקודת הממשלה ליהודי העיר בני 16-45 נשואים ובלתי נשואים שעליהם להתיצב מחר בבוקר בשעה 7,00 בדיוק במבצר טקלי לעבודה. העברינים שלא יתיצבו ייענשו בענשים הקבועים בחוק!

המבוכה והמבוקה בין יהודי קזמארוק היו נוראות. מאז ערב שבת הגדול היה כל שיחם ושיגם בבנותיהם שהובלו לפופראד וחשו שאף הם צפויים לאותה סכנה ושכל מי שיכול עליו לברוח מסלובקיה - אף על פי כן לא פיללו שיצטוו ראשי המשפחות לגלות בערב פסח מבתיהם. מה דוחקת להם לסלובקים כל כך השעה לעבודת היהודים בסלובקיה בפסח? הלא רמזו לשתדלנים היהודים, שיגעו בלי הרף לביטול גזירת ההגליה, שלא יוצאו יהודיות ויהודים לעבודה חוץ לסלובקיה! עתה תפסו היהודים את מלוא הסכנה, וביחוד לאחר שנודע להם שכבר בשבוע שעבר הוסעו אלף הבנות היהודיות הראשונות מפופראד לאי שם בפולין. לפי פני הדברים מתנכלים לעקור אף אותם ואת בניהם הנערים לארץ יסורים זו.

הם התפלצו מחרדות ודאגות לימים הבאים:

מה יהא על בנותינו המתיסרות עתה בפופראד?!

מה יהא עלינו ונערינו?

מי יכלכל את הנשים והאמהות והילדים ואת ההורים הזקנים והזקנות הנשארים "לאושרם" לעת עתה בבית? מי יעמוד להם לעתות בצרה ומצוקה?

מה יהא על הבנים שבגיל הצבא המרותקים למחנות עבודה בסלובקיה? וכי לא מתנכלים שלטונות הזדון להחריב שלב שלב את כל בית ישראל בסלובקיה אלא שקורעים בו תחילה קרעים קרעים?

יוטעם שבאותו הזמן חרדו ופחדו היהודים מפני התעללותם של פריצי החיות הגרמניים בהם בפולין ומפני חוסר קורת גג וחרפות רעב ומחלות שם; אבל איש לא העלה על דעתו שיובלו ויוטלו שמה הישר לתוך לועי מחנות ההשמדה בפולין.

היהודים הנרדפים התחבטו בקדחתנות זה בכה וזה בכה להציל את עצמם:

היו שניסו להשיג תעודה צהובה המעידה שבעליה נחוץ וחיוני מאד לכלכלתה של סלובקיה, להאריך תוקפה של הישנה, להרחיב את חלותה אף על הבן או להסתירו לפי שעה עד להברחתו להונגריה או לפחות עד שיימצא לו מקלט בסלובקיה עצמה. כך למשל מצאו האחים יוסף וברוך ברודי בני אברהם ברודי הי״ד מקלט בישיבת ניטרה שבאותו פרק זמן עדיין לא פגעו בה מפני שהופצה ״שמועה״ שזו נגועה במחלה מידבקת כמתואר בספר ״מן המצר״ לרב הצדיק מיכאל דב ויסמאנדל זצ״ל.

היו שניסו להשיג תעודת מחלה המעידה שבעליה אינו מסוגל לעבודה או שהוא זקוק לטיפול ולניתוח בעיר הסמוכה לגבול ההונגרי על מנת לקבל היתר נסיעה אליה.. ומשם לברוח להונגריה.

היו צעירים שהצטיידו במסמכים על שמות סלובקים והלכו למקומות שאין מכירים אותם והתאמצו לדבר בלשון המונית...

היו שנמנעו לבזבז זמן ועלה בידם להשיג מכונית ודהרו בה בלילה אל הגבול ההונגרי והסתכנו בחצית הגבול ברגל ובהסתננותם להונגריה.

היו שהחליטו ״שלא להתיצב לעבודה״ ויהיה מה שיהיה..

כל מאמצי ההצלה עלו הון תועפות והועילו רק למעטים. מעתה ייחשבו כל גבר ונער יהודי בני 16-45, שאין בידם תעודה צהובה ושלא יתיצבו לעבודה - כעבריינים פליליים. רובם של יהודי קזמארוק נכשלו במאמציהם או שקצרה ידם לנקוט בהם ועבר היום בפחי נפש וראו עצמם לכודים אין אונים. הם ציפו שבכל זאת יעלה בידי השתדלנים היהודים בלשכת מרכז היהודים ״אוז״ לרכך את אנשי ממשלת הדמים לבל יקרעום ממשפחותיהם ולבל יגרשום ל״עבודה״ לארץ גזירה מחוץ ל״גן עדן״ שבסלובקיה. באין מוצא נטלו יהודים לאחר ליל יגון ואנחה כלי גולה על גבם ובהם סידור תפילה טלית ותפילין ובידיהם צרור צידה: קצת מצות יד ומזון לא חמץ, נפרדו מן הרעיה והילדים הקטנים בברכת להתראות בליל הסדר והתיצבו בבוקרו של ערב פסח במבצר טקלי ל״עבודה״ - ונלכדו בו. אחר כך התיסרו ואכלו עצמם אין ספור למה ולמה נואלנו והלכנו הישר לתוך המבצר שלא היה אלא מכלאה.

באותו ערב פסח נאבקו יהודי קזמארוק וקרובי הלכודים והשתדלן ר׳ מנחם ברגר ז״ל וביקשו רחמים לפני שלטונות העיר ואנשי משמר הלינקה

לשחרר את היהודים הכלואים ונימוקי אין סוף עמהם לכך ולפחות לפסח ולפחות לליל הסדר - ולריק. הללו הבהירו שכך היא גזירת הממשלה הסלובקית חתומה בידי הוד קדושתו ההגמון הקתולי וראש הממשלה דר׳ יוסף טיסו. ובכלל מה הרעש? הלא הם נקראים לעבודה ומשפחותיהם נשארים בבית! השעה שעת חירום ואין מקום לעדינות יתירה... אף על פי כן הואיל ראש המשמר הסלובקי לשחרר לליל הסדר בלבד את מר אליעזר צולמן והיה עליו להתחייב בהן צדקו להתיצב לפניו בבוקר. וכל כך למה - מפני שמר צולמן עזר לו הרבה כשהעולם עדיין היה עולם. וכן שיחרר ראש המשמר הגרמני לפי שעה את מוריץ גולדמן ז״ל לאחר שהציג לפניו תעודת חייל וצילומו במדי חייל עם וילהלם קיסר גרמניה מימי מלחמת העולם הראשונה.

בינתים שקדו יהודי קזמארוק ומשפחות הלכודים לעשות סידורים להביא לכלואים מזון לליל הסדר.

ב. ליל הסדר תש״ב (1942) בקזמארוק של המשפחות בבית

עם התקדש ליל הפסח הדליקו בנות ישראל הדוויות נרות לכבוד החג, פרסו על השולחן מפה וערכוהו לליל הסדר: קערת הסדר לראש המשפחה וכן מצות יד ויין לארבע כוסות של גאולה. הילדים והאמהות, הסבים והסבתות ישבו דומם יחד וציפו בכליון עינים לנס לשעת רחמים שאבא והבן, האח שנכלאו במבצר ושהבת, האחות שנכלאה בפופראד ושהבן, האח הגדול שבמחנה העבודה, יפתחו פתאום את הדלת יופיעו פתאום לעיני כל המשפחה. כיצד יתכן להסב לליל הסדר בלעדיהם? הלא הם עצמם המתנה היקרה והמשמחת ביותר שבעולם לכבוד חג הפסח - אך הם לא שבו הביתה. הם ייחלו שיבואו מחר, מחרתיים ובכל עת והעיקר שישובו - אך לא שבו. נשתנה ליל הסדר הזה מכל הלילות ביגונו שלא ישבו יחד אלא בדד בדד, המיוסרים ודויי הלבב האלה שבבית לא ידעו שבקרוב יגורשו אף הם מבתיהם באכזריות אימים.

ג. ליל הסדר של הכלואים במבצר טקלי

בליל הסדר ההוא ישבו אבות ובנים כלואים במבצר טקלי מרוחקים ממשפחותיהם שבעיר תוך צפיה וייחול לשעת רחמים שישחררום לפחות

לליל הסדר ליקיריהם הביתה. כמה נכמרו רחמיהם עליהם, כמה נכספו לראות את הרעיה, את הילדים הקטנים ואת הבנות שעודן כלואות בפופראד - אך שעת הרחמים לא באה. בכל זאת ערכו את ליל הסדר בכלאם בדחילו ורחימו בישיבה ובעמידה כיכולתם ואמרו את ההגדה בקול דממה דקה ותפילה שבלב: כשם שאנו מקיימים את הסדר במיצר ובמצוקה כן נזכה לקיימו במרחב לאורה של גאולה. הם טעמו ארבע כוסות יין של גאולה ביין מבושל שהביאו במימיותיהם מן הבית - כך הורה להם הרב שמחה נתן גרינבורג זצ״ל הי״ד, שלא ייכשלו ביין נסך. הכינו כוס של אליהו הנביא אך לא יכלו לפתוח לפניו את הדלת.. וצעקו מנהמת לבם:

״שפך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו״ - על ממשלת הרוצחים שכחי אלהים של הכומר טיסו וכנופיתו בסלובקיה המתחסדים וחוסים בצל הכס הרומי ובחסות שטן השטנים ראש המרצחים הגרמניים. ״כי אכל את יעקב״ - שגזלו את כל יגיענו וסחטונו עד תום ועתה בהיותנו סחוטים דלים וריקים - ״ואת נוהו השמו״ - הם עוקרים אותנו מבתינו וממקדשי המעט שלנו וקורעים את משפחותינו איברים איברים ומסגירים וזורקים אותנו ללועי פריצי חייתו הטרף הגרמניים הצמאים לדמינו והם עומדים על דמינו שלווים ושאננים כרוצחים ויורשים, ועוד מברכים ומודים לפניך במצח נחושה על השוד והדם ואומרים בשפתיים טמאות ונאלחות פסוקי ״הללויה״ של דוד בן ישי!

״שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם תרדוף ותשמידם מתחת שמי ה׳״ - ובכך יתקדש שמך בעולמך ברבים ויודע שיש דין ויש דיין ושיש טעם למעשי בראשית לפי הבנתנו האנושית; ולא - יחזור העולם לתוהו ובוהו ונהיה אנו מקדשי שמך האחרונים. גאולתנו היא גאולתך...וזו מוכרחה לבוא.

★ ★ ★

הם לא ידעו שבימים הקרובים יובלו לגיא ההריגה בפולין.

ד. ליל הסדר של רבנו שמחה נתן גרינבורג זצ״ל

בליל הסדר ההוא ישבו רבינו שמחה נתן גרינבורג עם רעיתו הינדא וקצת מבני משפחתו הי״ד בבית מצירים וכואבים על הגלית בני הקהילה.

הרב היה כולו נפעם ונרגש משאלותיהם האחרונות של הישרים והתמימים לשעת חירום ומצוקה: כיצד לנהוג במבצר ביין לארבע כוסות שלא ייאסר משום נסך ובעניני מזון ותרופות לפסח? כל הגיגי לבו היו בכלואי המבצר (במרחק כמאה מטרים מביתו) ובבני משפחותיהם הדוויים בבית. כולם יחד האמינו אמונה שלימה בגאולת ישראל העתידה לבוא ושהמרצחים הגרמנים יובסו לחרפות ולדראון עולם - אך מי יחיה ויגיע בחבלי משיח מחרידים אלה עד הזמן ההוא? בינתיים כל היהודים באירופה הכבושה ובסלובקיה ופה בציפס הם בלועי פריצי חיות הטרף הגרמנים ומשועים וקוראים מן המצר להצלה ולישועה מידו: הושענא, הושענא! רבש"ע איננו יודעים רזי עולם וכבשונו: למה אנו שרויים בו מאז חורבן בית המקדש בגלות ובהסתר פנים; כשה אבוד בין שבעים זאבים ובכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו ואתה בנסים ונפלאות מצילנו מידם - אך רבים, הוי רבים נטרפו! "עד מתי קץ הפלאות" (דניאל יב, י) וכך היה רבנו דורשו: נהג נא את עולמנו לפי כוח הבנתנו ומדות בשר ודם שטבעת בנו מפני שקצרה רוחנו ואין בנו עוד כוח לחיות בחרדות שבין פלא לפלא. אנא עשה קץ לפלאות אלה! גאלנו מהרה גאולה שלימה כענין ארבע כוסות ולשונות של גאולה וכענין לשון הגאולה החמישית: "והבאתי אתכם אל הארץ" (שמות י, ו-ח). הביאנו והוליכנו קוממיות לארצנו ושם נודה לך שיר חדש על גאולתנו ופדות נפשנו ונברכך על חידוש מעשה בראשית בכל יום ועל הניסים שבטבע ועל הארץ והמזון ועל המחיה והכלכלה - וכה היה שופך שיחו בתפילה ובתחנונים ובהגיגי גלות וגאולה בשני לילות שימורים של סדרי הפסח ומצפה להצלה וגאולה. (מפי בנו צבי ז"ל כששכב על ערש דוי בבית החולים היהודי בבודאפסט).

ה. ההגליה מקזמארוק לזילינה ולאושויץ

בעוד הבנות מתיסרות במחנה הריכוז בפופראד וסבורות שמשפחותיהן עדיין בבית נסחבו אבותיהן ואחיהן כלואי מבצר טקלי מקזמארוק לזילינה. והרי תיאורו של שאול גסנר מקזמארוק שהיה בין הנסחבים הללו (בתרגומי):

"ביום טוב ראשון של פסח 2,4,42 הובאנו ברכבת תחת משמר חזק של הגרדיסטים ההלינקאים למחנה הריכוז שבזילינה - היה זה מחנה

אימים מוקף גדר תייל ומסביבו משמרות משמרות של כנופיות הלינקה. הם דחפונו והכניסו אותנו לתוך אורוות סוסים לשעבר של הצבא, ושכבנו בהן צפופים ודחוקים בשורות ארוכות על הרצפה. שמרו עלינו סלובקים אכזריים במדי הלינקה. לא ידענו מה צפוי לנו. דודי בנימין גסנר הי״ד מלבוצ׳ה ואחרים הביעו את חרדתם שעומדים להגלותנו לפולין - וכך היה: לאחר כחודש הוגלו בקרונות חתומים מזילינה לאושויץ. אני עצמי שוחררתי מן המחנה לאחר שבועיים הודות למעסיקי הגוי, בשם מרוזק שביקש להוציאני בתור יהודי החיוני לכלכלה הסלובקית (HOSPDARSKY ZID) והודות למאמציו של דודי יחזקאל וורם מברטיסלבה בענין זה. כך חויתי וראיתי את רוב הפורעניות שהתרגשו ובאו על יהדות קזמארוק עד לבריחתי להונגריה בפורים תש״ג 1943. באותו פרק זמן נשארו וחיו יהודים מעטים כחוק בקזמארוק בתור מועסקים בעסקיהם הקודמים אצל המלאימים הגויים. כמה בודדים נשארו בעיר ״שלא כחוק״ במחבואים ושרויים במורא ופחד מפני לכידה והגליה״.

★ ★ ★

יצוין שמאז ההגליות לא גייסו הסלובקים עוד יהודים בגיל הצבא למחנות עבודה אלא גזרו עליהם הגליה.

פרק שבעה עשר

נסיון בריחתנו להונגריה

א. נתפסנו בגבול ההונגרי

בליל הסדר ההוא תש״ב - 1942 ישבנו שלושתנו חברי יעקב פרידמן ומשה שטרן ואני בבית הכלא בעיירת ילשבה שבהונגריה לאחר שנתפסנו בגבול. כמו רבים חיפשנו דרכי בריחה להונגריה - ולריק. הרופא דר׳ ארנסט ליכטיג הי״ד הסביר לי שכל המאמץ לקבלת רשיון נסיעה לצורך ״טיפול רפואי״ בעיירת גבול הוא הבל הבלים וחבל לבזבז זמן על כך. אתה צעיר, שא רגליך וברח! מצא גוי שיקנה לך כרטיס לרכבת, לבש תלבושת מתאימה וסע עד הגבול והסתנן להונגריה. אילו לא הייתי נשוי ואב לילדים הייתי גם אני עושה כן.

ביום ב׳ אחר שבת הגדול נועדנו לטכס עצה כיצד משיגים גוי נהג נאמן שיסתכן תמורת שכר להסיענו עד הגבול ההונגרי? פנינו בענין זה לשכננו בחצר ר׳ נחמיה אנגלנדר הי״ד בעל משאיות, שמא מכיר הוא נהג כזה? ר׳ נחמיה זה הוא אביהם של ר׳ שמעון אנגלנדר נ״י מבני ברק ושל עקיבא אנגלנדר הי״ד שנפל במלחמת השחרור באיזור עזה. הנה באותו יום ג׳, שבו נצטוו יהודי קזמארוק הגברים בני 16-45 להתיצב למחרת בערב פסח במבצר טקלי ואני ביניהם, הודיע לנו ר׳ נחמיה, שאכן מצא נהג כזה בשם לודביג שתמורת סכום עתק, הוא מוכן להסיענו עוד הלילה אל הגבול ובלבד שנספק לו בנזין. שנינו מסרנו את כל חסכונותינו לחברנו יעקב פרידמן שמימן למעשה את הבריחה. פניתי למר יוסף שלוס ז״ל ולמר פרוינד ז״ל, שהיו אז עדיין סוכני דלק מטעם חברת דלק בחו״ל והללו הבטיחו לי לספק לנהג בנזין בחינם כמה שצריך לבריחתנו. ר׳ נחמיה ורעיתו רחל הי״ד הזמינונו לסעוד אצלם ולשהות בביתם בערב כדי

להיות במצב הכן לבריחה. לפנות ערב נפרדנו מרבינו והוא בירכנו בברכת צאתכם לשלום ואיחל לנו ולעצמו בהתרגשות שנזכה להתראות בירושלים. בערב נפרדנו ממשפחת ר׳ לייב גולדשטיין שגרנו בביתם. והנה חיכתה לנו אלמנתו של ר׳ יוסף זינגר ז״ל שהיה שו״ב וחזן הקהילה וביקשה שנקח תחת חסותנו את בתה היחידה המאומצת שהסתירה אותה עד כה. לאחר שהבענו את נכונותנו להסתכן עמה ביחד היססה ולבסוף נרתעה.

התלבשנו תלבושת חורפית של איכרים. מרת גיזה גיטל גולדשטיין ז״ל נתנה לנו קצת מצות יד וקצת מזון לאחר שנפרדנו ממשפחת גולדשטיין ומר׳ נחמיה אנגלנדר ורעיתו יצאנו זה אחר זה בחסות הלילה לסימטא נידחת שם חיכה לנו הנהג ונכנסנו למכוניתו ואמרנו: אנא ה׳ הושיעה נא, אנא ה׳ הצליחה נא.

נסענו מאות קילומטרים תוך עקיפת ערים ויישובים גדולים והכל התנהל כשורה. לאחר חצות הלילה נכנסנו לכפר ספר והנהג עצר ואמר לנו: הגענו עד סמוך לגבול, לפניכם בית של יהודי שבוודאי ימצא לכם מבריח לעבור את היער וכך תתפלחו להונגריה. יעקב נתן לו שכרו ונפרדנו בתודה מן הנהג. נכנסנו לבית ומצאנו בו זקן וזקנה יהודים חולים ורועדים ותוהים. הסברנו שאנו מבקשים מורה דרך לעבור את הגבול. הם התחננו לפנינו שנצא מיד מביתם מפני שאנו מסכנים אותם. אמרו: אנו זקנים תשושים ובקושי נעתרו להשאיר את בננו החולני. אם ייודע שהייתם בבית שלנו יתפסונו ויגרשו את כולנו כמו שתפסו, את היהודים שבסביבתנו. בכל פינה שורצים רשעים. ביקשנו את הזקן שלפחות יראה ויסביר לנו את הכיוון לגבול. הזקן יצא מן הבית והראה לנו נחל ואמר: תלכו ליד הנחל אל היער. ביער תמצאו נתיב עגלות שלפעמים היא ליד הנחל. תלכו בנתיב כמה קילומטרים עד שתגיעו לעיירה ילשבה שסופחה להונגריה ויש בה קהילה יהודית. היזהרו בדרך.

יצאנו בחשכת לילה ובסערת שלג והלכנו לאורך הכפר והנחל ונכנסנו בעבי היער. הסערה טשטשה את הנתיב ותעינו ביער. יעקב נהיה מורה דרך שלנו ואמר שעלינו להתחקות אחר הנחל וללכת נגד זרימתו מפני שהבחין שזרם אל הכפר - וכך עשינו. נדדנו ובוססנו כל הלילה בשלג עד שלפנות בוקר הבחנו במנסרה מופעלת. יעקב הניח תפילין והתפלל.

שאלנו אותו: כיצד אתה מניח תפילין בשעת סכנה כשעלינו להיות כולנו עיניים במה שלפנינו! הוא הסביר לנו שעלינו לנהוג באמונה ובבטחון כאילו אנו מטיילים. לאחר שגמר תפילתו ריחרח סביב המנסרה וראה שאין שוטרי גבול ושמע דיבור סלובקי. תפס שהיער הוא ברבונות סלובקית. הוא העז לדבר עם אחד מפועלי המנסרה והלה הסביר לו כיצד להגיע לעיירה ההונגרית ילשבה ושמבחינתו יעברו כל יהודי סלובקיה להונגריה. הלכנו ביער באותו כיוון והנה לאחר כחצי שעה ראינו את העיירה ילשבה שבעמק במרחק כשני קילומטרים. החלטנו להשאר כל היום בעבי היער ובליל הסדר נסתנן בחסות הלילה לעיירה וניכנס לבית יהודי ראשון ונבקש סיוע להסיענו מהר לתוך פנים הונגריה. הסערות שככו, נחנו וייחלנו יום שמורים ללילה.

לפנות ערב הבחין בנו אדם כנראה היערן והציג עצמו לפנינו כסלובקי, תושב ילשבה, המוכן לעזור לנו והבטיח להביא אלינו יהודים לקבלנו כאורחים בביתם. באין ברירה שיחקנו כמאמינים ומודים לו על עזרתו ויעקב נתן לו סכום דמי לא יחרץ והתחבאנו בעבי היער. לאחר שעה קלה הגיעו אלינו היערן עם שלושה בחורים חובשי כובעים, שהציגו עצמם לפנינו כיהודים המבקשים לארחנו בבתיהם. הם הוליכונו מן היער העירה ובדרך שאלו אותנו שאלות רבות. השבנו להם דברים כהוויתם, שאנו ילידי רוסיה הקרפטית שבריבונות הונגריה ורצוננו לשוב להורינו, אך לא הספקנו להכין לנו תעודות הונגריות. הם העבירו אותנו דרך חוצות העיירה הישר לזנדרמריה.

בשעות הראשונות התיחסו כלפינו קציני הזנדרמריה ההונגרית בצורה אנושית, ואף רמזו שיתכן שישחררונו. מסתבר שאף קהילת ילשבה פעלה למעננו. לבסוף קיבלו הוראה מגבוה שהיות ולא הוכחנו בכתב שאנו נתיני הונגריה עליהם להחזירנו ולהסגירנו בידי הסלובקים. מיד שינו את טעמם והכניסו אותנו לחדר מעצר. נטלו את נעלינו ואת חגורותינו וסגרו אותנו על בריח ומנעול. בליל הסדר הזה ישבנו בפעם הראשונה בחיינו בבית סוהר. למחרת הבוקר הוא יום א׳ של פסח הוציאו אותנו מחדר המעצר והעמידו אותנו ליד קיר וחיילים עם רובים מאחורינו כאילו עומדים לירות בנו כדי להפחיד אותנו. מילמלנו שמע ישראל. אחר כך שמענו מפי קצין דרשה של זעם לאמור: כיצד העזנו להתפלח לאדמת הונגריה וכו׳ וכו׳.

הם החזירו לנו את כל חפצינו ונצטוינו לצעוד לפני חיל הונגרי חמוש וזה הוביל אותנו עד הגבול הסלובקי והסגיר אותנו בידי שוטרי גבול סלובקיים. מזאת חרדנו מאד.

ב. הובילונו לורוצה ולקזמארוק ולמחנה הריכוז בנובאקי

השוטרים הסלובאקים הובילו אותנו לתחנתם שבכפר ספר, מיששו בחפצנו, אך לא בקשיחות. הם חקרו אותנו ושאלו שאלות בלי סוף: כיצד ברחנו ולמה לא נזהרנו כראוי עד שנתפסנו וגרמנו להם עבודה קשה של הכנת פרוטקול ארוך על מעללינו. הם ביקשו מקצב יהודי שבסביבה, שהיה אז עדיין חסוי כבעל תעודה צהובה להביא לנו אוכל כשר - הרי משלנו לא תאכלו. לפנות ערב נכנסה לתחנה נערה שחרחרה נאה כבת 15 והביאה עמה סל מזון חם וכלים ואמרה לנו: זאת מהורי לכם אוכל כשר לפסח. סעדנו, שהרי מעת לעת לא בא אוכל לפינו. הנערה ישבה דומם מן הצד והמתינה לכלים הריקים ובכתה בכי חרישי וריחמנו עליה מאד. השוטרים חיממו לנו את חדר המשמר ושמרו עלינו כל הלילה לבל נברח.

למחרת ביום ב׳ של פסח הובילו אותנו לעיירה ורוצה והכניסו אותנו לחדר המעצר של העיריה ונחקרנו שוב על ידי ראש העיר. יעקב הוציא מחביונו סכום כסף ותקע בידי שומר חדר המעצר וביקשו שיודיע עלינו ליהודים שבקהילה. בצהרים הופיע לפנינו יהודי זקן נשוא פנים בשם אטלס (שמו הפרטי לא זכור לי) ובירכנו במאור פנים בשמו ובשם אשתו בברכת יום טוב והשומר התיר לו להכנס אלינו. הזקן הביא לנו שני סלים של מזונות, מפה, סכו״ם, צלחות ואף נטלה לנטילת ידים ומגבת. וכה אמר לנו: אכלו בני ויבושם ויערב לכם! ראו נא עצמכם כבני חורין. אכן הביא לנו צלי בשר ומעדני פסח נפלאים. הזקן ספר לנו שאף בורוצה תפסו השלטונות הסלובקיים את הבנות והגברים ״לעבודה״ כמו בקזמארוק. ביקשנו שיודיע טלפונית או במברק לר׳ מנחם ברגר בקזמארוק שנתפסנו - והוא עשה כבקשתנו. הסבא הזקן ר׳ אטלס האיר עינינו בימי האפילה הללו.

למחרת לפנות בוקר בשבת דחוהמ״פ לקחו אותנו שני שוטרים חמושים והודיעו לנו שהם מחזירים אותנו תחת משמרתם לקזמארוק. בתחנה הסמוכה העבירו אותנו לקרון רכבת אחרת ובו יהודים שנתפסו

באיזור ברדיוב והובלו תחת משמר לזילינה. זכור לי שיהודי אחד בשם יחזקאל רוט מברדיוב ביקש ממני, שאכתוב לאשתו ולרמוז לה שראיתי אותו בדרכו "לחתונה" בזילינה. השוטרים הגיעו עמנו בשבת לקזמארוק והכניסו אותנו לחדר המעצר של העיריה. אזכרה ואהמיה, שבאותו יום ביקרו אותנו בחדר המעצר מרת אנא לקס ז"ל ומרת בריינה פוגלמן ז"ל שבעליהן היו בין כלואי המבצר טקלי, והביאו לנו אוכל ועודדו אותנו. כמו כן ביקר אותנו ר' מנחם ברגר ז"ל, שכבר ידע שנתפסנו וכבר השתדל בענייננו. הוא הודיע לנו שנמסר לו שעומדים להעביר אותנו למחנה הריכוז נובאקי, ושכבר שיגר מברקים למשפחותינו בהונגריה שימציאו לנו תעודות המעידות על נתינותינו ההונגרית והביע תקותו, שבהיותנו בנובאקי נרויח זמן ויש סיכוי בענייננו.

אהה, באותה עת הוסעו יהודי קזמארוק הכלואים למחנה הריכוז בזילינה.

ג. הכלואים במחנה הריכוז נובאקי להגליה

שלושתינו וברוך יונגר והולצר (שמו הפרטי לא זכור לי) מקזמארוק ועוד כמה יהודים מציפס התיסרנו מאז פסח במחנה הריכוז מוקף גדרי תיל בנובאקי, ובו נכלאנו כ-400 יהודים מרחבי סלובקיה בגין בריחה וסיבות שונות והוחזקו בו עד שתבוא שעתנו להגליה. סמוך למחנה זה היה מחנה עבודה נפרד לגמרי לבחורים שבגיל הגיוס ובהם כמה בחורים מקזמארוק והסביבה ואחד ממנהלי העבודה היה יהודי מקזמארוק בשם שכטרמן. היו בינינו שזכו לעבור למחנה העבודה. רוב שעות היום היינו כלואים ודחוסים ויכולנו לצאת רק למחראות של המחנה. נתנו לנו 200 גר' לחם ליום, תה לארוחת בוקר וערב ומרק לארוחת צהרים. היה בצריפנו ר' יחזקאל מברדיוב שמטעמי כשרות לא אכל את המרק. קיבלנו משרידי יהודי קזמארוק חבילות מזון על שמנו וכן קיבלו גם אחרים חבילות כאלה והתחלקנו בהם ופיצינו את ר' יחזקאל שדיקדק בכשרות.

לפעמים הוציאו אותנו הגרדיסטים אל הנחל שעבר ליד המחנה לרחצה ולכביסה. בצריף השכן לצריפנו היו כלואות נערות מציפס וסלובקיה המזרחית ומחיצת קרשים חצצה בינינו. זכורני שמות שתים מהן: עמליה ובאום מסטרופקוב. הנערות התנדבו וביקשו מאד לכבס את

הכבסים שלנו בנחל. סירבנו מפני שלא מלאנו לבנו להטריח את הנערות המיוסרות והעדינות בתכבוסת הכבסים המלוכלכים שלנו - אך לבסוף נכנענו להן.. יהודי מבוגר בר אורין, דומני ר׳ יחזקאל רמז לנו: יש דברים בגו בחפץ לבן של הנערות הכלואות האלה לכבס בשבילכם בחורי ישראל, לא במי הנחל הקרים אלא גם בדמעות רותחות הן מכבסות לכם... לאחר כמה שנים מצאתי מעין רחשי לב אלה בשירי רבי יהודה הלוי: ״עפרה תכבס את בגדיה במי דמעי ותשטחם לשמש זהרה״.

בצריפנו היה בחור יוראי שפיצר שהשתלט על כולנו. הוא הקפיד על נקיון הצריף, סיפר אותנו, עודד אותנו לשיחה ולשירה בלחש ולימד אותנו שירים עבריים ושירים ישנים של עבדים כושיים השואפים לחירות. ברוך יונגר הצליח להסתנן חוץ למחנה - וחבל שלבסוף נתפס באחד הכפרים הסמוכים למחנה והוחזר אלינו. בין הגרדיסטים ששמרו עלינו מצא יוראי את חבירו מבית הספר התיכון ושאלו: בחור שכמוך, מה ראית לתפוס עבודה בזויה זו להיות כולא אנשים ישרים על לא און בכפיהם?! והלה השיב לו: ״בזכותכם עודני בסלובקיה, אלמלא אתם אפשר והיו שולחים אותי ואת הגרדיסטים לחזית הרוסית. אתם מצילים אותנו...״

ד. מנובאקי לבודפסט

אחר מאמצי הצלה מתואמים של ר׳ מנחם ברגר ז״ל ושל משפחתי ואחי יעקב יוסף בהונגריה קיבלתי במחנה ב-15,5,42 לפנות ערב צו לצאת את סלובקיה תוך 24 שעות; ולא...! וזאת על סמך מסמך הונגרי של מה בכך שהורי הם תושבי הכפר זאדני שבהונגריה - ולמעשה הייתי מחוסר נתינות מפני שלא חזרתי להונגריה בשנת 1939. לא ידעתי היכן להסתנן להונגריה ולא היו לי אמצעים ושעת היציאה דחקה. לכן חזרתי לקזמארוק ליטול עצה מר׳ מנחם ברגר ז״ל, מה לעשות. מצאתי את יהודי הקהילה במצוקה איומה בעת הפוגה שבין הגליה להגליה. איש מהם לא ידע מה צפוי לו מחר ומה גורלם של יקירי נפשם שהוגלו ונסחבו מאז הפסח לפולין, והנה אף במצוקתם זו שקדו יהודי קזמארוק על מתן סעד לזקנים וחולים ולמשפחות עם ילדים, שהרי אז עדיין יותר ממחצית הקהילה לא הוגלתה. בידי ר׳ מנחם ברגר עלה להאריך את צו היציאה שלי לעוד 24 שעות. מרת בריינה פוגלמן ע״ה, שאת בעלה ר׳ הירש בר

פוגלמן תפסו והגלו כבר בפסח ונשארה בקזמארוק עם ילדתה יהודית, עודדה אותי ונתנה לי סכום כסף להמשך דרכי. בפעם הזאת עלה בידי למחרת חג השבועות להסתנן להונגריה בגבול שבין מיכלובצה ואוזהורוד - וזאת בסיועם ועצתם של מר פריליך, שהיה אז מזכיר שארית הקהילה במיכאלובצה ושל זוג הקשישים הופמן בכפר זאוואדקה הסמוך לגבול והרופא היהודי שבאותו כפר, שהיה רופאו לשעבר של ראש הממשלה הצורר דר׳ טוקה ומר ליאו זימן. הגעתי לבית היהודי הראשון באוזהורוד של משפחת טרייטל והנה הצעיר משה טרייטל ז״ל הי״ד הושיבני באוטובוס למונקאטש כבקשתי והדריך אותי היכן לרדת שם בשביל שליחותי. הגעתי לפנות ערב הישר אל הוריה הקשישים הי״ד של מרת ברײנה פוגלמן ע״ה ובקשתי מהם להמציא לה מיד תעודה הונגרית רשמית המעידה שהיא בת לתושבי מונקאטש ומברק רשמי שהתעודה בתוכן זה כבר בדרך אליה וזאת כדי שתשיג צו יציאה מסלובקיה על שמה ובתה. וכן ביקשתים להודיע אותו תוכן מיד בסיוע השכנים לקרובים של יהודי קזמארוק ולאחרים ולמשפחות חברי שהתיסרו עמי במחנה הריכוז נובאקי וכן להודיע להורי שאכן הגעתי. בעינים דומעות הבטיחו לעשות מיד כבקשתי.

בתור מסתנן להונגריה לא רציתי לסכנם בשהייה יתירה בביתם ולכן נכנסתי לבית מדרש קטנטן (שטיבל) מוצנע שבקצה חצר הבית ובו היתה ספריה תורנית טובה. לאט לאט התכנסו יהודים לתפילת המנחה, ואכן ההודעות המבוקשות נמסרו וביקר אותי אחיו של משה שטרן.

לפני תפילת המנחה ניגש יהודי אל ארון הקודש, פתחו ושפך שיחו באידיש:

״רבונו של עולם, אמרו חז״ל שמן השמים ועד הארץ מהלך חמש מאות שנה. הנה אנו עמך ישראל שוקעים-??שוקעים מרום לתהום בגלות כבר אלפיים שנה. הוי, כמה עמוק כבר שקענו בבוץ הגלות! ולא עוד אלא שתוך שקיעתנו בועטים ורוצחים בנו כלית דין ולית דיין. אני מותר לך על עולמך שהופקר בידי מרצחים שבו כנסת ישראל שותתת דם ומושפלת עד שאול תחתיות. אף אתה כביכול שוקע עמנו בבוץ וכי סבור אתה שבכוחנו להוציאך, אלהים אדירים, מן הבוץ?! אנא השם, קדש נא אתה את שמך ברבים וגאל את עצמך ואת עם ישראל והרם נא קרן

ישראל! באין ישראל - אין ברית וחסד ורק תוהו ובוהו בעולמך... אנא יתגדל ויתקדש שמה רבה!"....

לאחר שהייה כחודש במונקאטש נסעתי לבודאפסט. מצאתי בבירה זו כמה מפליטי יהודי קומארוק והסביבה כמו:

צבי גרינבורג ז"ל, בנו של רבינו ששכב בבית החולים היהודי;

אחותו שרה הי"ד עך בעלה הרב שלום משה אונגר, עתה ראש ישיבת ניטרה בברוקלין;

רבי נפתלי בירנבוים ובנו דוד,

שאול גסנר ואחרים.

התגוררתי בבודאפסט באופן בלתי חוקי. רבי אשר אנשיל שאטין מצא בשבילי עבודה בהוצאה לאור של ספרי קודש.

בינואר 1943 נלקחתי על ידי הצבא ההונגרי עם יהודי הונגריה הצעירים למחנה עבודה לנוביסאד (מקודם יוגוסלביה) ואחר כך לאוקראינה ורוסיה הלבנה.

לאחר השיחרורו שימשתי בשנת תשמ"ו מזכיר הרבנות הראשית בבראטיסלבה לשרידי הקהילות בסלובקיה והייתי פעיל בבני עקיבא.

הייתי בין מעפילי אנית תיאודור הרצל והוגלינו לקפריסין. אף במחנות קפריסין הייתי פעיל בבני עקיבא. סוף סוף זכיתי לעלות לארץ ישראל בטו בשבט תש"ט 1949 ומאז אני בקשרים עם יוצאי קומארוק עד היום.

פרק שמונה עשר

המשך ההגליות באפריל-מאי 1942 וההגליה הכוללת בין ט-כ סיון תש״ב 25 מאי - 5 יוני 1942

א. הגלית יהודים מחוסרי תעודת חסות בשלבים מחריפים

מפעם לפעם נצטוו היהודים הנשארים, מחוסרי תעודות חסות צהובים, להתיצב במבצר טקלי וקול המתופף העירוני נשמע בחוצות קזמארוק בפני המוני המונים מכריז ואומר:

להוי ידוע ליהודים בני גיל אלה ואלה וכו׳ שעליהם

להתיצב מחר בשעה 7,00, בבוקר לעבודה וכו׳ וכו׳.

שלטונות הרשע תפסו עד תחילת יוני יהודים בשלבים שלבים: בחורות; אחר כך גברים עד גיל 45 ובכללם אף אבות לילדים קטנים ונשארו בבית אמהות עם ילדים קטנים בלי פרנסה והגנה; אחר כך תפסו אף זוגות בלי ילדים קטנים, לאחר שבניהם-בנותיהם כבר נתפסו או התחבאו וברחו, בנימוקי התחסדות שאינם מפרידים בין בני זוג. וכן היו גרדיסטים סלובקיים וקלגסים גרמניים עורכים לפעמים בלישות פתע ומרחרחים ככלבי ציד אחר נערים ונערות במחבואיהם. בדרך כלל התחבאו הללו בצינוקי סתר מוסוים בעליות גג ובמרתפים עד שעת כושר ראשונה לבריחה ובינתיים סיפקו להם אחיהם בחשאי חשאין מזון. המתחבאים ״המאושרים״ חלו ורעדו כל הזמן מאימת הבולשים ולפעמים כמעט שנתפסו. מעשה באחיות לנץ שכשבאו לתפסן קפצו בשניות האחרונות מחלונות הבית שבקומה שניה אל סמטה אחורית וחמקו למחבואי סתר עד שנמלטו להונגריה. ולעומת

זאת היו מקרים שבגלל תקלה קלה נחשפו ונתפסו במחבואיהם או בשעת בריחתם.

באותם הימים החריפו השלטונות את הסתתם הארסית נגד היהודים. אדוארד אליהו לאופר ז״ל (תאופיל גולה) מספר בעדותו:

״את הערבים הייתי מבלה בסירוגין אצל דר׳ ליכטיג, גזה שטורך, מצנר והמרשלג. מדי פעם השתתפתי באסיפות ״מפלגת הלינקה״. במוצאי שבת אחד נודע לי שם, כי למחרת היום, כלומר ביום הראשון 9,5,1942 שהוא יום השבתון הנוצרי, יבקר בקזמארוק אנטון ושק (ANTON VAS'EK) שהיה הממונה מטעם הממשלה הסלובאקית לעניני היהודים. הוחלט לקרא לכל אוכלוסית קזמארוק והסביבה להשתתף בעצרת חגיגית וגדולה לרגל ביקורו של ושק. ביום הראשון בבוקר נדרשתי על ידי איש ״משמר-הלינקה״ פיבוברצ׳יק (PIVORC'IK) לבוא אל ״בית הלינקה״, ליטול לידי דגל הלאום ולהתיצב בתחנת הרכבת של העיר לקבלת פניו של ושק. באתי למקום המיועד והתיצבתי בכיתת הדגלנים. ושק הופיע בלויית כ-10 ברנשים. צעדנו מתחנת הרכבת אל בנין העיריה שבחזיתה הותקנה במת הנואמים. על הבמה תפסו את מקומם האורחים וכל אנשי ״המשמר״ החשובים של קזמארוק וסביבתה. ברחבה לפני הבמה נאספו כ-3000 איש. ושק, צורר היהודים, נשא נאום הסתה ארסי נגד היהודים. הכרזתו, ״אנו ננקה כל שטחה של סלובקיה מיהודים״ נתקבלה על ידי שומעיו בשאגות פרועות. מן דהוא צעק: ״אבל מתי זה כבר יקרה? יש לנו כאן עוד המון יהודים!״ ושק הבטיח שהממשלה תדאג לביצוע מהיר של הענין וקרא לאוכלוסיה לא לאפשר ליהודים פרנסה וקיום.

אחרי עצרת המונים זו ערך ״משמר הלינקה״ המקומי באנקט ראוה לאורחים. ושק ופמלייתו הסתלקו ברכבת לילה חזרה לבראטיסלבה, אך בריוני ״משמר הלינקה״ המקומיים המשיכו להתהולל בכל אולמותיה של קזמארוק עד לשעות הקטנות של הלילה. ימים ספורים אחרי העצרת הזאת נודע לי כי הפארלמנט הסלובאקי חקק חוק יסוד מיוחד ב-15,5,1942 שלפיו יגורשו היהודים באופן ״חוקי״. נכסיהם יוחרמו לטובת המדינה

הסלובקית. אלה מהיהודים בלבד שיש בידיהם תעודות חסות נשיאותיות יינצלו מן הגירוש. תחת הרושם של הידיעות האלה מיהרתי אל דר׳ מצנר. הצעתי לו שבעוברו בין הכפרים לרגל איסוף הגרוטאות, יזהיר את היהודים החיים בהם ויאיץ בהם לעשות הכל למען מציאת מסתור לעצמם״.

ואכן הגזירות הרעות החריפו עד שהתרגשה ובאה גזירת ההגליה הכוללת כהמשך עדותו:

״ביום אחד, לפני הצהרים, בחודש יוני 1942 בשעה שלגמתי את כוס הבירה שלי, ישבו בחדר הסמוך אי-אילה אנשי ״המשמר״ ביחד עם חברי ״המפלגה הגרמנית״. קלטתי את שיחתם ומדבריהם הבנתי כי הם עסקו בתכנון חלוקת רחובות העיר ביניהם, במטרה לבצע בהם למחרת היום מעצר יהודים שעוד נותרו לגור בהם. שוב מהרתי אל דר׳ מצנר אבל שני האחים נמצאו במסע איסוף הגרוטאות. השארתי בביתם הודעה שייגשו אלי מיד אחרי בואם מן המסע. אחר כך הלכתי אל דר׳ ליכטיג, אל משפחת פרלרוט (PELROTH) ואל דר׳ סנטו (SZANTO) ובקשתי מהם שייצאו להזהיר כל שאר היהודים מפני הסכנה המתקרבת. בערב אותו יום בקרתי ב״בית הלינקה״ ושם אומתו הדברים שהצלחתי לשמוע בפונדק של דולפי בבוקרו של היום״.

אדוארד אליהו לאופר עצמו הציל במסירות נפש יהודים, העסיק יהודים העסקת הצלה במפעלו, התקין מחבואים וסיפק מזון למתחבאים כמתואר במסמך עדותו.

ב. זוועות ההגליה הכוללת של יהודי קזמארוק והסביבה בין ט-כ׳ בסיון תש״ב 25 מאי - 5 יוני 1942 והתרוקנות הקהילה מיהודיה

ההגליות האכזריות של הנערים מגיל 16 ומעלה בימי הפסח ואחריהם היו חיוורות לעומת הגלית היהודים הכוללת מקזמארוק בין ט-כ׳ בסיון תש״ב 25 מאי - 5 יוני 1942 בפעם הזאת הכריז המתופף העירוני בחוצות שעל כל יהודי קזמארוק להתיצב למחרת הבוקר בשעה 7,00 במבצר טקלי

פרט לבעלי תעודות חסות צהובות. באותו בוקר עטו הסתערו המוני גרדיסטים סלובקיים עם קלגסים גרמניים על בתי המשפחות היהודיות והאיצו בהם לצרור צרורותיהם לדרך תוך דקות ספורות ולמסור להם מפתחות דירותיהם ולהסתלק מן הבית. האומללים צררו קצת לבוש, שימורי מזון ואבקת חלב לתינוקות, קצת תרופות, טלית ותפילין פמוטי שבת וספרי קודש והוצאו מבתיהם.

הצוררים נעלו את הבתים על תכולתם והדביקו על פתחיהם צוי הפקעה להיותם מעתה רכוש המדינה. מי בכוחו לתאר את בהלת כולם ואת בכים של הילדים שבבת אחת נהיו חסרי בית! באותו בוקר הובילו הצוררים האמורים עליזי גאוה חמושים ברובים בחוצות קזמארוק משפחות יהודיות שלימות מעולל ועד שיבה כשצרורותיהם על שכמם ותינוקותיהם וילדיהם, שלא טעמו טעם חיים וטעם חטא, בידיהם אל מבצר טקלי.

סיפר לי ר׳ יוסף ברודי באותו זקן תמים בן 80 ר׳ מלך אנגלנדר ז״ל הי״ד שהשכים ואץ באותו בוקר עם צרורו למבצר וסגר את ביתו לפני שבאו אליו הגרדיסטים לתפסו, כסבור היה בתמימותו שעליו רק להתיצב, כי מה יעשו בזקן מופלג כמוהו. סיפר לי מר אליעזר צולמן בחותנו ר׳ יצחק גולדמן ז״ל הי״ד כבן 82 וכמעט עיור כשביקשו בני משפחתו להחביאו אמר להם: מה אתם חרדים כל כך?! אתיצב לפניהם ויחזירוני הביתה...

שמעתי מפי הגב׳ אדית ספראי, שבתו גיזה גיטל גולדשטיין הי״ד התלבשה אז במיטב שמלות השבת ואמרה: כלו כל הקיצים והגאולה מוכרחה לבוא ועלינו לצאת לקראת המשיח....

לאחר שריכזו את המשפחות במבצר זה, הובילו וטילטלו שוב את כולם כ-800 נפשות כעדה שלימה בחוצות העיר, ובהם תשושים וחולים, כעבריינים אל תחנת הרכבת והסיעו למחנה הריכוז בפופראד.

עקב הגליה זו חרבה כמעט קהילת קזמארוק ולא נשארו בה אלא יהודים בודדים בעלי תעודות צהובות ונשיהם וילדיהם שלמטה מגיל 16 ועוד כמה יהודים מתחבאים. סתם יהודי לא היה זכאי לחיות בסלובקיה והיה בחזקת נדון להגליה. הנשארים בקהילה: מאיר רפאל מיקשה

פרלרוט, ה׳ רוטר, צ׳ובה אלכסנדר ושאול גסנר הכינו במהירות חבילות מזון למגורשים והתאמצו להמציאן להם בעודם בפופראד בסיועו הנמרץ של ה׳ גרהארדט - ואכן הגיעו אליהם.

בפופראד הכניסו ודחסו אותם לתוך קרונות בקר, שבהן חור או דלי לבית שימוש ודלי מים, להמשך הסעתם לפולין. הקרונות ננעלו מבחוץ בבריחים ונחתמו כמו משלוח בקר. מי יתאר את מחזות האימים שהתרחשו לפני ותוך הסעתם. לפני שהוכנסו לקרונות חתכו הגרדיסטים לרבים מעל גביהם את רצועות תרמילי הגב ושדדום לעצמם בטענה, שבין כך ובין כך עתידים הגרמנים לשדדם, לכן מוטב שאנו הסלובקים נזכה בהם תחילה. בקרונות הנעולים הוסעו בצפיפות איומה יחד גברים ונשים, אמהות ותינוקות, זקנים וזקנות, תשושים וחולים. האומללים היו צמאים ומזיעים, מעולפים מחמת חוסר אויר צח לנשימה, ונשימה חוזרת של הבלי פי עצמם, רצוצים מבלי יכולת שכיבה וישיבה בתוך הדוחק שבקרונות. מי יתאר את בכיות הילדים המעונים ותחנוניהם לטיפת מים נוספת ואת קשיי הקשיים והבושה של עשיית צרכיהם זה בפני זה ואת הסירחון והזוהמה שבקרונות ואת התחלואה שנוצרה בהן! וכך הוסעו הובלו כבארונות מתים-חיים אל גיא ההריגה שבפולין. השלטונות הסלובקיים התחסדו במצח נחושה לאמור שבהגליה זו הם נוהגים במדת חסד נוצרית שאין מפרידים בין משפחות אלא מגלים ביחד משפחות שלימות למקום העבודה של ראשי המשפחות!.....

ג. על קידוש השם

וכך הובלו הנאהבים והנעימים יחד והומתו ומתו יחד ב״אחד״ בכל מיני מיתות משונות ואכזריות על ״קידוש השם״. באותם ימי ההגליות לא עלה על דעתו של יהודי מיהודי קזמארוק והסביבה להציל את חייו על ידי השגת תעודת מומר למראית עין, שכאילו טבל לנצרות עד ליום 14,3,1939 - והיו כמה כמרים אבנגליים שבתחילה עדיין נתנו תעודות כאלה. אמנם היו יהודים שהתחזו ללא יהודים כמו אדוארד אליהו לאופר (תיאופיל גולה) אבל מומרים אנוסים להצלה לא היו בקזמארוק והסביבה.

והנה אף מומרים אנוסים להצלתם בסלובקיה ביקשו כבר באותו קיץ הרה אימים של שנת תש״ב 1942 להתנער כליל מדתם של רוצחי משפחותיהם ולחזור בתשובה שלימה ליהדות. להלן כמה שורות מרטיטות מתשובתו מיום כ״א אלול תש״ב 3,9,1942 של רבי שמחה נתן גרינבורג זצ״ל הי״ד לרבי שמואל דוד הלוי אונגר זצ״ל רבה של ניטרה:

״והנה ידוע בעוונותינו הרבים מצב אחינו בני ישראל וממש שחה לעפר נפשנו וכמעט לא קמה רוח באיש ונותרנו מעט מהרבה והנשארים זוחלים ורועדים לקול עלה נדף מאימת הטילטול שלא יצטרכו לילך בגולה כרובם של אחב״י ממדינתינו אשר מצבם איום ונורא ברעב ובצמא בעירום ובחוסר כל רח״ל וגם ההכרח לחלל שב״ק וכדומה ומחמת יראה כמה מאחב״י כצאן טעו בסברם שהיציאה מהדת יהי׳ להם להצלה ולמחסה לפטור מעול הגלות. מהם יצאו ממש בפועל ומהם אשר המציאו להם כתבי שמד רח״ל ומתנהגים בדת יהודית כמקדם בצנעה ונזהרים מלעשות עבירות. ובאמת הרבה מהם כשוגגים וטועים בחשבם שלא עשו בזה מאומה נגד דת תוה״ק ועליהם בוודאי יש ללמוד זכות ולדונם כאנוסים.

ועל כן לפי עניות דעתי יפרסם כהדר״ג מחותני שליט״א קול קורא בלשון אשכנז ובלשון המדינה בשם הרבנים שיחיו היות שימים הקדושים ממשמשים ובאים עלינו לטובה לשנת גאולה וישועה ולהרמת קרן ישראל החיוב על כל אחד ואחד מאחינו בני ישראל לפשפש במעשיו ובפרט אלו היוצאים רח״ל לתקן את אשר חללו ש״ש רח״ל וכדי שלא יהי׳ מובדלים ומופרשים מעדת ישראל בכל ענינים יתודו ויפרסמו בביהכנ״ס ברבים שמתחרטים בחרטה גמורה על יציאתם ומקבלים עליהם תשובה כפי שיורו הבי״ד אז בודאי הקב״ה ישמרם ויהי׳ בכלל חבר אני לכל אשר יראיך ויזכו לחזות בנועם ה׳.״

תשובתו נדפסה במלואה בספר ״שאלות ותשובות מקדשי השם״ סימן צב שקיבצם הרב צבי מייזלס. אביא את התשובה במלואה בנספח לספר.

יוסף קורנינסקי מעיד בספרו ״בשליחות חלוצים״ עמוד 117:

״זכורני מקרה, שהנערה איבי שווארץ, חברת המכבי-הצעיר, נאלצה על ידי אמה להתנצר. בבואה בפני הכומר, נשאלה אם היא מתנצרת מהכרתה? השיבה הנערה שהיא באה בלחצה של האם. הכומר סירב לנצרה. בשובה הביתה חוללה האם שערוריה, ולמחרת היום שמה ילדה זו קץ לחייה״.

פרק תשעה עשר

מאבקי הצלה נואשים ביוני - ספטמבר 1942; הגלית יהודים מקזמארוק והסביבה ביום הכפורים תש"ג 21,9,1942

א. מאבקי שארית היהודים ביוני ספטמבר 1942 על חייהם

כאמור נשארו בקזמארוק לאחר ההגליה הכוללת של מאי-יוני קומץ של יהודים בעלי תעודות צהובות, המעידות שעודם נחוצים לכלכלתה של סלובקיה, הם ונשיהם וילדיהם שלמטה מגיל 16 ועוד כמה מתחבאים במחשכים. מהיכן עצרו היהודים המיוסרים האלה כוח להמשיך להתקיים ולחיות? כדי לעזור עם האפשרות הראשונה בשארית כוחותיהם לאחיהם ולילדיהם המגורשים, וכדי שבבוא הגאולה יהיה להם אל מי לחזור. האמן האמינו באמונה שלמה וציפו, שבמוקדם או במאוחר תובס גרמניה הרוצחנית והעולם ישוב להיות עולם ויש תקוה לשארית ישראל. לפיכך התאמצו להצליח בעסקים כדי להוכיח שכדאי לתת להם לחיות. הוצאות העסקים היו עצומות: משכורות שמנות למלאימי העסקים (האריזטורים), מסים גבוהים לממשלה, שלמוני "דמי לא יחרץ" חוזרים ונשנים לפרנסי מפלגת הלינקה הקתולית ולגרדיסטים שלה ולראשי השלטונות המקומיים. כך למשל שילמו ללאפוריס, ראש מפלגת הלינקה בקזמארוק, אלפי כתרים סלובקיים. כל זאת כדי שימליצו עליהם מפעם לפעם טובות להארכת תוקף התעודה הצהובה לבל ירעו ולא ישחיתו; ולבסוף - לפרנסת עצמם ועזרה לאחיהם במצוקה. עם הזמן כבר לא נשאו העסקים את עצמם והיו היהודים מוכרחים להסתכן בעסקי מטבע ובשוק השחור כדי לפרנס את העסקים למען הצלת חייהם ובנפשם הביאו את לחמם. הם היו חייבים להיות

תמיד על המשמר מפני שהיתה אורבת להם סכנה מתמדת, שאף בעלי תעודות החסות הצהובות ייתפסו להגליה למען השלמת מכסת מגורשים.

הפעילים היהודים במרכז היהודים "אוז" פתחו במאמצים לפתחון הצלה מהגליות בעבודות של סלילת נתיבים לרכבות סלובקיה. שר התחבורה פירסם באותם ימי האימים הודעה שדרושים לו לעבודות אלה כמה מאות יהודים ושהללו עם נשיהם וילדיהם יהיו בחסותו ולא יוגלו. היהודים המתחבאים מחוסרי תעודת חסות צהובה התלבטו קשות: האם לא מסוכן לזכות בהצלה זו? שמא אין זו אלא מלכודת? והנה מסר לי מר שאול גסנר מרחובות על אביו ר׳ יצחק גסנר ז״ל הי״ד:

"אבי היה מורה ללימודי קודש ולתלמוד בתלמוד תורה של קהילת קזמארוק והיתה לו תעודת חסות צהובה בתור מורה. משהוגלו תלמידיו ומשפחותיהם לפולין ביטלו לו את תעודת החסות. כדי להציל את עצמו ואת אמי ואת אחי בר המצוה שולקו ואת אחותי בת ה-11 רזקו הסתכן ועבד במסירות בסלילת נתיבי הרכבת באיזור ליפטובסקי סוואטי מיקולש במרחק עשרות קולומטרים מקזמארוק. אחותי חנה בת ה-18 המשיכה להתחבא אצל משפחת רוזנצוייג.

לאחר זמן קצר הוברר שלא היה מקום לסמוך על שום הבטחה של השלטונות. כשרצו הללו להשלים מכסת 1000 נפשות להגליה תפסו יהודים שהעבידום בעבודות חיוניות ביותר".

שונאי ישראל הסלובקיים היו הפכפכים ברשעותם: מצד אחד חפצו, בעיקר אלה שבשלטונות המקומיים, שתישאר שארית יהודים בסלובקיה על מנת שישמשו להם מקור בלתי נדלה לסחיטות כופר נפש וטובות הנאה; מצד שני גמרו אומר אנשי צמרת השלטון טיסו- טוקה-מאך להמשיך בהגליות כלה ונחרצה שלא יישאר בסלובקיה שריד יהודי יודע ועד כאות קיץ על פשעיהם.

והנה אף בסדומה של ממשלת סלובקיה היו יוצאים מן הכלל: שר החינוך דר׳ יוזף סיוואק, שנעתר לבקשת הרב דר׳ אברהם אבא ארמין פרידר זצ״ל לפטור להבא מהגליות לפחות מורים ורבנים של שרידי

הקהילות ונתן להם תעודות חסות ועזר כמיטב יכולתו לפעילים היהודים; שר הבטחון צאטלוש, שמנע מהגליות את הבחורים היהודים שגויסו עד מרס 1942 לעבודה במקום שירות צבאי. בחורי ישראל אלה היו תחת פיקוח קפדני ומנועים להושיע למשפחותיהם בעתות מצוקה וצרה, והם שעתידים להשתתף במרד הסלובקי בסתיו 1944 - שלאסוננו נכשל.

למען כבות את ניצוצות המצפון האנושיים שעוד היבהבו והתעוררו במקצתם של סלובקים למראה הזוועות של ההגליות הנוראות בקיץ 1942 המשיכו שלטונות הרשע בהסתה פרועה נגד קומץ היהודים בקזמארוק. אדוארד אליהו לאופר (תאופיל גולה) מוסר:

״היו גם ערבים בהם ביקרתי בהצגות קולנוע. ההקרנה החלה ביומן-קולנוע בו הוצגו אך ורק הנצחונות הצבאיים של הגרמנים. אחרי היומן בא לרוב תורו של סרט אנטי יהודי. מתכונתו היתה בדרך כלל כזה: יהודי גיבן ומזוקן בבגדים בלויים נושא שק על כתפיו ומתחת לתמונה כזאת הכותרת: ״כך הוא הגיח!״. אחר כך מופיע על הבד דמותו של יהודי לבוש בהידור רב, כשבידו האחת שוט ובשניה תיק גדוש זהב. בסביבו רובצים איכרים מרודים ומזיעים בגלל עבודתם המפרכת. האיכרים זורקים לתוך תיקו של היהודי מטבעות כסף. מתחת לתמונה כזאת הכותרת: ״כך הוא חי!״. התמונה האחרונה שמוקרנת מראה: היהודי המזוקן והגיבן עם השק על כתפיו ומקל בידו פוסע בדרך השדה ומתחתה כתוב: ״וכך הוא הולך!״. סרטים כאלה הוצגו במשך שבועות שלמים. והיו עוד סרטים כגון הוצאת גויות מן הקבר בקמינץ פודולסק. היו אלה גופות קצינים פולניים שנורו. גם בסרט זה הופיעו דמויות יהודים מזוקנים. הכותרת בישרה ״זועות אלה ביצעו היהודים-בולשביקים הרוסיים.״ סרט אחר הציג נערה ארית תמימה שיהודי מוצץ את דמה. הכותרת זעקה: ״זה הוא המוצץ את דמך. אנו נשחרר אותך ממנו!״ ברוח זאת הוצג גם הסרט בו הופיע כנואם נשיא המדינה דר׳ טיסו בכפר האליץ׳ ליד העיר לוצ׳נץ ב-15,8,1942 לפני כמה אלפי מאזינים. הוא אמר בנאומו: ״ידידי, השמדת היהודים איננה חטא; זאת חובה שעלינו

לבצעה." תעמולה כזאת נוהלה גם "בבית הלינקה" בקזמארוק ללא הרף."

יאן שטיינר מצטט בספרו "החקיקה נגד היהודים ונישולם מן הכלכלה במדינת סלובקיה" עמוד 189 כלהלן:

"ב-15 באוגוסט 1942, בחג 'עלית מרים', בעת שהגירושים לאושוויץ ולמחנות ההשמדה האחרים בפולין היו בעיצומם וטיסו, נשיא המדינה וכומר קאתולי, כבר ידע על גורל המגורשים, הוא נשא נאום בעצרת עם בהוליצי, המיטיב ללמד על השקפתו. חלק הנאום הדן בגירושים מובא כאן כפי שצוטט בפסק הדין של בית המשפט הלאומי בברטיסלבה (AZ.TN.LUD 6/46) מיום 15 באפריל 1947 נגד דר' טיסו ושותפיו: אני רוצה לדבר על עוד בעיה שנוהגים להזכירה. הלא היא בעית היהודים. ...שואלים, אם מה שנעשה לפי רוח הנצרות הוא, האם אנושי הוא? האם אין זה שוד וגזל? אך אני שואל: האם לפי רוח הנצרות הוא, אם העם הסלובקי מבקש להיפטר מאויבו הנצחי, מן היהודי? האם זה בהתאם לרוח הנצרות? האהבה העצמית מצוות האל היא, ואהבה עצמית זו היא שמצווה עלי להרחיק כל מה שמזיק לי, כל מה שמסכן את חיי. ודומני שאין צורך לשכנע איש, שהיסוד היהודי סיכן את חיי הסלובקים. ...והמצב היה גרוע הרבה יותר, לולא אזרנו אומץ בעוד מועד, לולא נפטרנו מהם. עשינו כמצוות האל: סלובקי התנער, הפטר מן המזיק שלך! אנחנו משליטים סדר בהתאם לכך ונמשיך לנהוג כך."

ממשלת הזדון הסלובקית טיסו-טוקה-מאך הזמינו לחצים מגרמניה להמשכת ההגליות וליצור רושם כאילו הם פושעים מאונס. (ראה עמוד 23 בספרה של ליויה רוטקורכן, חורבן יהדות סלובקיה). כל דברי התעמולה הסלובקית נועדו לשכך ולהרגיע את דעת הציבור הסלובקי ולהכשיר את ההגליות הבאות. הם נהיו צמאי דמים חייתיים עד כדי כך שהצורר אנטון ואשק הסלובקי שהיה ממונה על הגלית יהודים, הורה ביולי 1942 לתפוס ולרכז את כל החולים היהודיים האומללים מבתי החולים ואת חולי הנפש היהודים למשלוח לפולין.

ב. הפוגה בהגליות באוגוסט-ספטמבר 1942

באותם ימי האימים עלה בידי הפעילים היהודים בלשכת מרכז היהודים "אוז" - לאחר הסתכנות נואשת - לחרור במחיצת הברזל פתחון הצלה לשעה קלה. הם העזו להציע - לפי יזמתו של הרב מיכאל דב וייסמאנדל זצ"ל בעצה אחת עם הגב' גיזי פליישמאן ז"ל הי"ד - לצוררים הממונים על הגלית יהודית מסלובקיה: לדיטר ויסליצני באמצעות קארל הוכברג הגרמנים לחוד ולדר' אנטון ואשק הסלובקי לחוד, כופר נפש למען הפסקת ההגליות מסלובקיה לפולין. ואכן היתה הפוגה בת חודש וחצי באוגוסט-ספסטמבר 1942, שנתפסה כגמול הכופר. אפשר שלהפוגה קצרה זו סייעו אף ההתרחבות בחזית הרוסית ועיכובים טכניים זמניים. מכל מקום הרב וייסמאנדל והגב' גיזי פליישמן הרעישו עולמות במכתבים מזעזעים אל יהדות התפוצות ושיוועו לעזרה להצלת היהודים בסלובקיה ופולין בכופר נפש - אך העזרה לא הגיעה בשיעור הדרוש.

האמנם אפשר היה לחלץ יהודים מצפרני הטרף הדורסנים של הגרמנים בדמי כופר? בסוגיה נוראה זו דנים ומתייסרים:

הרב מיכאל דוב וייסמאנדל זצ"ל בספרו "מן המיצר".

גדעון האוזנר ז"ל בספרו "משפט ירושלים" עמוד 104.

דר' ירמיהו אוסקר נוימן בספרו "בצל המות".

דר' אברהם פוקס בספרו "קראתי ואין עונה".

הגב' ליויה רוטקורכן בספרה "חורבן יהדות סלובקיה" עמודים 31-32.

★ ★ ★

והנה לאחר הפוגה קצרה נערכה שוב ההגליה האכזרית של שרידי יהודי קזמארוק ביום הכפורים תש"ג 21,9,1942.

ג. הגלית שרידי יהודי קזמארוק וציפס ביום הכפורים תש"ג 21,9,1942

והרי תיאורו של מר שאול בן יצחק גסנר, שהתיסר בפרק זמן זה בקזמארוק, כעד ראיה (בתרגומי):

"לפני ראש השנה תש"ג 1942 ערכו שוב הגרמנים והסלובקים צייד כדי לתפוס את היהודים המתחבאים ואת עובדי הכפייה שהיו במקצת חסויים אך חרדים שמא ייחטפו פתאום להגליה. כך נתפסו בלילה הורי ואחי ואחותי הקטנים הי"ד. שוטר סלובקי תפס אותם ברגע האחרון יחד עם אשה וילד מפליטי פולין, שהתחבאו בעליית גג של בית השכן ר' איצי מאיר פריד ז"ל. אבא היה אז בן 42, אחי שולקו סמוך לבר מצוה ואחותי רז'קו בת 11. הם נחטפו ורוכזו עם כמה יהודי ציפס אחרים בפופראד ושם נדחסו בקרונות בקר והוסעו לזילינה ומזילינה לאושויץ.

עוד לפני יום הכפורים נסעתי לפרסבורג אל דודי ליאופולד לייבוש וורם ז"ל, שעבד שם בבית העסק אדיסון, כדי לנסות עמו להציל את יקירי במשרד המרכזי לעניני יהודים והסיכויים לכך היו קלושים ביותר. יעצו לי לנסות זאת בפופראד. היה ערב יום הכפורים ולא ידעתי מה לעשות. פניתי לרב שיל, שכיהן אז כרב לשרידי יהודי פרסבורג, והוא הורה ויעץ לי לנסוע בליל כל נדרי לפופראד מטעם פיקוח נפש ולקחת עמי מחזור ולהתפלל תפילת ליל כל נדרי ברכבת. נסעתי בלילה ברכבת והגעתי עם שחר לפופראד ועברתי לרכבת של קזמארוק והלכתי הישר לרבינו שמחה נתן גרינבורג זצ"ל ומצאתיו בבית מדרשו כשהתפללו עמו כמה יהודים בודדים תפילת שחרית של יום הכפורים. התפילה הופסקה ומסרתי לרבינו את המתרחש כפי שידעתי. רבינו הורה ויעץ לי לנסוע מיד לפופראד ולהתקשר שם עם ה' גרהרדט ז"ל שאולי יוכל לסייע לי. הואיל והייתי צריך להכין בקשה בכתב לשלטונות יעץ לי השתדלן ר' מנחם ברגר ז"ל לכתוב כתיבה קלה בעפרון ללא לחיצה למען קדושת יום הכפורים. מיד חזרתי לפופראד ונכנסתי לבית תפילה שהיה חסר בו עשירי למנין ושמחו בי להיותי משלים את המנין - בין המתפללים היה גרהרדט ז"ל. מיד נודע לי שמשלוח האומללים יתקיים עוד בעצם יום הכפורים הקדוש. מיהרתי ויצאתי לנסות לעשות משהו. ראיתי לפני שיירת מוגלים של ילדים ונשים וכמה גברים ובהם אבא תחת משמר כבד של גרדיסטים סלובקים מובלים אל תחנת הרכבת. אמא הלכה

בשורה הראשונה ואחזה בידיה מימין ומשמאל את אחי ואחותי הקטנים. לא יכולתי להתקרב אליהם אלא לדבר אליהם ברמזים ובקריאות ולא עלה בידי להצילם. כל השורה נדחסה במהירות רבה בחום היום בקרון בקר של הרכבת. אבי ביקשני להביא לו קערת רחצה ומים. מיד קניתי קערה והבאתי לו עם מים ומסרתי לו באיזו דרך שהיא. בדלת הקרון היה רק סדק קטן פתוח וכך הוסעו מפופראד לזילינה.

למחרת נסענו כזכור לי עם הנק מצנר ואחרים לזילינא ושם ראיתי בפעם האחרונה את הורי ואת אחי ואחותי הקטנים הי״ד דחוסים בקרון הבקר וקצרה ידינו להושיעם. אמי אמרה דרך הסדק של דלת הקרון שאלך אל דודי (כוונתה היתה שאברח לדודי ברוך וורם שנמלט מפראג לבודאפסט). מזילינה הוגלו למחנה השמדה באושויץ הי״ד.

חזרתי לקזמארוק גלמוד. דירתנו היתה שוממה ונעולה. משפחת צוקרקנדל, בעלי הבית שלנו לשעבר, קראו לי לביתם - אף הם נשארו גלמודים בלי ילדיהם. המשכתי לעבוד בעסק של מרוזק. אחותי חנה-לי הי״ד התחבאה אצל משפחת שכננו רוזנצווייג. היא שהתה אצל חברתה ללימודים איבי רוזנצווייג בשעה שנתפסו הורי. ניסיתי להבריחה עם בנות אחרות להונגריה אך אחותי נתפסה והוחזרה לסלובקיה ועלה בידינו לחלצה והיה עליה להסתלק מקזמארוק.

בנסיעתי מטעם העסק של מרוזק לקחתי אותה עמי לפרסבורג אל דודי ליאופולד. בנסיעתנו זו לא העזנו לשבת יחד מחמת סכנת מעצר. בבלישות (ראזיות) שהיו מצויות אז בפרסבורג הוחזקה אחותי במחבוא אצל משפחה נוצרית, ועל אף עיניה הכחולות ושערותיה הבלונדיניות לא העזה לצאת לרחוב.

נשארתי בקזמארוק עד פורים תש״ג 22,3,1943 כשאחותי מתחבאת בפרסבורג. היה עלי ליטול יזמה. בקזמארוק היו יהודים מעטים רשאים לחיות לפי החוק. כמה התחבאו במחבואי מחבואים והיו לי מגעים עם מקצתם, כמו עם חברי לחדר תלמוד תורה, דודו גולדמן שהתחבא רוב הזמן בעליית גג. אביו ארטור גולדמן ז״ל התגורר

בביתו והיה חסוי במידת מה. הקשיש ר' משה פוגלמן וקרובתו אדית לורבר התחבאו בביתם. וכן התחבאו שמעון אנגלנדר ואשתו, לאצי פנסטר ומשפחתו עם אלה הייתי בקשרים מפני שהייתי רשאי להסתובב עם מגן דוד קטן צמוד למעילי - בתור יהודי כלכלי. בסיוע דודי ליאופלד וורם עמדתי בחילופי מכתבים עם פליטי קזמארוק בהונגריה - הדבר היה נועז מאד אך היתה זו הדרך היחידה לשמור על קשר.

לפני פורים החלטתי לברוח להונגריה בגבול הסמוך לניטרה והצטרף אלי חברי דודו גולדמן. נסענו יחד אל חברנו אברהם (ברומי) גרינבורג הי"ד, בן הרב מקזמארוק, שהיה חי אז בחצר הרב של ניטרא, שהיתה מכונה הותיקאן של היהודים. אברהם הביא אותי בשבת של ערב פורים ליהודי דתי בר הכי בניטרא כדי שזה יזמן לנו גוי מבריח נאמן. מפני קדושת השבת נתבקשנו לשים את דמי ההברחה באחד מכרכי השס שלו. ביקשנו את אברהם שיברח עמנו, אך הוא היסס וביקש להמלך עוד בדבר מפני שהיה עלינו לצאת ולהפגש עוד לפנות ערב סמוך לגבול מבלי לשמוע מקרא מגילה. בלילה עברנו את הגבול עם המבריח והגענו לעיירת הגבול ההונגרית ארשקאויואר ERSEKUIVAR. למחרת נסענו ברכבת לבודפסט, כשבידנו עתון הונגרי שקנתה לנו בת איכרים וליוותה אותנו עד תחנת הרכבת שבעיירה וקנתה לנו כרטיסים.

בקרון הרכבת ישבנו איש איש על ספסל אחד וקורא בעיתון הונגרי שבידו אף על פי שלא ידענו אף מילה הונגרית והנסיעה לבודאפסט נדמתה לנו כנצח".

אחר הגלית האימים ביום הכפורים תש"ג 1942 פסקו ההגליות של יהודים בקזמארוק וציפס עד ספטמבר 1944 אלא שהיהודים חיו בקזמארוק באימה ופחד מחשש חידוש ההגליות. לכן החליטו שאול גסנר ודודו גולדמן ואחרים להסתכן בבריחה להונגריה. ההגליה האחרונה מיהודי סלובקיה לפולין נערכה בחג שמיני עצרת תש"ג 2,10,42. תוך כחמשה חדשים גורשו באכזריות איומה כששים אלף יהודים מסלובקיה לפולין ושרדו בה כעשרים ושניים אלף שרידים. אפשר לסכם את חמשת

חדשי האימים הללו של קיץ 1942 בדברי יוסף קורנינסקי בספרו "בשליחות חלוצים" עמוד 117:

"איש לא שיער שתוך ארבעה עד חמשה חדשים יגורשו באופן כה אכזרי המוני יהודים, גברים, נשים וטף, שזקנים וחולים יוכנסו לקרונות בקר ויופקרו לגורלם - בלי אוכל, במעט מאד מים ובמחנק עצום, עד שרבים לא החזיקו מעמד ומתו בדרך.
בגבול הפולני קיבלו הגרמנים את המגורשים ולאחר שנערכו מיפקדים הובלו לסוביבור וללובלין, ורבים מהם גם לאושויץ ולבירקנאו בשלזיה עילית. המשפחות הופרדו באכזריות רבה, אלה שהובלו לגיטאות בעיירות ריוביץ והסביבה נפגשו עם היהודים המעטים ששרדו וסודרו בעבודות כפייה לפני ההשמדה. גם ילדים בני 10 נשלחו לעבודה וכאשר חזרו לאחר העבודה למקום מגוריהם, קרה לעתים קרובות כי שוב לא מצאו את הוריהם. הדברים ידועים מפי עד ראיה שהצליח לחזור לסלובקיה ולספר על אלפי יהודי סלובקיה שגורשו תחילה לריוביץ, וזמן קצר לאחר מכן לאושוויץ. מאות מהם נורו בדרך - גורל יהודי סלובקיה היה כגורל יהודי פולין ויתר ארצות הכיבוש. רבים הושמדו בפולין בסביבות פשמישל, ראוה רוסקה, לובלין ועוד".

פרק עשרים

בין המצרים מאוקטובר 1942 עד אוגוסט 1944

א. אנשי קבוצת העבודה להצלה וסעד במרכז ובקזמארוק והסביבה

שלטונות הרשע הסלובקיים שיתקו בסוף 1941 את הפעילים היהודים בלשכת המרכז היהודי - "אוז" מלפעול למען היהודים. הרי מעיקרם ייעדו אותם להיות רק כלי שרת בידיהם. אף על פי כן התאמצו הללו כבר בעיצומן של ההגליות בקיץ 1942 בדרכים לא דרכים להפסיק או לפחות לבלום אותם כמתואר בפרקים הקודמים. ביחוד התארגנו מאוקטובר 1942 ואילך להציל במאמציהם למעלה מעשרים ושנים אלף שרידי יהודי סלובקיה מהגליות ולהתחקות אחר גורלם של כששים אלף אחים ואחיות שהוגלו לפולין ולהחיש ישע לשרידיהם. הם פעלו בתנאי מחתרת והסתייעו בגורמים סלובקים מתונים. הם היו למעשה ועד הצלה אך כינו את עצמם בשם הצנוע "קבוצת עבודה" והמשיכו להיות רשמית "אנשי המרכז היהודי - "אוז".

עם חוגם המצומצם נמנו:

הגב' גיזה פליישמאן הי"ד, הרב מיכאל דב ווייסמאנדל ז"ל, הרב דר' אברהם אבא ארמין פרידר ז"ל, דר' אלט, דר' ירמיהו אוסקר נוימן, דר' טיבור קובאץ' ז"ל, אינגג' אנדריי שטיינר ז"ל ועוד יהודים נפלאים בשארית הקהילות בסלובקיה שהסתכנו בפעילות הצלה וסעד.

לקבוצת עבודה זו התחברו שארית היהודים בקזמארוק והסביבה וביחוד הפעילים:

אנגלנדר יחזקאל אדוארד ז"ל, ברגר מנחם ז"ל, גולדמן מוריץ ז"ל; לאופר אדוארד אליהו (תאופיל גולה) ז"ל; פנסטר משה יהודה לאצי;

קאלב בן ציון; האחים אדולף והיינריך מצנר; החייט גיזה שטורך; וכן הרוקח אוגן כהן ומורגנבסר בלובובניה; ליאו מילר בפודולינץ; הרב מאיר גרינבורג; גוסטי האס ומושקוביץ בליפטובסקי סוואטי מיקולש; דושניץ בדולני קובין ועוד יהודים נפלאים.

הפעילים התאמצו בלב ונפש להציל גם את שרידי יהודי פולין ולפחות אלה שפירפרו בין חיים למות באיזור הגבול הסלובקי, למלטם ולהבריחם משם ולהתקין להם מחבוא זמני עד להעברתם להונגריה. הם התאמצו למנוע את שואת יהודי הונגריה באביב 1944. הם הודיעו ליהדות התפוצות ולממשלות העולם על הזוועות במחנות ההשמדה בפולין וביקשום על פי יוזמת הרב מ.ד. ויסמאנדל ז״ל שינפצו ושיפוצצו את גשרי הרכבות המוליכים אליהם והכינו מפות ותכניות לכך כאילו היו אנשי מודיעין מובהקים.

באחת: הם חתרו בשארית כוחותיהם להציל את כל שארית ישראל באירופה הכבושה, כשהם עצמם בלוע הטורפים ומהם ששילמו בחייהם כמו הגב׳ גיזי פליישמן הי״ד ור׳ רפאל לוי מברדיוב הי״ד שהובלו לאושוויץ. אהה רק מעט מהרבה עלה בידיהם לעשות - ועל כך שביקשו לעשות מוקירים אנו אותם לעד.

הערה: נודע לי לאחרונה שהגב׳ ג. פטרן כתבה מחקר מקיף על אנשי קבוצת העבודה.

ב. שינוי בדעת הציבור הסלובקי וסיכול המשך ההגליות

כמה סיבות הביאו בסתיו 1942 לשינוי בדעת הציבור הסלובקי ולסיוע למאמצי ההצלה של פעילי שתדלני קבוצת העבודה.

הגרמנים ניצלו את סלובקיה באופן חמור מאד בהוציאם מתוכה בזה אחר זה מזונות וסחורות ומיצרכים בכמויות עצומות לצורך המלחמה. והרי סלובקיה, לאחר ששדדה את היהודים עד העצם והסגירה אותם להשמדה, נמצאה עצמה שדודת הגרמנים.

לפי דרישת הגרמנים עבדו למעלה ממאה אלף סלובקים בבתי חרושת בגרמניה תמורת שכר קטן וראו את הרס ההפצצות באיזורי התעשיה והיו שנפגעו בהם. הגרמנים דרשו מממשלת סלובקיה אף בשר תותחים,

כלומר לשלוח חיילים סלובקים להלחם במרחבי החזית הרוסית והיו שנהרגו ונפצעו בה. החיילים והפצועים שחזרו לסלובקיה סיפרו למשפחותיהם על זוועות הרציחות של הגרמנים ביהודים, שראו בגאליציה ובאוקראינה וברוסיה הלבנה ואת השפטים וההרס שעשו בתושבים שם. מעיקרם לא היה לאלה שום ענין להלחם ברוסיה הסלאבית, והיו שערקו מן המערכה ותעו במרחבי רוסיה ונעלמו שם לעולמים. והנה בריוני גדודי הלינקה וחברי מפלגת הלינקה עצמם התחמקו מלעבוד בגרמניה ומלהלחם בחזית הרוסית מפני שהיו צריכים להיות עסוקים מאד באריזציה, כלומר בגזילת רכוש יהודים ובהגליתם מסלובקיה. ולא עוד אלא שרבים מהם התהוללו והשתוללו בזלילה וסביאה בבתי מרזח ובזנות ובמשחקי קלפים וביזבזו את המפעלים היהודים הפורחים שגזלו להבל וריק ועשו את סלובקיה למדינת הוללים; וכמובן שהכלכלה הסלובקית לא נשכרה מהם. לכן שאלו ותהו סלובקים נבונים: הלמען הוללים אלה קמה סלובקיה?! נודע שהגרמנים הובסו קשה בחזיתות סטאלינגרד ומוסקבה והתעוררו ספקות בנצחונם.

בגלל כל זאת ניצנצו בסלובקים רבים נצנוצי חרטה על פשעי סלובקיה בהסגירה ששים ריבוא יהודיה תושביה למרצחים הגרמנים להשמדתם ועוד שילמה להם שלושים מיליון מארק דמי השמדה והתדרדרה לתחתיות פשעיהם ואכזריותם של הגרמנים. לכן נמצאו סלובקים שהיו מוכנים לסייע להצלת יהודים ולהכין לעצמם מליצי יושר שיעידו עליהם לטובה ביום הדין.. כמו כן נמצאו סלובקים ישרים בודדים שמעיקרם סלדו ממעשי הפשע של עמם ביהודים. שתדלני קבוצת העבודה מסרו למתונים שבשלטונות הסלובקים כמו לדר' יוסף סיוואק על מעשי הזוועה והרצח מסמרי השערות של הגרמנים ביהודים, שסלובקיה הובילה והסגירה אותם בידיהם בפולין. רמזו להם שבסופו של דבר עתידים הסלובקים ליתן את הדין ביום הדין. עם זאת הוכיחו להם שהיהודי יוכל להיות גורם כלכלי כביר לטובת סלובקיה וחבל לגרשו - והללו תפסו את הדברים.

שלטונות סלובקיה התפלגו אז לקיצונים ולמתונים מעטים. הקיצונים, כמו הנשיא טיסו, ראש הממשלה טוקה, שר הפנים מאך וראשי גדודי הלינקה ומפלגת הלינקה, שקשרו את גורלם לגמרי עם גרמניה הנאצית

והתעשרו משוד רכוש היהודים המוגלים על ידיהם, גמרו אומר להגלות את אחרון היהודים מאדמת סלובקיה עוד לפני חורף 1942-3 מחשש קשיי ההובלה שבחורף, וכל זאת כדי שלא יישאר יהודי יודע ועד על פשעיהם ותובע החזרת רכושו. לעומתם צידדו המתונים המעטים בהמרצת פעילי קבוצת העבודה לנצל את השרידים היהודים, שנושלו מן הכלכלה, לעבודה לטובת הכלכלה הסלובקית ולהפסיק את ההגליות ואף דרשו אחר כך לשלוח ועדה לראות מה עלה בגורלם של יהודי סלובקיה שהוגלו לפולין... והנה בעוד שאלו ואלו דנים לשבט ולחסד המשיכו כמחצית השרידים מחוסרי תעודות חסות להתחבא כל אותו חורף 1942-43 ושרויים בפחד תמיד מבלישות פתע אחריהם ומקצתם ברחו להונגריה.

בזכות המאמצים של שתדלני קבוצת העבודה בסיוע הסלובקים המתונים סוכלו ההגליות שתוכננו לתחילת החורף 1942 ואחר כך לאביב 1943, ומפעם לפעם לזמנים הבאים.

ג. תעודות חסות כלכליות ותעסוקות הצלה

כל יהודי בסלובקיה שהיה אז מחוסר תעודת חסות כלכלית נידונו הוא וכל משפחתו להגליה לגיא ההריגה בפולין. לכן חתרו אז יהודי סלובקיה בכל מאודם להשיג מסמכי הצלה אלו או להאריך תוקפם, שעלו במאמצים רבים ובדמי שלמוני כופר נפש מרובים. בבקשתו היה על היהודי להוכיח בזהירות רבה ובענוה את חיוניותו ההכרחית במפעלו תחת אדונו האריזאטור ולצרף את המלצתו עם המלצותיהם של פרנסי - גזלני מפלגת הלינקא המקומיים וכך להעבירה לרשות המרכזית לעניני יהודים בברטיסלבה. והנה כבר בעוד ההגליות בעיצומן שקדו פעילי קבוצת העבודה במרכז ובסלובקיה בדרכים מדרכים שונות למען תעודות חיים אלו ויש שעלה בידיהם ברגע האחרון להוציא יהודי ממשלוחי ההגליה לפולין, אך רובן של בקשות אלו נדחו. שונאי ישראל לא התחשבו בתועלת הכלכלית הרבה של היהודים המבקשים על נפשם וסבורים היו, שגזלניהם יסתדרו במוקדם ובמאוחר אף בלעדיהם, ושבכלל אסור לחשוב שסלובקים לא יוכלו לכלכל את עניניהם בלי מומחים יהודים. וכך הוגלו עד תחילת אוקטובר 1942 כששים ריבוא יהודים, לאחר ששדדו ועירטלו אותם מכל. מאוקטובר 1942 ואילך עלה בידי הפעילים לשמור שלא

יבוטלו תעודות החסות הכלכליות הקיימות. מעתה מתחלקים כעשרים ושניים אלף ויותר שרידי יהודי סלובקיה: כחציים בעלי רשיונות חיים וכחציים מתחבאים וכך נמשכו והתגלגלו בדברים עד למרד באוגוסט 1944.

כבר בעיצומן של ההגליות התאמצו הפעילים למצוא וליצור תעסוקה מוצנעת רשמית ליהודים משוללי תעודות חסות כלכליות והדבר עלה בידיהם באופן של ממש מן הפוגת ההגליות מאוקטובר 1942 ואילך בכמה מישורי עבודה כלהלן:

במפעלי עבודה ובניה

בחברה הסלובקית הגדולה לבניית מאות דירות בברטיסלבה הועסקו - בסיוע הפעילים - יהודים: מהנדסים, משרטטים, מסגרים, זגגים וכו׳. הניצולים הללו נהיו מצילים ולקחו תחת חסותם יהודים כשוליות שלמדו חיש מהר את העבודות ונהיו בעלי מלאכה.

סיפר לי מר דוד זיגי שטיינר:

״ר׳ משה רימר הי״ד איש קוזמארוק נמלט בעת ההגליות בקיץ 1942 לברטיסלבה ועבד בחברה זו כזגג מומחה והיה אחראי באופן סמוי על כל עבודת הזגגות בחברה. אני הייתי בצוק העתים האלה נער בן שש עשרה וחצי מסתתר נע ונד בברטיסלבה ומשולל רשיון חיים. והנה אספני ר׳ משה רימר תחת חסותו כשוליתו ונהייתי זגג של ממש וקיבלתי בזכותו רשיון עבודה בנובמבר 1942. אף על פי שבעלי החברה נהנו מאד מתבונות הכפיים של העובדים היהודים שילמו להם שכר קטן ולא היססו לדרוש מהם דמי כניסה למקלט העבודה במפעלם״.

באיסוף גרוטאות וחמרים משומשים בקוזמארוק והסביבה

אדוארד אליהו לאופר ז״ל התחזה לסלובקי בשם תאופיל גולה. והנה בתור חבר מפלגת הלינקה נהיה לאהזאטור של המפעל לאיסוף גרוטאות וחמרים משומשים של היהודי הולנדר והעסיק במפעלו זה כעשרים יהודים והשיג בשבילם רשיונות עבודה והצילם ואת משפחותיהם מהגליות והסתייע בהם להזהיר את היהודים בקוזמארוק והסביבה להסתתר לפני כל הגליה שעמדה להתרחש וניצוליו סייעו להצלה. וכן

הציל מהגליה אף אוספי גרוטאות אחרים בהוכיחו לשלטונות שהם חיוניים למפעלו. בין המועסקים שלו היו פליט יהודי מפולין ומשה מנדלביץ מגירלטובצה שהתחזו לסלובקים. הוא אף התקין מקומות מחבואים לנרדפים. מעשיו מתוארים בעדותו ליד ושם המתאשרים גם על פי עדויות אחרות.

במחנות עבודה

פעילי שתדלני קבוצת העבודה יזמו להכין מחנות עבודה מוצנעים בסלובקיה - תוך הרחבת המחנות הקיימים משכבר לבחורים במקום שירות צבאי - ובהם בתי מלאכה בענפים שונים בשביל היהודים המתחבאים מחוסרי רשיון עבודה. הם שקדו לשכנע את השרים המתונים, כאמיתם של דברים, בחיוניות עבודתם לכלכלת הסלובקים מבלי שהממשלה תצטרך להשקיע אף פרוטה אחת. במחנות אלו שהוקמו במימון יהודי, נמצאו יהודים בעלי מפעלים לשעבר, והם יזמו והקימו בהם בתי מלאכה שונים שהתפתחו יפה וסיפקו מוצרים מגוונים בכמויות עצומות ובאיכות מעולה לכל ענפי הכלכלה בסלובקיה ואפילו לחברות גרמניות. הרווחים הגדולים נכנסו לאוצר המדינה הסלובקי והעובדים היהודים קיבלו שכר עבודה קטן, והעיקר שבעבודתם הצילו לעת עתה את חייהם ואת חיי נשיהם וילדיהם במחנה. רבים מהם נהיו בעלי מלאכה מעולים.

בתוך מחנות העבודה האלה נוהלו חיים יהודיים: התפללו ולמדו תורה ועברית ונשמעה שירת ילדים; ביקרו בהם אנשי קבוצת העבודה הרב מיכאל דב וייסמאנדל זצ״ל והרב דר׳ אברהם ארמין פרידר זצ״ל ואחרים. באחת: אף בשבי המחנות ציפו יהודים והתפללו לגאולת ישראל: ״מי שעשה ניסים לאבותינו יגאל אותנו בקרוב״...

גרדיסטים ממשמר הלינקה שהשגיחו עליהם סחבו מבתי מלאכה אלה כמה שיכלו. הנגריה שבמחנה סרד סיפקה לשרי הממשלה ולבכירי השלטון ואפילו לצוררים שאניו מאך שר הפנים ולאנטון ואשק רהיטי פאר בתשלומים סמליים ואף במתנה בתור שלמונים לריכוך רשעותם.

באמצע קיץ 1943 פורקו המחנות ששירתו בהם בחורים יהודים במקום שירות צבאי מלפני ההגליות ושר ההגנה צאטלוש הגן עליהם

מפני גירוש. ועתה השתלבו הללו בבתי המלאכה ושימשו להם כעין הכשרה לארץ ישראל. הם התעתדו להשתתף במרד שעתיד להתחולל בקיץ 1944. במחנות אלה נמצאו כמה בחורים מיהודי קזמארוק והסביבה כמו פרץ ברייטקוף ושאני בן זיגמונד גולדמן דב הניג ואחרים.

הפעילים-השתדלנים הכניסו למחנות עבודה אלה חלק מן הפליטים והפליטות שהצליחו להמלט בדרכי חתחתים מפולין לסלובקיה ויהודי המחנות קלטו אותם כאילו הם יהודי סלובקיה. יוסף קורנינסקי מתאר את הדברים בהרחבה בספרו "בשליחות חלוצים" בפרק מחנות עבודה לאחר הפסקת הגירושין עמודים 105-122.

הפעילים מימנו את הקמתם של בתי המלאכה והמגורים במחנות ואת עיקר כלכלתם של העובדים ומשפחותיהם ואת השלמונים לסתימת פיות המשטינים - בכספי הג'וינט ושל יהודי הונגריה ובמגביות שערכו בין שרידי סלובקיה עצמם החסויים. אך הסכומים שאספו לא הספיקו לצרכי ההצלה הגדולים. בכל ימי ההפוגה איימו הצוררים: טיסו הנשיא, טוקה ראש הממשלה, שניו מאך שר הפנים וראשי מפלגת הלינקה דרשו לחדש את ההגליות והיה צורך בסכומים גדולים לסכל את הפקת זממם.

עובדי הרכבת

כאמור הודיע שר התחבורה - בהשתדלותם של אנשי קבוצת העבודה - שדרושים לו יהודים רבים לסלילת נתיבי הרכבת והבטיח שהללו ונשיהם וילדיהם יעמדו תחת חסותו ולא יגורשו. וכן הוצעו עוד עבודות ציבוריות חיוניות לסלובקיה שלכאורה הגנו מפני הגליה. אדואר אליהו לאופר (תאופיל גולה) ז"ל העיד, שראה בקיץ 1942 כעשרים יהודי ציפס שעבדו קשה בתיקוני מסילת הרכבת ליד שטרבסקה פלסו והכיר בהם את הרמן בן יצחק גולדמן הי"ד מן הכפר סטרשקי (נהרה) שליד קזמארוק. כאמור עבד כפועל רכבת המורה ר' יצחק גסנר הי"ד ליד ליפטובסקה-סוואטי-מיקולש. אך הבטחתו היתה למפח נפש. לבסוף תפסו את ר' יצחק גסנר עם אשתו וילדיו הקטנים וכמה מיהודי קזמארוק אחרים והגלום ביום הכפורים הקדוש תש"ג 1942 לעיני בנם שאול גסנר כמתואר למעלה.

רבנים ומורים

בהשתדלותם של חברי קבוצת העבודה הרבנים מיכאל דב וייסמאנדל ודר׳ אברהם אבא פרידר ואחרים נתן שר החינוך דר׳ יוסף סיוואק, שהתנגד בליבו לגירוש היהודים, כמה תעודות חסות לרבנים כדי שישרתו את שרידי היהודים בקהילות סלובקיה. תעודת חסות כזו ניתנה גם לרבינו שמחה נתן גרינבורג בתור רבה של קזמארוק והסביבה. וכן נתן - בהשתדלותם - כמה רשיונות עבודה למורים יהודים בשביל הוראה לשרידי הילדים היהודים בסלובקיה. לצערם ויגונם של השתדלנים ושל כולם ניתנו רשיונות החיים האלה מאוחר מדי לאחר שרבני קהילות צעירים ומורים צעירים כבר הוגלו לפולין.

הספרנים בסלובקיה ובקזמארוק וציפס

שתדלני/פעילי קבוצת העבודה יגעו ומצאו עבודת הצלה נוספת והיא הספרנות. השר יוסף סיוואק נעתר להם ונתן מספר אישורים להעסקת יהודים בתור ספרנים הנחוצים לאיסוף ספרי תורה וספרי קודש ותשמישי קדושה כמו פרוכות וכו׳ מבתי כנסת ששממו ונסגרו בסלבקיה וכן לאיסוף ספרים מכל סוג מבתי יהודים שנסגרו לאחר הגלייתם ולרכז הכל המקומות מסויימים בסלובקיה בתור רכוש המדינה הסלובקית. בזכות אישורים אלה ניצלו כמה יהודים בקזמארוק ובסלובקיה מהגליה.

בסוכתו הבנויה הגדולה שבחצר ביתו של רבינו שמחה נתן גרינבורג זצ״ל רוכזו כל אוצרות ספריו - ובהם ספרים יקרי מציאות - של סוחר הספרים רבי נפתלי בירנבוים ז״ל; וכן היתה לרבינו ספריה תורנית עצומה. וכן רוכזו בבית הכנסת הגדול הקונסרבטיבי בברטיסלבה ספריות שלימות של משפחות ישראל, שהוגלו ונרצחו, למטרה האמורה. השתלבו בדבר מטרות מנוגדות: השתדלנים היהודים התכוונו: הבו נפשות תמורת הספרים; ואילו שלטונות הרשע הסלובקים ביקשו לאחר רציחת היהודים לרשת אף את קדשיהם. וכן ריכזו הגרמנים בפראג ספריות וכתבי יד ותשמישי קדושה של יהודים והחזיקו באופן זמני ספרנים יהודים. אלו ואלו זממו שלאחר תום המלחמה בנצחונם יתרפקו יהודים בארצות הברית ובכל אתר בעולם על ספרי יקיריהם ויפדום בכל ממון שבעולם. אכן ערכם של הספרים האלה היה עצום.

מי היו הספרנים בקומארוק? אולי ר' דוד בירנבוים, בנו של רבי נפתלי, שברח לאחר זמן להונגריה, ואולי משרידי תלמידי רבינו או אחרים. מכל מקום הספרים האלה נשארו בשלימותם. רבי מאיר גרינבורג שליט"א, העביר את ספרי אביו לביתו בברוקלין ור' דוד בירנבוים לקח את ספרי אביו.

לאחר המלחמה השתמשו בספרי התורה אנשי שארית הפליטה שבקהילות ומקצתם הובאו לישראל. הספרים של הנרצחים ללא יורשים, שרוכזו בספריות - פוזרו למוסדות יהודים ולישיבות שקמו משארית הפליטה ולכל דכפין והעיקר שילמדו בהם לזכר הקדושים. ספרי תורה ותשמישי קדושה כמו פרוכות, מנורות כסף ודברי אומנות של קהילות ישראל בצכיה, שחרבו ללא שארית, נהיו לרכוש המדינה ורוכזו במוזיאונים ומקצתם נמסרו לישראל. ממשלת צכוסלובקיה העמידה רבים מהם לרשות בית התפוצות בתל-אביב לעריכת תערוכה עם ביקורו של הנשיא האוול בשנת תשן 1990.

בין תעסוקת הצלה ומחבואי הצלה

פעילי קבוצת העבודה במרכז ובסלובקיה התלבטו מאד: האם לעודד את היהודים הבלתי לגליים לצאת מרצונם החפשי ממחבואיהם למחנות העבודה? כמובן שהמתחבאים עצמם התקשו להחליט בדבר ורבים מהם המשיכו להתחבא. בכל תקופת ההפוגה גמרו אומר צוררי ישראל הקיצונים שבממשלה הסלובקית להגלות כליל את כל השרידים מבלי להתחשב בתועלת הכלכלית לסלובקיה לעומת המתונים שגרסו שיש להשאירם בסלובקיה. השאלה הנוקבת היתה תמיד: מה יהיה אם יגברו הקיצונים ובלחץ מגרמניה יגלו יכלו כל שארית הפליטה?! כל זמן שעודם במחבואיהם יש להם עוד פתחי הצלה - אבל אם ייסגרו במחנות עבודה מוקפי גדרי תיל תחת משמר הגרדיסטים הרי יהיו כנתונים במלכודת להגליה?! זכור זכרו היהודים שבמחנות ושבמחבואם שעם ההגליות האחרונות בקיץ 1942 תפסו פתאום הבריונים הגרדיסטים גם כמה יהודים ממחנות העבודה בשביל השלמת מכסת משלוח לאלף מוגלים ואף יהודי מחנות העבודה היו תלויים לפעמים בין חיים למות! הלא בספטמבר תפסו לפתע את עובדי הרכבת כמו המורה ר' יצחק גסנר והגלו עמו את משפחתו הי"ד וכן הגלו את עובד הרכבת הרמן גולדמן

הי״ד. לכן העדיפו כמחציתם של השרידים מחוסרי רשיונות חיים להמשיך להתחבא בדרכים שונות או להתחזות לסלובקים או לנסות לברוח להונגריה. אף אחד לא ידע מהו סוד ההצלה הטוב יותר.

ד. שרידי יהודי קזמארוק והסביבה בעלי תעודות חסות/רשיון עבודה וחרדותיהם אף בעתות ההפוגה; עדויותיהם של מר משה יהודה פנסטר והגב׳ לאה פסטרנק

שרידי היהודים שהיתה להם ולנשיהם ולילדיהם עד גיל 16 רשות לחיות על פי רשיונות העבודה היו מעטים בקזמארוק והסביבה. ואף הם היו דואגים וחרדים מאיומיו שמפעם לפעם של שר הפנים הסלובקי הצורר שאניו מאך לחדש את הגליות היהודים ולבטל להם את רשיונות העבודה. מנסיונם המר למדו השרידים שבעת ההגליות האיומות בקיץ ובסתו 1942 לא דיקדקו הבריונים דקדוקים יתירים ולכדו לפעמים אף יהודים, בעלי רשינות עבודה, להגליה למען: השלמת מכסת משלוח, סחיטת כספים, מניעת יהודי מתחרה ואכזריות לשמה, לכן היו מוכרחים אף אלה להתקין לעצמם מחבואים לשעת חירום.

כך לכדו הבריונים בראשית יוני 1942 את הרופא היהודי הקזמארקי דר׳ ארנסט ליכטיג ואשתו הי״ד בעל רשיון עבודה, וזאת מפני שרופא גרמני שכנו פעל להכניסו ברשימת המוגלים מטעמים של קנאה מקצועית, שהרי בחשאי חשאים ביקשו תושבי העיר, ואפילו גרדיסטים מגדודי הלינקה, את עזרתו הרפואית. רק במאמצים עילאיים, נועזים עלה בידי אדוארד אליה לאופר (תיאופיל גולה) ז״ל לחלצם ברגעים האחרונים מן משלוח היהודים האומללים לפולין. וזאת בעזרתו של קצין גבוה בגדודי הלינקה כנראה כתודה על טיפולו הרפואי המעולה במשפחתו.

מעדותו של מר משה יהודה לאצי פנסטר מנובמבר 1964 ל״יד ושם״ בתרגומי:

״בעת ההגליה הכוללת ב-30,5,1942 נעקרו ממקומם רוב יהודי קזמארוק והסביבה ונשארו רק כחמישים חלקי משפחות. אף הורי מאיר מקס ואסתר פנסטר ואחי גיזה וארמין הובאו למבצר טקלי וממנו הובלו דרך פופראר לפולין. לאבי היו אחד עשרה אחים ואחיות בסביבת קזמארוק וכולם על משפחותיהם נסחבו באותו יום להגליה לא חזרו משם מהם אלא שתי בנות דוד.

בהיותי בעבודה במפעל הקונפקציה לגברים התנפלו עלי בריוני הלינקה ללכדני להגליה. הגנתי על עצמי ברשיון העבודה - אך הללו אמרו לי בלעג: תובל למקום שלא תצטרך בו לשום רשיון עבודה. הגענו לתגרת ידים וספגתי מכות ומהלומות אך פגעתי גם בתוקפי. ביתרון כוחם סחבוני מן המפעל וכן תפסו את אשתי ואת בתי בת ארבע ואת בני בן שנה וחצי להגליה. הובאנו עם יהודים אחרים לפופראד. לאחר התערבותו של האריזטור שלי שוחררתי משם והוחזרתי הביתה באותה מכונית שהובילה אותי לשם ועמי שוחררה גם משפחתי לפי שנהגו אז להגלות רק משפחות שלימות. בהמשך הזמן נמשכו ההגליות לאחר הפסקות של שניים שלושה שבועות והספקנו להתחבא אצל משפחות נוצריות עד יעבור זעם ושוב חזרתי לעבודה בחנות המפעל שלנו מלשעבר. הארזיטור שלי המשיך להחזיקני מפני שהיה זקוק למומחה כמוני במפעלו. לכן השמיצוהו כ"מעסיק יהודים".

באוקטובר 1942 החלטתי להבריח את אשתי וילדי להונגריה. אך הם נתפסו לפני חצותם את הגבול ביערות פרשוב ונעצרו. נסעתי לשם ולא יכולתי לשחררם והובילו אותם למחנה הריכוז למשלוחי יהודים לפולין. על ידי קשרים שונים שהיו להיינריך מאצנר ובסכום של 10,000 קרונים עלה בידי לשחררם ממחנה ריכוז זה. מכאן ואילך היה עלי תמיד לשלם שלמונים, שכן בכל הגליה נכלל שמי. וכך חיינו בקזמארוק עד אוגוסט 1944."

מעדותה של הגב' גרטרודה לאה פסטרנק ביום 5,11,1964 ל"יד ושם".

הגב' גרטרודה לאה פסטרנק, בת מוריץ גולדמן ז"ל מפרנסי קהילת קזמארוק תיארה כיצד הורע והוחמר מצב היהודים מיום ליום בקזמארוק בימי סלובקיה האוטונומית והעצמאית. מפעם לפעם גזרו עליהם גזירות נישול כלכליות עד הפקעת רכושם. לפעמים התנפלו עליהם ואף אביה ספג מכות. לפעמים היו עוצרים יהודים בקזמארוק והסביבה והביאום לבית המעצר של משרד הממונה על המחוז קזמארוק ואביה שלח אתה חבילות מזון שי לסוהרים כדי שינהגו בחסד כלפי היהודים העצורים. התלמידים היהודים וגרטרוד בתוכם, הוצאו כבר בשנת 1939 מבתי הספר

העממיים והתיכוניים שבעיר והקהילה סידרה להם לימודים מסודרים במסגרת הקהילה שנמשכו עד יוני 1942.

להלן קטע מעדותה בלשונה בתרגומי:

".......לאבי היה בית מלאכה משוכלל לייצור גבינות ברינזה ועד אוקטובר 1938 ייצא את תוצרתו אף לארצות הברית והעסיק בממוצע ששה עובדים במפעלו.

היה בקזמארוק אף יצרן גבינה גרמני בשם נויפאואר, אך זה לא היה מומחה וייצר רק תוצרת גרועה ויכול היה לשווקה בקזמארוק בלבד. לכן תפס כאריזטור את מפעלו של אבי והניח לו לעבוד בו כמנהל עבודה וניצל את מומחיותו וניתן לו רשיון עבודה.

★ ★ ★

במרץ אפריל 1942 החלו בהגלית יהודים.

יהודים צעירים נלכדו והבאו למבצר טקלי ומשם הוגלו לפולין. אחותי אסתר אדית בת 17,5 ואחי שמואל בן ה-16 וחברותי ללימודים הוגלו ולא חזר מהם איש. מעתה עם כל הגליה הספקנו להתחבא בעליית גג או במרתף ומשנסתיימה ההגליה חזרנו לביתנו.

בסוף מאי 1942 נלכדנו כולנו והבאנו למבצר טקלי להגליה הכוללת. לאחר שאבי הוכיח לפני קצין גרמני במבצר שהיה חייל בצבא הקיסר הגרמני וילהלם השני והראה לו תמונתו ביחד עם הקיסר שוחררנו וחזרנו הביתה.

שר הפנים והתעמולה הסלובקי שאניו מאך היה נואם בפברואר 1943 ברדיו נאומי הסתה נגד היהודים ומאיים: יבוא מרץ, יבוא אביב והגליות היהודים יימשכו..... לכן החליט אבי להבריחני להונגריה..."

בהמשך עדותה תיארה העדה מה שעבר עליה בהונגריה.

לאחר שנכנסו הגרמנים להונגריה ב-1944 חזרה שוב ביולי 1944 לקזמארוק מן הפח אל הפחת ומחבואים עד תום המלחמה.

באחת: אכן מאוקטובר 1942 עד אוגוסט 1944 פסקו ההגליות אף על פי כן היו באותו זמן אף בעלי רשיונות עבודה שרויים בדאגה ונסחטים

מפעם לפעם מן האיומים לחידושן. היינריך מאצנר שניצל והיה בחסותו של אדוארד אליהו לאופר (תיאופול גולה) ז״ל נהיה מציל. משה יהודה לאצי פנסטר ומוריץ גולדמן ז״ל היו בין פעילי ההצלה והסעד בקזמארוק.

פגישותיהם של ״השרידים החסויים״ לתפילה ולעניני סעד

שרידי היהודים ״החסויים״ - ואחר כך אף הבלתי חסויים - היו נפגשים בשבתות לתפילה בבית מדרשו של רבינו שמחה נתן גרינבורג זצ״ל ובבית המדרש המוצנע ״הקלויז״ והתפללו וביקשו רחמים שיבוא הקץ לצרות ישראל וציננו בדמעותיהם את יסורי מצוקותיהם. היה להם צורך נפשי חיוני ביותר להפגש ולחזק זה את זה בצוק העיתים הללו. הם דנו בעניני עזרה הדדית ומתן סעד וכלכלה לאחים שבמצוקה במחבואיהם ובהם פליטי חרב מפולין. הם חיפשו יחד דרכים כיצד לשלוח סעד לשארית יקיריהם וליהודים בכלל שעודם חיים ונאנקים בפולין.

ה. מחוסרי רשיונות חיים בשנות ההפוגה

השרידים מחוסרי רשיונות עבודה/חיים נאבקו על חייהם בדרכים שונות ולכל אחד סיפור רב עלילה משלו על מאבקו. להלן פרטים חלקיים של שרידים שהגיעו אלי ידיעות עליהם.

מחפשי מקלט

אברהם (ברומי) גרינבורג הי״ד בן רבינו ובני ר׳ אברהם ודבורה ברודי הי״ד יוסף וברוך מצאו מפלט-מקלט בבית מדרשו שבחצרו של הרב שמואל הלוי אונגר זצ״ל בעיר ניטרה. בבית מדרשו, שכונה הותיקן של היהודים למדו בסתר עשרות לומדים יהודים מסלובקיה ופליטים מפולין. מסיבות לא ידועות לנו התעלמו השלטונות המקומיים ממוסד זה. עם מרד הפרטיזנים ביולי-אוגוסט 1944, שנכשל חוסל המוסד והתלמידים בחלקם נתפסו ונרצחו על ידי הגרמנים וביניהם אברהם גרינבורג ובחלקם נמלטו או הסתתרו ביערות ביחד עם הרב שמואל דוד הלוי זצ״ל.

האחים יוסף וברוך ברודי נמלטו מ״מקלטם״ בניטרה וחזרו לקזמארוק והסתתרו ביחד עם הוריהם ואחותם אליס, עתה: רפאל, אצל האריזטור של מפעל המשפחה. לבסוף נלכדו כולם והוגלו לאושוויץ וההורים נרצחו שם. נשארו בחיים וחזרו משם האחים והאחיות ובהם חנה, עתה: גרוסמן,

לאחר שהתיסרה שם כשלוש שנים. הם הקימו משפחות בישראל ובארצות הברית. ר׳ יוסף ברודי, שריאיינתיו לצורך ספר זה מסר לי פרטים חשובים שכללתי בספר.

המתחזים לסלובקים

כמה צעירים מקזמארוק והסביבה השיגו תעודות על שם סלובקים והלכו למקומות שאין מכירים אותם. יוסף גרוסברג התחזה לסלובקי ועבד כפועל חקלאי בחוותו הנידחת של סלובקי בכפר הנידח קרסנה לסנה.

בנותיו של ר׳ משה רימר הי״ד, בלנקה, עתה: גרוס, אתקה רבקה בראון ז״ל, וחנה התחזו לבנות סלובקיות כבר עם ההגליות הראשונות ונמלטו לברטיסלבה ושוחררו. הן הקימו משפחות ועלו לישראל כבר בשנת 1949. אתקה רבקה ז״ל היתה פעילה מאד בבני- עקיבא.

הרופא הקזמארקי דר׳ ארנסט ליכטיג הי״ד, שניצל ביוני 1942 מהגליה לפולין, בזכות מאמציו של אדוארד אליהו לאופר, התחזה אחר כך לסלובקי ועבד כרופא אזורי בהרונסקי סבטי קריז. לבסוף הלשינו אליו ונרצח. הי״ד.

האמיץ שבמתחזים היה כאמור אדוארד אליהו לאופר ז״ל, שהתחזה לסלובקי בשם תאופיל גולה והיה חבר מפלגת הלינקה. הוא עשה מעשי הצלה וסעד נועזים ביותר כמתואר בעדותו ביד ושם.

המתחבאים ומחיתם וכמה מפרשיותיהם

רוב שרידי יהודי קזמארוק, כמו קשישים ונערות, היו מנועים ואף לא רצו להשתלב במחנות עבודה ולא היו מסוגלים להתחזות לסלובקים וללכת למקומות שאין מכירים אותם. הם לא ידעו סלובקית עממית ואת אורחות החיים הסלובקיים. כל שכן שלא יכלו לעשות זאת פליטי יהודי פולין שנמלטו לקזמארוק. לאלה לא נשאר אלא להתחבא במחבואי סתר שונים: במרתפים, בעליות גג של בתי יהודים נעולים מטעם הסלובקים לאחר שבעליהם הוגלו לפולין. היו בעלי רשיונות חיים שהתקינו מסתור לילדיהם שלמעלה מגיל 16 ולילדי אחרים שלא היו רשאים לחיות, ואף לעצמם בשעת חירום; וכן אירחו במסתורם אף יהודים אחרים מחפשי מפלט. עם המשך ההפוגה חרגו קצת מתחבאים צעירים ממסגרות מחבואיהם ויצאו לזמן מה ממחבואיהם לשאוף אויר ולדברים הכרחיים כמו לעזור לאחים בצרה וכו׳....

ממה חיו היהודים במחבואיהם? הם נתמכו על ידי קרוביהם בעלי רשיון עבודה כמו: הורים, אחים וכו׳ אך רובם נתמכו על ידי פעילי קבוצת העבודה המקומיים ושרידי קהילת קזמארוק ומרכז קבוצת העבודה. הם סיפקו להם אל מחבואיהם מזון, בגדים נקיים ותרופות. שלוחי המצוה היו בדרך כלל נערים ונערות אמיצים שידעו להסתנן ולהתגנב אליהם בסמוי מעינים רעות ולהביא להם את מחיתם ואור באפילת מחבואיהם.

להלן כמה מפרשיות של מחבואים וסעד שנודעו לי ובוודאי שיש עוד ועוד כיוצא בהן:

(א) רבינו שמחה נתן גרינבורג הי״ד שהיה ״חסוי״ בתור רבה של קזמארוק הסתכן והסתיר בביתו מפעם לפעם יהודים במצוקה.

הקשיש ר׳ משה פוגלמן ז״ל, שהיה בר אורין ובעל חנות לפירות ומעדנים בקזמארוק כתב בבית רבינו במכתב התודה הנרגש על הצלת חייו לרב דר׳ אברהם אבא ארמין פרידר ז״ל, בין השאר:

״ב״ה ב׳ קרח תש״ג לפ״ק קעזמארק יצ״ו (יוני 1943)

- - - - - - - - - - - - - - הנני בזה למלאות רצונו הטוב להודיע לכבוד מעלתו שב״ה באתי הנה לחיים ולשלום ומצאתי הכל ב״ה על צד היותר טוב דהיינו בבית כבוד רבינו הרב הגאון דפה שליטא, אשר גם הוא דורש שלומו וטובו. ואודה לה׳ הטוב אשר הנחני בדרך לחסות בצל קדשו ולהיות לי לאחיעזר ולאחיסמך... מזמור לתודה! על הטובות אשר גמלני וגם עושה עם אחינו בני ישראל להציל נפשות וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו... לעת עתה אשאר פה כערב ב׳ שבועות לסדר עניני. אחר זמן הנ״ל אראה אי״ה מה לעשות.........״

ה״ק משה פאגעלמאנן

ADR: OBERRABBINER N. GRUNBURG

KEZMAROK

הערה: המכתב פורסם בספר ״להציל נפשם״ של עמנואל א׳ פרידר אחר עמוד 76.

פרטי הצלתו של ר' משה פוגלמן על ידי הרב פרידר לא ידועים לי. מסתבר מאד שהצילו מהגליות יהודי קזמארוק ביוני או ביום הכיפורים תש"ג 1942 והחזיקו בחסותו במוסד לזקנים "אהל דוד" בעיר נובה מסטו עד יוני 1943, אך חוסי מוסד זה היו שרויים בסכנה מחמת איומיו של שר הפנים הצורר שאניו מאך לחדש את ההגליות. לכן החליט ר' משה לברוח להונגריה. הוא הגיע לקזמארוק כדי לתכנן את בריחתו בסיוע פעילי קבוצת העבודה והסתתר כשבועיים בבית רבינו למטרה זו ומען רבינו היה מענו. ביתו ננעל על ידי השלטונות.... אכן ברח ר' משה לבודפסט. נשארו לו בחיים שני בנים ובת. עם בנו, שהיה מזכיר בני עקיבא, ובתו היינו במחנות קפריסין.

וכן הסתיר רבינו שמחה נתן אצלו תלמידי ישיבה בודדים, ובהם בניו שמואל ודוד שלמדו תורה בסתר, עד שנרצחו יחד עמו ועם כמה משרידי יהודי קזמארוק בין כסא לעשור תש"ה - 1944 הי"ד.

(ב) אדוארד אליהו לאופר (תיאופול גולה) ז"ל - התקין מחבואים לשעת חירום במחסנו לאיסוף גרוטאות וחמרים משומשים וכן יחגע ומצא מקומות מסתור בבתי הכפר הנידח זדיאר, שתושביו ממוצא רותיני שיתפו פעולה. הוא אף שקד להשיג מזונות ותרופות ולספקם למתחבאים - במימונו ובמימון פעילי קבוצת העבודה בקזמארוק. הוא הרבה לעשות מעשי חסד והצלה ומתן צדקה בסתר ומועטים מאד מן השרידים ידעו שהוא יהודי. וכה סיפר עליו בעדותו מר משה יהודה לאצי פנסטר: -

> "בקזמארוק היה חי אדם בשם תאופיל גולה כאריזאטור של מפעל הגרוטאות של היהודי הולנדר. הכרתיו על ידי מר מנחם ברגר ונודע לי שהנו יהודי..... הדבר היה כה סודי שאפילו אשתי לא שיערה את הדבר. לעתים קרובות שלח לי באמצעות מר מנחם ברגר סכום כסף כדי למסרו למר הולנדר. הרקע לדבר: מר הולנדר קיבל אז מן האריזטור שלו - לפי הוראות השלטונות מאז - משכורת 1000 קרונות לחודש שלא הספיקה כלל למחית משפחתו. הוא לא העלה על הדעת מי הוא האריזאטור שלו... ולא עוד אלא שקבל עליו לפני ולפני מכריו במרירות רבה על האנטישמי גולה. אסור היה אפילו להעלות על הדעת לגלות למר הולנדר את הסוד. גולה מסר איפוא את הכסף למר מנחם ברגר וזה הביא אותו אלי

ואני מסרתיו למר הולנדר בתור תמיכה ולא גיליתי לו לחלוטין מניין הכסף"...

לבסוף הבריח אדוארד לאופר בעצמו את הולנדר להונגריה והצילו מהגליה.

(ג) מוריץ ורגינה גולדמן ז"ל: - הסתירו כפי ששמעתי, מלבד את בתם גרטרודה לאה גם את הנערה בתו של שמעון קורנהויזר, שנשארה בודדה לאחר שכל משפחתה הוגלתה ביוני 1942, וכן יהודים אחרים בעת מצוקה.

(ד) בית המדרש הקלויז - שימש כמחבוא לרבי נפתלי בירנבוים, מוכר הספרים הקשיש עד להברחתו להונגריה, וגם למתחבאים אחרים. יהודי קומארוק "החסויים" סיפקו להם מחיה וסעד.

(ה) רבי איצי מאיר פריד ז"ל במחבואו בביתו: - הוא היה זקן מופלג ותלמיד חכם מובהק, איכר ובעל בית בן שתי קומות וחצר ארוכה ובקצה החצר רפת של כמה פרות חולבות. התפרנס מחקלאות וממכירת חלב ומהשכרת דירה למשפחות רוזמן ופאמר הי"ד. משנפטרה אשתו כמה שנים לפני כן חדל להתעסק בחקלאות. השלטונות הסלובקים הפקיעו ממנו את קרקעותיו. עם הגלית המשפחות הכוללת ביוני 1942 נעל את ביתו והתחבא בו בקיטון סמוי. הגרדיסטים חיפשו אותו ולא מצאוהו ונעלו עליו את הבית ואת שער הבית. כל דיירי הבית היהודים כבר הוגלו ונותר הוא לבדו בקיטונו. בעלית הגג של ביתו התחבאו זוג וילד מפליטי פולין. והנה כמה פעמים בשבוע הביאו ילדות וילדים ממשפחות היהודים "החסויים", ובהם הנערה אליס ברודי, בחשאי חשאים ובכניסות עקיפות אוכל ותרופות וכבסים נקיים למתחבאים אלה.

סיפר לי ר' יוסף ברודי על רבי איצי מאיר פריד:

"אף לאחר ימי האימים של הגלית יום הכיפורים תש"ג 1942 המשיכו שרידי יהודי קומארוק לספק להם את מחיתם. ומעשה בגר צדק, לשעבר סלובקי, מן העיר טופולצני, שאשתו וילדיו נתפסו והוגלו לפולין. בהשפעת בני משפחתו הסלובקים סירבו השלטונות להעתר לבקשתו להגלותו יחד עם אשתו וילדיו. הלה לא ידע מנוח לנפשו והשתדל בכל יכולתו לעזור ליהודים - כסלובקי למראית עין. בדרך לא דרך השיג לחג

הסוכות תש״ג 1942 ארבע מינים ונסע מעיר לעיר בסוכות לזכות את השרידים במצות נטילת לולב. והנה בזהירות רבה התפלח אף למחבואו והביא לו כבקשתו ארבעה מינים לברכה. רבי איצי מאיר בירך בהתרגשות רבה על נטילת לולב ועיניו זלגו דמעות ואמר: לאחר שזכיתי לברך הנני מוכן ומזומן למסור את נפשי לבוראי...״

לא ידועים לי פרטי פטירתו של רבי איצי מאיר ז״ל.

ו. התחקות השרידים בקזמארוק וסביבתה אחר גורל יקיריהם שהוגלו לפולין

שרידי היהודים בקזמארוק ובסלובקיה ופעילי קבוצת העבודה לא שקטו ולא נחו. הם כרו אוזניהם לקלוט מן האדמה הגה, ניע וזיע מנאקת יקיריהם האומללים שהוגלו לפולין, הם ביקשו לדעת מה עלה בגורלם?

היות וציפס וקזמארוק הם באיזור הגבול הסלובקי-פולני שאלו וחקרו באמצעות גויים שעל הספר: מה קורה שם? בינתים הגיעו בימי ההפוגה כמה יהודים פליטים מן הגיהינום הגדול של פולין כל עוד בם נשמתם אל הגיהינום הקטן של קזמארוק וציפס. הגיעו שמועות אימים. משלוחי הבנות והגברים מימי הפסח הוגלו לבירקנאו-אושוויץ; משלוחי המשפחות שלאחר מכן ומיוני 1942 הוגלו לאזור הביצות של לובלין וכולם במצבי זוועות. השרידים בקזמארוק וציפס שלחו וחזרו ושלחו במישרין על ידי נאמנים וגם בסיוע פעילי קבוצת העבודה המרכזית חבילות מזון ותרופות וחפצי ערך ליקיריהם באיזור לובלין ולבירקנאו וליהודים בכלל בפולין - אך חלק קטן יכול היה להגיע אליהם. מאיזור לובלין הגיעו אישורים על קבלתם ושימשו סימני חיים ראשונים. מבירקנאו - אושוויץ לא הגיעו שום סימני חיים. לאחר זמן קצר נדמו סימני החיים. באפריל 1943 נודע שהגרמנים ביערו את היהודים מאיזור לובלין ורק בודדים הספיקו להסתתר ביערות איזור זה. הם רצחו ברציחות המוניות זקנים נשים וילדים ואת המסוגלים לעבודה העבירו למחנות אושוויץ ובירקנאו והעבידום בעבודות פרך עד אפיסת כוחותיהם ורק מעטים מהם נשארו בחיים.

סימני החיים מן האומללים בפולין פסקו לבוא. בכל זאת קיוו שרידי היהודים שעדיין לא כלו כל הקצים והיה תהיה שארית ישראל. הם המשיכו בעסקים על פי תעודות החסות כדי לחיות ולשרוד למען יקיריהם שיינצלו מן הגיהינום של פולין. אך קולות יקיריהם נדמו; הגיעו מהם רק נהי דממה דקה.

מסר לי ר׳ יוסף ברודי שהוריו, ר׳ אברהם ודבורה ברודי הי״ד, אז משרידי יהודי קזמארוק, קיבלו מכתב או גלויה מאחותו חנה ועלה בידה לשרבב בדבריה כמה רמזים על אימי אושויץ:

״שלומי טוב, אני עובדת עבודה יצרנית. יש לי חברות טובות וממונים טובים. אני מתגעגעת מאד לדודתי ארנקה שמאחורי ויין״ (- רמז לידידת המשפחה ארנקה רוזנצוייג ז״ל שנפטרה כמה שנים קודם לכן ונקברה בבית העלמין היהודי בקרבת בית החרושת של ויין בקזמארוק).

להלן קטעים מעדותו של אדוארד אליהו לאופר ז״ל מקזמארוק:

״באחד הערבים דר׳ מצנר, צינזלר ואני הקשבנו לשידורי רדיו ששודרו מאנגליה ומארה״ב. אחרי השידור ביקש ממני דר׳ מצנר להיפגש עימו אצל משפחת שטורך, של החייט גיזה שטורך, שאצלה נמצאים פליטים, שזה עתה הגיעו מפולין. באתי ומצאתי שם זוג צעיר. האישה היתה רופאה והגבר מהנדס מכונות. הם ברחו מלודז׳ וסיפרו לנו דברים נוראים, שאת פישרם התקשינו לתפוס.

הרגו שם באופן חייתי 70,000-80,000 יהודים. בקבוצות של 30-20 נדחסו לתוך משאיות סגורות. המפלטים של המנועים הוכנסו לתוך תא מטען של המכונית ובדרך זאת הורעלו ונחנקו האנשים בייסורים שלא ניתנים לתיאור. זוג זה עלה בידו לברוח מהטבח לוארשה שבה דחוסים היו מאות אלפי יהודים בגטו והמזון המסופק להם הוא כה זעום שהם גוועים באלפייהם מרעב. הזוג הזה בילה כ-15 שעות בתעלה תחת קרקעית של ביוב. היו שם מוטלות המוני גויות של בני אדם אשר שוטטו ברשת התעלות מחוסרות האויר, עד שהתמוטטו מרוב תשישות ורעב. בעזרת מצפן וידיעת שמות הכפרים הצליחו לעבור את גבול

סלובאקיה בקירבת סטארה וס (STARA'VES). משם הובאו על ידי איכר אל משפחת שטורך בקוזמארוק. הם הביאו לנו גם ידיעות על גורלם של יהודי סלובאקיה שגורשו לפולין. לפי דבריהם רובם נרצחו זמן קצר אחרי בואם ביערות בסביבת לובלין, טרבלינקה ומאידנק. זאת היתה ידיעה ראשונה שנתקבלה בקוזמארוק, ממנה למדנו מה קרה לקרובינו המגורשים. הם לא הובלו אל העבודה, כפי שנאמר בעת הגירושים, אלא אל המות נשלחו. תבעתי מד' מצנר לארגן הפצת הידיעה הזאת בין כל יהודי העיר שעוד נותרו בה,שבל יתפתו לסיפורים כי היהודים מובלים לעבודה, אלא שיעשו הכל על מנת להמלט מהשילוחים. דר' מצנר חיבר עוד באתו לילה תזכיר שבו העלה את הידיעות הנוראיות בכונה להעבירו לאנגליה ולארה"ב. את התזכיר מסרתי לזוג הצעיר שיצא עם שחר לפרשוב ואחר כך להונגריה.

לפני שנפרדתי מדר' ליכטיג סיפרתי לו על זוג הפליטים מפולין ועל ידיעות הזועה שהביאו לנו, שאותה דאגנו להעביר לאנגליה ולארה"ב. הוא לא היה מופתע לשמע הידיעה באומרו, כי מזמן היה מודע למתרחש בפולין ובעצמו שלח באמצעות פקיד ממשלת סלובאקיה מכתב בענין זה לחוץ-לארץ."

להלן מכתבו של יהודי סלובקי שהסתתר באיזור לובלין שהגיע לברטיסלבה על ידי שליח נאמן, שהוא מצורף כנספח למכתבה של מרת גיזו פליישמן ז"ל הי"ד מיום 7,4,1943 שנדפס בנספחים לספר "מן המצר" (עמודים 5-6) של הרב מ. ד. וייסמאנדל זצ"ל:

"קינסקא וילא,

ריוביץ אזור לובלין 3,3,43

למיסי החביב

עודני בחיים, אם אלה קרויים חיים, ואינני יודע מדוע. מרגוט היקרה שלי וילדתי הקטנה והמתוקה שריקה נרצחו ברציחה ההמונית מיום 9,8,1942, שבה נרצחו 1200 יהודים ביריות ובחבטות ובבעיטות. הילדה היקרה הגיעה באותו יום 9,8,42 ליום הולדתה הרביע. אחותי וגיסי וילדיהם גורשו בקרון רכבת שעל רצפתו שיכבת סיד בלתי כבוי בעובי של 15 ס"מ ובו נדחסו כ-

120-150 איש וכך גורשו כ-3000 נפשות. ציפינו שאלו גורשו לאיזה מחנה ועודם בחיים, אך בינתיים נודע לנו שהובלו למחנה ההשמדה בלזיץ לעולמים. אתה יכול להודיע בלי היסוס לאחותך מרתה שעודה בהונגריה שבעלה המסכן מת מפני שהיה באותו המשלוח להשמדה. הרי היא נפש צעירה ואולי רצונה להתחתן. אנו נותרנו כאן כ-40 נפשות מתוך 4500 שהובלו לכאן ואנו חיים פה במחבואים. בגדי בלו ונקרעו ואני מורעב - אך איני מבקש ממך כסף בשביל אוכל. אנא שלח לי 10000 זלוטי כדי שאוכל לברוח מכאן. אחי בבודאפסט יחזיר לך בחפץ לב סכום זה.
ואתה מיסי חביבי אל תסמוך על נישואי התערובת שלך ולא על ה"וינימקה" (התעודה הצהובה) אלא ברח, ברח, ברח להונגריה! בכך תציל את עצמך מגירוש שפירושו סכנת מות איומה. הנני מודה לך על שעון הזהב ששלחת לי ושהתפרנסתי ממנו כחדשיים. המביא לך את המכתב הזה הוא אדם זהב. דרישת שלום לכל אלה שעודם שם. שלך גוסטי."

מכתבים מעין אלו הגיעו אף למשפחות שרידים אחרות. היו סימני חיים בודדים.

ז. השלטון הסלובקי מנסה לטשטש בסיוע גרמנים את פשעיו כלפי הסלובקים התוהים

לקראת סוף הקיץ 1942 בא כאמור כעין מפנה קל בדעת הציבור הסלובקי בנוגע ליהודים. הגיעו לסלובקים שמועות על מעשי הזוועה והרצח מסמרי השערות שעשו הגרמנים ביהודי סלובקיה בפולין. הגרמנים דרשו מן הממשלה הסלובקית אף את ליטרת הבשר, כלומר לשלוח חיילים סלובקים לחזית הרוסית שמהם נהרגו והוחזרו פצועים למשפחותיהם בסלובקיה. בינתים נודע שהגרמנים הובסו בכמה חזיתות ברוסיה. לכן חרדו ותהו סלובקים רבים שמא יצטרכו ליתן דין וחשבון לאחר תבוסת גרמניה ולהענש על שהסגירו את יהודי סלובקיה לידי המרצחים הגרמנים. כמה ממנהיגי סלובקיה ושריה התחילו ללחוץ על הממשלה הסלובקית לשלוח משלחת לפולין שתראה שם מה קורה ליהודי סלובקיה ולמתן את ההגליות.

בידוע היה לצמרת הממשלה הסלובקית ולרבים, שכבר אין מה לראות בפולין מפני שהגרמנים כבר רצחו את מגורשי סלובקיה במחנות ההשמדה אושויץ ובלזץ ושמעטים מאד מהם עודם בחיים. כדי לשכך ולהרגיע את דעת הציבור הסלובקי ושל כמה מחברי הממשלה וכדי להמשיך בהגליות שיגר הצורר אדולף אייכמן לפי בקשת הממשלה הסלובאקית את העתונאי פריץ פיאלא, אז עורך העתון הגרמני בברטיסלבה DER GRENZBOTE, בלויות דיטר ויסליצני לאושויץ. פיאלא פירסם סידרה של מאמרי שוא ושקר בעתוני סלובקיה ורומניה בצירוף צילומים של נערות יהודיות מסלובקיה על השיקום הנפלא של היהודים באושויץ. הזכיר שמות אנשים ששוחח עמהם וכולם הודו לדבריו על היחס הטוב כלפיהם, ושראה רק פרצופים מחייכים באושויץ. כך הציג את כבשני אושויץ כבתי חרושת וכו׳. רבים מן האומללים הוכרחו לכתוב, עם הגיעם לאושויץ, למשפחותיהם בסלובקיה בנוסח ובתאריך מאוחר, כפי שהכתיבו ללהם אנשי הגיסטאפו על שלומם הטוב. על פי רוב כבר נרצחו הכותבים כשהגיעו מכתבים למשפחותיהם או שכבר המשפחות אף הן הוגלו ונרצחו שם.

פרק עשרים ואחד

פעולות סעד והצלה של אנשי קבוצת העבודה ושרידי יהודי שפיסקה - ציפס וקזמארוק למען פליטי יהודי פולין בשנות ההפוגה

בדרכי חתחתים ובשארית כוחותיהם נמלטו יהודים מן הגיהינום בפולין והסתננו כל עוד בם נשמתם הישר אל שרידי היהודים בקזמארוק ובסביבותיה שבסלובקיה. הם הגיעו אל הגבול הסלובקי בכוחות עצמם או בסיוע אנשי קבוצת העבודה ומשהגיעו לגבול לקחום אחיהם השרידים בהמון אהבת ישראל והביאום למחבואים שהתקינו לעצמם לשעת חירום וסיפקו להם את מחייתם עד להחלטה מה הלאה. דרך שפיסקה-ציפס הסתננו לפחות כאלפיים ומאתיים פליטים יהודים מפולין. היו אלה פרשיות הצלה נועזות ונפלאות שרק מעטות מהן נודעו וזאת מפני שהמצילים והמוצלים נרצחו יחד בעת מרד הפרטיזנים בסלובקיה באוגוסט-ספטמבר 1944 ולא יוודעו לעולם או מפני שעדיין לא סופרו. להלן עדויות של ניצולי יהודי פולין דרך שפיסקה-ציפס שהעידו ״ביד ושם״ בשנים 1962-1965 וכן מסמכים מן ועד ההצלה של הסוכנות היהודית משנת 1944:

א. עדותו של משה שנפלד מקראקוב-בוכניא משנת 1962

״אני בעצמי ברחתי בגבול שבאיזור הקארפטים ובחשכת הלילה נתגלגלתי בדרך רפודת-ניסים אל הכפר הסלובאקי אלטענדורף (סטארא וס). יהודי אחד מתושבי הכפר בשם בלומנשטוק שהיה מנאמני ועדת ההצלה, נתן לי מקלט בביתו, על אף הסכנה הגדולה שבדבר. משם הועברתי אחר כך בחשאי לעיר קזמארוק והתחבאתי אצל מר לאצי פנסטר שהוא עצמו הועמד תחת פיקוח חמור וחנותו התנהלה בהשגחת נאצי.

בקזמארוק נפגשתי עם כמה שליחים מסורים של ועד ההצלה שהתנדבו להצלה מתוך התמסרות מלאה, כמו: יחזקאל אנגלנדר, מנחם ברגר, שלמה רוזנצויג, בן ציון קלב - הוא עצמו מפליטי פולין - ועוד יהודים נפלאים. תחנות הצלה לשם קבלת זרם הנמלטים מפולין הוקמו בעוד כמה נקודות הגבול שבאיזור הקרפאטים: פרעשוב, מיכאלוביץ, בארדיוב ועוד. הפעולה נעשתה בצורה כזו שמבריחי גבול מקצועיים, גויים סלובאקים, היו מוליכים את האנשים על פני מעברים חשאיים ומסוכנים שבהרים, לאחר שהנמלטים הגיעו לתחום הסלובקי הם נתקבלו על ידי הועדים המקומיים שהסתירו אותם עד להזדמנות נאותה לשם העברה נוספת."

ב. עדותה של רות גליס לבית שמידט מחמניץ שמסרה ב"יד ושם" ביום 22,10,1966 בתרגומי:

"... כאשר עבַדתי בסתיו 1943 בקבוצה מחוץ למחנה העזתי לברוח. איש משמר ס"ס שוחד בדולארים והעלים עין. היתה לי תעודת זהות ארית וגם נראיתי כמו ארית. הסתלקתי לבדי והגעתי לתחנת הרכבת המרכזית של קראקוב ועליתי על הרכבת בכיוון הגבול הפולני-סלובקי. כאשר ירדתי בתחנה הסופית ראיתי שהגיעו עמי רק יהודים ולכולם היו תעודות מזויפות. עוד באותו לילה עברנו את הרי הקרפטים ועמדנו להסתנן לסלובקיה - אך הגענו ישר לידי אנשי המשמר הסלובקי. הובאנו לקזמארוק ונכלאנו במרתף הכלא של בית המשפט המחוזי ונחקרנו על ידי הסלובקים. ידעתי מֵראש מה עלי לטעון לבל יחזירונו חס וחלילה לפולין. טעַנתי שאני נערה סלובקית וביקשתי לחזור מפולין לסלובקיה הביתה. נשארנו כולנו עוד כמה ימים במעצר בית המשפט המחוזי. באותו זמן הביאו לנו שרידי היהודים קזמארוק מזונות.

(ראה עדותם של לאה פסטרנק ואדוארד לאופר ושל משה פנסטר.)

מקזמארוק טילטלונו אל בית הסוהר בפרשוב והחזיקונו בו כמה ימים. אחר כך החזירונו שוב לאותו מרתף הכלא של בית המשפט המחוזי בקזמארוק. תמורת דמי שוחד ששילמו שרידי יהודי

קזמארוק שוחררנו. כל הטלטולים הללו נמשכו כשלושה שבועות ולכל עצמם היו למען סחיטת כספים. בסיוע יהודי קזמארוק הגענו לעיר ליפטובסקה סבאטי מיקולאש, שבה היתה נקודת איסוף של פליטים יהודים, על מנת להעבירנו להונגריה. ראה עדותו של אדוארד לאופר על אנשי קבוצת העבודה: בן ציון קאלב, משה יהודה לאצי פנסטר, יחזקאל אנגלנדר. אני עצמי נסעתי לברטיסלאבה והגעתי שם בסוכות תש״ד לביתו של יונס אקשטיין שדאג לילדים פליטים אצלו התגורר גם בן-ציון קאלב...״

בהמשך עדותה תיארה העדה את העברתה לבודפסט בסיוע אנשי קבוצת העבודה הרב מ. ד. וייסמאנדל ז״ל והרב ש.ד. אונגר ז״ל ואישים אחרים; חזרתה לסלובקיה עקב כניסת הגרמנים להונגריה ואת הסתתרותה בבונקר בברטיסלוה בעת מרד הפרטיזנים בסלובקיה שנכשל עד לשחרור ועלותה לארץ ישראל.

ג. מעדותו של ארדואר אליהו לאופר ז״ל

״בא אלי דר׳ מצנר בתחילת ספטמבר 1942 והודיע לי כי בדירתו של שטורך נמצאים פליטים שברחו מפולין. הלכתי אליהם בערב, אך מצאתי שם איש אחד בלבד, כבן 55 שבא לפי דבריו מנווי טארג, המרוחקת מקזמארוק כ-130 ק״מ מעבר השני של גבול פולין. שמו היה גראסגרין (GRASSGRUN).

היהודי סיפר לי: לפני יומיים, כל יהודי נווי טארג וסביבתה רוכזו באתר בית הקברות. הם אולצו לכרות לעצמם קבר גדול, נדחפו לתוכו ונורו. הוא גראסגרין הצליח לברוח מבית הקברות ולהגיע עד הגבול הסלובאקי. מסטארה וס (STARA-VES) הובא על ידי אחד מאותם האיכרים אשר נשכרו בידי קבוצת ההצלה למטרה זאת. אדון גראסגרין לא רצה להמשיך לנדוד הלאה. הוא הראה לי ניירות אריים על שם דז׳ובאק (DZ'UBAK). הוא ומשפחת שטורך פנו אלי וביקשו ממני למצוא פתרון כלשהו. האיש הרשים אותי והעליתי רעיון להכניס אותו למפעלי כעובד מן המנין. נטלתי ניירותיו האריים ובקשתי ממנו להמתין לי עד שובי. למחרת היום שיגרתי מכתב דחוף לרוז׳ומברוק בצירוף תעודת הלידה ושני

צילומים של דז׳ובאק. במכתבי בקשתי שינפיקו לו רשיון לעסוק באיסוף גרוטאות. לא עברו ארבעה ימים ונתקבלה התעודה המבוקשת ואני מסרתי אותה בשמחה גדולה לדז׳ובאק. בהזדמנות זאת שאלתי אותו אם יש בידו כסף לקניית סוס ועגלה. הוא אישר לי שיש לו הכסף הדרוש והבטיחני שלא יפול למעמסה עלי, כי יש בכוחו להסתגל לכל מצב קשה. כך הפך דז׳ובאק לטוב שבספקי גרוטאות שלי. את המטבח בדירת משפחת הולנדר מסרתי לו כחדר שינה. עם סוסו המצוין ערך מסעות ארוכים וכל 14 יום הביא למפעל מטעני גרוטאות גדולים. עבודתו נמשכה עד לתחילת נובמבר 1944. אחרי עליתי ארצה והשתכנותי בנתניה נודע לי מבתו, הנשואה כאן לאינז׳ניר הורנינג, כי אביה חזר אחרי המלחמה לנווי טארג ונרצח על ידי איכרים פולניים.

בתחילת מאי 1944 בא אלי אדוארד אנגלנדר מקזמארוק וסיפר לי כי נמצאים אצלו הגיס, אישתו וילדם, כבן שנה וחצי, לאחר שנמלטו מהכפר גיראלטובצה. הם ברחו משם, כי בגלל חיפושי בית בלתי פוסקים היו נתונים לסכנה שייתפשו וייעצרו. הם ביקשו את עזרתי. הבטחתי לאנגלנדר לבוא בערב לביתו ולשוחח עם גיסו. בערב, אחרי ששוחחתי עם גיסו - שמו היה מנדלוביץ - התרשמתי שהן המראה והן ידיעתו את השפה הסלובאקית, מכשירים אותו להיות לפועל ״ארי״. לפני עזבי אותם, הבטחתי לאנגלנדר לעשות כן שביכולתי למען הגיס וביקשתי מהם לחכות לי בסבלנות.

בערב, למחרת היום, נכנסתי למרתף היין של פטראש ובין הנוכחים מצאתי את סימון מארטין. במפגיע ובקול רם הערתי לעבר אחד: ״שמע, אתה מסריח כפגר סוס.״ הערתי נתנה למארטין פתח להתלונן על אחד מפועליו, אשר מפאת שיכרותו המתמדת מאלץ אותו לעשות את העבודה במקומו. ניצלתי שעת כושר זו ובאתי אליו בהצעה שאספק לו פועל חרוץ ומהימן, פיקח שיסתפק בעישון סיגריות בלבד. אמרתי לו שבמפעלי אין כרגע עבודה בשביל הפועל הזה. כל מה שיש עליו לעשות, זה לפיטוריו של הפועל השיכור. אני מצידי אוכל להביא לו את מועמדי כבר מחרתיים.

ד. דר׳ אברהם פוקס כתב בספרו "קראתי ואין עונה" עמוד 101:

"אחד מאיזורי ההברחה היה בקרבת העיירה קזמארוק. דרך עיירה זו עברו 2200 יהודים. אחד המבריחים הנועזים באיזור זה היה נוצרי בשם מליץ. הוא קיבל סכומי כסף בעבור מעשיו. יחד עם זאת הוא היה אדם הגון ופעל במסירות נפש למען הענין. באחת ההזדמנויות הביא בזרועותיו תינוק בן שבעה חדשים אשר יילל ומירר בבכי מר. הוריו של התינוק נורו במעבר הגבול מפולין לסלובקיה ומליץ הציל את התינוק. רחמ"ד עמד בקשר טלפוני מתמיד עם פעילי ההצלה היהודים בקייזמרק: יחזקאל אנגלנדר, נ. אלטמן ומנחם ברגר. לפעמים בא כדי לעמוד מקרוב על פעולות ההצלה".

(ראה גם עדותו לעיל פרק עשרים פסקה ו.)

ה. דו"ח של ועד ההצלה מטעם ההסתדרות הציונית שהוכן בחיפה על פעולות קבוצות העבודה בסלובקיה עד מרס 1944:

חיפה 11,7,44

דו"ח מס׳ 186

סלובקיה - עד מרס 1944
פעולות המחתרת

א. הברחת גבולות.

התנועה הציונית בסלובקיה ובפרט התנועות החלוציות הקימו מנגנון יעיל להברחת יהודים מפולין והעברתם להונגאריה. מרכז הארגון הוא בברטיסלבה ובכל עיר חשובה בסלובקיה יש לו אנשים נאמנים. לרשותו מורי דרך שמדריכים את הפליטים לסלובקיה. קימים הסכמים עם משטרת הפיננסים הסלובקית שעוזרת תמורת שוחד בהעברת הפליטים מהגבול למקומות ריכוז בתוך המדינה.

אלה הם החברים של הועדה המרכזית בבראטיסלבה:

דר׳ אוסקר נוימן

אוסקר קראזניאנסקי

בובי רייך

דר׳ אביליס

איגון רוט

דר׳ וולשטין

שני האחרונים נוסעים ממקום למקום ומקימים את הקשר.

הועדה נעזרת ע״י מיקוש שטרנפלד - בעל תעשיה יהודי מבראטיסלבה בעל קשרים טובים למשטרה החשאית. באפשרותו לשלם שוחד לפקידים גבוהים. גם דר׳ שלזינגר שעובד במרכז היהודים - ציוני נאמן - נמצא בקשרים טובים עם השלטונות ובאפשרותו להשיג רשיונות נסיעה ותעודות אחרות.

כתובתו: בראטיסלבה MOJMIROVA 28

1. דרכי הבריחה מפולין - משתנים בהתאם למצב השמירה בגבולות. במרס 44 נחשבו הדרכים הבאות כבטוחות.

א. מ-פיבניצה ל-שארנה וודה (פולין) משם ל-ליפניק (סלובקיה) ומשם ל-SPIS HANUSOVCE. משם מעבירים את הפליטים במכונית או ל-קזמארוק או ל-לובובנה.

קזמארוק

בן-ציון קאלב - ב״כ הארגון. ברשותו מורי דרך. הוא גם אחראי לסדורים עם המשטרה. הוא נעזר ע״י יהודי בשם אנגלנדר.

לובובנה

אויגן כהן - רוקח. ציוני נאמן ובקשרים טובים עם·ראש המשטרה המחוזית וראש האדמיניסטרציה. הוא נעזר ע״י מורגנבסר.

ב. דרך שניה: מ-SZCAVNCA-KROSCIENKO (פולין) ל-ספיסקה סטארה ויס (סלובקיה) ומשם ל-קזמארוק.

ג. דרך שלישית: מ-מוסטי (פולין) ל-דולני קובין (סלובקיה). שם מתקבלים האנשים.

דולני קובין

דושניץ - מהנדס. ברשותו מורי דרך. הוא מקבל את האנשים ומעבירם ל-ZILINA.

זילינה

ארוין שטיינר - (חבר מכבי) בא כח הארגון.

מישה מרמורשטיין - בא כח הארגון.

2. דרכי הבריחה מסלובקיה להונגריה

מרכז ההברחה מסלובקיה להונגריה נמצא ב-פראשוב. עיקר הפעולה מתנהל ע״י שוארץ - איש המתעסק בהברחה באופן מקצועי. איש שכבר לפני המלחמה עסק בהברחת סחורות. הוא בקשרים מצוינים עם פקידים גבוהים מהמשטרה והאדמיניסטרציה. הארגונים החלוציים משתמשים בעזרתו אבל לא מחשיבים אותו כאיש נאמן. הוא מאד מצליח בעבודה.

ברשותו שתי מכוניות קטנות וגם מכונית של משטרת הפיננסים. המכוניות האלו מעבירות את הפליטים שהתרכזו בזילינה וקאזאמארוק או בלובובנה לפראשוב בדרך כלל בלויית שוטרים משוחדים ע״י שוארץ. שוארץ מקבל בעד העברת איש מקאזאמארוק להונגאריה כ-500 כתר במקרה שהפליט עובר את הגבול ברגל. בשביל הברחות יותר ״נוחות״ למשל בקטר של רכבת או במכונית הוא דורש 10,000 עד 20,000 כתר. שוארץ עובד באופן קבוע עם כמה נהגי קטר שמבריחים תמורת כסף 5-7 פליטים בנסיעה אחת. האנשים עולים לקטר ב-KYASAK-OBSOVCE ויורדים בקאשאוי. בהתחלת פברואר 44 נתפסה קבוצת פליטים שנסעה בדרך זו ע״י המשטרה ההונגארית. באמצעות שוארץ שוחררו האנשים. במשך זמן מסוים א״כ נבדקו הקטרים ע״י ההונגרים. היות ופקידים גבוהים של המשטרה בקאשאוי משתתפים בעסק מניחים שהדרך הזו לא תסגר לחלוטין.

פראשוב

אלפרד אמסטרדם - בא כח ארגון ההברחה הציוני. כתובתו: רח׳ קופלנת 5. הוא נעזר ע״י:

אורל פוקס

אנדרי ואדה

שלושתם עובדים בשתוף פעולה עם שוארץ.

קאשאוי

דודה שטרן - מקבל את הפליטים. הוא נמצא במגע עם מורי דרך שמבריחים יהודים מהונגאריה לסלובקיה ולהיפך. אפשר להתקשר עם שטרן ע״י טיריזה פרנקל שעובדת בחנות מכשירי כתיבה ״סטאמפו״ רח׳ FOE 68, קאשאוי.

ליפטובסקי-מיקולאש.

גוסטי האס - עוזר לארגון. בעל בית חרושת לעורות אשר נמצא בקשרים טובים עם השלטונות ובפרט עם פאיארברגר ראש משטרת הפיננסים המחוזית. הוא עובד בשותפות עם מושקוביץ. האס הוא יהודי חרד שמוכן לעזור ככל יכולתו לפליטים. מספר הטלפון שלו: 59.

ניטרה

דר׳ טיבור שוארץ - בא כח הארגון.

אוסקר וייס

אלכס שימקו

כולם בקשר עם מורי דרך ויכולים להבריח אנשים להונגאריה.

דושניץ - מהנדס. ברשותו מורי דרך. הוא מקבל את האנשים

טישוביץ

מאינהרד גרינמן- בא כח הארגון.

נובומאסטי

הרב פרידר - מטפל במסירות בפליטים ועוזר לפעולות הבריחה.

פודולניאץ

ליאו מילר - בא-כח הארגון.

באותו מקום נמצא דר׳ אוטו פירסט בתור רופא ראש״י צבאי. הוא ממוצא יהודי ונוטה לקומוניזם. מקיים קשרים עם הפרוטקטוראט.

ב. קשרים עם המחתרת הסלובקית.

1. מאז 43 התנהל מו"מ בין באי כח הציונים ובאי כח המחתרת הציכוסלובאקית. מצד הציונים היה פעיל בעיקר ארוין סטאנגה שנמצא במגע אישי עם קצינים של המחתרת הצ׳כוסלובקית. דרישת היהודים היתה שהארגון הצ׳כוסלובאקי ימנע בכח גרושים נוספים של יהודים. הם לא נענו לדרישה זו בהנמקה שבהתאם לפקודותיהם הם יכולים להתקומם רק במצב אסטראטגי מסוים שעדיין לא הגיע. אמנם הם מוכנים לגיס לארגונם יהודים אשר שרתו בצבא הצ׳כוסלובקי ושההסתדרות הציונית ממליצה עליהם. הציונים הכינו רשימה של אנשים כאלה אבל חשבו לנכון למסרה בשלב זה של המו"מ.

הארגונים החלוציים הקימו קשר עם פרטיזנים קומונסיטים סלובאקים. פלוגה אחת של פרטיזנים בת 27 איש פועלת בסביבת BANSKA - STIAVNICA.

יוסף ביכלר ואשתו (חברי השומר הצעיר) הצטרפו לפלוגה זו בהתחלת 1943. בזמן המו"מ עם הקבוצה הזו הודיעו הפרטיזנים שביכולתם לגיס 5000 איש מזוינים. עד סתו 1943 היו לארגון הקומוניסטי 5 פלוגות מזוינות אבל הם פוזרו בהתנגשויות עם המשטרה. הקומוניסטים הסכימו לעזור ליהודים עצורים במחנות רכוז לברוח במקרה שהשלטונות ימסרום לגרמנים לשם גירוש לפולין. בדצמבר 43 העמידו הארגונים החלוציים סכומים מסוימים לרשות הפרטיזנים שרכשו באמצעותם תחנת שידור. הפרטיזנים הסכימו לקבל לארגונם יהודים עם המלצות מהארגונים החלוציים. ביכלר, הנזכר למעלה, נמצא בקשר עם קארול (עקיבא) נויפלד העצור במחנה ב-סרט, ועם מיקי קראינר מהמחנה ב-וישנה וגם עם איגון רוט (השומר הצעיר) שעובד במרכז היהודי בבראטיסלבה.

2. הכנות להתגוננות

ההכנות הראשונות לשם ארגון הגנה נעשו בשני המחנות סרט ונובאקי. ראש הארגון במחנה סרט הוא אירני שפיצר - קצין לשעבר בצבא הצ׳כוסלובקי. ברשות קבוצתו 15 אקדוחים.

נובאקי

גיאורג שפיצר - ראש הארגון. איש נוטה לקומוניזם.
תכניות הארגון הם להקל באמצעות כח מזוין על בריחת יהודים מהמחנות ובמקרה שיעמידו אותם תחת פקוד גרמני. עד פברואר 44 הוכנו 8 בונקרים במקומות בטוחים ביערות ובכפרים.

ו. דמדומי שחר שהיו לדמדומי דמים

שרידי יהודי סלובקיה, ובהם יהודי קזמארוק וציפס, אף בימי ההפוגה היו חייהם תלויים מנגד וחרדים מאיומים לחידוש ההגליות. אף בהיותם דוויים ואכולי יגון מהגלית יקיריהם עצרו כוח להמשיך לחיות למען עצמם ולמען יקיריהם בכל מקום שהם תוך שביב תקוה שאולי ישרדו ויחזרו מהם מגיא ההריגה בפולין. באותם ימים נוראים נתגלו בהם מעינות אהבת ישראל בלי גבול ותוך סיכון עצמם עזרו לאחיהם בסלובקיה ולפליטי יהודי פולין שהגיעו אליהם ולא מעט בעזרתם. לאט לאט היבהבה התקוה שבקרוב בקרוב ימוגרו חיות הטרף הנאצים-גרמנים ועמהם שלטון הרשע הסלובקי. משפלשו הגרמנים באביב 1944 להונגריה נמלטו וחזרו משם פליטי סלובקיה לסלובקיה.

החלו מדמדמים דמדומי שחר של מרד הפרטיזנים הסלובקי, שנוצר עקב תבוסת הגרמנים בכמה חזיתות, שבו השתתפו יהודים ממחנות העבודה.

אך אהה, המרד נכשל ודמדומי השחר היו לדמדומי דמים ונשארה רק שארית מן השארית כפי שיימסר בפרק הבא.

פרק עשרים ושנים

ההגליות והרציחות האחרונות בשארית יהודי קזמארוק וציפס לאחר הבסת המרד בסלובקיה; השארית ששרדה

א. ההגליות והרציחות האחרונות ביהודי סלובקיה

משהתקרב ביוני 1944 הצבא האדום אל גבולות סלובקיה התחיל להתארגן המרד בסלובקיה נגד השלטון הסלובקי-נאצי כדי למגרו וכדי להחיות את הרפובליקה הצכוסלובקית. פרטיזנים רוסיים וצכיים ושבויי מלחמה צרפתים שנמלטו ממחנות סייעו, אירגנו ואימנו את המורדים ובאוגוסט היו כבר הקרבות במלוא עיצומם וכמה חלקים מסלובקיה, ובהם העיר בנסקא ביסטריצה, שוחררו. שרידי היהודים שבאזורים המשוחררים שהיו מסוגלים לכך הצטרפו אף הם לשורות הלוחמים. ממחנה נובקי שוחררו היהודים וצוידו בנשק. ייאמר ש-90% מן הנוער היהודי נשלחו למחנות ההשמדה בפולין כבר בקיץ 1942. רבים מן הלוחמים היהודים נפלו כבר בימים הראשונים של הקרבות. בספטמבר הגיעו לאיזור המשוחרר ארבעה צנחנים מארץ ישראל: אביבה רייך, צבי בן יעקב, רפאל רייס וחיים חרמש כדי לארגן את השרידים ולעודד את רוחם.

גרמניה שלחה באוגוסט 1944 כוחות צבא גדולים לסלובקיה ולאחר קרבות קשים דיכאו עד סוף אוקטובר את המרד כליל והמורדים הסלובקים נסוגו והסתתרו בהרים ובמשפחותיהם. שלושת הצנחנים הארץ-ישראלים הראשונים נתפסו והובאו לבית הכלא בקרמניצא וב-20 בנובמבר נרצחו בקרבתו עם כמה מאות מיהודי סלובקיה הי״ד.

עם דיכוי המרד הסתערו כוחות ס״ס גרמניים ופלוגות סער מיוחדות של משמר הלינקה לעשות כלה בשרידי היהודים בסלובקיה. כל תעודות

חסותם בוטלו. ביחד ערכו הללו מצוד וחיפושים אחר המורדים וביחוד וביסודיות אחר היהודים. יהודים שנתפסו בידי הגרמנים באזורי המרד עם דיכויו נורו מיד. לאחר המרד נעצרו 18937 עצורים וביניהם 9653 יהודים. מיהודים עצורים אלה קיבלו 2757 יהודים "טיפול מיוחד", כלומר הגרמנים סחבום לאיזור הגבול הפולני ורצחום ביריות. כל השאר עם עוד יהודים שנתפסו בברטיסלבה ובמקומות אחרים ביחד 13500 יהודים רוכזו בסרד והובלו בכמה משלוחים למחנות הריכוז בפולין ומעטים מהם חזרו. עם שחרורה של סלובקיה מן הכיבוש הגרמני ומן השלטון הרשע הסלובקי נותרו בכל סלובקיה כששת אלפים יהודים שהצליחו להתחבא בבונקרים ביערות או אצל נוצרים או שהשתמשו בתעודות מזוייפות.

מי מסוגל לתאר את הזוועות של המרצחים, חיות הטרף הגרמניים ושל הגרדיסטים הסלובקיים ממשמר הלינקה, שעשו כלה אף בימי שלטונם האחרונים בשרידי קהילות הקודש בסלובקיה. סלובקיה כולה שוחררה בידי הצבא הרוסי והלגיון הצכי בתחילת אפריל 1945 והנה עוד במרס כלומר כמה ימים לפני מפלתם - הובילו וסחבו המרצחים הללו את היהודים הי"ד, שרוכזו במחנה סרד, לפולין. בשנות השואה התדרדרה האומה הגרמנית לתהום השפלות והיתה לחית מפלצת מוצצת דמי יהודים עד הרגע האחרון של שבירת מלתעותיה.

ב. עדותו של הרב מיכאל דב וייסמנדל

להלן עדותו של הרב מיכאל דב וייסמנדל זצ"ל על רשעותם של השלטון הסלובקי וההנהגה הרשמית של הכנסיה הסלובקית-קטולית בחודשי שלטונם האחרונים:

"ויהי בתחילת שנת תש"ה, כשנתחדשה הגזירה בסלאוואקיא, מחמת המלחמה של הפארטיזאנים, ונחרב בית מדרשנו בנייטרא, ונשביתי עם בני ביתי ומשפחת רבנו זי"ע בתוך שאר יושבי הבית הקדוש, רבנים גדולים ובעלי בתים ותלמידים כמה מאות נפש הי"ד - ורבנו זי"ע בעצמו נמלט ליערות ומערות באנסקא ביסטריצא עם בנו הרה"ג מנייטרא שליט"א ואיזה תלמידים. סחבו אותנו למחנה סערעד, עם שאר ישראל הי"ד.

★ ★ ★

יצאתי חוץ למחנה סערעד, כאשר יצאתי, ובאתי לפרעשבורג שהיתה אז עדיין שוקטת מן הגזירה, נכנסתי ישר אל הנונטיוס שלוחו של האפיפיור. שניתי בדברי, כאלו הייתי אני רבנו זי"ע - כלומר, שאמרתי לו שאני ה"אבערראבינער מנייטרא" ורב המדינה לאנדעסראבינער, ועתה נמלטתי מסערעד, מקום שעשרים אלף יהודים מוכנים לטבח, ובאתי לבקשו ולהתנפל לפניו שילך אל טיסא ויעשה כמו שערעדי עשה, שהתרה על הארטי בהטלת חרם. התחיל ואמר לי שהיום הזה קדוש הוא לפי שהוא יום הראשון והוא הנונטיוס וטיסא הכומר, אינם מתעסקים ביום הזה בדברים של חולין (בלשונו "פראפאנע אנגעלעגענהייטען") עדיין לא האמנתי לאוזני, עדיין הייתי משטה עצמי בעורון ובתמהון לבב, אפשר שאינו יודע מה הוא פירושו של אוישוויטץ - אמרתי לו: אדוני, הלא כולנו מובלים לטבח - וכי דם עוללים ויונקים לאלפים, הוא פראפאנע אנגעלעגענהייט! - אנא אדוני, ילך נא תיכף ומיד, ובודאי יפעול, ובורא עולם יברכו בעבור זה בשכר גדול, וכשתכלה המלחמה וינצחו ממלכות הברית יתגדל כבודו של אדוני בכל העולם - ובכיתי בכה רב, כי הלא אשתי וילדי, אמי ואחיותי ואחי וכל משפחת רבנו זי"ע וכל הרבנים הגאונים והתלמידים הקדושים והטהורים הי"ד היו במחנה, ומי כמוני הי' יודע מה מוכן עבורנו בעו"ה.

ענה איש רשע הזה, שלוחו של האפפיור, ואמר בפנים מלאים שנאה ובעינים מבריקות נקם לאמר: "אין נמצא בעולם דם ילדים יהודים נקי. כל דם יהודי חייב, ועליהם למות כי זה ענשם הממתין עליהם על אותו החטא". "עס גיבט קיין אונשולדיגעס יידישעס קינדערבלוט, יעדעס יידישער בלוט איסט שולדיג". כך היה לשונו המרשיע מלה במלה.

ומאחר שהזכרתי לו פעולתו של שערעדי להכריע ולרכך את המורך אשר חשבתי שיש בלבו, הוסיף ואמר בכעס ובחימה "שערעדי התרה את הארטי בחרם - אדרבא, עליו צריך להטיל חרם - כי מאין הי' לו ההיתר להשתדל עבורכם ומכל שכן להתרות בחרם - ואני מיד אקרא עליך את הגעסטאפא.... קפצתי

אל הדלת, הרמתי אגרוף וקללתיו קללה נמרצת, ורצתי כאשר היה כח ברגלי.״

(בספר ״מן המיצר״ עמודים כד כו).

ג. הרציחות ביהודי קזמארוק

באותם ימי אימים תפסו המרצחים הגרמנים כמה משרידי יהודים שהתחבאו בקזמארוק ובציפס, והובילום לאושויץ ואת אלה שתפסו קצת מאוחר יותר - סחבום לגבול פולין ורצחום שם ביריות. והרי כמה פרטים הידועים לנו:

- ר׳ אברהם ברודי ורעיתו דבורה ובניהם יוסף וברוך ובתם אליס וחותנו ר׳ אליעזר גרוסמן ורעיתו התחבאו אצל האריזאטור הסלובקי של עסקם לחומרי בנין בשם אורון. הגרמנים חשפו את מחבואם ביולי 1944 וכלאום בבנין בית הספר הגרמני בקזמארוק כחודש, ואחר כך הובילום לאושויץ ושם נספו ההורים הי״ד. האחים יוסף וברוך והאחיות אליס וחנה, שהובלה לאושויץ כבר באביב 1942, נשארו לחיים ופליטה והקימו משפחות בארץ ישראל ובארצות הברית וקנדה. אלה ועוד כמה מיהודי קזמארוק וציפס שנתפסו בימים הראשונים של המרד נסחבו לאושויץ ונרצחו שם הי״ד ורק מעטים מהם שרדו לפליטה.

הגרמנים חשפו אחר ראש השנה תש״ה 1944 את מחבואיהם של כארבעים מיהודי קזמארוק והובילום אל הגבול הפולני ורצחום שם ביריות ביום ה׳ תשרי תש״ה 22,9,1944.

בין הנרצחים האלה היו: -

- רבינו שמחה נתן גרינבורג זצ״ל ורעיתו הינדא ובניהם שמואל ודוד וכמה תלמידי ישיבתו שלמדו תורה מפיו עד למרד הסלובקי. הוי כמה התחנן לפניהם בנם הרב מאיר גרינבורג שליטא, רבה של ליפטובסקי סבטי מיקלוש, שעסק הרבה בהצלת יהודים, שיעיזו ויבואו להסתתר עמו במעבה היערות שבאיזור מיקולש עם כמה מבני הקהילה ופליטי פולין. אך הרב לא נעתר לו ואמר: כיצד אטוש את שרידי קהילתי במצוקתם?!

- ר׳ נחמיה אנגלנדר ז״ל ורעיתו רחל ז״ל - הוריהם של עקיבא אנגלנדר ז״ל שנפל בגוש עזה במלחמת השחרור ושל יבדל לחיים ארוכים

ר' שמעון אנגלנדר מבני ברק - נתפסו במחבואם ונרצחו באותו יום מר בפולין.

ד. עדויות של יהודי קזמארוק

להלן המשך העדויות של יהודי קזמארוק שהתחבאו בעתות הצרה נוראים אלה ובניסי ניסים נשארו לפליטה:

עדותו של אדוארד אליהו לאופר ז"ל (תיאופיל גולה) על רציחות אלו:

לבשתי מדי "משמר-הלינקה" וירדתי אל הרחוב. הבחנתי מיד בפאטרול של הגסטאפו שהודרך על ידי חברי "המפלגה הגרמנית" ו"הנוער ההיטלראי" המקומיים, שהצביעו על הדירות היהודיות. הדירות הנעולות פשוט נפרצו. פניתי אל אחד מאנשי המפלגה שהכרתי, האם הצליחו לתפוס יהודים כלשהם. הוא הנהן בראשו והוסיף, שגם בעיר וגם בסביבתה נלכדו כבר יהודים והובאו אל משרדי מחוז. מיהרתי לשם. על אחת המשאיות הצטופפו כ-40 יהודים. ראיתי ביניהם את הרב שמחה נתן גרינבורג עם כמה מתלמידיו. היה ביניהם גם דר' סאנטו ומשפחתו ושאר יהודי העיר אותם הכרתי מראייה בלבד. שאלתי את אחד מאנשי הגסטאפו: "לאן אתם מובילים את היהודים?" תשובתו היתה: "לסיבוב האחרון". שלושה ימים מאוחר יותר נודע לי, כי היהודים האלה הוסעו ליערות ליד גבול פולין ושם נורו".

המשך עדותו מיום 1,11,1964 של מר משה יהודה לאצי פנסטר (בתרגומי):

"עד להתקפת הפרטיזנים עבדתי בחנות מפעלי לשעבר בתור יהודי החיוני לכלכלה הסלובקית. לאחר שתקפו הפרטיזנים את קזמארוק ביום 27,8,1944 והובסו - תפסו החיילות הגרמנים ואנשי הגיסטאפו את העיר והעבירו את הנשים והילדים הגרמנים אל כפרי הסביבה. אז הזהירני האריזאטור שלי שמעתה בטלים ומבוטלים כל רשינות העבודה של היהודים ויעץ לי לברוח מן העיר או להתחבא ככל שאוכל.

כבר שנתיים קודם לכן התקנתי לי מחבוא אצל שוטר גמלאי. עברתי עם אשתי וילדי למחבואנו אליו ולקחנו עמנו גם את הדוד

והדודה של אשתי, שבא אלינו מברדיוב, וגם את בן דודי מאיר שפירא, שנמלט אלינו ממחנה עבודה בסלובקיה והיינו ביחד שבע נפשות. התחבאנו יחד בעליית גג ובעל הבית סיפק לנו אוכל.

אנשי הגסטאפו הדביקו מיד עם בואם מודעות התראה בעיר, שכל המחביא פרטיזן או יהודי יומת. בעל הבית שלנו פחד מאד והתחיל לסבוא מרוב יאוש והפציר בנו שנסתלק מביתו - אך לא היה לנו לאן ונאלצנו להשאר. שילמנו לו סכומים גדולים על כל יום נוסף של מחבואנו אצלו. פחדו גבר ועלה עד שלבסוף אף סירב לקבל שכר ודרש שנסתלק. בערב אחד עזבנו את מחבואנו והלכנו אל דירתנו הנעולה שלא נחתמה מטעם השלטונות והיינו בה עד ראש השנה תש"ה - 1944.

בראש השנה לפני הצהרים באו אנשי גסטאפו וניסו לפתוח את הדירה אך משלא עלה הדבר בידיהם עמדו לפרוץ את הדלת. והנה באה בעלת הבית, שקיבלה את דירתנו זו, ואמרה להם שהדירה ריקה וחבל לשבור את הדלת ומוטב להביא מסגר לפתיחתה. כאשר הסתלקו אנשי הגסטאפו להביא מסגר קראה לנו בעלת הבית, שנברח. ברחנו דרך השער שמאחורי הבית אל גן וממנו לפרבר העיר ומשם אל מחבואנו הקודם שאצל השוטר הגימלאי האמור. בריחה זו היתה מסוכנת מאד מפני שנאלצנו לברוח לאור היום. נתנו לשוטר הגמלאי סכום כסף גדול ונשארנו אצלו עד הערב. בשום אופן לא יכולנו להשאר אצלו מפני ששכרותו היתה בשבילנו החמורה שבסכנות. והנה בנס מצאנו אז מחבוא חירום אצל איכרה סלובקית אחת ואף זו היתה אחוזת אימה פן ימצאונו אצלה.

עד עתה יכולתי להחביא את עצמי ואף יהודים אחרים עמי ולמצוא מוצא במצבי מצוקה שונים - הפעם לא יכולתי למצוא דרך הצלה בכוחות עצמי לכן שלחתי את בן דודי מאיר שפירא אל תאופיל גולה במחסן לחמרים משומשים - לשעבר של הולנדר - שניהלו כאריזאטור וביקשתיו שיצילנו. אז גיליתי לבן דודי את סודו של גולה. גולה דרש מבן דודי לשלוח אליו את האשה שהחביאה אותנו. ואכן זו הלכה אליו. גולה לא האיר לה פנים ואפילו איים עליה (=מטעמים טקטיים שלא תשער זו שהוא יהודי) ודרש ממנה

שתביא אליו ילדינו ואז יאמר לה לאן להוליכם. מסרנו לה את ילדינו מבלי לדעת לאן יוליכם גולה. והנה גולה שלח את האשה עם הילדים אל מוביל משאות. כשחזרה אלינו האשה הודיעה לנו מטעמו שלמחרת גם עלי ועל אשתי ללכת אל אותו מוביל.

ברחובות קזמארוק סיירו אנשי גסטאפו. כל הגשרים היו תפושים על ידיהם. אני הלכתי בתלבושת איכרים ואשתי הלכה אחרי וחבשה בראשה מטפחת אכרים והזענו מפחד עד שהגענו אל אותו מוביל. הלה הכניסנו למרתף ובו מצאנו את הגב׳ שטורך (אשתו של החייט גיזה שטורך) ואת הבחורות זיאנקה ואנוש. בשעה 11 נכנס הגרדיסט גולה למרתף. אשתי שלא ידעה כלל את סודו של גולה נבהלה וצעקה: ״זה יירה בנו״!... גולה הביא לנו בתרמיל הגב שלו תפוחי עץ, אוכל וקוניאק ואמר לנו להיות מוכנים לצאת לדרך בחצות הלילה.

בחצות הלילה הגיע המוביל והוליכנו כשהוא מצויד בשני אקדחים. היה עלינו לזחול מן המרתף ולחצות את פסי הרכבת. זרקורים סרקו מפעם לפעם את פסי הרכבת ונשארנו שכובים ללא ניע ואחר כך המשכנו בזחילה כדי שלא נצטרך שוב ושוב להשתטח על הקרקע. אחר כך רצנו דרך שדות ויערות אל הרי הטאטרא. משהאיר היום הסתתרנו ביער ונחנו. רק בשעות הערב הגענו לכפר ההררי זדיאר. גיסתו של המוביל הביאה לנו למחרת את ילדינו לזדיאר. מלבדנו היו בזדיאר עוד יהודים אחרים שגולה הביאם לכאן. לאחר ששהינו שם כשמונה ימים שלח לנו גולה גם את הדוד והדודה ואת בן דודנו שפירא. מזדיאר עברנו לכפר הררי לאפשאנקה ונשארנו בו עד לשחרורנו ב- 15,1,1945. לאחר שחרורה של קזמארוק על ידי הרוסים חזרתי לקזמארוק ונפגשתי שם תאופיל גולה.

ביום 10,1,1949 עלינו ארצה ומאז אני ומשפחתי בבני ברק. כארבע שנים לאחר עלייתי נפגשתי עם תיאופיל גולה ועם כמה מיהודי קזמארוק שהצילם גולה ואני עמו פגישת אהבה וידידות״.

המשך עדותה מיום 5,11,1964 של הגב׳ לאה גרטרודה פסטרנק (בתרגומי)

לאחר שנמלטה מקזמארוק להונגריה הרי משנכנסו הגרמנים להונגריה הסתננו היא ובת דודה מן הפח אל הפחת לסלובקיה - קזמארוק, והרי תיאורה: -

"...מניטרה הגענו ברכבת לקזמארוק. היינו אפופי פחד מפני שנאסרה על היהודים הנסיעה ברכבת. בערב שבת של סוף יולי הגענו הביתה לקזמארוק. אבי היה ראש שארית הקהילה. האריזאטור לא העסיק עוד את אבי במפעלו לשעבר ולכן עבד במחצבה. הייתי בבית אבא עוד כארבעה שבועות.

בסוף אוגוסט התקיפו הפרטיזנים הסלובקים את קזמארוק והובסו. מיד נכנסו הצבא הגרמני ואנשי הגסטאפו לקזמארוק. כבר ב-1,9,1944 היתה משפחתנו במחבואים. סבי יצחק גולדמן, שהיה אז בן-82 ועיור, ואבי התחבאו במרתף ביתנו. אנשי הגסטאפו דפקו על דלת המרתף. סבי סירב להתחבא עוד ואמר כפי שנהג לומר: בחיי לא עשיתי מעשה רע לאדם ... ונתפס והוגלה. אבי נחלץ והתחבא אצל איכר מחוץ לעיר. באותו זמן התחבאנו אני ואמי אצל איכר בכפר לוביצה ושילמנו לו הון עתק.

כשהתחילו הגרמנים בציד יהודים זרק אותנו האיכר מביתו החוצה. בבית השכן התחבאו דודתי יולן דוד עם בנה אריק בן ה-12 ואף הם נזרקו מביתו ובדרכם לקזמארוק נתפסו על ידי הגרמנים והוגלו לפולין וחזרו לאחר המלחמה. אמי ואני עלה בידינו להגיע לקזמארוק והלכנו מבית לבית וביקשנו מפלט אצל משפחות סלובקיות מכרות שלנו - ודחו אותנו. אמי לא עצרה עוד כוח להמשיך כך ואמרה לי שאברח ואציל את עצמי. גררתי אותה עוד כברת דרך והגענו לאחוזה, שהורי נועצו ביניהם לעתים קרובות האם יתכן להחביאנו בה. בסמוך למחסן כלי עבודה של האחוזה עמדו כמה פועלים ומפיהם נודע לנו שאבא פה. זויסלן מנהל אחוזה זו היה זולל וסובא וזקוק תמיד לכסף ומשכבר שוחח עמו אבא בדבר מחבוא אצלו והלה הבטיח לו עזרתו. התחבאנו בתוך מחסן כלי העבודה בשטח של שנים על שלושה, ולאחר כניסתנו בו

היינו ביחד 11 נפשות ויכולנו רק לשכב בו ללא נוע - ורק בלילה יכולנו לפתוח את דלתו. ביום עבדו פועלים בסמוך למחסן ואף אחד לא בא אלינו. מאחורי קיר המחסן הסתובב זקיף גרמני לשמור על המים של קזמארוק. נשארנו במחסן זה מ-1,9,1944 עד 15,1,1945. בימים הראשונים היה לנו לחם לאכול ומים לשתיה בלבד. אבי שלחני ליאן קוציש במחסן הגרוטאות והבלאות של היהודי הולנדר לשעבר (קוציש זה היה יהודי בשם משה מנדלוביץ׳ שהתחזה לסלובקי ועבד אצל תאופיל גולה האריזטור של הולנדר) וביקשתי לעזור לנו היות וכבר לא היה לנו כסף סלובקי אלא דולרים. קוציש קרא לגולה. נבהלתי מאד כאשר נכנס גרדיסט לדירתו של קוציש. גולה קיבל אותי בגסות ובנוכחות קוציש ואשתו (=מטעמים טקטיים משלו) נבהלתי מאד והתחלתי לבכות.. אחר כך הבטיח לי, שאוכל לקבל פעמים בשבוע דברי אוכל אצל קוציש ונתתי לו דולרים. וכך הזנו את עצמנו כל זמן מחבואנו בבונקר זה.

ביום 14,1,1945 היו השמים אדומים. הגרמנים העלו הכל באש לפני מנוסתם. ב-1,1,1945 כבר לא שמענו עוד את צעדיו של החיל הגרמני. זויסלן היה שכור לגמרי. נער אחד שהתחבא עמנו במחבוא העז ונכנס לעיר כדי לברר את המצב וחזר עם חייל יהודי של הגדוד הצכוסלובקי וכשזה נכנס לבונקר וראה את מצבנו זלגו עיניו דמעות. החייל בשם לאצי קלינג החזירנו לדירתנו, שהיתה בזוזה לגמרי. קלינג סיפק לנו אוכל והביא עוד חיילים יהודים לדירתנו. הם דאגו לנו וסיפקו לנו את צרכינו שהיו בגדר השגתם. לאט לאט הגיעו עוד יהודים מן ההרים. אחר כך חזרו שרידים מן המחנות, שהיו מורעבים ומלאים כינים. קלטנו אותם, עזרנו להם להתנקות וכילכלנו אותם.

נשארתי בקזמארוק עד 1946. הייתי המתנדבת הראשונה מקזמארוק שהתיצבה להגנה. במרס 1949 הגעתי מקונסצה באנית ״קונסנצה״ לישראל. לאחר שהות קצרה במחנה הצבאי בצריפין שוחררתי.

אחר כך נישאתי ואני חיה עם בעלי ושלושת ילדינו בפתח תקוה. בעלי עלה ארצה כבר בשנת 1934."

מר צבי הרמן מנדלביץ (יאן מירניק) מתאר בעדותו מנובמבר 1965 את הימים הנוראים ההם. (בתרגומי):

"לאחר שהתקיפו הפרטיזנים הסלובקים את קזמארוק בסוף אוגוסט 1944 והובסו, התחבאו היהודים. גולה הטיל עלי לספק מזון לקבוצת מוריץ גולדמן בת 11 נפשות, שסופקו בערבים של יום ראשון ויום חמישי. קניתי אצל האופה גולדין - גרמני מהונגריה - ככרות לחם לבנים בסך 50 קרונות לשבוע. פעם ביקש לדעת למה צריך אני כמויות כה גדולות של לחם ואמרתי לו, שלא ישאל שאלות כאלה. הוא סיפק לי את הלחם במחיר רגיל. קניתי אצל קצב צכי כמויות גדולות של בשר מעושן ונקניקים ואף זה לא הפקיע את המחיר. אף הוא שאלני למה לי כמויות כה גדולות. השבתי לו שכעת מלחמה ואני עובד קשה וברצוני לחיות. אף גולה סיפק להם מזונות.

אשתו של דר' מצנר התחבאה בדירתי כמה ימים בשקערורה (שקע) של דלת שהוסתרה על ידי ארון. שתי נערות שברחו מהונגריה התחבאו אצלי ואחר כך הובאו על ידי גולה לכפר מלינצוכי. מלבד זאת סיפקתי מזונות למשפחת פנסטר לאצי ולמשפחת גיסי אדוארד יחזקאל אנגלנדר ולגיסי לאו גרינולד. בעליית גג של המחסן לחמרים משומשים התחבאה קבוצה של יהודים ואשתי בישלה בשבילם ואני הבאתי להם את האוכל למחבואם. אחר כך הובאו בעגלה גבוהת דפנות למרתפו של סילון ומשם לכפר זדיאר ולפשנקה.

אצל משה פנסטר היו גם דוד ודודתו ובן דודו הצעיר. כאשר היה הכרח להעבירם ממחבואם הבאנו למקום מבטחים תחילה את ילדיהם ולמחרת את ההורים משה פנסטר ואשתו. השלושה האחרים שנשארו במחבואם נהגו בחוסר זהירות מסוכנת בכך שאמרו לאיכרה שהחביאה אותם שאשתי הגב' מירניק היא יהודיה ובהגיעה למחסן החומרים המשומשים שאלה בנוכחות פועלים אחדים וקוציש: "האם גרה כאן היהודיה מירניק"? אחי קוציש

נבהל, אבל גולה לא אבדו עשתונותיו וגער באיכרה: וכי לא דייך בפטפוטייך על היהודים! והיינו שרויים בפחד. באותו לילה דפק מי שהוא על דלתנו האחורית וסבור הייתי שבאו ללכוד אותנו - אך היה זה פועל נוצרי שרצה לעבור אל אהובתו בלי שירגישו בו.

הבאנו אחר כך את השלושה אל מחסן החמרים המשומשים וממנו העבירום גולה וסילון לזדיאר. גם אשתי וילדי, שהוחבאו אצל סילון, הובאו על ידי סילון אל גיסי בזדיאר. אחר כך הייתי יחד עם אחי קוציש וגולה ביערות הטאטרה.

מיד אחר שחרורה של קזמארוק נכנסתי העירה והתגוררתי בה עוד כמה שבועות. באותו זמן זמן חזרו שרידים ממחנות הריכוז כשהם תשושים ומורעבים, מלאי כינים וחולים. יום יום הכנתי להם מעשרים ק״ג קמח ככרות לחם וסיפקתי לנצולים מזונות...

עליתי באנית אבאזיה לישראל והתישבתי בנתניה.״

להלן עדותו של אדוארד אליהו לאופר ז״ל (תיאופיל גולה) על הצלת משפחת ר׳ מנחם ברגר ז״ל:

״צופרי האזעקה התחילו לילל ולכן יצאתי לרחוב שיועד לי כמפקח מטעם הג״א. פתאום שמתי לב, כי איש אחד קפץ אל מאחורי אחד השערים הפונים אל הרחוב. מהרתי ומצאתי שם מתחבא אדם כפוף-גוף. היכרתי אותו. היה זה אדון ברגר. מעולם לפני-כן לא דיברתי איתו. ידעתי עליו שנהג להתערב אצל השלטונות לטובת היהודים, כל עוד הזמנים איפשרו זאת. הוא רעד בכל גופו כשראה אותי עם נשק בידי, מפני שלא הכיר אותי אישית לפני-כן, אם כי בודאי שמע על מעשי מפי דר׳ מצנר. הוא גילה לי, כי הוא מסתתר באחד הבתים השכנים, יחד עם אשתו, ילדתם בת השנה וחצי ועם אחיניתו בת 25. הוא נמצא בצרה גדולה, כי בעל הבית מסרב להמשיך במתן מקלט מתוך פחד מות שבו הוא נתון, מאז פרסום האזהרה של הגסטאפו. אני הכרתי את בעל הדירה עליו דיבר. הלכתי עם ברגר אליו. אמרתי לו: ״אתה בטח לא רוצה או לא יכול להחזיק את היהודים האלה אצלך. מעכשיו, שנינו נהיה אשמים, כי אני הולך לקחת אותם ממך אלי. אם תלשין עלי, כי אני מחביא יהודים, אלשין גם אני עליך ותמצא אשם באותה מידה כמוני״. מיד

לקחתי את ברגר ואת אחיניתו איתי והחבאתי אותם עם שאר המסתתרים במחסן המפעל. כולם ביחד היו כבר 11 נפשות. את אישתו וילדו הבטחתי להעביר אליהם בעוד יום או יומים.״

קומץ קטן של שרידי היהודים נשארו בחיים במחבואיהם בקזמארוק וציפס והיו כמה מחסידי אומות העולם בודדים שסייעו להם. השרידים ציפו באימה ובחרדה בקור החורף והטחב שבמחבואיהם לקץ ימי החשכה והיו שומרים לבוקר השחרור והפדות מאימי לועי הגרמנים. והנה סוף סוף שוחררו קזמארוק וציפס בינואר 1945 וכאמור סלובקיה כולה שוחררה בתחילת אפריל 1945.

חלק רביעי

האודים המוצלים
ועלייתם ותקומתם במדינת ישראל

פרק עשרים ושלשה

ישיבתם הזמנית של השרידים בקזמארוק

א. ליבוטי נפשם ויגונם הכבד של הניצולים

כחמש עשרה משפחות מקוטעות של שארית השארית הגיחו ממחבואיהם בקזמארוק לאחר שחרור העיר ויצאו לאור היום. כולם מיוסרים, תשושים ועטופי יגון מיתום שכול ואלמון. בתי ישראל שפעם שקקו חיים יהודיים שממו וזרים ישבו בהם. בית הכנסת הגדול חולל ובתוכו שמה ושאיה. אבלה כל פינה ובכתה כל זוית. הפחד היה עדיין רב מפני שהגרמנים עוד המשיכו להשתולל במעשי זוועותיהם ביהודים באיזורי סלובקיה אחרים עד שנהדפו כליל מסלובקיה בסוף מרס 1945. השרידים חזרו לבתיהם הריקים, ובאלה שהתישבו - פינו אותם להם בדחילו ורחימו ובשפתי חלקות. כמו כן חזרו לעסקיהם. בימי השחרור הראשונים לא היו קשיים בהחזרת רכוש. תושבי העיר הגרמנים שינו את טעמם וחהלו להתרפס לפני היהודים השרידים. רבים מן הגרמנים הנאצים ברחו עם הצבא הגרמני המובס בכיוון לגרמניה.

השרידים התיסרו - התלבטו עם שחרורם בהמון שאלות נוקבות: למה זכינו להשאר בחיים? וכי טובים אנו מיקירינו אהובינו ומעוללים ויונקים הזכים והטהורים שהמרצחים הגרמנים סחבום לגיא ההריגה בפולין ועתה שרידי שרידים מהם עודם מפרפרים בלועיהם בסלובקיה? מה טעם עוד לחיינו המדולדלים והמדוכדכים עד דכא?! התחיינה עצמותינו היבשות?! האם לא הקיץ הקץ על היהדות?! מניין שנאתם התהומית הארסית של הגרמנים לעם היהודי עד שהיו לחיות טרף מפלצתיות ואכלו את יעקב ואת נוהו השמו כמעט בכל אירופה?! מה חטאנו לרבש"ע שהסתיר פניו ממנו והופקרנו למרצחים הגרמנים שעמדו עלינו לכלותנו ועשו בנו כמעט כלה ולא הצילנו מידיהם?!

מעין מבע למצוקת נפשם הובע בשירו, שהובן עם הזמן כאליגוריה, של המשורר זושא ויינפרט באידיש על רועה והמושר בפי יאן פירס:

אפאסטוכל

האט אפאסטוכל אטרוימער ליעב גהעאט צום הימל קוקען
האבן ועלף אונטער בוימער זיך גענומען רוקען
האבן ציגעלעך געבעקעט - האבען שעפסעלעך געמעקעט
און דעם פאסטוך מיט דעם שטעקן ניט געקענט דערוועקן

ווען דאס פאסטוכל דער טרוימער האט צום הימל זיך פארקוקט
האבן וועלף פון אונטער בויימער די צ׳ערעדע פארצוקט
האבן ציגעלעך געבעקעט האבן שעפסעלעך געמעקעט
און דעם פאסטוך מיט דעם שטעקן ניט געקענט דערוועקן

ווען דאס פאסטוכל דער טרוימער - האט אהיים זיך שוין געקליבן
זיינען אונטער אלע בויימער - ביינדאלאך בלויז געבליבן
קיינער האט שוין נישט געמעקעט
קיינער האט שוין נישט געבעקעט

תוכן השיר על הרועה: -

מעשה ברועה שהלך לרעות את עדר צאנו ומקל רועים בידו. צאנו רעה במרעה והרועה נח והסתכל בשמי התכלת למעלה למעלה ונהנה מזיום. נרדם וחלם כשמקלו בידו.

בינתים בקעו מן היערות זאבים וטרפו בעדר צאנו בכל פה. הצאן געה, פעה, יילל וצווח: הצל, הצל! והרועה לא שמע ולא התעורר והמשיך לחלום ולהסתכל למעלה למעלה בשמי התכלת עד שכמעט נטרף כל הצאן.

כשהתעורר סוף סוף וקם לאסוף צאנו לא נשארו לו אלא עצמותיהם ונהי דממה דקה של שארית צאן דלה נאנקת ודוויה.

ב. השרידים גמרו אומר לחיות ולהיות יהודים

אף על פי כן גמרו אומר: אנו נחיה! היינו ונהיה יהודים ובני אדם טובים, מקיימי מצוות ומעשים טובים, ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים,

בין שאתה רבש"ע תרצה בכך ובין לאו! על כרחך נהיה יהודים. נואלנו וחטאנו בכך שראינו את באי העולם באספקלריא יהודית שלנו ולא את החיה שבאדם. לעולם לא נתדרדר חלילה לתהום שפלותם של המרצחים הגרמניים ועמיתיהם, שהתנערו מכל מידות וצלם אנוש שכל גאותם ורברבנותם מושתתות על שנאה ורצח ועל השפלת עמים אחרים ושיעבודם ועל הטכנולוגיה הצבאית-רצחנית שלהם. מיום היות אדם ועמים עלי אדמות לא קמה כמו הזוועה הנאצית הגרמנית - צפעונית, חלאת המין האנושי, שקלגסיה וצפעוניה הפכו את אירופה לגיהינום למענם ולמען המולך האלילי היטלר ימח שמו, אבי אבות הטומאה והרצח. לא נִתדרדר לסלובקים, שפרט לכמה חסידי אומות העולם שבהם, עמד על הדם בשלוה, ומהם יצאו הגרדיסטים הרצחנים.

ובכן השרידים, האודים המוצלים גמרו אומר לחיות ולהיות יהודים ותחושתם היתה כזו של עמנו לאחר גירוש ספרד, כמסופר על ידי שלמה אבן וירגא בספרו שבט יהודה:

"שמעתי מפי זקנים יוצאי ספרד, כי אניה אחת בה מכת הדבר ובעל האניה השליכם אל היבשה מקום שאין ישוב, ושם מתו רובם ברעב ומקצתם נתאמצו ללכת ברגלם עד ימצאו ישוב. ויהודי אחד בתוכם, הוא ואשתו ושני בניו התאמצו ללכת, והאשה מאשר לא נסתה כף רגלה נתעלפה ומתה, והאיש היה נושא הבנים ונתעלף ושני בניו מצד הרעב, וכי הקיץ מן העילוף מצא שני בניו מתים. ומרוב דאגה קם על רגליו ואמר: רבון העולמים! הרבה אתה עושה שאעזוב את דתי, תדע נאמנה שעל כרחם של יושבי שמים, יהודי ויהודי אהיה ולא יועיל כל שהבאת ותביא עלי! ואסף מן העפר ומן העשבים וכיסה את הנערים והלך לבקש יישוב". (מובא גם בתולדות ספרות ישראל לישראל צינברג, כרך שני עמוד 268).

השרידים התחילו לכלכל את חייהם לקראת עתידם. מנוי וגמור היה עמהם שלא להשתקע חס וחלילה בארץ יגונם-אסונם סלובקיה ושעליהם לעלות בשעת הכושר הראשונה לארץ ישראל ולכונן במולדת את חייהם כיהודים ובני אדם זקופי קומה בני חורין; או לפחות להגר לארצות הברית. ואולם הם ראו הכרח לשהות עוד פרק זמן בקזמארוק ובסלובקיה מכמה טעמים: בלבות השרידים ניצנצה תוחלת, ששרדו שרידים נוספים

מיקיריהם ומטבע הדברים יבואו בקרוב לקזמארוק וציפס כדי לחפש ולמצוא זה את זה וציפו לתכנן יחד את עתידם ולהקים משפחות ישראל. היו אלמנים ואלמנות ששרדו אחר השכול שנזקקו להיתר נישואין, היו חולים ותשושים שנזקקו להבראה ולהחלמה לאחר שנות הסבל. הם ביקשו להציל קצת מרכושם הגזול כדי שלא לצאת בידים ריקות.

באחת: הם ראו הכרח לשקם את קהילת קזמארוק שיקום זמני עד לעליה והגירה.

ג. הרב מאיר גרינבורג שליט״א והשרידים משקמים את הקהילה

לאט לאט היו מתקבצים בקזמארוק טיפין טיפין של שרידי יהודי קזמארוק וציפס ושל איזורי סלובקיה אחרים. כל יהודי שצץ ובא היה חויה מרגשת לכולם: הנה עוד בן אובד חזר למשפחה. השרידים חברו יחד לכעין משפחה אחת. הלבבות והבתים היו פתוחים זה לזה. הם התחממו והתנחמו זה לאורו של זה. הם ביקשו לבנות בית ישראל יחד לקראת העתיד וציפו לנס, שלאחר מפלתם של צפעוני גרמניה עוד ישובו מגיא ההריגה והגיהינום של פולין עוד אודים מוצלים והתכוננו בדחילו ורחימו לקראתם. מה מאד התרגשו כשנודע להם שבנו של רבם הקדוש רבי שמחה נתן גרינבורג זצ״ל הי״ד הוא הרב מאיר גרינבורג ורעיתו וילדיו, שהסתתרו ביערות לופטובסקי-סבאטי-מיקולאש, נשארו בחיים. באהבה רבה נעתר לבקשת וותיקי שרידי קהילת קזמארוק ובא לבית אבא זצ״ל הי״ד לנהל את העדה השרידה תוך המשך טיפולו בשרידי העדה של ל. ס. מיקולאש. למעשה היה רבם של כל שרידי ציפס והאיזורים הסמוכים. מה נורא היה בית אבא ששמם ומקדש המעט של הקהילה שחרב. רבה היתה מלאכת השיקום! רק לפני כמה חדשים בין כסא לעשור תש״ה 1944 סחבו המרצחים הגרמנים את הוריו ואת אחיו עם כמה משרידי קהילה אחרים ורצחום בפלשוב. היתה שמועה שאת אביו ואמו רצחו סמוך לקזמארוק ולא נודע מקום קבורתם.

הרב מאיר גרינבורג שליט״א היה משחרותו שקדן עצום ונודע כעילוי תלמודי ועמקן. שקד בהגיונו החריף לחדור לפני ולפנים של כל סוגיה תלמודית שעסק בה. כמו כן היה לן בעומקם של המדרשים ובמחשבת

ישראל. הנני זוכר באהבה רבה ובהמית לב את השנים הנפלאות שלקחני תחת חסותו וישבנו בסוכת אביו זצ״ל ולמדנו תורה כשהוא משפיע עלי שפע שפעים בהלכה ובאגדה. כשנבחר לאחרי נשואיו לכהן כרבה של קהילת ל.ס. מיקלואש בשנת תרצ״ז נעתרתי ברצון להצטרף אליו לישיבתו בקיץ אותה שנה.

ובכן הרב וכמה ותיקי קהילת כקזמארוק ששרדו: דוד אנגלהרדט, יחזקאל אנגלנדר, שמעון אנגלנדר, מנחם ברגר, מוריץ גולדמן, נתן שנפלד, היינריך שלוס ואחרים ניגשו לשקם את הקהילה. החיילים היהודים שבבריגדה הבריטית ושל הלגיון הצ׳כי ובהם משה גולן גרוס מקזמארוק עודדו והחיו את רוחם הנכאה של השרידים לאמור: עוד עם ישראל חי! הנה רבבות רבבות של יהודים בעולם נלחמו בגבורה למיגור החיה הנאצית ולתקומת ישראל.

ד. בית המדרש ובית הכנסת והמקוה

ביתו של הרב וספריתו ובית מדרשו שבחצר ביתו, וכן ספריתו הגדולה שבסוכתו הבנויה מאוצר ספריו של ר׳ נפתלי בירנבאום ז״ל שממו אך אפשר היה לשקמם. הצוררים זממו כנראה למכור את הספרים לאחר נצחונם. מיד נפתחו ביתו ובית מדרשו לתפילה בציבור והיה לבית ועד לשרידי הקהילה. מי יתנה את הכאב והיגון, את הדמעות של השרידים המתפללים בבית המדרש בפסח וביום הכפורים לאחר השואה, וביחוד בשעת תפילת ״יזכור״ ו״אב הרחמים״...

כמו כן שיפצו את מקוה הקהילה לרחצה ולטבילה בשביל הזוגות הבודדים ובשביל אלה שבקרוב יבנו את ביתם בחופה ובקידושין. מר זיכרמן, פרוון לשעבר, התנדב להיות בלן המקוה והפעיל אותה פעם-פעמים בשבוע.

כמו כן שקדו לנקות את ההריסות שבפנים בית הכנסת הגדול. הרוח החיה בענין זה היה מוריץ גולדמן ז״ל. אמרו: לא יתכן שבית כנסת זה שאבות אבותינו בנוהו ואבותינו ואמותינו ואחינו ואחיותינו הקדושים התפללו בו - יישאר בשממונו?! מכל מקום לכלל שיפוץ לא הגיע כלל ולבסוף נחרב.

ה. הכשרות והמסעדה הכשרה בקהילת קזמארוק

שרידי הקהילה והשבים אליה לא היו בחלקם מסוגלים ולא ערוכים סמוך לשחרורם לנהל משק בית ולבשל לעצמם. בהם היו חולים ותשושים ולכן כבר בימים הראשונים אחר השחרור הקימה הקהילה מסעדה כשרה טובה שבה סעדו היהודים כרצונם תמורת תשלום קטן או בחינם. האלמנה מרת מאלי והאלמן פוגל ניהלו את המסעדה במסירות רבה. פליטים יהודים מפולין שבאו לקזמארוק בדרכם לארץ ישראל ואורחים וכן חיילים יהודים מן הבריגדה הבריטית והלגיון הצ׳כי שביקרו בקזמארוק - סעדו בה. תוך זמן קצר היתה המסעדה לכעין מועדון ליהודי הקהילה. הרב מאיר גרינבורג שליטא מצא בין שרידי יהדות סלובקיה את השו״ב והמוהל רבי דוד רייזנר והזמינו לבוא לקזמארוק פעם בשבוע לשחוט עופות בשביל יהודי הקהילה. כמו כן נערכו מסיבות במסעדה זו.

ו. נישואין והיתרי נישואין

הרב מאיר גרינבורג שליטא והשרידים הותיקים עודדו והמריצו את המוצלים הפנויים להקים בית בישראל בחופה וקידושין שלא יכלה זרעו של אברהם אבינו.

כמו כן גבה הרב בכל הזדמנות עדויות מפי האודים המוצלים על יהודי קזמארוק וציפס שנספו. המחנות ההשמדה בפולין לצורך מתן היתרי נישואין לאלמנות ולאלמנים. ביקרתי בקהילת כזמארוק בחורף תש״ו 1945-46 וזכורני שהעידה לפניו האלמנה אנה לקס ז״ל - שבעלה נספה באושויץ ולעיניה גווע באושויץ בתה ארנקה ובנה ארנסטי ברעב והיא עצמה עברה כל מדורי הגיהנום באושויץ - על שמות יהודי קזמארוק וציפס שנרצחו באושויץ ובכללם על מות אשתו של מאיר רפאל מיקשה פרלרוט ז״ל. שימשתי באותו זמן כמזכיר הרבנות הראשית והקהילות ליהודי סלובקיה בראשותו של הרב מרדכי ליבוביץ. על יסוד גביית עדויות אלו נתנה הרבנות הראשית הזו פסקי דין להיתרי נישואין לאלמנות ולאלמנים. זכורני שלפני עלייתי מסרתי פסק דין כזה להיתר נישואין לאלמנה בריינה פוגלמן ז״ל שבעלה ר׳ הירש בר פוגלמן ז״ל נרצח בפולין הי״ד. פסקי הדין הללו התבססו על יסוד פסק דין עקרוני כללי של הרב

הגאון רבי חיים מרדכי רולר זצ״ל מניאמץ שברומניה, מחבר הספר ההלכי באר חיים מרדכי.

פסקי הדין הללו הסתיימו בנוסח:

״.... לכן על יסוד פסק הדין של הגאון רבי חיים מרדכי רולר מניאמץ אנו מתירים לנ״ל להנשא וכו׳״

אך היו אלמנים ואלמנות כאלה שנשאו את יגונם ולא נישאו שנית.

ז. ההתכחשות בסלובקיה ליהודים השרידים

לא עבר הרבה זמן וסלובקים רבים התכחשו יותר ויותר לפשעיהם כלפי היהודים ואף סירבו להחזיר את רכוש היהודים הגזול שבידיהם לבעליהם או ליורשיהם השרידים. הם גזלו ואף ירשו וחזרו וטענו, שיהודים הם שטישטשו את האופי הסלובקי של סלובקיה בהכניסם בה תרבות הונגרית וכו׳ וכו׳. הדברים מפורטים בפרוטרוט בפרקי חלק ב׳ של הספר ״להציל נפשם״ של עמנואל א׳ פרידר עמודים 221-286.

לשיא עזות מצחם הגיעו בטענה המרושעת לאמור שיהודי סלובקיה לא השתתפו בשחרור סלובקיה מן הנאצים הגרמנים. שומו שמים, הלא הם עצמם הסגירו כ-90% מן הנוער היהודי בשנת 1942 למרצחים הגרמנים! הלא הם היו חברים נאמנים ושותפים פעילים לפשעי הנאצים.

האמת היא ששרידי יהודי סלובקיה, ששתתו דם, לחמו לשחרור צכוסלובקיה בכל החזיתות: שרידי מחנות העבודה השתתפו במרד הפרטיזנים ונפלו; ואילו הפרטיזנים הסלובקים התחמקו מן המערכה עם הכשלון הראשון וחזרו למשפחותיהם או הסתתרו בהרים. יהודי צכוסלובקיה השתתפו בלגיון הצ׳כי שאורגן בבריטניה והיו חיילים בצבא האדום. הנה הוקם מרכז לתיעוד בברטיסלבה כדי לאסוף נתונים על החיילים היהודים שלחמו לשחרור צכוסלובקיה ולברר מה עלה בגורלם.

בפרק המילואים אביא את המכתב של קהילת קזמארוק מיום 8,3,1948 בחתימת ר׳ מנחם ברגר ז״ל בצירוף רשימה של ארבעים ושמונה חיילים יהודים בני קזמארוק ובו מבוקש המרכז לתיעוד לברר פרטים עליהם ומה עלה בגורלם. לא ידועות לנו התשובות שניתנו. על כמה מהם לא ידועים פרטים על גורלם עד היום הזה.

ח. בינתים ועד העלייה

עם כל הכאב והיגון שבלבבות התנחמו היהודים השרידים בהקמת משפחות בישראל ובלידת ילדי חן שקראום על שמות אבותיהם ויקיריהם הקדושים ובנחמת העליה הקרובה לארץ-ישראל. כל חתונה וכל ילד שנולד היו לששון ולשמחה ולנחמה ולתקוה של כל השרידים כמשפחה אחת. הילד היה לא של אביו ואמו בלבד אלא גם של כנסת ישראל כולה. באותם הימים נפטרה לאחר מחלה התינוקת בת השנתים של ר׳ מנחם ברגר ז״ל וכל השרידים אבלו עליה והתעטפו ביגונם העמוק - התינוקת היתה של כולם.

השרידים לא העלו על דעתם לחזור ולהשתקע בקזמארוק וציפס חלילה. כאמור כל רצונם היה להתלקט ולהתקבץ ולהקים משפחות לפני צאתם מעמק הבכא של ציפס. הם ראו בגירוש הגרמנים מקזמארוק וציפס לגרמניה שרוכזו במבצר טקלי שבעיר לפני גירושם - וכמובן שזכו הסלובקים ברכושם.

רובם הגדול של יהודי קזמארוק וציפס עלו עד סוף שנת 1949 לארץ ישראל והשתלבו בכל מערכות החיים במדינת ישראל. מקצתם ובהם הרב מאיר גרינבורג שליט״א היגרו לארצות הברית ואף מהם עלו אחר כך לישראל.

פרק עשרים וארבעה
יוצאי קזמארוק וציפס במדינת ישראל

א. התערותם וחברתם בישראל על פי סקירת ארגונם מערב ראש השנה תשכ״ט 1968

שרידי יהודי קזמארוק וציפס השתלבו בכל מערכות חיי היצירה והעשיה וההגנה בישראל. הם זכרו תמיד באהבה רבה ובהמית לבבות את הוריהם, אחיהם ואחיותיהם וכל בית ישראל שנרצחו ומתו על קדושת השם. והנה מאז חרדים הם פן חס וחלילה לא ידעו בניהם בדורות הבאים שכל המיטב שבהם - נחלו מאבותיהם מדורי דורות בקהילות הקודש שחרבו. לכן כבר סמוך לעליתם הקימו השרידים את ״ארגון יוצאי קזמארוק והסביבה ציפס בישראל״ כדי להנחיל ולטפח את זכרון קהילות הקודש בקזמארוק וציפס למען עצמם ולמען הדורות הבאים. חברי הועד וההנהלה הראשונים, היו לפי הדין וחשבון על הפעולות משנת תשי״ב-תשכ״ט 1952-1968 שפורסם בערב ראש השנה תשכ״ט כלהלן:

ההנהלה:

נייגרשל ישראל
פורשר יעקב
פרלרוט מאיר רפאל

חברי הועד:

אלטמן דוד
אנגלנדר יחזקאל
בראון איטקה
לבית רימר
בכנר מרגיט
לבית גרוסברג
בן־דוד שמואל
גרונסקי (גרינולד) שלמה
גסנר שאול
הורק (הניג) צבי

זיינבל יצחק
זיינבל אריה
זיינבל ישראל אברהם
פנסטר לצי
רוזמן ברטה
לבית גרינולד
שלוס — שיפמן
שינפלד נתן
שינפלד נפתלי

הדין וחשבון האמור משקף נאמנה את רחשי הלב וההגיגים של הדור האחרון לשעבוד והראשון לגאולה.

להלן ההקדמה לדין וחשבון זה של יושב ראש הועד רבי ישראל נייגרשל ז"ל. את כל הדין וחשבון נביא בנספח.

זכור את אשר עשה לך וכו'
יזכור אלוקים נשמות קדושינו !

ב"ה

בחסדי ה' עלינו נצלנו מגיא ההריגה וזכינו לעלות לארצנו הק' ולכונן מחדש את חיינו בארץ אבותינו ובמדינתינו המתחדשת.

בראשית התישבותנו בארץ, כאשר דאגות בסוס הקיום עדיין רבצו עלינו, לא הסתנו דעתנו מן החובה להציב זכר לקהילותינו וחשנו בעומק נפשנו שלא ייתכן להנתק מעברנו.

מתוך הכרת חובה זו נקטו יוזמה מספר חברים שהתישבו בנתניה ויסדו את הארגון ליוצאי קז'מרוק והסביבה. פעולתו הראשונה של ארגון זה היתה עריכת אזכרה לזכר קדושי בני עירם והסביבה אשר נספו בשנות השואה ע"י האויב הצר והאכזרי.

ביסוד מפעל זה היו יוצאי קז'מרוק והסביבה מן הראשונים בארץ.

העלאת זכר הקדושים לא היתה המטרה הבלעדית של היוזמים ושל החברים שהצטרפו מתוך רצון ומתוך הכרה מלאה ליוזמתם. מטרתם הנוספת היתה להחיות במדת האפשר את העבר ולהציב יד ושם לקהילותינו המפוארות, שלמרות התרחקותינו מבחינת הזמן והמקום שמור להן בתודעתנו יחס של כבוד וחבה.

בקשנו לספק, ככל שהדבר נתן את הגעגועים אל צורת החיים שהסכנו לה. בקשנו להעביר לילדינו הבאים אחרינו מעט מזעיר מאותו הווי - חיים מופלא שנרקם במשך דורות בקהילותינו, מאותו סדר - חיים שהתנהל על אדני הקדש ומסורת היהדות הצרופה, שנתכונן ע"י רבותינו הקדושים.

לאור מטרה זו ומתוך השמעות לצו "והיו עיניך רואות את מוריך" העלינו את זכרם ואת דמותם המזהירה של מורינו ורבותינו

הגאונים: את דמותו של הגאון;אברהם גריגבורג בזי"ע ואת דמות בנו מ"מ הגאון; שמחה נתן גריבורג זצ"ל הי"ד.באסיפותינו העל-ינו לנגד עיני רוחנו את קהילת אונצדורף מראשוני הקהילות במ-דינת הונגריה, וישיבתה המפוארת שבראשה עמד הגאון ר' שמואל רוזנברג בזי"ע שמבאר תורתה שתו אלפים מראשי בתי - אב במדינת הונגריה הקודמת.

התקשרנו מחדש מתוך צער וגעגועים אל קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדוש השם, מקומות גדולינו והתחנכותינו.

חפצנו עלה בע"ה בידינו. למרות הפזור במקומות ישוב שונים בארץ ובעולם נתחדש הקשר יוצאי קהילותינו קשר האחוה והרעות שהיינו אמונים עליו במקומותינו. דבקנו מחדש בשרידי רבותינו אשר ה' בחסדו השאירם לנו לפליטה הלא - המה כב' הרבנים; הגאון ר' יוסף יונה צבי הלוי הורוביץ שליט"א רבה האחרון של קהילת אונצדורף אשר משתתף מדי פעם בכנוסי אזכרותינו. וכבוד הרה'ג ר' מאיר גרינבורג שליט"א אשר שמש כרב בקז'מרוק לאחר השואה.

אנו מקוים שפעולותינו ילכו ויתרחבו ויקיפו את כל יוצאי קהילותינו אשר יתנו ידם לחברים המסורים אשר נשאו בעול מפעלינו עד עתה.

ויהי נועם ה' עלינו ומעשי ידינו יכונן, עד ביאת גואל צדק במהרה בימינו.

בברכת כתיבה וחתימה טובה

ישראל בייגרשל
יו"ר הועד

ב. מפגשי אחוה של יוצאי קזמארוק והסביבה באזכרות ובשמחות

התכניות הכלולות בדין וחשבון האמור לשנת תשכ״ט - 1968 הוגשמו. על כותל אחד האולמות הגדולים של בית הכנסת הגדול בתל-אביב חרותים בשיש שמות קדושי קזמארוק והסביבה. נקבע לוח זכרון לזכרם במרתף השואה בהר ציון בירושלים. פרוכת יפה הוכנסה לזכרם באולם התפילה המקורה של הכותל המערבי וחוברה לאחד מארונות הקודש לזכרון תמיד.

קשרי הידידות שבין השרידים ודור ההמשך נמשכו. הם מתכנסים ונפגשים בכינוסי האזכרות מדי שנה ביום כ׳ בסיון ובחתונות ובבריתות של בניהם ונכדיהם. כל פגישה היא חויה מרגשת ומעלים בה זכרונות של יקירי נפשם והלבבות הומים: נכד זה כולו בדמות סבא, נכדה זו כולה סבתא! עוד אבינו ועוד אמנו חיים, עם ישראל חי!

כך למשל זכורה לנו החתונה בתל אביב, שבה השיאה הגב׳ אסתר האלה, בת ר׳ לייב גולדשטיין ז״ל הי״ד מקזמארוק ואלמנתו של הרופא דר׳ שמעון האלה ז״ל את בתה גיטה לחתן הרב דוד מלכא. התכנסו בה רבים משרידי קזמארוק ודור ההמשך מישראל ומארצות הברית כמשפחה אחת. הרב רבי מאיר גרינבורג שליט״א טרח ובא מארצות הברית להשתתף בשמחה זו. זכיתי אף להשתתף בקיץ תשמ״ו בשמחת הכנסת נכד בבריתו של אברהם אבינו בירושלים, שבה ישבו שבת אחים יחד נכדיו ונינים של ר׳ לייב גולדשטיין הי״ד, רובם תושבי ישראל, ובני משפחה ושרידים מקהילות הקודש מקזמארוק והסביבה. אכן נתקיימה צוואתו של ר׳ לייב ז״ל בליל שבת הגדול תש״ב 1942 לילדיו להתקבץ בירושלים. באותה הזדמנות סיפרתי לנכדים על דמותם של הסבא ר׳ לייב והסבתא גיזה גיטל זכרון קדשם לברכה והם שתו בצמא את דברי וביקשו לשמוע עוד ועוד. כמו כן נודעו לי אז מפי מר אליעזר צולמן והגב׳ טרודה פסטרנק בת מוריץ גולדמן ז״ל פרטים נוספים על קורות יהודי קזמארוק בימי השואה ושילבתי אותם בספר זה.

ג. מצבת זכרון לקדושי קזמארוק והסביבה בבית העלמין בחולון.

יוצאי קזמארוק בישראל והסביבה הקימו מצבת זכרון בבית העלמין בחולון ובה חרותים כמעט כל שמות קדושי קזמארוק והסביבה הי״ד שנרצחו בשנות השואה. מצבת הזכרון נחנכה באזכרה השנתית שנערכה ביום כב בסיון תשמ״ט 25,6,1989.

ד. בתי העלמין בקזמארוק ובאיזור שפיסקה ציפס שבסלובקיה

יש בישראל חברה ״אתרא קדישא״ ובראשה רבי דוד רייזנר נ״י בבני ברק, שעד עלייתו לישראל בשנת תש״ט 1949 היה מוהל לשרידי קהילות

סלובקיה. בשליחות מטעם חברה זו ביקר ר׳ שלום פריד בנובמבר 1989 ובפברואר 1990 כדי לעמוד על מצב בתי העלמין שם וזאת לאחר שהודיע במכתב מראש לראשי השלטונות המקומיים הסלובקיים על ביקורו למטרה זו. להלן פרטים מדין וחשבון שלו בנוגע לבתי העלמין בקזמארוק וסביבותיה:

במכתבו מיום יא תמוז תש״ן, 4,7,90 כתב לי מר שלום פריד:

בס״ד
לכבוד
ר׳ שמואל דב גבריהו

בהמשך לשיחתנו הטלפונית מצר״ב תמונות והדו״ח שביקשת. ביקרתי בקזמארוק ב-20,11,89. במסגרת סקר שערכתי בבתי הקברות בסלובקיה. בית הקברות מוקף חומה מסביב. השער נעול ומטפל בו שכן שגר ממול. מצב בית הקברות טוב אך יש מספר מצבות שנפלו ויש לתקנם. לפי שיחות עם אנשי המקום הרסו את בית הכנסת ולא נשאר שום סימן יהודי חוץ מבית הקברות.

בכבוד רב
שלום פריד

שער הכניסה לבית העלמין בקזמארוק

דולני קובין

ביה״ק במצב מאד מוזנח מצבות שבורות והרס נוראי הרבה מאד מצבות זרוקות בשטח החומה בחלקה הגדול טעון תיקון. בית הכנסת משמש כבית קולנוע DUKLA.

נפגשתי עם ראש העיר. הוא התרעם שמשמיצים אותם שהם רוצים לחסל את בית הקברות. לטענתו היה רעיון להעביר את בית הקברות. אך לאחר שהתברר להם שמבחינה דתית יהודית הדבר אסור, הם מיד דחו את זאת והוא מבקש לסדר את בית הקברות. מבחינתם התוכניות מוכנות. הצעת המחיר תהיה מוכנה בקרוב ולדעתו עד סוף פברואר אפשר להתחיל לעבוד. המימון בחלקו יהיה ע״י העיריה והשאר חייב לבוא מבחוץ. במידה והעבודה תעלה 500,000 קרונות העיריה תשלם 100,000 קרונות. הוא ישלח לנו את כל החומר בדאר בהקדם.

הנושובצה

כל המצבות הרוסות. המקום משמש כמקום משחק לילדים ויש הרגשת ביזוי קשה.

לבוצה

בית הקברות מגודר אך מאד מוזנח. יש לנקות ולטפל.

ליפטובסקי סואטי מיקולש

בית הקברות נהרס ובמקומו יש פארק גדול. חומת בית הקברות משמש את כל השכנים מסביב לחצרות הסמוכות. בית הכנסת עומד על תילו.

סטארה לובובניה

בית הקברות הרוס. מצבות שבורות. מספר מצבות עומדות עדיין. מסביב גדר רשת. השכנים מספרים שגונבים מצבות ואין טעם לתקן את בית הקברות והמבין יבין. פרידמן מארצות הברית בנה אהל לקבר סבו שהיה רב העיר ומצבה חדשה. בית הקברות בסכנה. מקס שפירא מוכן לטפל בבית הקברות.

כשפגשתי את ראש העיר ולאחר שיחה ממושכת הוא הבטיח להעלות את ענין ביה״ק בישיבה הקרובה ולדאוג שיסדרו אותו ושיהיה אדם קבוע

שיטפל בו. אין לו עדיין תקציב לזה ולכן הוא ישלח לנו הצעת מחיר ויבקש את המימון לדבר. העיריה עצמה תשתתף גם היא בחלק מההוצאות.

שפיסקה בלה

כל המצבות הרוסות. המקום משמש כמקום משחק לילדים ויש הרגשת ביזוי קשה.

שפיסקה וולאכי

בית הקברות הרוס לגמרי. מצבות זרוקות. קברים פתוחים. אין חומה והכל מופקר.

שפיסקה נובה וס

בית הקברות במצב נוראי. קברים פתוחים. מצבות שבורות והמקום משמש מזבלה. יש חומה מסביב, אך הכל מאד מוזנח.

פודולינץ

בית הקברות על גבעה מחוץ לעיר מעבר לנהר מאד מוזנח. החומה הרוסה מצבות שבורות יש לתקן באופן דחוף. גונבים מצבות. הצמחיה גדולה והורסת את מה שנשאר.

פופראד

בית הקברות ליד מסילת הרכבת. החומה מסביב קיימת אך המצבות שבורות וזרוקות. חלקם הגדול חסר. הקהילה היהודית בברטיסלבה קיבלה בקשה מעירית פופוראֶרד שרוצים לחסל את בית הקברות ולבנות עליו.

בית הכנסת קיים; משמש לא ברור למה.

נפגשתי עם ראש העיר הישן שמתחלף בקרוב. הוא טען שמשנת 1986 הוא פונה לראשי הקהילה היהודית בקושיצה וברטיסלבה ומבקש לסדר את בית הקברות וכי דוחים אותו בהלוך ושוב. הוא מאד מעונין לסדר את בית הקברות היות וכל הרכבות הבינלאומיות עוברות במקום וזה נראה מאד לא יפה. המנהל הטכני של העיריה שאחראי על זה והוא המועמד להיות ראש העיר החדש, יצא אתנו לבית הקברות לראות מה צריך

לעשות. הוא הציג לפני שלוש אלטרנטיבות: 1. כפי שהקהילה בקושיצה הציעה: לפנות את בית הקברות לקושיצה. 2. לסלק את המצבות ולהפוך את המקום לפארק. 3. לסדר את בית הקברות, להעמיד את המצבות במקומן, לנקות ולסגור את השער עם מנעול. הקהילה בברטיסלבה דחתה את כל ההצעות וביקשה להשאיר את זה כפי שזה. העיריה לא יודעת מה לעשות. אמרתי להם שיש לקבל את ההצעה השלישית דהינו לנקות את בית הקברות, להעמיד את המצבות במקומן ולנעול על מפתח את בית הקברות. העיריה לא יכולה לעשות שום דבר ללא הקהילה בברטיסלבה. סיכמנו שהם יכתבו לנו תשובה ונעמוד בקשר עם הקהילה בברטיסלבה.

קרומופכי

בית הקברות נמצא על גבעה. הוא מלא צמחיה. יש לנקות באופן דחוף. יש חומה חלקית.

ה. חשבונו של עולם ושל עולמנו

אנו שרידי יהדות סלובקיה במולדת שאלנו את עצמנו ובנינו, ביחוד בני הדור הראשון, שאלו אותנו בכאבים: מדוע אין לנו סבא וסבתא?! מהו המקור המושתת של שנאת הגרמנים לעמנו שעמדו עלינו לכלותנו?! כיצד יכלה סלובקיה הקטולית שבראשה עמד הכומר הקטולי דר׳ יוסף טיסו והיה בן חסותו של אביר הרועים העולמי לכנסיה זו להסגיר שבעים אלף יהודי סלובקיה טרף למרצחים הנאצים?! מדוע זה לא רתח ולא צוח ולא חצב להבות כנגד בני חסותו הרשעים וממשלתם: אל תרצחו!! והצטמצם רק במחאה רפה ואילו כנגד האשמדאים הגרמנים שתק ושתק?! וכך שאלנו חזור ושאול: מדוע ולמה - והשבנו לעצמנו:

כלפי גרמניה:

הגרמנים הנאצים שנאו שנאת תהום מפלצתית את ערכי אנוש וחירות האדם הנוצר בצלם. אילו ניצחו חלילה היו משעבדים ומדכאים ברגל גאוה את עמי אירופה עד דכא ומחריבים עד היסוד את כל תרבות אנוש עלי אדמות כאילו הם ואפסם עוד, כאילו הם לבדם אדוני הבריאה ותכליתה וכל בלתם לא נועדו אלא להיות עבדיהם הכבושים. אנו היהודים בני אברהם יצחק ויעקב שאבות אבותיהו עמדו ושמעו במעמד הר סיני מפי הגבורה: "אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים...". למדנו ולימדנו, שכל באי עולם הם יצירי כפיו של בורא עולם ושכולם זכאים לחיות לפניו חיים מלאים כבני חורין ומצווים על מצוות אנוש ושהעולם חסד ייבנה. חזון חירות האדם וגאולתו והשאיפה לשלום בין כל העמים ושכולם יקבלו עליהם עול מלכות שמים מובעים בכל כתבי הקודש ובכל תפילות ישראל, בתלמוד ובמדרשי חז"ל. באספקלריה חזונית זו ביקשנו לראות וראינו בתמימותנו את באי העולם. והנה תורת חיים זו ואהבת חסד של עמנו לא יכלו הנאצים הטמאים והאטומים להכיל. לכן הסתערו עלינו בחמת צפעונים ואכלו את יעקב והשמו את מקדשיו. האנושות התעוררה והביסה את הזוועה הנאצית מאוחר מדי בשבילנו.

כבר עברו כארבעים ושבע שנה מאז תום מלחמת העולם השניה ותבוסת גרמניה הנאצית ועדיין הגרמנים לא חזרו בתשובה שלימה ולא

היטהרו מזהמותם, הם היו חייבים לקבוע לעצמם ימי תשובה ווידוי שבהם יתעטפו שחורים ויתפלשו ויכפישו עצמם בעפר ויתוודו לפני אלוהים והאנושות על פשעי הזוועה של אבותיהם בשנות השואה:

> פשענו, חדלנו ממין האנוש וירדנו לתחתיות של זוהמה וטומאה ואת כל הסחי והמאוס שבנו ושיקוצי עצמנו תלינו והטחנו ביהודים. נהפכנו למפלצת אימה, רצחנו ושפכנו נהרי נחלי דמים נקיים של האנושות ושל מיליוני יהודים ישרים ותמימים משיבה ועד עוללים ויונקים בכל מיני מיתות משונות וענויי תופת אכזריים.
>
> בושנו בכם אבותינו רשעי העולם, שהחזרתם כל תרבות אנוש לתוהו ובוהו ונשארנו אחריכם יתומי עולם ריקים ומנוערים מכל ערכי אנוש ועלינו לעמול קשות מבראשית כדי לבוא בחברת קהל אנוש...

והנה הגרמנים ברובם משכיחים ומטשטשים את הפשעים האיומים של אבותיהם הנאצים בשם גרמניה כלפי היהודים ומחפים אותם בצעצועי מליצות נבובות לאמור: השואה כמו המלחמה היתה קטסטרופה כלל-אנושית וגם אנחנו סבלנו בה. היינו בכלל אותם הגרמנים הצדיקים שלא רצחו יְהודים. בימים ההם לקו המאורות וקהו החושים: לא ראינו כשסחבו קלגסינו את שכנינו היהודים לכליה; לא שמענו על זוועות אושוויץ; לא שמענו את אנקות המעונים ואת קולות הדמים הצועקים מן מחנות הריכוז והעינויים שבתוך גרמניה עצמה; אנו דור חדש ומה אנו כי תלינו עלינו הלא כבר כיפרנו את פשעי אבותינו בשילומים! (- שהם למעשה חלק זעיר שבזעירים ממה ששדדו וגזלו מן היהודים שרצחום); גם עמים אחרים עשו זוועות וכו' וכו'.

ויש גרמנים שבעזות מצח זדונית מכחישים כל עצמה של השואה וכואב להם שנשארו עדים שרידים יהודים שראו וחוו אותה ומספרים עליה; ויש גרמנים צעירים, שספגו מאבותיהם את רעל שנאתם לעם ישראל, המתחברים לארגוני טירור ורצח ערביים המאיימים על ישראל ופוגעים בה.

לעומת אלה יש אורות באופל בודדים מעטים מאד של גרמנים שהצילו יהודים בשנות חשכת השואה; ויש גרמנים מעטים החוזרים

בתשובה שלימה ומבקשים בלבב שלם לכפר את פשעי גרמניה כלפי עם ישראל ויש לעודדם.

כלפי שלטון הרשע הסלובקי-קטולי בשנות השואה:

כאמור לא הביאו כל הפניות והתחנונים לראשי השלטון הסלובקי קטולי ולראשי הכנסיה הקטולית בה ולאביר הרועים העולמי של כנסיה זו להצלת יהודי סלובקיה.

כנסיה זו כבר מראשיתה גרסה שעל היהודים נגזר להיות מושפלים מפני שלא הודו במשיחיותו של ישו והשפלתם הוא עדות לעילויה של הנצרות שבאה לרשת את היהדות. הוואתיקן לא הכיר עד כה במדינת ישראל כנראה מפני שהרמת קרן ישראל בארצו אינה תואמת גירסה זו. כמה מחסידי אומות העולם הקטולים סבורים שמדינת ישראל היא חסד אלהים ליהודים עד שייאורו עיניהם.

אתה תוהה ומשתומם מהיכן נטלו רבים מראשי כנסיה זו ואדוניה במשך ההיסטוריה בשם דת זו להתיר את דמם של ישראל ושפכו נהרי דמים נקיים של יהודים קדושים וטהורים במסעי הצלב באינקויזיציה ובפרעות בגין צליבת ישו?! הלא הברית החדשה עצמה מעידה שהרומים הם שצלבוהו! כיצד הסתאבו רוב מנהיגי הכנסיה הקטולית בסלובקיה בשואה וכרתו ברית רצח עם שטן השטנים אבי אבות הטומאה היטלר והסגירו לידי קלגסיו רבבות מיהודי סלובקיה לרציחתם?! כיצד היו משתחצים מגואלי דמים וטמאי שפתים אלה ושרים על הדמים בכנסיותיהם מזמורי דוד בן ישי בהלל והודיה על שצלחו בפשעיהם?!

כלפי מגואלי דמים כאלה דרש רבי שמואל בר נחמני במדרש רבה במדבר ד, טז ושיר השירים - חזות ח,ז:

> "מים רבים לא יוכלו לכרות את האהבה ונהרות לא ישטפוה אם יתן איש כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (ש.ה ח,ז) אמר רבי שמואל בן נחמן: בשתי אהבות הכתוב הזה מדבר: ראשו מדבר באהבתו של ישראל שאם יתכנסו כל אומות העולם ליטול את האהבה שבינו לבין ישראל אינם יכולין, שנאמר: "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה". וסופו באהבה של תורה שאם מתכנסין

כל אומות העולם ואומרים אנו מוכרים כל ממונינו ועושים את התורה והמצוות - אמר להם הקב״ה: אפילו אתם מוכרים את ממונכם לקנות את התורה בזיון הוא עליכם שנאמר: ״אם יתן איש כל הון ביתו באהבה כזו בוזו לו״.

דבר אחר אם פותחים אומות העולם כל תסבריות, (אוצרות), שלהן בדבר אחד מן התורה ונותנין כל ממונם בדמיו של רבי עקיבא וחבריו אין מתכפר להם לעולם ״בוז יבוזו לו״.

לאחר מלחמת העולם השניה והבסת גרמניה הנאצית והקמת מדינת ישראל קמו מטעם הוואתיקן ועידות אקומניות שבהן הואילו ״ברוב חסדם״ לשפוט ולזכות את היהדות ולטהרה מצליבת ישו. כמובן שאיננו זקוקים חס וחלילה לטיהורם של אלו. כבר אמר רבי עקיבא: ״אשריכם ישראל לפני מי אתם מיטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים״ (יומא ח, ט). אך אתה משתומם מניין להם אומץ הלב לשפוט אותנו כשהם עצמם צריכים להיטהר! הם עצמם צריכים לבקש סליחה מחילה וכפרה מלפני האלהים ומעם ישראל ולהתוודות על שעמדו על הדמים הצועקים ולא מיחו?! אייכם הייתם אז?

עם זאת ייזכרו לטובה ולתהילה אותם סלובקים וכמרים בודדים חסידי אומות העולם, אורות באופל, שהצילו יהודים.

ו. ספר זכרון ותולדות היהודים בקזמארוק והסביבה

שרידי קהילות הקודש, התרבות, ובהן קהילות הקודש בקזמארוק וציפס, ראו להכין ספרי זכרון בשביל הדורות הבאים שבהם מתוארים חיי היהודים בקהילות הקודש מראשיתן של הקהילות ועד חורבנן בשנות השואה ואת אימי השואה. כמו כן יש שרידים שכתבו את זכרונותיהם האישיים בשביל משפחותיהם. אף אני שזכיתי ללמוד תורה ומחשבת ישראל מפי מורי ורבי הרב שמחה נתן גרינבורג זצ״ל הי״ד ומפי בנו מורי הרב מאיר גרינבורג שליט״א בישיבת קזמארוק נתבקשתי על ידי שרידי יהודי קזמארוק לחבר ספר זכרון לקהילה קדושה זו ועשיתי זאת בסיועם בחרדת קודש כמיטב יכולתי.

אנו השרידים שזכינו לראות בתקומת עם ישראל בארצו מה שאבותינו ואבות אבותינו ואחינו ואחיותינו ההרוגים הקדושים לא זכו, מצווים לזכור מה שעשו לנו העמלקים הגרמנים-נאצים וגרוריהם הגרדיסטים הסלובקים שיהיו לחרפות ולדראון עולם. זוהי מצוות זכירה לדורות מפני שעוד דורות עולם יאבל וידוה ישראל על אבדן מיליוני בניו ובנותיו בשואה והם היו יכולים לתת לנו עוז ותפארת במולדת המתחדשת. עלינו לזכור את אורחות חייהם ואת מאבקיהם להצלה ופדות בשנות השואה ולעמוד על המשמר לבל יקום עלינו נחש עמלקי חדש. ואם חלילה יקום - נרתיע אותו בעוד מועד. בזכות בניית המולדת לתפארת וקיבוץ בניה בתוכה ושמירת מורשת ישראל וקיום מצות הזכירה יורם קרן ישראל ויתגדל ויתקדש עלינו שם שמים, ויהיה השם שלם והכסא שלם.

החותם בדמע

ירושלים, חנוכה, תשנ"ב. שמואל דב גבריהו-גוטסמן

פרק עשרים וחמישה

מסמכים ומילואים

התוכן:

א. תשובת רבינו שמחה נתן גרינבורג הי"ד בענין תשובתם של מומרים אנוסים מן הקובץ "מקדשי השם" של הרב צבי מייזלס

ב. רשימה של החיילים היהודים מקזמארוק והסביבה שלחמו בחזיתות נגד גרמניה הנאצית

ג. דין וחשבון פעולה של ועד ארגון יוצאי קזמארוק וציפס והסביבה בישראל לתקופה משנת 1952 עד שנת 1968.

ד. הרצאתי על ברכת בלעם בבית ראש הממשלה מר מנחם בגין ז"ל בהשפעת דברי רבינו שמחה נתן גרינבורג ז"ל הי"ד.

ה. מפת סלובקיה.

ו. ביבליוגרפיה

א. תשובת רבינו שמחה נתן גרינבורג הי"ד בענין תשובתם של מומדים אנוסים מן הקובץ "מקדשי השם" של הרב צבי מייזלס

שאלות ותשובות

סימן צב

ב"ה כ"א לחודש הרחמים תש"ב לפ"ק קעזמארק יע"א

כוח"ט לאלתר לחיים טובים ארוכים לכ"ק מר ידי"נ מחותני היקר הרב הגאון המובהק צים"ע חו"פ המפורסם על ישראל הדרתו כקש"ת מוה"ר

שמואל דוד הלוי אונגאר שליט"א

האב"ד ור"ם דק"ק נייטרא יע"א

אחדשתוה"ק דכהדר"ג מחו' שליט"א, הנני בתשובה מאהבה על מכ"ק בדבר אשר ענותונתו תרבנו לשמוע חוו"ד העני' כדת מה לעשות עם האנשים כאלו אשר יצאו ממש מהדת או ע"י כתבים או נשיהם או בניהם יצאו כדי לחסות את אבותיהם מה דינם על האבות אם יש להרחיקם מכל דבר שבקדושה או לא וגם אם ראוי' ורשאים המה לאיזה התמנות בקהל וגם אם להתחתן עמהם עכ"ת השאלה.

הנה ראשנה צריכין אנו לדון אם אלו היוצאים דינם כאנוסים או ככופרים גמורים. והנה ידוע בעוה"ר מצב אחב"י וממש שחה לעפר נפשינו מרוב סלהם להם לה המתחדשות בכל יום וכמעט לא קמה רוח באיש ונותרנו מעט מהרבה והנשארים זוחלים ורועדים לקול עלה נדף מאימת הטלטול שלא יצטרכו לילך בגולה כרובם של אחב"י ממדינתינו אשר מצבם איום ונורא ברעב ובצמא בערום ובחוסר כל רח"ל וגם ההכרח לחלל שב"ק וכדומה ומחמת יראה כמה מאחב"י כצאן טעו בסברם שהיציאה מהדת יהי' להם להצלה ולמחסה לפטור מעול הגלות. מהם יצאו ממש בפועל ומהם אשר המציאו להם כתבי שמד רח"ל ומתנהגים בדת יהודית כמקדם בצנעה ונזהרים מלעשות עבירות.

ובאמת הרבה מהם כשוגגים וטועים בחשבם שלא עשו בזה מאומה נגד דת תוה"ק ועליהם בוודאי יש ללמוד זכות ולדונם כאנוסים כמבואר בשו"ת הריב"ש סי' י"א הבאתי בתשובתי להגה"צ מחותני

מקדשי השם

האבדק"ק ליפיאן שליט"א וכן הוא מפורש יוצא בשו"ע יו"ד סי' קי"ט סעי' י"ב האנוסים שנשארו בארצותם אם הם מתנהגים בכשרות בינם לבין עצמם. ואין בידם להמלט למקום שיוכלו לעבוד את השם סומכין על שחיטתן ואין אוסרין יין במגען ועיין דרכת"ש ס"ו ס"ט וכן נפסק בשו"ע או"ח סי' קכ"ח סעי' ל"ז מומר לעבודת אלילים לא ישא את כפיו וי"א שאם עשה תשובה נושא את כפיו ואם נאנס לדברי הכל נושא את כפיו עכ"ל, וכמו כן בשו"ע אהע"ז סי' מ"ב סעי' ה' בהג"ת בסופו וז"ל ומיהו אלו האנוסים שהוצרכו להמיר מכח יראה ואי אפשר להם להמלט נפשם ובצנעה מקיימים המצות הם כשרים לעדות עכ"ל.

ועיין בשיטה מקובצת כתובות ל"ג ע"ב ד"ה אלמלא נגדוהו שהביא בשם הר' אלעזר וכן דעת ר"ת דלא חייבה תורה רק למסור למיתה ולא ליסורין והכאה שאין לו קצבה ע"ש והשטמ"ק חולק ע"ז דקרא הכי קאמר אפילו נוטל את נפשך ובכלל הוי יסורין אבל עכ"פ יסורין לסבול חרפת רעב זקנים ויונקי שדים אית בי' בודאי הנסיון דומה ממש למיתה וכ"כ בנידן דידן יש לדונם כאנוסים, היינו אותן היוצאים שמתנהגים עדיין בדרכי היראה ונזהרים מלעשות עבירות ואין לרחקם מצד הדין (א).

אולם דעת הערך ש"י יו"ד סי' קנ"ז דאם לא אנסוהו לעבירה רק שהוא בעצמו עבר מדעתו והציל עצמו ע"ד איזה אבירה שיהי' בדין שיהרוג ואל יעבור לא חשוב אונס ע"ש ובנידן דידן לא אנסוהם לצאת מן הדת ואדרבה הממשלה רוצה לסתום ולנעול שערי ההצלה מהיהודים כידוע. עכ"ז אין זה דבר ברור שזה לא חשוב כאונס והפ"ת בסק"ב ובפקי"ז הביא בשם משנת חכמים שמסתפק בזה ע"ש. וציין להטו"ז סי' קע"ט סק"ד וראיתי בעצי לבונה סי' קע"ט שפירש בכוונת הטו"ז דאם העכו"ם אינו רוצה להכריחו לעבוד ע"ז רק גוזר גזירה שיש בו ואיזה פק"נ ויכול להציל עצמו באם עושה העבירה זה שרי דאין זה בכלל יהרג ואל יעבור ע"ש ובשו"ת בנין ציון החדשות סי' ס"ט פירש כוונת הטו"ז באופן אחר ע"ש (ב).

והנה בנוגע למיגדר מילתא מובא בשו"ת שבות יעקב ח"ג סי' צ"ב בשם תשובת הרמב"ן סי' רמ"ד דכל למיגדר מילתא בי"ד מתנין לעקור דבר מן התורה שלא כדין לעשות סיג לתורה וכן נפסק בשו"ע יו"ד סי' של"ד סעי' ו' בהנ"ה ויש רשות לבי"ד להחמיר עליו שלא ימולו את בניו ושלא יקברו אותו אם ימות ולגרש את בניו מבית הספר ואשתו מביהכ"נ עד שיקבל עליו את הדין ועיין טו"ז ושו"ת חת"ס יו"ד סי' שכ"ב.

ובנוגע להאבות אשר בניהם יצאו מהדת כדי לחסות אותם לענ"ד יש לדמות זאת למה שנפסק בשו"ע יו"ד סי' צ"ט סעי' ה' ואם במזיד אסור למבטל עצמו אם הוא שלו וכן למי שנתבטל בשבילו ועיין בש"ך ס"ק י"א דהטעם דאי שרית למי שנתבטל בשבילו חיישינן דילמא אתי למימר לעכו"ם או לעבד שיבטלנו הלכך קנסינן לי' ובטו"ז סק"י הביא בשם רש"ל דהיינו דוקא שידע מה שנתבטל עבירו ניחא לי' אפי' לא צוה אותו לבטלו וכו' ע"ש. וכ"כ בנידן דידן יש חשש שאם נשתיק להאבות יתרבה הפרצה ח"ו ויאמרו האבות לבניהם שישתמדו כדי להציל אותם כמובן וע"כ בודאי החיוב מוטל על הבי"ד למען כבוד תוה"ק ולבל יתחלל כבוד שמים ח"ו לתקן תקנות ולנדור נדר כפי האפשרי וכדי לאיים פרסמתי בקהלתי לפני איזה שבועות שאלו היוצאים המה מפורשים ומובדלים מעדת ישראל בכל ענינים ובאמת עשה זאת רושם גדול אבל כשאני לעצמי במסתרים תבכה נפשי על שבר בת עמי וכלפי שמים יש לימוד זכות גדול על אחב"י וצריכין אנו להשתדל במה דאפשר לבל ידח ממנו נדח בפרט בימים הקדושים האלו הממשמשים ובאים ולא לעורר קטרוג ח"ו על אחב"י המדוכאים וצריכין לרחמי שמים.

ועיין בספה"ק תפארת שלמה פ' כי תצא עה"פ כי תצא מחנה על אביך ונשמרת מכל דבר רע ע"ש דבה"ק (ג). וחידוש ראיתי בספה"ק מדרש פנחס להה"ק בעל רוה"ק מפורסם בדורו הר' פנחס מקאריץ זי"ע שסיפר מזקינו שהי' ג"ב שמו ר' פנחס שהי' דרכו לנסוע להמשומדים רח"ל והי' מבטיח להם עוה"ב ובקש מהם (שיאמרו ק"ש) ומסופק אם כל הק"ש או רק פסוק שמע ישראל) ויצאו מהכפירה ע"ש דף ל"ד אות ה', והנה מפורש יוצא בשו"ע חו"מ סי' ל"ד סעי' כ"ב בהג"ה מומר שחזר בו וקיבל עליו תשובה כשר מיד אעפ"י שלא עשאה עדיין. ועיין בפ"ת ס"ק ל"ב ובדרכי תשובה יו"ד סי' קנ"ט סעי' כ"ב ושע"ת באו"ח סי' קכ"ח ס"ק י"א ובשו"ת כתב סופר או"ח סי' ק"ט וכן כתב מפורש בס' חסידים סי' ר"ג וז"ל ומי שהמיר הדת וחזר להיות יהודי וקבל עליו לעשות תשובה כאשר יורהו החכמים משעה שקיבל עליו יכולים לשתות עמו יין ולהתפלל עמו אם הוא משלים את המנין ובלבד שיעשה כשאר היהודים שהרי ברגלים נאמנים ע"ה על טהרת הקודש עכ"ל ועיין שם בפירש של תגה"ק החיד"א זצללה"ה ובשו"ת חיים שאל ח"ב סי' ל"ח אות ט"ל ע"ש.

וע"ב לפענ"ד יפרסם כהדר"ג מחותני שליט"א קול קורא בלשון אשכנז ובלשון המדינה בשם הרבנים שיחי' היות שימים הקדושים ממשמשים ובאים עלינו לטובה לשנת גאולה וישועה ולהרמת קרן ישראל החיוב על כל אחד ואחד מאחב"י לפשפש במעשיו ובפרט אלו היוצאים רח"ל לתקן את אשר הללו ש"ש רח"ל וכדי שלא יהי' מובדלים ומפורשים מעדת ישראל בכל ענינים יתודו ויפרסמו בביהכנ"ס ברבים שמתחרטים בחרטה גמורה על יציאתם ומקבלים עליהם תשובה כפי שיורו הבי"ד אז בודאי הקב"ה ישמרם ויהי' בכלל חבר אני לכל אשר יראיך ויזכו לחזות בנועם ה'.

וכן ראיתי בשו"ת מבי"ט ח"א סי' י"ט בסוף התשובה וז"ל כך ראינו שאלו פושעים אע"פ שיצאו לתרבות רעה וכפרו בדברי הכמים ובזו המועדות ומצות וטמאו עצמם בנבילות וטריפות אע"פ טוב לקרבם מלדחותן וכו' יעמדו בבתי כנסיות ויקבלו עליהם ששוב אין חוזרין לסורן ויקבלו אותן ואל תדחו אותן עכ"ל. וסכש"כ בנידן דידן שהרבה מהיוצאים שומרי מצות בצנעה והמה בעוה"ר כשוגגין ומטעים (ד).

והשי"ת יעזרינו על דבר כבוד שמו וירחם על עמו אפי' פושעים להחזירם בתשובה שלימה ויאמר סוף וקץ לגלותינו ואבלינו ונסו יגון ואנחה ונזכה לגאולה קרובה בשיבה ונחת בלי חבלי משיח ויתקדש ש"ש בכל העולם כעתירת אחב"י המדוכאים מאוד והנפש הנענה והנדכה מצפת לישועה דושתוה"ק באהבה רבה בברכת כוח"ט ידידו ומחותנו הנאמן המכבדו כערכו הרם והנשא.

הק' **שמחה נתן גרינבערג**
אב"ד דק"ק הנ"ל

ב. רשימה של החיילים היהודים מקזמארוק והסביבה שלחמו בחזיתות נגד גרמניה הנאצית

ŽIDOVSKÁ NÁB. OBEC V KEŽMARKU

Č. j. 73/48. Kežmarok, 28.3.1948.

Titl.
Ústredný sväz žid.náb.obcí
Dokument.akcia,
B r a t i s l a v a .

Priložene zasielame Vám druhopisy prozetýmnehosostavenia členov nášho obvodu,ktorí sa zúčastnili národne-oslobodzovacieho boja . Soznam n e je ešte doplnený,chýbajú nám ešte bližšie údaje,ale treba nám ešte hárky kedže nám tieto nestačia.Jestli viete si doplniť údaje dľ a soznamu pomocou kanc.príslušných odbojov,bolo by nám veľmi vhodné.

Prosíme nám ešte ďalšie hárky zaslať,zasielame Vám potom tieto s doplnenými údajmi bližšími účastníkov.

Značíme sa

v dokonalej úcte :
Berger
predsedníctvo.

להלן התרגום של הפניה הנ״ל

מועצת הקהילה היהודית בקזמארוק

קזמארוק 28.3.1948

לכבוד
מרכז הקהילות היהודיות
המדור לתיעוד
ברטיסלבה

אנו שולחים לכם בזה העתק מרשימה זמנית של שמות חברינו באזורינו, שהשתתפו במלחמת השחרור הלאומי.

הרשימה אינה שלימה כי חסרים לנו פרטים חשובים שיש להשלימם. אם תוכלו להשלימם לגבי חברי אזורינו נודה לכם מאוד.

בכבוד רב
מנחם ברגר יו״ר

Židovská náboženská obec Kežmarku.

Soznam židov

Meno	Rok narodenia	Bydlisko v r. 1944	Bydlisko v r. 1947	V ktorej jednotke bojoval
Dr. Engel Frant.	1910	ČSSR	Praha	[illegible] ČA
Engel Pavel	1923	Anglia	Praha	
Dr. [illegible]ibaum Julius /Tránik/		ČSSR	Bratislava	ČA
Kleinberger Zoltán	1916	Palestína		Žid. skup. angl. arm.
Perlroth Albert	1903	Palestína	Kežmarok	dtto.
Zipser Filip	1924	Palestína	Kežmarok	dtto.
Neubart				
Friedmann Leo	1922	Palestína	Kežmarok	dtto.
[illegible]chein [illegible]	1921	Palestína	Anglicko	dtto.
Kalfus Julius	1918	Palestína	neb.	dtto.

* a/ partizáni
b/ zahraniční vojaci
c/ vojaci povstania

kvóh členov odboja

Prípadné krvcie meno	Akú funkciu zastával, hodnosť	Kedy a kde padol	Kedy a kde bol ranený	Aké vyznamenanie má?	Od kedy do kedy bol v odboji

זוהי השלמה של הטופס האמור שצילמנו רק פעם אחת, מכאן
ואילך צילמנו את הרשימה בלבד

JEWISH AGENCY FOR PALESTINE
Dokumentačná akcia –
BRATISLAVA, EDLIČKA 11

Zahraniční vojáci.

Židovská náboženská obec v Kežmarku.

Soznam židovs

Meno	Rok narodenia	Bydlisko v r. 1944	Bydlisko v r. 1947	V ktorej jednotke bojoval
Zuckerkandl Jindreich	1910	Palestína	Praha	Žid. skup. angl. arm
Oesterreicher Baruch	1910	SSSR	Praha	ČA.
Goldstein Jindrich	1910	Anglicko	Anglicko	Čsl. zahr. arm. západ
Krumhold				
Lazár/Klein/ Adolf	1925	Palestína	Palestína	Žid. skup angl. arm
Gross Jindrich	1904	Palest.	Palest.	dtto.
Gross Oskár	1913	Palest.	Palest.	dtto.
Kolber Samuel	1902	Palest.	St. Ľubovňa	dtto.

JEWISH AGENCY FOR PALESTINE
Dokumentačná
BRATISLAVA EDt

Zahraničný vojaci

Židovská náboženská obec v Kežmarku.

Soznam zidovs

Meno	Rok narodenia	Bydlisko v r. 1944	Bydlisko v r. 1947	V ktorej jednotke bojoval
Klein Zoltán	1917	Palestína	Palestína	Žid.skup. angl.armády
~~[illegible]~~ Zollmann Evžen	1914	ČSR	Praha Cheb	ČA.
Friedmann		Palestína	Praha	Žid.skup. angl.arm.
Dr.Müller Alex.	1910			
Glasner Samuel	1924	Anglicko	Anglicko	Žid.skup. angl.arm.
Glasner	1910	Palestína	Palestína	
Schleich-korn David				
Vogelmann Armín	1913	ČSR	neb.	ČA.
Dr.Arje Zoltán	1904	Palestína	Kežmarok	Žid.skup. angl.arm.
Gärtner Pavel	1923	Palestína	Praha	Žid.skup. angl.arm.

Židovská náboženská obec v **K e ž m a r k u .**

Soznam zido

M e n o	Rok narodenia	B y d l i s k o		V ktorej jednotke bojoval
		v r. 1944	v r. 1947	
Šándorfi Evžen	1917	Kežmarok	Kežmarok	
Matzner Herman	1913	Kežmarok	M. Ostrava	
Berkovič Samuel	1909	Kežmarok	Kežmarok	
Hemeršlag Aladár	1921	Bratislava	Kežmarok	
Dr. Spitzer Evžen				
Goldmann Zikmund	1920	Lipt. Teplička	neb.	
Bermann Armín	1917	Bratislava	Praha	
Rosenberg Jozef	1919	Nováky	Kežmarok	
Dr. Szabó Karol	1918	Bratislava	Košice	
Goldstein Evžen	1909	Nováky	neb.	skup. Jegorov

Židovská náboženská obec v **Kežmarku.**

Soznam židovs

M e n o	Rok narodenia	B y d l i s k o		V ktorej jednotke bojoval
		v r. 1944	v r. 1947	
Goldmann Zoltán	1919	Nováky	neb.	skupina Jegorov
Engel Ján	1916	Sv.Jur	Praha	
Farkaš Alex.	1921.	Nováky	Kežmarok	Jegorov
Maibaum Julius	1915	Nováky	neb.	Jegorov
Borský Vojtech	1920	B.Bystrica	Kežmarok	
Korngold Dezider	1918	Sv.Jur	Kežmarok	
Klein Alex.	1914	Nováky	neb.	Jegorov
Lesný Ervin	1921	Nováky	Bratislava	Jegorov
Dr.Székely Ivan		Nováky	Kežmarok	
Dr.Galas		B.Bystrica	Kežmarok	

ג. דין וחשבון פעולה של ועד ארגון יוצאי קזמארוק וציפס והסביבה בישראל לתקופה משנת 1952 עד שנת 1968.

ד ו " ח פ ע ו ל ה

של ועד ארגון יוצאי קז'מרוק (ציפס)

והסביבה בישראל

לתקופה משנת 1952 עד שנת 1968

ח ל ק א'

ודאי עוד זכור לכל אחד מאתנו שהעליה מסלובקיה בשנים 49-1948 והקליטה בארץ לא היו דבר של מה בכך ; עובדה היא שלמרבה הצער יש עוד כיום מספר אנשים מיוצאי עירנו והסביבה שמצבם לא כל כך מזהיר.

אף על פי כן נמלו בזמננו אחדים מיוצאי קז'מרוק המתגוררים בנתניה את היוזמה והנציח את זכרם הן של קדושינו שנספו בשואה והן של קהילת קז'מרוק המפוארה על מוסדותיה השונים, שהיתה ושאיננה עוד.

היו אלה בעיקר : הגב' רוזה פרלרוס ז"ל, אנה והוגו פולגר, וה"ה: ארמין פרלרוס, ישראל בייגרשל, יחזקאל אנגלנדר, מיקשה פרלרוס, מוריץ פרלרוס ודובם ארפד.

יוצאי קז'מרוק אלה נמנו וגמרו להנהיג יום אזכרה, ומאחר שהגירוש המרוכז ביותר של יהודי קז'מרוק למחנה ההשמדה בוצע ביום כ' סיון, הוחלט פה אחד לקבוע תאריך זה ליום זכרון, אף לאלה היודעים את התאריך המדוייק של יום הזכרון של קרוביהם.

רק הודות לעבודתם המסורה של הנ"ל, הוקם ועד יוצאי קז'מרוק שמטרתו היחידה היתה הנצחת קדושינו הי"ד בצורה נאותה.

אחרי עבודה מיגעת הצלחנו להשיג את כתובותיהם של רוב יוצאי קז'מרוק והסביבה בישראל ; למרות זאת עדיין קיים יסוד לתלונות

מצד אלה שאינם מקבלים הודעות על פעולותינו , מאחר וסרם עלה בידינו לקבל את כל הכתובות החסרות.

א. האזכרות בשנת 1953 - 1952

האזכרות הראשונות נערכו בנתניה בשנים 53 - 1952 וכללו את התכנית הבאה :

1. נאום אזכרה ע"י ה' ישראל גויגרשל
2. לימוד משניות, אמירת תהילים ותפילת אל מלא רחמים ע"י החזן ושו"ב יעקב כהן.
3. קדיש כללי.

כיוון שתל - אביב היא מרכז הארץ הוחלט בשנת 1954 לפי משאלה כללית לערוך את האזכרה לקדושי וקהילת קז'מרוק בבית הכנסת הגדול של תל - אביב. עם העברת מקום האזכרות לתל - אביב הורחב הועד ע"י צירופם של ה' גולדמן ז"ל (שבדירתו בפתח תקוה התקיימו ישיבות הועד). ויבל"ח ה"ה אוטו פורשר, יצחק ואריה זייבבל. יצויין לשבחם של ה"ה אוטו פורשר ואריה זייבבל כי הודות להם נערכו מני אז האזכרות באופן קבוע מדי שנה בשנה.

ב. הרחבת משח הפעולה

ככ" שציינו קודם נתאגדו יוצאי העיר קז'מרוק בישראל אך לא עבר זמן וגם ניצולי הקהילות מסביבת קז'מרוק, שמספרם מועט" כל כך לסגיבת לבנו, בקשו להצטרף. המשאלה הנ"ל נתמלאה בחפץ לב ובסיפוק הננו לציין כי מספר יוצאי הקהילות שהתקיימו בסביבת קז'מרוק שהצטרפו לאגודתנו גדל במידה כזו שיסדנו ארגון הכולל את יוצאי צ'יפס כולה. בהתאם לכך שונה שם הארגון כולקמן :

"ארגון יוצאי קז'מרוק והסביבה (ציפס) בישראל".
(ראה רשימת הקהילות בעמוד 8)

מזמן לזמן לפי הצורך, מתכנס הועד לישיבה בביתו של חבר

הועד ה"ה אוטו יעקב פורשר, וכאן המקום לציין לשבח את מידת הכ-
נסת האורחים בה נוהגת בחביבות רבה הגב' מגדה פורשר.

ג. לוח זכרון

כדי לכבד ולהנציח בצורה נאותה את זכרם של קרובינו, קרב-
נות השואה הי"ד, ושל אלה בלבד, החליט הועד אחרי דיון בהצעות
שונות לקבל את הצעתו של ה' יצחק זייגבל להתקין לוח זכרון בבית
הכנסת הגדול שבתל - אביב, רח' אלנבי.

הבצוע הטכני שדרש זמן ומאמץ רב, היה בידי ה'ה מיקשה
פרלדום ושמואל בן דוד בנה של הגב' יולן זייגבל.

כל מי שהיה מעונין לרשום בלוח את שם קרוביו הי"ד שלם
בעת התקנת לוח הזכרון אך ורק את ההוצאות האפקטיביות.

משפחה אחת מיוצאי קז'מרוק החיה בחו"ל תרמה בעת חנוכת
הלוח סכום ניכר שאפשר לנו לכסות את הפרשי הוצאות האזכרה במשך
כמה שנים.

ד. תכנית האזכרות

ביום השבת החל לפני מועד האזכרה נערכת בהיכל התפילה של
ביהכ"נ הגדול בתל - אביב בו מותקן לוח הזכרון, תפילה בציבור
של יוצאי קז'מרוק והסביבה, ועליה לתורה של כל המתפללים, עם קל
מלא רחמים לזכר קדושינו הי"ד. אחרי התפילה לוסדים משניות ולב-
סוף אומרים כל הנוכחים יחד קדיש. ה' יצחק זייגבל הגר בקרבת בית
הכנסת, שם לו לחובה להזמין את כל המתפללים לקידוש, המסתייח
בברכת המזון במנין. בהזדמנות זו מועלים זכרונות שונים מהזמנים
הטובים ההם.

כדי לאפשר פגישת רעים הדברות בין המשתתפים באזכרה נפתח

גולדי בית הכנסת הגדול בת"ל - אביב ביום האזכרה שעות אחדות לפני קיום הטקס.

<u>יום הזכרון</u>

בערב יום הזכרון השנתי החל ביום כ' סיון מדליק כל חבר בביתו נר זכרון.

<u>התכנית</u>

פתיחה ודברי ברכה ע"י אוסר יעקב פורשר.
דו"ח תמציתי על הפעולות בשנה שחלפה.
דברים בענייני דיומא ע"י ה' ישראל גויגרסל, יו"ר הועד.
הדלקת נרות זכרון לקהילות השונות שהושמדו, ע"י נציג אחד מכל קהילה לפי בחירת הועד.
קריאת פרקי תהילים ע"י החזן ושו"ב יעקב כהן ואח"כ קדיש כללי.
קל מלא רחמים לזכר אלה מיוצאי קז'מרוק שנפטרו מאז השחרור בארץ ובחו"ל, כל אחד ואחד מהם יוזכר בשמו.
נאום אזכרה ע"י כב' הרב על השמדת היהדות באירופה.
לימוד פרקי משניות לעילוי נשמות הקדושים, אחר כך עוברים כל המשתתפים לאולם התפילה בו הותקן לוח הזכרון ומתפללים שם מעריב ואומרים קדיש כללי.
תפילת יזכור שחוברה ע"י הרבנות בישראל במיוחד לזכר ששת המליונים שנספו בשואה תערך ע"י החזן וכמו"כ יזכור לעלית נשמתם של חיילי צה"ל הגבורים שנפלו למען עם ישראל והמולדת.
יזכור מיוחד לזכר כל אחת מקהילות קז'מרוק והסביבה, עם גיון נשה.

<u>פעולות אחרות</u>

אחרי שחרור ירושלים עלו כמה מחברי הועד לכותל המערבי

כדי להתפלל למעננו, אנשי קהילותיהו ולמען שלום כללי.

<u>פגישות</u>

נערכים נשפי חנוכה, פורים או ט"ו בשבט באולם "דן" בתל - אביב ע"י שולחנות ערוכים ותכנית עשירה.

בזמן האחרון שמנו לנו לתפקיד לקדם בברכה אורחים מחוץ לארץ בני קהילותינו ובהזדמנות זו ניתנים להם שי ומזכרת.

לאחר שנמסר לנו כי בית הקברות בקז'מרוק טעון תיקון, הו-עברו כספים ובוצעו חלק מהתיקונים ביזמת ה' הייבריך שלוס, וה' פוגל (שניהם כעת תושבי קז'מרוק).

כמו"כ העברנו דרך בנק ישראל ואנשי קז'מרוק והסביבה שיקי טוסקס לחגים, מאחר שנודע לנו כי מצבם הכלכלי אינו משופר.

הועד עזר באופן פעיל במפעל איתורי כתובות של משפחות שעק-בותיהן אבדו.

עד כה הצלחנו לרכז כ - 100 כתובות של יוצאי קז'מרוק וה-סביבה החיים בחו"ל, הודות למאמצים רבים ומסובכים, ועם כמה מהם אנו מקיימים מגע בכתב. אולם בודאי יש עוד הרבה כתובות שטרם עלה בידינו לאתרן.

כדי לטפח בקרב ילדי חברינו את האוירה המשפחתית החמה וה-לבבית המסורה לנו מדור לדור, הנהגנו מתן תשורה מטעם הארגון בחגיגות בר מצווה וחתונות.

<u>שטחי פעולה נוספים</u>

בדעתנו לפרסם להת בדו"ח ההמשך הבא סקירה מפורטת על פעולותינו הבאות.

1. עזרה סוציאלית.
2. יסוד קופת גמ"ח לזכר קדושי קז'מרוק והסביבה.
3. דמי חבר.
4. לוח זכרון במרתף השואה בירושלים.
5. שונות

<u>רשימת הקהילות</u> :

Busovce - Gniazdy, Gelnica, Huncovce, Hrabusice, Holomnice, Haligovce, Hanusovce, Jakubiany, Kesmark, Krompachy, Levoca, Lubica, Maly Lipnik, Matiasovce, Menhard, Poprad-Velca, Podolinec, Plavnica, Richwald, Stara-Lubovna, Spisska-Bela, Nova-Ves, Sp. Stara-Ves, Sp. Podhradie, Sp. Vlachy, Strazky, N/P, Slov-Ves, Velka-Lomnica, Velky-Lipnik.

ד. הרצאתי על ברכת בלעם בבית ראש הממשלה מר מנחם בגין ז"ל בהשפעת דברי רבינו שמחה נתן גרינבורג ז"ל הי"ד. במוצ"ש בלק תמוז תשל"ט

"מי מנה עפר יעקב ומספר רועה ישראל!
תמת נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו."
(במדבר כ"ג,י')

א. דמותו של בלעם בולטת בייחודה לגבי כל האישי בתכונות ההפכים הקוטביים שבה והן:

הקסם והקללה

בלעם כקוסם אלי לי גדול וכשונא ישראל שורשי הולך לקלל את ישראל ולעקרו מן העולם.

הנבואה והברכה

בלעם כנביא גדול מברך את ישראל. והנה בשתי תכונות ההפכים האלה מגיע הוא בעת ובעונה אחת לשיא השיאים:

כקוסם - הוא שואף בגאוותו האלילית לגנוב את הדעת העליונה להכריח את אלהי ישראל לקלל את עמו ישראל ואינו נרתע מהפקת זממו. הוא מנסה פעם אחר פעם ללכת לקראת נחשים: אולי ואלי... עד שחסד גדול עשה הקב"ה שהפך את הקללה לברכה (לפי נחמיה י"ג ב) וכנאמר במיכה ו, ה שבהפטרה שלנו:

"זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה ראותו בלעם בו בעיר מן השיטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה'".

כנביא - מגיע הוא לשיא לכעין דמות נבואית המקבילה לזו של משה, כבר אמרו חז"ל בספרי של ו"זאת הברכה":

"ולא קם עוד בישראל כמשה" - בישראל לא קם אבל באומות העולם קם ומנו "בלעם". הנבואה היא מתת חסד לעם ישראל והיא אות ומופת לבחירת ישראל והרי גילויה העליון הוא ב"והיה ברכה" שנאמר לאברהם אבינו וב"וזאת הברכה" שבירך משה רבינו את עמו.

והנה **בלעם כמברך** ישראל מתעלה לעילא ולעילא ומרקיע שחקים עד שאמרו בברכות כ״ב, ע״ב: אמר רב אברהם בן זוטרת אמר רב יהודה בר זבידה:

״ביקשו לקבוע פרשת בלעם לקרי את שבע. ומפני מה לא קבעוה מפני טורח ציבור... אמר רב יוסף בר אבי משום דכתיב בה: ״כרע שכב ראה וכלביא מי יקימנו״ (כ״ד,ט) מעין זה נאמר בברכת יעקב ליהודה ״כרע רבץ באריה וכלביא מי יקמנו״ (בראשית מ״ט, ט) אף על פי כן סברו להעדיף ברכת לעם לקריאת שמע, מפני שזו מוסה על כל ישראל. ובכך הגענו לעובי הפרשה של ברכת בלעם ואנו שואלים: כיצד מתקשרים ההפכים שבדמות בלעם כנביא מברך וכקוסם מקלל? מה היתה הסכנה שבקללתו? מהי הכוונה הכללית של הפרשה? התשובה לשאלות אלו פותחת לנו דרך להבנת הפרשה כולה:

ב. עמי הקדם האליליים השתמשו במלחמותיהם מלבד בתכסיסי מלחמה של חיילים אף בכתות של קוסמים ומכשפים, שדימו לכבל במחנה האויב על ידי קללת הקוסם. באחת התעודות האשוריות אנו מובאים את הנוסח על פי הלדר מפי אחי:

המכשפים של מחנה פלוני התגברו על מחנה המלחמה האלמוני. כאילו הקוסמים עושים את המלחמה ולא החיילים.

בין הנבואה והברכה מזה ולבין הקסם וקללת הקוסם מזה תהומי תהומות ובכל זאת יש למראית עין סמיכות פרשיות ביניהן ועלינו להבינה: הנביא ישרה ויהיל את ברכתו הנבואית על מבורך מוגדר ומסויים הנמצא לפניו כשהוא מתיחד עמו דבק ומסתכל בו:

יצחק - משתדל לזהות את בנו, מריח ריח בגדיו לפני ברכתו.

יעקב - מברך את אפרים ומנשה כשנהוא שם ידו על ראשיהם ומסתבר שנהג כך בברכו את בניו וזכר לדבר שבן בברכתו ליוסף הוא אומר:

״ברכות אביך.... תהיינה לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו.

משה - סומך ידיו על יהושא ונותן מהודו עליו (במדבר כ״ז כ׳; דברים ל״ד ט׳)

וכן נאמר בדברים ל"ב מ"ה: **"עלה על הר העברים הזה הר נבו אשר בארץ מואב אשר על פני יריחו וראה את ארץ כנען אשר אני נותן לבני ישראל לאחוזה"**. וכבר פירשו הרמב"ן והספורנו שעליה זו היא לברכה. כדי לברך את עמו ישראל וארצו צריך הוא לראותם לפניו מלמעלה כשהם מסויימים לפניו וזה מקביל ממש לבלעם.

וכיוצא בזה בפרישת כפיים של הכהנים על העם לברכת כהנים. וכן בהיפוכו של דברבמלחמה נגד עמלק (שמות י"ז י"א).

מסופר כי משה עלה על ראש הגבעה ומטה אליהם בידו ונאמר שם: **והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל** - כלומר כאשר ירים ידו ומטה אלהים גבר על עמלק ונגדו אז וגבר ישראל. **וכאשר יניח ידו וגבר עמלק** - כלומר כשהרפה ידו מעל עמלק אז יגבר עמלק. הרי לפנינו פרשה מקבילה לזו של בלעם ואנו מתוך רבים לענינינו.

ג. ומעין זה להבדיל בין קודש לחול הקללה של הקוסם האלילי: הוא משתדל לראות לפניו את המקולל מוגדר ומסויים מבחינת דעת טיבו ואופיו, מקומו ומספר אנשי האויב ולמצוא מגע עם האויב המקולל ורק כך מדמה הוא להנחית עליו את קללתו. בכך מבינים אנו מהי הסכנה שבמפקד ושבמנין העם:

על ידי המפקד נעשה כל יחיד מוגדר ומסויים ומעורר תשומת לב לטובה ולרעה - והרבה ראיות לכך מן המקראות:

"וה' פקד את שרה" (בראשית כ"א א') - זכר אותה לטובה.

יוסף אמר: **"פקד יפקד אלהים אתכם"** (בראשית ז' כ"ח - לטובה.

ולהפך: **"וביום פקדי ופקדתי"** (שמות ל"ב, כ"ד) לדעה.

"עת פקודה" (ירמיה ח' י"ב) - כלומר עת זכרון לבוא העונש.

מי שחטא ואחר כך נפקד הרי המפקד מזכיר עוונו ועלול הוא על ידי כך להענש ולהסתכן בשעה המזומנת לפורענות כמו במלחמה.

מבחינה צבאית כל אימת שהעם כלוחם לא נפקד ומקומו בלתי מסויים - יתקשה הקוסם להזכיר עוונו. הסכנה של הקוסם מתחילה רק לאחר המפקד.

מה עושה הקוסם המקלל? הוא עושה מעשה השטן המשטין על ידי הזכרת עוונותיו של העם המקולל. הוא מתדבק באל העם שאותו עומד לקלל משתדל לעמוד על מידותיו כדי לדעת איך לפתותו למטרתו.

וכך נאמר במפורש בתהילים פ״ג ד׳:

״על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך״ האויבים מתיעצים לעמוד על צפוני אלהי ישראל ומדמים בעזרתו להכרית את ישראל על ידי הזכרת עוונותיו כנאמר שם בהמשך: **״לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד״.**

הקוסם משחד את הל של האויב בקרבנות ומסיתו נגדו על ידי הקרבת קרבנות, כנאמר ביחזקאל כ״א כ״ח: ״והיה להם בקסם שוא בעיניהם שבועי שבועות והם והוא הקוסם מזכיר עוון להתפש״, כלומר: החטאים של העם היו תלויםועומדים וכבושים בכעין מצב של תרדמה. והנה הקוסם של נצוכדנצר בא להזכירם ולעורר את אשמתם לפני האלהים ולגרום שתתרגש פרעננות כבדה עליו מיד כנאמר שם: **״יען תזכרכם עוונכם... בכף תתפשו״** (שם).

נגד סכנה זו של הזכרת עוונות בא כסף הכפורים של השקלים משכופר החטא פוקע כוחו של הקוסם להזכיר ולעורר את החטאים הכבושים של העם הנפקד.

ד. והנה קוסם מקלל מובהק היה בלעם:

בלק הזמינו לבוא ולקלל את בני ישראל מקרוב ומטוח ראיה שלפניו כנאמר:

״ויהי בבקר״ כלומר בשעת ראייה הטובה **״ויקח בלק את בלעם ועלהו במות בעל ויראו את קצה העם״** (כ״ב מ״א). הרי שהכשיר לבלעם את התנאים לקללה. בלעם מזמין שבעה מזבחות ושבעה פרים. הוא מחשיב את המספרים. הוא עצמו מקריב פר ואיל כדי לשחד דעת העליון ולמצוא זיקה והתקרבות לאלהי ישראל. כבר במשלו הראשון מודיע בלעם שנתבקש לארור את העם האויב בשמותיו המובהקים **״יעקב וישראל״** ולהזעים את ה׳ בהם. והנה אף על פי שהוא רואה לפניו מראש צורים את העם תחתיו ויודע את שמותיו כלומר טיבו של העם מאין כמוהו, ואלהי ישראל כבר נקרה עליו - אינו יכול ״לקוב״ את העם, כולמר לקללו קללה

נמרצת ולעורר את זעם ה׳ - ומדוע? התשובה היא מפני שהוא: **״הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב״** (כ״ב ט׳) וכבר פירשו רבותינו לאמור: העם הזה שוכן לבטח לבדו ביחודו ובמחנהו ואי אפשר להדבק בו ולמצוא פתח חבלה כלפיו.

וכיוצא בזה בברכת משה (דברים ל״ג כ״ח):

״וישכון ישראל בטח. בדד עין יעקב״ וכן בתהילים ד׳ ט: **״כי אתה לבדד לבטח תושיבנו״.**

והנה כך מגיעים אנו לענייננו:

״מי מנה את עפר יעקב ומספר רובע ישראל״ נראה לי לפרש ומצאתי אחר כך סמוכין לפירוש בדבר רבי חיים בן עטר באור החיים כלהלן:

״מי מנה״... - אי אפשר לדעת את מנין העם בכללותו.

״ומספר את רובע ישראל״ - אי אפשר לדעת ולספור את אנשי המחנה הלוחמים. ״רובע״ - הוא מחנה ומרבץ: אם ממקור ארמי: רביעה - רביצה, ואם ממקור ״ארבע״ כלומר מערב מרובע של כל המחנה על ארבעת הדגלים ולכן עד שאני בא לקללו הלואי ואהיה מבורך כמוהו:

״תמות נפשי מות ישרים״ אף על פי כן הוא אינו נואש! לאחר שניסה בלעם לתפוש ולראות אותם מראש פסגת שדה צופים אמר הוא במשלו השני:

״כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל״ (כ״ג כ״ב)

ונראה לי לפרש בעקבות הרמב״ן: אי אפשר להשתמש בקסם נגד יעקב על ידי הזכרת עוונותיו הכבושים, שכן אלהי ישראל אינו רוצה לראותם כנאמר:

״לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל״ (כ״ג כ״א) בפעם השלישית הוא לכארה מותר על האבק ואינו הולך לקראת נחשים והוא מברך את ישראל בברכתו הנפלאה: **״מה טובו אהליך יעקב״** וכו׳ שאנו פותחים בה תפילת שחרית. וכבר אמרו: מתוך ברכה זו אתה יודע למה כיוון לקללם.

והנה לבסוף מצא דרך להפעיל את קסמו המארח על ידי החטאת העם בזנוני נכלי בעל לפעור ופרצה מגפה בישראל כנאמר על בנות מדין (במדבר ל״א ל״ו):

"הא הזה היו לבני ישראל בדבד בלעם למסור מעל על דבר פעור ותהי המגפה בעדת ה'".

ולאחר שחטא בעל פעור והמחנה טוהר נוקטים בני ישראל במדין והורגים את בלעם לפי חרב וחוזרים בשלום מהמערכה כנאמר: "ויאמרו אל משה עבדים נשאו את ראש אנשי המלחמה אשר בידינו ולא נפקד ממנו איש" - כלומר על אף שנפקדו לפני צאתם למערכה לא נזכרו להענש בנגף במלחמה ולכן לא נעדר מהם איש וכהודיה מק'ריבים הם קרבן כנאמר שם: "ונקריב את קרבן ה'".

ולסיכום

למה נתיחדה פרשת שלמה לברכת בלעם?

כדי להעיד על בחירת ישראל כעם הנבואה והברכה, כפי שאמרו במדרש: ראויות היו התוכחות לומר על פי בלעם והברכות על פי משה, אלא אילו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים שונא מוכיחנו, ואילו בירכן משה היו אומות העולם אומרים אוהבן בירכן, אלא אמר הקב"ה יוכיחן משה שאוהבם ויברכם בלעם ששונאם כדי שיתבררו הברכות.

בהרצאתי אצל ראה"מ בגין המנוח

ה. מפת סלובקיה.

ו. ביבליוגרפיה

הרב מיכאל דב וייסמנדל: - "מן המיצר", הוצאת בית מדרש חמד ברוקלין 1980.

הרב יצחק לוין: - קובצי "אלה אזכרה".

יהושע הלוי: - "הביתה" על מעפילי אנית פנצו תש"י 1950.

דר' ירמיהו נוימן: - בצל המות, תל-אביב, תשי"ח 1958.

דר' אברהם פוקס: - ישיבות הונגריה בגדלותן ובחורבנן, ירושלים, תשל"ט.

דר' אברהם פוקס: - "קראתי ואין עונה" ירושלים תשמ"ג

הרב דר' אברהם פרידר: - "להציל נפשם"

יוסף קורניאבסקי: - "בשליחות חלוצים", הוצאת הקי ברץ המאוחד תשל"ט.

ליויה רוטקירכן: - "חורבן יהדות סלובקיה 1960".

שטיינר יאן: - "התקיפה נגד יהודים ונישולם מן הכלכלה במדינת סלובקיה" בהוצאת המכון לחקר התפוצות תל-אביב, תשל"ה

לקראת הספר השני על תולדות היהודים בשפיסקה - ציפס בסביבות קזמארוק

הקדמה

חובה קדושה מוטלת אף על השרידים ויוצאי שאר קהילות הקודש משפיסקה-ציפס להכין ספר זכרון על תולדות קהילותיהם מראשיתן עד חורבנן בשביל הדורות הבאים ואשתדל לעזור להם.

בתור התחלה לספר השני הרי להלן הפרקים על

תולדות היהודים בהונצובצה - הונסדורף

שחיברתי על פי המקורות המסומנים בביבליוגרפיה.

אדר ב׳ תשנ״ב מרס 1992 שמואל דב גבריהו גטסמן

פרק ראשון

היהודים בהונצובצה - הונסדורף

א. הקהילה והישיבה מן המאה השבע עשרה עד לעשור השני לצכוסלובקיה

הקהילה היהודית בכפר הונצובצה-הונסדורף היתה העתיקה ביותר באזור שפיסקה- ציפס ולפי המסורת נוסדה כבר בראשית המאה ה-17. התעודות הקדומות ביותר של הקהילה ושל החברה קדישא הן מתחילת המאה ה-18. אך מנהגי הקהילה ומוסדותיה מורים על קיום הקהילה עשרות שנים קודם לכן. בהונצובצה-הונסדרף היתה הקהילה היהודית היחידית הראשונה שבאזור שפיסקה - ציפס, שהרי בו בלבד התירו השלטונות ליהודים להתישב באזור זה. בתחילת המאה התשע עשרה התירו להם להתישב גם בכפר שפיסקה סטארא וס-אלטנדורף. שתי הקהילות הללו היו איפוא הקדומות ביותר שבאזור.

בית הכנסת בהונצובצה - הונסדורף וביחוד עזרת נשים שבו נבנה בכעין תבנית בית הכנסת אלט נוישול בפראג. הקהילה היתה מרכז רוחני של יהודי הסביבה עד תום העשור הראשון של צכוסלובקיה.

כרבה הראשון של הקהילה נזכר רבי בנימין סיני בן משה שנפטר בשנת תס"ו 1706. אחריו כיהנו הרבנים:

רבי אלכסנדר זיסקינד בן דוד, מחבר הספר מצנפת בד שנדפס בזולקוב בשנת 1750. מקודם היה מגיד מישרים בטארנוב. הוא נפטר בשנת 1773.

רבי יוסף משה שׂמחה בן צבי רפפורט, מחבר הספרים בגדי הקודש וכן הספר בגדי מֵשי לאבות, נדפס בלמברג בשנת 1806.

רבי יואב בן ירמיה מטרסדורף מחבר ספר **אמרי נעם**, שנדפס במונקאץ' בשנת 1885.שערי בינה נדפס בוינה בשנת 1892 וכתבים אחרים.

רבי יקותיאל זלמן וולף בן יוסף, מחבר ספר עמק המלך שנדפס בלמברג בשנת 1908.

רבי יחזקאל הלוי סג"ל מהונגריה שכונה רבי יחזקאל הונסדורף. נינו רבי אברהם זינגר הוציא לאור את ספרו בשם תורת יחזקאל בפאקש בשנת 1898.

רבי שלמה פרלשטיין מליטא שכיהן בקהילה זו עד לפטירתו.

באמצע המאה ה-19 הותר ליהודים להתישב בישובים אחרים שבשפיסקה-ציפס, ומאז פחתו והלכו היהודים בהונצובה-הונסדורף.

בשנת 1860 ישבו בו כמאתים משפחות ובשנת 1931 רק כשלשים משפחות.

על אף התדלדלות הקהילה נודעה לה חשיבות רבה בזכות ישיבתו הגדולה של רבה של הקהילה רבי שמואל רוזנברג זצ"ל, שהרביץ בה תורה למאות תלמידים משנת תרמ"ג (1883) ועד לפטירתו ביום י"א סיון תרע"ט (9.6.1919) רבים מתלמידיו היו ראשי ישיבות ומנהיגי קהילות.

לאחר פטירתו של רבי שמואל רוזנברג נבחר רבי יוסף צבי יונה הורוביץ לרבה של הקהילה ולראש הישיבה וניהלה עד שנת תרפ"ט (1929), שבה עבר לכהן כרבה של קהילת פרנקפורט. הוא החל להקים בהונסדורף בנין ישיבה מפואר אך לא השלים את בניתו.

רבה האחרון של הקהילה היה אחיו רבי שניאור זלמן הורוביץ הי"ד שניהל ישיבה מצומצמת עוד שתים שלש שנים.

בשנות השואה נרצחו הוא וכמעט כל יהודי הונצובצה-הונסדורף, הי"ד.

ב. ביבליוגרפיה

על תולדות היהודים והישיבה בהונצובצה עד לעשור השני לצכוסלובקיה נכתבו ערכים ומונוגרפיות שלמות ועלי להפנות הקורא אליהם כלהלן:

י. י. גרינוולד, מקורות לקורות ישראל, ברהבו תרצ"ד.

א. שניצר, יידישע קולטור בילדער וין 1904.

אנציקלופדיה יודאיקה בגרמנית כרך 8 עמוד 283.

פטר אויבארי, הלקסיקון היהודי בהונגרית.

הספר היסודי של דר' אברהם פוקס: "ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן" עמודים 106-121 ובו ביבליוגרפיה מקיפה ביותר.

פרק שני

יהודי הונצובוצה - הונסדורף בשנות צ׳כוסלובקיה ושנות השואה ע״פ עדותו של מר שמואל וייס ז״ל

להלן אביא את עדותו בשלמותה של מר שמואל וייס ז״ל איש הונסדורף על יהודי הקהילה כפי שמסרה בדצמבר 1962 בשביל ״יד ושם״ למראיין דר׳ ג׳ שטיינר בתרגומי מגרמנית בעריכתי וחלוקתה לפסקאות והוספת כותרות להן.

א. שער העדות.

״יד ושם״ רשות־הזיכרון לשואה ולגבורה — המחלקה לגביית עדויות

סימננו: — (ו-2002/106) 03/2619 סימן הארכיון: —

(תצלום אישי)

ש ע ר ה ע ד ו ת

הארץ: — צ'כוסלובקיה השפה: גרמנית

העד שמואל ווייס השכלה ומקצוע

כתובת מזור, דאר פתח תקוה התאריך, מקום וארץ לידה 1905 הונובצה /סלובקיה

מקום מגורי העד בפרוץ המלחמה/המאורעות המתוארים

הנושא הראשי קצב מהונצובצה (סלובקיה) על הסתתרותו ביערות הקרפטים

תוכן העדות נתונים על יהודי נבנ: Huncovce לפני המלחמה; גרוש יהודי הונצובצה לגבו ההונגרי החדש בסוף מרץ 1939; גיוס יהודים לפלוגות עבודה ושרותו של העד בפלוגות אלה ממרץ 1940 עד סתיו 1942; בריחת העד ממחנה העבודה ב- Zilina בסתיו 1942 דרך Blazovska dolina ליערות ע"י Presov; עזרת שני גרמנים בכפר Menhard בו הסתתר העד עד סוף 1942; אימוץ ילד יהודי בן חודש ע"י הגרמני ~~מהכפר שבהלש~~ Nürnberger; בריחת העד ממנהרם בגבי חפושי ס.ס.; התגנותו עם צוענים מזויינים ליד Krozova Ves; חיי היום- יום בבונקרים ביערות הק מאוקטובר עד דצמבר 1944; הסתתרותו של העד בבית אכר סלובקי בכפר Repna עד לשחרור ע"י הצבא הסוביטי ב-29.1.45; עליה ארצה ביוני 1949.

העדות כוללת: סקירה, עדות

מספר כולל של עמודים 15 מספר כולל של תת־יחידות

מקום מזור תאריך דצמבר 1962 שם וחתימת המראיין ד"ר ג.שטיינר

אישור הנהלת המחלקה

הערות

חותמת

חתימה [signature]

תאריך 29/IV 1964

ב. חיי היהודים בהונצובצה - הונסדורף והישיבה הגדולה בשנות צכוסלובקיה

אני שמואל וייס נולדתי ב-25,1,1905 בכפר הונצובצה (הונסדורף) במחוז קזמארוק. למדתי בבית הספר היהודי והעל יסודי בכתות א-ח. אבי ברנהרד וייס היה בעל איטליז, אמי בטי היתה לבית גרוס.

תושבי כפר הונצובצה היו, כפי שמורה עליו שמו הגרמני הונסדורף, גרמנים שדיברו בניב גרמני-שואבי כשפת הקולוניסטים הגרמנים השואבים שבכפרי הסביבה: איינדורף, מנהררד, גרוס לומניץ ובסלובקית: ולקי לומניץ, מילבאך.

כמאתים המשפחות הלא יהודיות תושבי הונצובצה השתייכו כמחציתם לכנסיה הרומנית-קטולית וכמחציתם השניה לכנסיה הפרוטסטנטית. שלושים המשפחות היהודיות שבכפר היו מאורגנים בקהילה היהודית המקומית. מלבד המשפחות האלה למדו בו כ-600-700 בחורים בישיבה. ישיבת הונסדורף היתה בין הישיבות הותיקות והגדולות ביותר בתקופת אוסטריה-הונגריה ואחר כך בראשית ימי צכוסלובקיה. ראש הישיבה היה גם רבה של הקהילה. המצאותם בכפר של 600-700 בחורי ישיבה הטביעה את חותמם על הכפר. בעלי בתים נוצרים ישבו בבתים האחוריים והשכירו את בתיהם לבחורי הישיבה. תושבים רבים היו מוזמנים ונוכחים בהצגות פורים שערכו בחורי הישיבה ובהזדמנות זו נתנו להם הבחורים שי משלוח מנות. הרב היה נערץ מאד על התושבים הנוצרים והללו ביקשו כדבר המובן מאליו את עצתו בעניניהם. כשהיה נזקק הרב לנסיעה העמיד לו בעל אחוזה עשיר כרכרה לרשותו ומלבד זאת היה נוהג להביא לו שי מתנובת שדותיו. הייתי קצב וכשקניתי עגלים מן האיכרים העירו הללו את תשומת לבי כשלא מלאו לעגלים שמונה ימים מאז לידתם. היה ידוע להם שעגל מחוסר זמן אינו כשר לשחיטה. מכאן שהיחסים בין יהודים לנוצרים היו טובים.

בכל ימי הרפובליקה הצכוסלובקית היה מצבם הכלכלי של היהודים בהונסדורף שפיר. היו ביניהם בעל בית חרושת לליקרים, סוחרי עורות, סוחרים, ששה קצבים שהיו גם סוחרי בקר ומלבדם היו סנדלר, חיט ונגר בנין. לקהילה היה בית כנסת יפה. מלבד הרב היה שוחט ששימש גם כחזן

הקהילה. כשהיו חילוקי דעות בענין בחירות לועד הקהילה היה דר׳ קורנהויזר, ראש הקהילה, מישר את ההדורים. היהודים הבודדים שבכפרי הסביבה השתייכו אף הם לקהילת הונדורף והביאו את נפטריהם לקבורה בבית העלמין של קהילת הונסדורף.

היהודים היו ציונים והשתייכו למזרחי. הצעירים הלכו להכשרה. פעולות קרן הקיימת נוהלו על ידי הציוני הפעיל מלבי הולנדר. שינוי פתאומי בא במצב היהודים כאשר התחילה גרמניה לקעקע את צכוסלובקיה.

ג. ההצקות ליהודים ונישולם מן הכלכלה ע״י שלטון הרשע הסלובקי מאוקטובר 1938 עד הגליתם בשנת 1942

באוקטובר 1938 הורעו היחסים של התושבים כלפי היהודים מן הקצה אל הקצה: גרמניה תפסה וסיפחה לעצמה את אזורי הסודטים; ההונגרים קרעו שטחים מסלובקיה. סלובקיה קיבלה אוטונומיה. המפלגה הקרפטו-גרמנית ובראשה המהנדס קרמזין הסיתו את התושבים נגד היהודים. הגרמנים בכפר הונסדורף ובכפרים השואבים סביבו הצטרפו בגלוי למפלגה. החלו הפגנות שנאה כלפי היהודים. התנפנפו דגלי צלב הקרס בכל אתר. על לוחות המודעות הודבקו כרוזים: ״אל תקנו אצל יהודים״! עתון ההסתה דר שטירמר של יוליוס שטרייכר הודבק ונמצא בכל צעד ושעל. אני הותקפתי בדרך מבריונים וספגתי מכות וסטירות לחי.

ביום ה-14,3,1939 הכריזו הסלובקים על עצמאות סלובקיה ובו ביום תפסו את כל יהודי הונסדורף העבירום ליד רוזנאבה לעבר הגבול ההונגרי. ימים ארוכים התגוררנו בקור מרס בשטח ההפקר שבין סלובקיה ולבין השטחים, שזה עתה סופחו מסלובקיה להונגריה. ההונגרים לא נתנו לנו להכנס לתוך הונגריה. מצב זה נמשך עד סוף מרס 1939. לבסוף הרשו לנו לחזור להונסדורף. באותו עת היתה לנו עדיין רגיעה יחסית, אלא שמפעם לפעם ניפצו לנו את השמשות. כשתקפו הגרמנים את פולין ב-1,9,1939 עברו גדודים גרמנים דרך הונסדורף אך אנו לא נפגענו מהם. הללו קנו בחנויות יהודיות ואף שילמו תמורת הסחורה. במרס 1939 התחילו בסלובקיה לגייס צעירים לצבא הסלובקי. היהודים גוייסו לעבודה

בשביל שירותים לצבא הסלובקי. עם הגיוס הראשון הייתי מבוגר מדי ואף מאוחר יותר עלה בידי להפטר מגיוס זה.

במרס 1940 התחילו באריזאציה של החנויות והמפעלים והכניסו בהם מנהלים מתושבי הונסדורף הגרמניים או הסלובקים. הבעלים היהודים הקודמים נשארו בהם לפי שעה כפקידים. כמה יהודים נעצרו. בסוף 1940 סולקו היהודים לגמרי ממפעליהם. נשארו בהם רק יהודים בודדים הנחוצים לכלכלה הסלובקית. באוקטובר 1940 חוייבו היהודים המגויסים לתרום עבודה בשביל הצבא הסלובקי.

ד. הגלית יהודי הונצובצה ב-1942 לאושויץ; בריחת העד ואשתו וקבוצת יהודים ממחנה הריכוז בזילונה בסתיו 1942 דרך יערות עד מציאת מחבוא בכפר מנהרדט בחסות נירנברגער וגערייסינגער

הואיל ואמרו אז, שיהודי שיתיצב לעבודה יש לו סיכוי להשאר בחיים לאחר המלחמה לכן התיצבתי לעבודה. עבדנו פרק זמן בסלילת כבישים. פעם כשעמדנו לקבל את משכורתנו הקיפונו שוטרים והובלנו לעיר זילינה. הדבר היה בסתיו 1942 ומשם עמדו להובילנו לאושויץ. נזדמן לי לפני הובלתנו לזילינה לשוחח עם יהודי שעלה בידו להמלט מאושויץ לכן ידעתי מה צפוי לנו שם. ברחתי עם אשתי ועוד 12 יהודים ליערות והלכנו כל הלילה לקומארוק. ומשם שמנו פעמינו ליערות בלזובסקי דולינה ליד פרשוב. מסתיו זה של שנת 1942 חייתי במחתרת עד לשחרורנו.

הואיל והיה לנו כסף יכולנו לקנות אוכל אצל האיכרים. הם נהגו כלפינו כשורה, ברם היינו נעים ונדים מבלי קורת גג לראשינו. הלכתי לפרק זמן לגיסי בברזוביצה אבל בסוף 1942 חזרתי לקומארוק והתחבאתי בעיר ובסביבתה. נותרו בעיר כמה יהודים שהוגדרו כיהודים הנחוצים לכלכלה הסלובקית ושהיתי אצלם כמה ימים. מצאתי מקלט אצל מר נירנברגר שהיה גרמני נשוי עם יהודיה. נירנברגר התקין דירה גדולה בבית הגרמני גרייסינגר בכפר מנהרדט, שבה הסתתרו מלבדי ואשתי עוד 25 יהודים וביניהם פליטים מפולין. נירנברגר אימץ לעצמו ילד בן ארבעה שבועות שהוריו היו פליטי פולין.

האיכר גרייסינגר היה מעורב בכל וסייע להשיג בשבילנו מזונות. (הילד המאומץ של נירנברגר חי והוא מהנדס. נירנברגר עצמו נפטר לפני שלוש שנים, (כלומר: בשנת 1959). נשארתי בדירה אצל נירנברגר עד שפרץ המרד הסלובקי באוגוסט 1944.

ה. הבריחה המבוהלת ממנהרדט מפני הגרמנים; ההתקלות בצוענים; מציאת מחסה בכפר בלזובסקה דולינה עד אוקטובר 1944

בימים האחרונים הסתתרנו במרתפו של נירנברגר ושמענו יריות של הגרמנים ושל הפרטיזנים הסלובקים זה על זה. מן המרתף עברנו לגג המתבן. ארבעה אנשי ס"ס דפקו על הדלת ורעדנו מפחד ודממנו. שמענו את קריאת אנשי סס: פתחו!! ולא - נפרוץ! קפצנו מן גג המתבן וברחנו. אני ואשתי ידענו מיד לאן, אבל ארבעה האחרים התפזרו ונעלמו לכל הרוחות מפני הסכנה, שהרי הגרמנים היו בוודאי יורים בנו בו במקום. כברת הדרך שהייתי צריך להגיע דרכה תוך כחצי שעה נצרכנו לעשותה כ-10 שעות. תעינו בדרך ונפלנו בידי צוענים חמושים שגרו בדרך וזממו להביאנו ולהסגירנו לכפר הגרמני בלה. התחננו לפני הצוענים וכרענו ברך לפניהם שיניחו לנו והצענו להם כסף - אך הללו סירבו. כשראיתי שתחנונינו לא הועילו התחלתי לצעוק תוך תקוה שאיזה אדם ישר ישמע צעקותי. ואכן נשמעתי והנה באו כמה אנשים בלוית איכר מכר. הוא ציווה על הצוענים לתפוס עוד יהודים והבטיח להם שהוא יטפל בנו. האיכר הביאנו אל ראש הכפר של קריזובה ווס, שהכרתיו בתור אדם הגון. ראש הכפר שלח אותנו בלוית איכר אל אחותו בכפר הודרמארק.

הייתי שרוי בדאגה לגורלם של ארבעה היהודים שקפצו מן המתבן שבעלית הגג. ביקשתי איכר מהימן שהלך לקומארוק שיבקש אשה ידידתנו להתחקות אחריהם. האשה מסרה לו שמצאה שני אנשים ששכבו יומים בשדה שיפון מבלי לאכול ולשתות והיא סיפקה להם לחם ומים וביקשה אותם שבהבחינם בעוברים ושבים ישתטחו ארצה וכן עשו. האיכר דרש מן השניים שילכו בעקבותיו במרחק כמאתים צעדים וכך הביאם אלינו. הואיל וחשנו בכפר זה לא בטוחים שמנו פעמינו לבלזובסקה דולינה. מצאנו שם קבוצה של שלושים יהודים וביניהם

לשמחתנו שני היהודים האחרים שנמלטו מן המתבן שבעלית הגג של גרייסינגר. נשארנו בכפר זה עד 24 באוקטובר 1944. מצבנו היה באופן יחסי טוב, כי היה לנו כסף לקנות צרכי מזון וגרנו בבתי הכפר. קנינו כל שבוע כבשה ועזרנו ליהודים שלא היה להם כסף. האיכרים נהגו כלפינו כשורה.

ו. בנית בונקר ראשון ביער והבריחה ממנו למעבה היער; יריות אנשי אס אס; הנדודים ממחבוא למחבוא ביער

הואיל וחרדנו יום יום שמא יצוצו פתאום חיילים גרמנים בכפר גמרנו אומר בינינו לבנות בונקר ביער. בנינו יום יום את הבונקר והצטיידנו במלאי מזונות לבונקר כדי שלא נרעב בימי חירום, כאשר נתקשה להשיג מזונות. הלילות היו קרירים מאד וירדו גשמים. אני המשכתי לקנות צרכי יום יום אצל בעל בית מרזח והלה נתן לי בקבוק יין שרף במתנה וסירב לקבל תשלום מחירו.

כשנגמרה מלאכת הבונקר אמרתי לאנשינו, שהגיעה השעה שעלינו להכנס בו. בתחילה נמנעו - אך נכנסו בו; יהודי אחד נשאר בכפר ולבסוף תפסוהו הגרמנים וירו בו. לאחר הלילה הראשון בבונקר השכמתי עם שחר והסתכלתי אל הכפר וראיתי קבוצת אנשים צועדים אל היער. הערתי אחד מן החברים ואף הוא ראה את הקבוצה ומיד קרא: "שמע ישראל - הם באים! כל שוכני הבונקר ברחו לכל הרוחות. השארנו בבונקר את כל מלאי המזון וחפצינו. במקרה תפסתי את בקבוק יין השרף ורצתי לעבר היער. ביער ראיתי איכר אחד חציו ערום כשגשמים ניתכים עליו. הוא רעד מקור והתרגשות. היה זה בעל בית המרזח שברח ממיטתו עם כניסת הגרמנים לכפר. שנינו היינו תשושים מריצה. האיכר היה במצב עלוב מאד ומעורר רחמים. נכנסנו תחת ענפי עץ עבותים שהגשמים לא ניתכו תחתיהם בחזקה. נתתי לו את בקבוק יין השרף שקיבלתיו ממנו. נתקיים באיכר זה: "שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו" (קהלת יט, טו). האיכר אמר לי: יין שרף זה הציל את חיי. מכאן ואילך לא נשארנו במקום אחד אלא נענו ונדנו ביער והחלפנו תמיד את מחבואינו. היה לי איכר ידיד שסיפק לנו מזונות. אף על פי שבכל שעה החלפנו את מקומנו - בא זה ומצא אותנו והביא לנו אוכל.

ביום 24,1,1944 גבר הקור ומצאנו איכר שהיה מוכן להחזיק ארבעה מאנשינו, אבל לא הסכמתי לנטוש את האחרים לנפשם ולכן הצטרפתי אליהם. פעם לפנות ערב ראיתי איכר ונערו משוטטים ביער. שאלתי מה עסקם ביער? והלה השיב לי שפרתו ברחה מן הרפת והם מחפשים אחריה. לא האמנתי לו מפני שחשדתי בו, שהוא מחפש יהודים ביער כדי להסגירם לגרמנים. הבהרתי לו שלא אתן לו ללכת עד שיאמר את האמת. אחר כך הסביר לי שהוא אמנם מחפש ארבעה יהודים לא בשביל להלשין עליהם אלא על מנת להחביאם אצלו. התברר שהאיכר בא מן הכפר רפאש, שבו מצאו ארבה מאנשינו מחסה. לאחר שחקרתי בשאלות השתכנעתי, שדובר אמת הוא, והצעתי לו שיקח את ארבעתינו למחסהו. הלכנו בעקבותיו לכפרו והיה עלינו לטפס ולעבור דרך הר גבוה שפסגתו היתה חשופה לגמרי. כשהגענו לפסגתו יצאו לקראתנו ממולנו כ-40 אנשי ס"ס. האיכר וגיסי הרימו מיד ידיהם, אני ואשתי ברחנו. כשקפצתי מן הפסגה נחבטתי והתעלפתי לרגע ונהייתי רטוב כולי היות ונפלתי לתוך ערוץ מים צר. נכנסתי לתוך מעבה היער, שלתוכו ירו הגרמנים כארבעה שעות, מבלי להכנס בו, מפחדם להתקל בפרטיזנים. סבלתי בתוך בגדי הרטובים מקור ורעב. הייתי בלי חפצים בודד ביער לא מוכר לי.

הערה: העד לא מסר להלן במפורש מה עלה בגורלם של אשתו ושל היהודי הרביעי...

ז. העד נקלט בבונקר של משפחת ברגסמן; שלושה בונקרים סמוכים של יהודים והצבת צוענים; מותם האיום של שוכני אחד מהם;

כל הלילה נדדתי הלאה לאורך הערוץ. עם דמדומי בוקר שאבתי מים לתוך כובעי והבחנתי בו פתיתי סבון, שבוודאי היו משל יהודים כי מה להם לאחרים לשוטט ביערות. המתנתי קצת והנה באו שני יהודים מכרים שלי אל הערוץ. הם כבר ידעו על התקלותנו באנשי ס"ס והובילוני אל הבונקר שלהם שבו נמצאו כחמישה משפחות. הם נתנו לי תפוחי אדמה צלויים, יין שרף ובגדים יבשים. נודע לי מפיהם שידידי ברגסמן בן האזור שלי, נמצא בבונקר סמוך. הם הודיעו לו והוא בא לקחת אותי אליו. במחבוא שכנו שלוש משפחות. הבונקר שלהם היה מסודר יפה, היות

והיה להם כסף יכלו להשיג דברי אוכל. אחד משוכני הבונקר לא ראה בעין טובה את הבאתי לבונקר על ידי ברגסמן. הייתי מחוסר אמצעים וכסף ולא יכולתי להשתתף במימון הקניות. הלה חשש שאהיה עליהם למעמסה. ברגסמן נתנסה בתלאות קשות עד שבא לבונקר. פעם הסתתר במתבן קש וחיילים גרמניים דקרו את המתבן בכידוניהם. לבסוף עלה בידו להגיע ולהתחבא בבונקר שביער. הואיל ובאתי אליהם בלי כסף ואכלתי משלהם יצאתי לעתים קרובות כדי להביא דברי מזון. כקצב וסוחר בהמות הכרתי אנשים בסביבה ועם הזמן השגתי גם קצת כסף ולא סבלנו במחבואנו מרעב.

אך התרגשה ובאה עלינו צרה חדשה. הבונקר נתגלה לשלושה צוענים חמושים והללו עם נשק שבידיהם סחטו מאתנו כספים. הם באו אלינו כמה פעמים ולא ידענו מה לעשות. היתה סכנה שהללו יגלו את מחבואנו לגרמנים באם נסרב לתת להם כסף. במרחק שני קילומטר מן הבונקר שלנו נמצא עוד בונקר שבו התחבאו שתי משפחות. היה לנו קשר עמהם וסיפרנו להם על הטרדת הצוענים. הללו צחקו על ציותנו לצוענים ואמרו לנו שאם יבואו הצוענים גם אליהם - יקחו מהם את נשקם. ואכן לאחר כמה ימים סיפרו לנו שהצליחו לשלול מהם את נשקם ושמחנו על כך, שמעתה ניפטר מהם. לאחר שעברו כמה ימים ולא שמענו מדיירי הבונקר ההוא מאומה הלכנו לבקרם - והנה לפנינו מראה זוועה: הבונקר נשרף כליל ומצאנו את הגויות החרוכות של שוכניו. הכומר של הסביבה הביא אותם לקבורה באותו מקום.

ח. בנית בונקר שני וההכרח לבנות שלישי; הרעב והקור שמחמתם נוטש דר' לפלר את הבונקר וניצל באורח פלא בלבוצה;

לאחר כמה ימים נודע לי שהגרמנים מתקרבים לאזורנו. לכן שמנו פעמנו להעמיק חדור ביערות כדי לבנות לנו בונקר חדש. קשתה עלי מאד עבודת הבנייה, שכן מחמת מגורי במחבואים רטובים ובקור תפחו רגלי. ידידי מר ברגסמן לחש לחברי שהבונקר שייבנה עלול להעשות ח"ו קברי - אבל החלמתי חיש מהר. משנגמר הבונקר נכנסנו בו אבל היינו בלי מחיה מפני שלא הודענו למיודענו האיכר על שינוי מקום מגורינו. יצאנו

לדרך על מנת להודיע לו על מקום מגורינו החדש. הנה מצאנוהו ביער כשעל כתיפו עגל שחוט בשבילנו. מכיון שלא מצא אותנו בבונקר הקודם העמיק בתוך היער כדי למצוא אותנו. בזכותו היה לנו אוכל לכמה ימים.

ושוב הגיעה אלינו ידיעה שהגרמנים מתקרבים אלינו ושוב העמקנו חדור ליער ובנינו בונקר שלישי. ואף אליו הביא לנו האיכר דברי מזון. פעם נעדר - ויצאנו לחפשו. יצאנו עם שחר מן הבונקר וחזרנו לפנות ערב אל מחבואנו מדוכדכים - והנה מצאנו בו אוזים צלויים. האיכר הישר לא מצא אותנו ביער והגיע אל מחבואינו. הקור החריף והלך והיה קשה יותר ויותר לספק לנו אוכל.

באחד הימים אמר לנו דר׳ לפלר עו״ד מלבוצה שהיה מדיירי הבונקר שלנו, שהוא עומד להסגיר את עצמו ואת אשתו וילדיו לגרמנים מפני שהרעב והקור היו עליו קשים מנשוא. ניסינו למנוע אותו ממעשה זה אבל הוא הלך ללבוצה כדי להתיצב שם אצלם. בקומה הראשונה של ביתו השתכן המטה הגרמני. בדירת החצר התגוררה טבחית שלו. היא קיבלה אותו ואת אשתו וילדיו והסבירה לו, שלהתיצב אצל הגרמנים לא יאחר ושבתחילה עליהם לאכול לשובע. היא סגרה אותו ואת משפחתו בחדר וסיפקה להם צרכיהם. דר׳ לפלר נשאר במחבואה עד לנסיגתם של הגרמנים. אני נשארתי בבונקר אף לאחר שיצא ממני דר׳ לפלר. האיכר חדל להביא לנו אוכל מפחד שמא יעלו על עקבותיו בשלג. מחמת טלטולינו בחפזון מבונקר לבונקר אזל לנו מלאי המזון. היה עלינו לקחת בחשבון שמחמת מזג האויר הקשה נהיה מנותקים מן הסביבה.

אני ומר ברגמן ובנו בן השלוש הלכנו אל הכפר אכלנו בו לשובע ולקחנו שק לחם וחצי שק תפוחי אדמה וחזרנו לבונקר. היה עלינו לעבור גשר צר על נחל ואני החלקתי ונפלתי לתוך המים ונהייתי רטוב עד העצם וברגמן נשא את בנו על כתפיו. ראינו עקבות אדם בנתיבנו אל הבונקר שלנו לכן לא חזרנו אליו. נחנו והדלקנו אש כדי להתחמם קצת. הרוקח זיכרמן עם אשתו וחמותו שהיה להם בונקר בסביבה, קלט אותנו. אכלנו ונשארנו אצלו ימים אחדים. הצלחתי לקנות ולהביא חצי פרה שחוטה אל הבונקר. בישלתי וחילקתי מרק. הואיל וחמותו חסכה מאד בצריכת הבשר לכן תקעתי במרקו של זיכרמן כמה חתיכות בשר שהרי ממנה לא היה מקבל תוספת... פעם קניתי מאיכר חזיר תמורת אלף כתרים, אך קיבלתי רק

את ראשו בלבד. מי שהוא הלשין על האיכר והגרמנים החרימו לעצמם את החזיר וירו באיכר. מצאנו ביער צעיר יהודי שהסתתר אצל איכר בתור רועה והיה כולו רוחש כינים. קלטנו אותו אצלנו עד שאף בנו רחשו כינים.

ט. המקלט בכפר רפאש

באמצע דצמבר היה קור נורא עד שמשפחת זיכרמן העדיפה ללכת אל איכר שהיה לו מקום סתר בשבילם. אני וברגסמן ובנו הקטן נשארנו בבונקר. האיכר שהיה מספק לנו בנאמנות מזון כל הזמן הופיע אצלנו שוב. פעם אמרתי לו לבל יביא לנו מפני שאין לנו כסף לשלם לו - הוא סירב לשמוע זאת ואמר לנו שיש לו די כסף כדי לספק את צרכינו. פעם הודיע לנו שמצא דירת מסתר בשבילנו בכפר רפאש. לאחר צעדה של 15 ק"מ הגענו לכפר רפאח. עתה יכולנו לנקות את עצמנו באופן יסודי מה שהיה בשבילנו חיוני ביותר לאחר שרחשו בנו כנים.

החזית התקרבה אלינו והגרמנים נסוגו יותר ויותר. חששנו שמא יפנו את התושבים הגרמניים ותוך כך יתפסונו, לכן חזרנו ב-24,1,1945 שוב אל היער. סוף כל סוף שוחררתי על ידי הצבא הרוסי ביחד עם היחידות של הצבא הצכי.

י. השחרור והעליה

מיד לאחר השחרור הלכנו אל דר' לפלר בעיר לבוצ'ה שקיבל אותנו יפה. משם הלכנו הביתה. בדרך מצאתי מכר צועני שהזמיננו לאכול אצלו והציע לי להלוות סכום גדול. בקזמארוק מצאתי שני יהודים שהסתתרו בבונקר. מר נתן שנפלד נתן לי מכנסיים מפני שבגדי היו בלויים. יומיים לאחר השחרור הלכתי לבלזובסקי דולינה אל האיכר שעזר לי כל הזמן והוא שאלני במה עומד אני לעסוק והציע לי הלואה בסך עשרים אלף כתרים. קניתי בסכום זה עגלה וסוס והתחלתי לחזור לעסקי הקודמים. נסעתי בתחום של מאה קילומטרים וקניתי חיטים ושיפון וצרכי מזון ועורות הודיתי לאיכר זה על מעשיו הטובים וסיפקתי לו ולמשפחתו נעלים ובדים וכן נתתי לו שתי פרות. כאשר רציתי להחזיר הלואתו סירב לקבל וגרס שכל מה שנתתי לו שוה יותר מעשרים אלף כתרים. נשארתי עם איכר זה בקשרים עד לעלייתי.

לאחר השחרור ישבתי תחילה בברזוביצה ואחר כך בקושיצה. בפסח תש"ט - 1949 יצאתי דרך וינה לאיטליה. ב-6,6,1949 העפלתי באנית גלילה לחוף חיפה. לאחר זמן קצר בבית ליד הגעתי למושב מזור שבו יש משק עד היום הזה.

★ ★ ★

הערות

דר' גרשון שטיינר המראיין שאל את העד: האם שמע משהו על תאופול גולה מקזמארוק והלה השיב לו, שלפי מה ששמע היה האיש גוי סלובקי הגון והופתע כשנודע שזה היה יהודי ושזהו אדוארד לאופר שאף הוא תושב ישראל.

שמואל וייס ז"ל נפטר בישראל ביום ט' בתמוז תשל"ט.